

Архів
Радянської України

№ 1-2, 1932

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ЦЕНТРАЛЬНА АРХІВНА УПРАВА УСРР

АРХІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНО-АРХІВОЗНАВЧИЙ ЖУРНАЛ

№№ 1-2
СІЧЕНЬ — КВІТЕНЬ

ПАРТВИДАВ „ПРОЛЕТАР“
1932

Бібліографічний опис цього видання зміщено в „Літописі Укр. Друку“. „Картковому репертуері" та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Редактор групи *Александров І.* Літредактор *Куткин Є. Є.* Техредактор *Полонська К.* Техкер *Сідлович М.* Здано до складання 28/IV 1932 р., підписано до друку 4 VІІ 1932. Партвидав, 1932 р., № 292. Тираж 3.600. Укр. головліт 1290. 19/IV 1932 р. Зам. № 669. Папір 62 × 9¹/₁₆. 14 друкар. арк. (106.000 друк. знаків у 1 арк. паперу). Вийшла друком у липні 1932 р.

ВІД РЕДАКЦІЇ

В своєму історичному листі до редакції ж. «Пролетарская революция» «Про деякі питання історії більшовизму» т. Сталін поставив перед цілим марксо - ленінським теоретичним фронтом величезне і відповідальніше завдання: «піднести питання історії більшовизму на належну височінь, поставити справу вивчення історії нашої партії на наукові більшовицькі рейки і загострити увагу проти троцькістських і всяких інших фалсифікаторів історії нашої партії, систематично здираючи з них маски».

Другий есеукраїнський з'їзд архівних робітників, що проходив під знаком виконання директив т. Сталіна, правильно відзначив і по - більшовицькому загострив увагу на тому, що «публікація документів була тією ділянкою нашого історичного фронту, на якій найдовше затрималися ідеологи недобитків буржуазії», замаскуючи свою активно - шкідницьку роботу різними «теоріями» і «теоріями» про «техніцизм», «об'єктивний документалізм» тощо.

Виходячи з настанов т. Сталіна, з'їзд чітко визначив, що завданням робітників архівного будівництва, як однієї з ділянок історичного фронту є взяти якнайактивнішу участь у створенні науково - організованої документальної бази історії більшовизму і цим самим активно сприяти широкому розгорненню марксо - ленінського виховання мільйонних робітничих і колгоспних мас, та розтрощенню контрреволюційних намагань усяких Слуцьких і Волосевичів перекручувати історію більшовизму «колупанням у випадково - добраних паперах».

Цілком зрозуміло, що це завдання можна виконати тільки на основі нещадної боротьби з клясово - ворожими виявами троцькістської і всякої іншої контрреволюційної контрабанди на фронті історичної науки, на ділянці наукової публікації документів та в архівній роботі, лише на засадах більшовицької партійності, пов'язуючи марксо - ленінську теорію з соціалістичною практикою.

З поточного року всі періодичні видання Центральної Архівної Управи УСРР (журнал з теорії і практики архівного будівництва — «Радянський Архів», готований останнім часом до випуску журнал наукової публікації документів — «Архів Радянської України» і, нарешті, офіційно - інформаційний довідник у питаннях практичної поточної роботи архустанов — «Бюлетень Центральної Архівної Управи УСРР») реконструйовано і злито в єдиний орган наукової публікації документів та теорії й практики архівного будівництва, під назвою — «Архів Радянської України».

Завдання реконструйованого журналу — «Архів Радянської України» — є, згуртувавши навколо себе міцний авторський актив істо-

риків - марксистів - дослідників, пропагандистів, розгорнути на основі директив партії рішучу і непримиренну боротьбу за цілковите перетворення наших архівів на бойове знаряддя пролетаріату в його боротьбі з клясовим ворогом, на потужний засіб «подолання пережитків капіталізму в економіці і свідомості людей, перетворення всієї трудящої людности країни на свідомих активних будівників безкласового соціалістичного суспільства» (з постанови XVII партконференції).

За характером вміщуваних матеріалів журнал, в основному, поділятиметься на дві частини.

Перша з них складатиме публікацію документів за тематикою, що їй визначено в «Правилах науково - документальної публікації» — в журналі «Радянський Архів» кн. 6.

Друга частина складатиметься із статей з теорії та практики архівної роботи. Особливе місце в цій частині журналу посідають статті з методології й методики агітації і пропаганди архівними матеріалами та з питань архівно - технічної роботи. В цій же частині подаватиметься інформації про роботу окремих архівів, як і архівів дійсвих установ, про діяльність науково - дослідницьких організацій, про діяльність архівних установ союзних республік, критико - бібліографічні огляди історично - документальної та архівознавчої літератури та відомості про стан архівної справи по капіталістичних країнах. Крім того, тут друкуватимуть важливіші законодавчі акти в питаннях архівного будівництва, а також важливіший інструктивний матеріал.

Поточного року основне спрямовання журналу визначатиметься готуванням до п'ятнадцятиріччя Жовтневої революції та роботою над складанням «Історії громадянської війни» та «Історії фабрик і заводів».

Журнал розраховується на широкі кола істориків дослідників, викладавців історичних дисциплін, аспірантів історичних інститутів і кафедр нацпитання, членів історичних семінарів вищої школи, архівних робітників.

1932 року вийде 6 чисел журналу, кожне обсягом не менше, як 9 друкованих аркушів, половину яких складатиме публікація документів.

Випускаючи перші два числа журналу, редакція певна того, що за активної участі в журналі -широкого активу істориків та цілого колективу архівних робітників журнал успішно виконає покладені на нього завдання.

Редакція

І. Наукова публікація документів

І. МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

Н. АЛЕКСАНДРОВ і Г. СЛОБОДСЬКИЙ

ДО ІСТОРІЇ І ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД 1)

І. Підготування до скликання з'їзду рад

Період від лютого до жовтня 1917 р. на Україні, як і в цілій колишній Росії, був періодом переростання буржуазно-демократичної революції на соціалістичну. Як і в Росії, на Україні перший період 1917 р. характеризує двовладдя. Завданням пролетаріату в спілці з біднішим селянством була ліквідація панування буржуазної контрреволюції (Тимчасовий Уряд і Укр. Центр. Рада) та встановлення своєї диктатури.

Але боротьба за диктатуру пролетаріату та біднішого селянства на Україні ускладнювалася боротьбою з двома центрами єдиного буржуазного табору — владою Тимчасового Уряду й Українською Центральною Радою. Після жовтневого перевороту в Петрограді і Москві повстання пролетаріату в спілці з біднішим селянством, за проводом більшовиків, ліквідує владу Тимчасового Уряду на Україні. Алеж більшовики ще не мали достатньої переваги сил для того, щоб, використавши перемогу над владою Тимчасового Уряду, встановити диктатуру пролетаріату та біднішого селянства.

У низці місць України (Харків, Полтава, Київ тощо) деякий час існують і Ради Робітн. та Салд. Депут. з Ревкомом і влада Губерніяльної Української Ради.

Під час боротьби пролетаріату та біднішого селянства на чолі з більшовиками проти влади Тимчасового Уряду Українська Центральна Рада, що цілком ворожо ставилася до боротьби пролетаріату та біднішого селянства, робить певний маневр, формально оголосивши «неутралітет».

Відіграючи своїми половинчастими, поміркованими виступами за автономію України проти Тимчасового Уряду обмежену революційну роль, Укр. Центр. Рада весь час у всіх основних питаннях революції виступає в єдиному фронті буржуазної контрреволюції, проти пролетаріату і більшовиків.

1) В доборі деяких документів до цієї збірки матеріалів брали участь г. г. Кириченко М. І. і Іванов Ю. О. Упор.

Коли стала фактом перемога пролетаріату на чолі з більшовиками у Києві, де боротьба з владою Тимчасового Уряду була особливо запекла, Українська Центральна Рада, зібравши сили, переходить до нового збройного наступу проти робітничих мас і більшовиків. Різко висловившись проти жовтневого повстання в Петрограді, Центр. Рада починає стягати з фронту до Києва «надійні» військові частини і, користуючися перевагою сил, обеззброює загони Червоної гвардії і війська, що були по-більшовицькому настроєні.

Центр. Рада одверто підтримує каледінську контрреволюцію, перепускаючи на Дін контрреволюційне військо та, одночасно, перешкоджаючи посуванню на Дін революційного війська, що йшло боротися з контрреволюцією. Отже, після ліквідації влади Тимч. Уряду на Україні продовжується ще жорстокіша боротьба пролетаріату та біднішого селянства під проводом більшовиків проти Української Центральної Ради, що стала за центр буржуазної контрреволюції на Україні. У цій боротьбі особливо гостро відчувалося потребу організувати Всеукраїнське Радянське Об'єднання, — державний, політичний центр, який би забезпечив керування радянським будівництвом та боротьбою з контрреволюцією на Україні. Утворення такого центру мало також величезне значення для правильного розв'язання національного питання.

Київська організація більшовиків, що мала проти себе вже збудований соціал - шовіністичний політичний центр — Українську Центральну Раду, — що винесла на собі основний тягар боротьби з буржуазно - націоналістичною контрреволюцією та особливо гостро відчувала потребу правильного розв'язання національного питання, — стає за ініціатора скликання першого Всеукраїнського З'їзду Рад. Це ж питання — питання про утворення всеукраїнського державного пролетарського центру — повстає з усією рішучістю і в Полтаві, і в Харкові та й в інших місцевих Радах Робітничих та Салдатських Депутатів.

Ідея скликання Всеукраїнського З'їзду Рад також знаходить свій міцний ґрунт у широких лавах робітничої кляси та серед більшости селянства й військових частин, що на той час все більше ставали на шлях визнання та підтримування радянської влади.

Документи, що їх ми подаємо, яскраво свідчать про те піднесення та широку революційну хвилю, що захоплює робітничо - селянські маси України. Так, на протязі листопада - грудня 1917 року ми маємо величезну кількість висловлювань та постанов цілої низки зборів робітників, селян та військових частин, що рішуче засуджують політику буржуазної Центральної Ради і вимагають негайного скликання Всеукраїнського З'їзду Рад як єдиного представника волі працівних мас України.

Зрозуміло, що Укр. Центр. Рада цілком ворожо ставилася до скликання Всеукраїнського З'їзду Рад. Але, не маючи змоги попередити скликання Всеукраїнського З'їзду Рад — Центральна Рада та її прибічники, головним чином куркульські село - спілки, розгортають шалене підготування, щоб цей З'їзд зірвати (див. док. № 12).

Українська Центральна Рада одверто стає на шлях утворення єдиного контрреволюційного фронту для боротьби з пролетаріатом і біднішим селянством України, для боротьби з радянською Росією. Наслідком цього і з'явився ультиматум РНК РСФРР (див. докум. № 1). Непримиренна боротьба за ліквідацію націонал - буржуазного уряду, за остаточне повалення Української Центральної Ради та встановлення диктатури пролетаріату на Україні ставала за найважливіше завдання пролетаріату та його більшовицької партії.

Найближчим кроком до цього і було скликання першого Всеукраїнського З'їзду Рад Робітничих, Селянських та Солдатських Депутатів.

№ 1

Ультиматум Раде

ПЕТРОГРАД, 4. XII. Исходя из интересов единства и братского союза рабочих и трудящихся эксплуатируемых масс в борьбе за социализм, исходя из признания этих принципов многочисленными решениями органов революционной демократии—Советов и особенно Первого Всероссийского С'езда Советов, социалистическое правительство России — Совет Народных Комиссаров — еще раз подтверждает, что признает право на самоопределение за всеми нациями, которые угнетались царизмом и великорусской буржуазией, вплоть до права этих наций отделяться от России. Поэтому Совет Народных Комиссаров признает Народную Украинскую Республику и ее право совершенно отделиться от России или вступить в договор с Российской республикой на федеративных или тому подобных взаимоотношениях между ними. Все, что касается национальных прав и национальной независимости украинского народа, признается нами, Советом Народных Комиссаров, тотчас же, без ограничений и безусловно. Против финляндской буржуазной республики, которая остается пока буржуазной, мы не сделали ни одного шага в смысле ограничения национальных прав и национальной независимости финского народа и не сделаем никаких шагов ограничивающих национальную независимость какой бы то ни было нации, из числа входящих и желающих входить в состав Российской республики. Мы обвиняем Раду в том, что она, прикрываясь национальными фразами, ведет двусмысленную буржуазную политику, которая давно уже выражается в непризнании Радой советов и советской власти на Украине (между прочим, Рада отказывается созвать, по требованию советов Украины, краевой с'езд украинских советов немедленно). Эта двусмысленная политика, лишаящая нас возможности признать Раду как полномочного представителя трудящихся и эксплуатируемых масс Украинской Республики, довела Раду в последнее время до шагов, означающих уничтожение всякой возможности достигнуть соглашения. Такими шагами явились:

1) Дезорганизация фронта. Рада переводит и отзывает односторонними приказами украинские части с фронта, разрушая таким образом единый общий фронт до размежевания, осуществимого лишь путем организованного соглашения правительств обеих республик.

2) Рада приступила к разоружению советских войск, находящихся на Украине.

3) Рада оказывает поддержку кадетско - калединскому заговору и восстанию против советской власти, ссылаясь заведомо ложно на автономные будто бы права Дона и Кубани, прикрывая этим калединские контрреволюционные выступления, идущие в разрез с интересами и требованиями громадного большинства трудового класса.

Рада пропускает через свою территорию войска к Каледину, отказываясь пропускать войска против Каледина.

Становясь на этот путь неслыханной измены революции, на путь поддержки злейших врагов, как национально независимых народов России, так и советской власти, врагов трудящейся и эксплуатируемой массы, кадетов и калединцев, Рада вынудила бы нас объявить без всяких колебаний войну, даже если бы она была уже вполне формальным, признанным и бесспорным органом высшей государственной власти, независимости буржуазной республики Украины.

В настоящее время, в виду всех вышеизложенных обстоятельств, Совет Народных Комиссаров ставит Раде перед лицом народов Украинской и Российской Республик следующие вопросы: 1) обязуется ли Рада отказаться от попыток дезорганизации общего фронта; 2) обязуется ли Рада не пропускать впредь без согласия верховного главнокомандующего никаких войсковых частей, направляющихся на Дон, Урал или другие места; 3) обязуется ли Рада оказывать содействие революционным войскам; в деле их борьбы с контрреволюционным кадетско - калединским восстанием; 4) обязуется ли Рада прекратить все свои попытки разоружения советских полков и рабочей красной гвардии на Украине и возвратить немедленно оружие тем, у кого оно было отнято. В случае неполучения удовлетворительного ответа на эти вопросы в течение сорока восьми часов, Совет Народных Комиссаров будет считать Раду в состоянии открытой борьбы против советской власти в России и на Украине ¹⁾.

Совет Народных Комиссаров ²⁾

№ 2

Рада и Совет Народных Комиссаров

Генеральный Секретариат Рады и кадетско - калединская контрреволюция

Ниже найдет читатель ответ Генерального Секретариата Центр. Рады на ультиматум Совета Народных Комиссаров. Неприлично вызывающий тон Винниченка — Петлюры, авторов этого ответа, их сом-

¹⁾ Центральна Рада, що скажено боролась проти пролетарської революції, стала на шлях блокування з російською білогвардійщиною. Вона перепускала контрреволюційне військо на Дін і взагалі давала всіляку допомогу центрові російської контрреволюції, що його утворено тоді на Дону. В той час вона відмовляла радянській Росії перепустити її військо на Дін, обеззброювала загони Червоної гвардії і по-більшовицькому настроєні військові частини і розгонила Ради Робітн. і Салд. Деп. В наслідок цього Рада Народних Комісарів РСФРР примушена була [17] 4 грудня поставити Центральній Раді ультиматум з вимогою припинити ці контрреволюційні дії.

²⁾ «Донецкий Пролетарий» № 30, [21] 8 грудня 1917 р.

нительная позиция, ведущая к прямой поддержке Каледина — Родзянко против трудового народа России, — ясны сами собой. Выставлять принцип самоопределения для того, чтобы поддержать бесчинства Каледина и политику разоружения революционных советских войск, как это делает теперь Генеральный Секретариат, — это значит издеваться над самоопределением и элементарными принципами демократии. Не для того боролись рабочие и солдаты народов России, не для того они проливали кровь, чтобы обеспечить самодержавие Каледина. Светы вынесли всю тяжесть революции, Советы — оплот и надежда революции. Разоружать Советы — это значит предать революцию во имя торжества Калединых и Родзянко. Дело тут не в республике Украины, которую завоевали Советы и которую будут они защищать грудью. Дело также не в самоопределении народов, которое с первых же дней провозгласил Совет Народных Комиссаров и которое проведет он в жизнь во что бы то ни стало. Дело лишь в том, что, в угоду Калединым, разоружает Генеральный Секретариат Рады войска революционных Советов. Точь в точь, как делали это Корнилов и Керенский, юнкера и ударники. Дело в том, что в угоду врагам революции, столпившимся теперь на юге, Генеральный Секретариат Рады не пропускает революционных войск против Калединых и Родзянко. Только в этом дело. Между народами России, между русским и украинским народом нет никакого конфликта. Вместе боролись они против царизма и керенщины, вместе же доведут они нынешнюю революцию до полной победы. Кровью и борьбой спаянные, они придут вместе к победе социализма. Конфликт существует только между Советами Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов и Генеральным Секретариатом Рады. Этот конфликт должен быть разрешен во что бы то ни стало. Но он может быть разрешен лишь совместной борьбой русского и украинского народов против контрреволюционных элементов Центральной Рады.

Народный Комиссар по делам национальностей

И. Джугашвили - Сталин 1)

№ 3

Ответ Генерального Секретариата Рады на ультиматум Совета Народных Комиссаров

Из Киева. Ставка, Главоверху. В ответ на декларацию Совета Народных Комиссаров Великороссии.

Генеральный Секретарь в заявлении Народных Комиссаров о признании ими Украинской Республики усматривает неискренность либо противоречие самим себе. Нельзя одновременно признавать право на самоопределение вплоть до отделения и в то же время грубо покушаться на это право навязыванием своих форм политического устройства самоопределившегося государства, как это делает Совет Народных Комиссаров Великороссии по отношению к Народной Украинской Республике. Генеральный Секретариат решительно отвергает всякие попытки вмешательства Народных Комиссаров в дело устроения государственной и политической жизни в Народной

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 33, [25] 13 грудня 1917 р.

Украинской Республике. Претензии Народных Комиссаров на руководство украинской демократией тем менее могут иметь какое-либо оправдание, что навязываемые Украине формы политического правления дали на территории самых Народных Комиссаров результаты, отнюдь не вызывающие зависти. Пока в Великороссии развивается анархия, экономический, политический и хозяйственный развал, пока там царит грубый произвол и попрание всех свобод, завоеванных у царизма революцией. Генеральный Секретариат не находит нужным повторять этот печальный опыт на территории украинского народа. Украинская демократия в лице Украинских Советов Солдатских, Рабочих и Крестьянских Депутатов, организованных в законном Секретариате, вполне удовлетворена как составом этих органов так и проведением в жизнь ее волеизъявлений. Центральной Радой не удовлетворены великорусские элементы черносотенного, кадетского и большевистского направления, которым вероятно более желателен был бы иной национальный состав Рады, но Генеральный Секретариат предоставляет полную возможность указанным элементам выехать из территории Украины в Великороссию, где их национальное чувство будет удовлетворено.

С этой целью украинскими солдатами были разоружены анархически настроенные великорусские солдаты, составлявшие заговор на власть украинского народа и угрожавшие внести в жизнь Украины кровавую братоубийственную войну, анархию и всю ту разнузданность, которая царит на территории Народных Комиссаров. Солдаты эти получили возможность беспрепятственного проезда в пределы собственного государства. Отсюда вытекают и дальнейшие ответы на вопросы Совета Народных Комиссаров. Единение фронта признает и Генеральный Секретариат Украинской Народной Республики. Но после того, как Совет Народных Комиссаров Великороссии разрушил этот фронт внесением в него полной дезорганизации, после того как большевистские части оставляют позиции и оголяют фронт, Генеральный Секретариат не находит возможным единственно силами украинских частей охранять всю громадную линию фронта, поэтому он уводит с северного и северо-западного фронтов украинские войска на украинский фронт, объединивший в настоящее время юго-западный и румынский фронт. Производится это во имя спасения хоть одной части фронта и от этой задачи Генеральный Секретариат не отступит ни перед какими препятствиями. Во имя же действительного сохранения и укрепления единства фронта, столь необходимого для успешности достижения всеобщего мира, Генеральный Секретариат предлагает Совету Народных Комиссаров приостановить враждебные действия против украинских частей, находящихся за пределами Украинской Республики и не мешать Генеральному Секретариату в его работе по приведению в порядок расстроенной действиями великорусских частей украинской армии, нужной для защиты как Украины, так и всей России. Что касается второго вопроса — о пропуске частей через территорию Народной Украинской Республики, то Генеральный Секретариат занимает вполне определенную позицию: он признает право на самоопределение каждой национальности или области, вплоть до отделения,

поэтому навязывать Великороссии, Дону, Уралу, Сибири, Бессарабии, либо кому другому свое понимание политического управления Генеральный Секретариат не находит логичным и возможным, тем более не считает правильным помогать одной области навязывать ее понимание. Генеральный Секретариат считает необходимым образование центральной власти всей Российской Республики, но для этого он предлагает иные методы, нежели те, которые употребляются Советом Народных Комиссаров, а именно: добровольное соглашение всех областей и народов Великороссии, Сибири, Кавказа, Кубани, Дона, Крыма и др. на следующих условиях: 1) правительство должно быть однородно - социалистическим — от большевиков до народных социалистов, 2) должно быть федералистическим. Только такое правительство правосильно решить вопросы мира всей России. Наконец, относительно четвертого вопроса, будет ли Рада разоружать неукраинские полки, — Генеральный Секретариат заявляет, что на территории Украинской Народной Республики власть принадлежит демократии Украины. Всякие покушения вооруженной силой на эту власть будут подавляться той же силой, поэтому Генеральный Секретариат, во избежание братоубийственной войны, предлагает Совету Народных Комиссаров отозвать большевистские полки из Украины. Генеральный Секретариат никаких препятствий к выводу их чинить не будет. Так точно Совет Народных Комиссаров должен предоставить возможность беспрепятственного продвижения воинских частей из Великороссии и фронтов на Украину. Состояние войны между двумя государствами — Российской Республики Генеральный Секретариат считает убийственным для дела революции и для торжества интересов рабочих и крестьян. Генеральный Секретариат всячески избегает кровавых способов разрешения политических и государственных вопросов, но если Народные Комиссары Великороссии, принимая на себя все последствия грядущих бедствий братоубийственной войны, принудят Генеральный Секретариат принять их вызов, то Генеральный Секретариат нисколько не сомневается, что украинские солдаты, рабочие и крестьяне, защищая свои права и свой край, дадут надлежащий ответ Народным Комиссарам.

Председатель Генеральн. Секрет. *Винниченко*

Генеральный секретарь *Петлюра* 1)

№ 4

Резолюция

общего собрания рабочих Харьковского паровозостроительного завода, ноября 28 дня, 1917 года

Председатель *Удод*. Секретарь *Наконечный*.

После долгих прений и дебатов принята следующая резолюция:

Мы, рабочие паровозостроительного завода... протестуем против действия Украинской Рады, которая подчинила себе Харьковскую губернию, не опросив рабочих и беднейшее крестьянство.

1) «Донецкий Пролетарий» № 33, [25] 12 грудня 1917 р.

Протестуем против непризнания народной власти, т. е. Сов. Раб., Солд. и Крест. Деп. на Украине. Требуем немедленно с'езда С. Р., С. и Кр. Деп. на Украине.

Мы приветствуем рабочее и крестьянское правительство, в лице Народных Комиссаров, и требуем немедленного выполнения тех декретов, которые изданы для народа. Мы все приветствуем народную власть и поддерживаем всеми силами и средствами, которые имеются у нас¹⁾.

№ 5

Резолюция

принятая 23 ноября на общем собрании работников Харьк. жел. дор.

Заслушав доклад о текущем моменте членов С. Р. и С. Д. т. т. Медведева и Мирошниченко, постановили:

1) Приветствовать Народных Комиссаров как верховную власть в России, приветствовать 2 - й Всероссийский с'езд С. Р., С. и Кр. Депутатов.

2) Мы требуем, чтобы вся власть на местах перешла к Сов., Раб., Солд. и Крест. Деп.

3) Мы требуем скорейшего Всеукраинского С'езда Сов. Раб. Солд. и Крест. Деп., который и должен выделить из себя Исполнительный Комитет, который и должен быть высшей властью на Украине:

4) Мы требуем, чтобы на Украине, как и во всей России, были равноправны все национальные меньшинства.

Да здравствует пролетарско - крестьянская революция!

Да здравствует равенство и братство всех народов!

Мы твердо верим в братство всех трудящихся пролетариев и полу-пролетариев, призываем еще полнее сплотиться в борьбе с капитализмом и его приспешниками²⁾.

№ 6

Харьковский Совет Раб. и Солд. Деп., экстрен. заседание 19 ноября

19 ноября под председ. т. Петренко состоялось экстренное заседание Харьк. Совета Раб. и Солд. Деп. Заседание целиком было посвящено вопросу об отношении к Украинской Центральной Раде и организации власти на Украине, в связи с выборами на краевой с'езд Раб. и Солд. Деп. Украины.

От фракции соц.-рев. выступает т. Друян, который указывает, что Центр. Рада, об'явившая себя высшей властью на Украине, не является выразительницей воли широких масс трудового народа. Нужно, чтобы высшая власть на Украине была ответственна перед демократией. Для этого необходимо, чтобы имеющий быть с'езд советов Раб., Солд. и Кр ст. Деп. Украины организовал власть. К организации власти должны быть привлечены, кроме Советов, и другие

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 33, [2:] 12 гroudня 1917 р.

²⁾ «Донецкий Пролетарий» № 21, [9 гroudн:] 26 листопада 1917 р.

демократические организации Украины, которые совместно с Советами образуют орган, перед которым должна быть ответственна власть. Эта власть должна существовать до Украинского Учредительного Собрания, которому и передаст свои полномочия.

Тов. Медведев от части укр. соц. фракции (укр. лев. с.-д.) заявляет, что украинские рабочие не могут признать авторитетной власти Центр. Рады, построенной на коалиционных началах. Украинские рабочие, как и российские рабочие, признают только советскую власть и только такой власти подчинятся. Поэтому съезд Советов Украины должен выделить Исп. К - т, который явится верховной властью на Украине. Украинские рабочие будут идти все время вместе с рабочим классом России и всех других стран против общего врага — международного капитала. С тех пор, как Украина стала свободной, для нас национального вопроса не существует, существует лишь классовая борьба с капиталом в союзе с рабочими всего мира.

Штерн, от имени бунда, приветствует т. Медведева, в то же время высказывается против образования на Украине советской власти, т. к., по его мнению, это может повести к гражданской войне на территории Украины и на фронте. Эта гражданская война может окончиться поражением советов, т. к. Центр. Рада имеет громадную популярность в украинских народных массах. В дальнейшем Штерн повторяет избитые меньшевистские доводы о том, что власть советов есть власть большевиков и т. д.

От фракции большевиков выступает т. Артем. Он говорит: в борьбе за раскрепощение национальностей большевики и их зап.-европейские товарищи — рев. соц. демократы — всегда были главной опорой угнетенных народов. Большевики всегда говорили, что освобождение национальностей — одна из задач мировой социалистической революции. Победа рабочей и крестьянской революции в Петрограде создала условия для раскрепощения национальностей в России. Это единственный пример во всей мировой истории. Переходя к вопросу о Центральной Раде, т. Артем указывает, что после рабочей и крестьянской революции Центральная Рада стала опорой для контрреволюционных сил. Рада в настоящее время тормозит развитие рабочей и крестьянской революции. Обещая на бумаге демократическую украинскую республику, Рада лишает избирательного права целые полки солдат которые вступили на территорию Украины в начале войны. Обещая землю без выкупа, Рада в то же время признает платежи по закладным. Обещая борьбу за мир — Рада, на деле, тормозит все начинания Совета Народных Комиссаров, не признавая его властью и, в то же время, ведет переговоры с Калединым. Поэтому, отношение к Центральной Раде у большевиков такое же, как и к бывшему правительству Керенского.

Вся власть на Украине должна перейти к Советам Раб., Солд. и Крест. Депутатов, которые объединят все массы трудового народа.

Демократии, кроме той, которая представлена в Советах, не существует. Неправ т. Штерн, доказывавший, что украинское крестьянство не поддержит Советов. Среди укр. крестьянства есть масса батраков, которые в союзе с городскими рабочими и солдатами образуют союз, который не в состоянии победить никакая сила.

Тоз. Бэр, выступающий от фракции об'единенных с.- д., обвиняет большевиков в ведении переговоров о мире с немецким правительством. По мнению Бэра, пролетарская и крестьянская революция — чепуха. Это не революция, а большевистский заговор. В заключение Бэр высказывается против Советской власти на Украине.

Т.св. Петренко (от правой части укр. соц. фракции) по обыкновению поет дифирамбы Центральной Раде. Для свержения Центр. Рады нет никаких оснований, ее поддерживает украинское крестьянство и украинское войско. Если большевики желают померяться силами с украинцами, то украинцы вызов принимают. Украинские социалисты всеми силами будут защищать Раду от чьих бы то ни было посягательств.

Тов. Рутенберг, выступающий от группы анархистов, доказывает, что теперь никакой власти не существует и что вследствие этого рабочим и солдатам живется гораздо лучше чем прежде. Власть — это буржуазный предрассудок. Оратор кончает призывом к активным действиям, а не ограничиваться одними резолюциями.

Представитель группы беспартийных, горячо протестуя против обвинения Совета Народных Комиссаров в ведении мирных переговоров с немцами, указывает, что Совет Комис. с первых дней своего существования повел энергично борьбу за мир. Оратор присоединяется к основным положениям речи т. Артема. Представитель румынского фронта приветствует Совет от имени фронта и заявляет, что румынский фронт готов бороться до последней капли крови за советскую власть.

Представитель Киевского Обл. Ком. С. Р. и С. Д. считает, что Рада не выражает воли украинского народа.

Центр. Рада ведет все время двойственную политику. Необходимо создать истинно народную власть, каковой может быть только власть Советов...¹⁾

№ 7

Харьковский Совет Рабочих и Селдатских Депутатов. Заседание 24 ноября

24 ноября, под председательством тов. Лядзона, состоялось пленарное заседание Х. Сов. Раб. и Солд. Деп... .

... . Собрание переходит к голосованию резолюции об отношении к Центральной Украинской Раде. На голосование ставятся 3 резолюции: эс-эров, большевиков и части укр. соц. и меньшевиков. Результаты голосования таковы: за резолюцию эс-эров голосовало 54 чел. — за резолюцию большевиков — 119, за резолюцию меньшевиков — 18. Таким образом считается принятой резолюция большевиков и части укр. социалистов след. содержания: «Принимая во внимание, что Октябрьская рабочая и крестьянская революция свалила буржуазную диктатуру и обеспечила свободу самоопределения народов Российской Республики, что после Октябрьской революции борьба

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 17, [1 grudnia] 21 листопада 1917 р.

за самоопределение народов неразрывно связана с поддержкой правительства Советов в их борьбе с буржуазной контрреволюцией, что III Универсал, в связи со всей практической политикой теперешних вождей Рады, сводится к непризнанию Радой правительства Советов, борьбе с советской властью и насильственному, без предварительного спроса населения, навязыванию власти теперешней Киевской Радой населению местностей не выбиравших Рады и протестующих против политики Рады, Харьковский Совет Рабочих и Солдатских Депутатов заявляет: что теперешняя Рада не заслуживает доверия трудовых рабочих и крестьянских масс, что Совет протестует против ан. екции Харькова и части Донецкого Бассейна Радой и попрежнему признает единственной властью в Харькове и Донецком Бассейне Советы Раб. Солд. и Крест. Депутатов; что Совет протестует также против отдачи части Донецкого Бассейна на с'едение Каледину и поддержит, если окажется необходимым даже с оружием в руках, тружеников шахт в их борьбе с Калединым, признает необходимость нерасчленения Донецк. Бассейна по каким-либо историческим или другим признакам и необходимость оставления центром бассейна г. Харькова; что при всяких условиях нами может быть признана лишь одна власть — власть Советов. В силу этого, мы требуем немедленного созыва Всеукраинского С'езда Советов Рабочих и Солдатских Депутатов и возможно скорее также и Селянских Депутатов. Только эти с'езды могут явиться наивысшей властью и только им принадлежит право выбрать ЦИК Советов — Раду, верховную власть в Укр. Народн. Республике. Только Рада, выделённая С'ездом Раб., Солд. и Селянских Депутатов, может обеспечить правильный созыв Учредительного Собрания Украины и обеспечить права всех рабочих и крестьян.

Единственной законной верховной властью Федеративной Российской Республики мы признаем правительство Народных Комиссаров»¹⁾).

№ 8

3 декабря в Киеве созывается Всеукраинский С'езд Советов Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов.

Необходимо немедленно на этот С'езд посылать своих представителей.

Порядок дня и норма представительства следующие:

1. Самоопределение Украины. 2. О власти на Украине. 3. Взаимоотношения центра и краевой власти. 4. О созыве Украинского Учредительного Собрания. 5. Организационные вопросы.

Нормы представительства:

Губернские города.

Совет Раб., Солд. и Крест. Д. (соединенный) посылает 10 человек. Если существует отдельно от Крест. Совета, то:

¹⁾ «Донецкий Полетарий» № 21, [9 груднз] 26 листопада 1917 р.

1) Совет Рабочих и Солдатских Депутатов 7 человек.

2) Совет Крестьянских (Селянских) Депутатов 4 человека.

Если же рядом с Крестьянским Советом есть Селянский¹⁾, то оба посылают по два человека.

Где не имеется ни Совета Крестьянских Депутатов, ни Селянских, то вместо них посылает Губерн. Селян. Спилка 4 человека.

Уездные горбда.

Сов. Раб., Солд. и Кр.ст. Деп. (об'единенные) посылают 5 делегатов.

При отдельном существовании:

1) Сов. Р. и С. Д. посылает 3 дел.

2) Сов. Крестьян. (Селянских) 2 делег.

Если же в городе есть два Совета Крестьянских и Селян. Деп., то посылают по одному делегату.

При отсутствии Сов. Крестьян. или Селянских-Деп., посылает делегатов Селянская Спилка.

Местечки, заштатные города.

Сов. Раб., Солд. и Кр. Деп. (соединен.) посылают 3-х делегатов.

При отдельном существовании:

1) Сов. Раб. и С. Д. посылает 2 дел., а Крестьянский (Селян.) 1 человека.

Румынский и Юго - западный фронт.

Каждый корпусный комитет дает 1-го делегата. Армейский Комитет 2 делегата, «Иском.» и Румчерод посылают по 3 делегата.

Отдельные представительства:

Всеукраинский Совет Рабочих Депутатов — Всеукр. Рада Військових Депутатов, Всеукр. Рада Селянских депутатов, Окр. Совет Киевского Воен. Округа, Областной К-т Юго - Зап. Края, Сов. Раб. и Солд. Деп., Главный Комитет Юго - Зап. ж. д. — все эти организации посылают по 3 представителя.

Органам об'единения (губ. советы), предоставляют право присылки 3 делегатов, но с совещательным голосом.

Организационное Бюро²⁾

№ 9

Селянська спілка про 3'їзд Рад Роб., Солд. та Селянських Депутатів України

Центральний Комітет Української Селянської Спілки³⁾ вчора послав усім повітовим та губернським Радам Селянських Депутатів таку телеграму:

«Київські більшовики скликають на третє декабрия у Києві з'їзд Рад Робітничих, Солдатських та Селянських Депутатів з таким розщотом: Ради Робітничих та Селянських Депутатів Губернські

¹⁾ Идется про «селянські спілки».

²⁾ «Донецкий Пролетарий» № 25, [14] 1 грудня 1917 р.

³⁾ Селянські спілки — виразно куркульські організації на селі, що були підорою Укр. Центр. Ради.

посилають 7 депутатів, Губернські Ради Селянських Депутатів тільки по 4 депутати. Робітничі та Салдатські Ради повітових городів посилають по 3, повітові ж Ради Селянських Депутатів тільки по два. Рада Робітничих та Салдатських Депутатів містечок та заштатних городів, посилають по два депутати, а такі ж Ради Селянських депутатів посилають тільки по 1.

З'їзд скликається без порозуміння з Центральним Комітетом Української Селянської Спілки, з явним бажанням підтасувати волю українського народу і захопити владу в руки меншости, тому закликаємо обов'язково послати на цей з'їзд представників по такому розціоту: Губернські Ради Селянських Депутатів посилають по числу повітів, повітові ж Ради Селянських Депутатів посилають по числу волостей у повіті.

Коли на третє призначено селянський з'їзд, можна вибирати депутатів, так і посилайте негайно в Київ, помешкання Центральної Ради (В. Володимирська 57).

Всім депутатам видаються посвідчення за підписами і печаткою на блянках Селянських Рад.

Обов'язково подбайте про те, щоб усі прибули не пізніше четвертого, хто ж опізниться, нехай все ж іде, хоч і пізніше.

На з'їздах виносьте резолюції протесту проти такого способу скликання більшовиками з'їзду та наміру захопити владу на Україні і телеграфно надсилайте — Київ, Селоспілка, в копіях Центр-раді і «с'езду Советов України».

Кошти депутатам даються місцевими радами не менше як за тиждень, де ж коштів немає, там депутатам буде видано Селоспілкою.

Селоспілка — Стасюк, Аркадій Степаненко

II. Матеріали до I з'їзду

Основні документи і матеріали, що характеризують роботу I Всеукраїнського З'їзду Рад були вже свого часу опубліковані (дивись «Літопис Революції», ч. I (28) за 1928 р.). Тому тут ми їх не подаємо, а вміщуємо тільки неопублікований досі звіт про Всеукраїнську селянську конференцію, що відбулася 10 — 15 січня ст. ст. 1918 року у Харкові, яку можна розглядати, як продовження роботи I Всеукраїнського З'їзду Рад.

Як відомо, представництво від селян на I Всеукраїнському з'їзді Рад було дуже неповне і через те, з'їзд обравши ЦВК доручив йому в найкоротший термін скликати Всеукраїнську селянську конференцію з представників волосних, сільських і повітових Рад, які повинні обміркувати найважливіші питання радянської політики (про владу, про українські установчі збори, про земельне питання і інші) та поповнити склад обраного ЦВК представниками від селян в кількості 20 членів.

¹⁾ «Известия Юга» № 216, [19] 6 грудня 1917 р.

Повних відомостей про склад конференції нам на жаль не вдалося знайти і довелося обмежитися тільки деякими відомостями, що наведені в мемуарній літературі.

Всеукраїнська селянська конференція зібралася в самий розпал обзреної боротьби з Центральною Радою і через те окремі губернії (Київська і Чернігівська) зовсім не були представлені на конференції, другі були представлені, але не всіма повітами, через припинення залізничного сполучення з Харковом. Всього на конференції було 250 делегатів. Більшість делегатів були позапартійні, але прихильні до радянської влади.

Звіт про Всеукр. селянську конференцію, що ми його передруковуємо з «Вістника УНР» — офіційного органу ЦВК і Нарсекретаріату — дуже неповний і далеко недостатньо фіксує виконану конференцією роботу. Але навіть у такому вигляді він являє собою дуже цікавий матеріал, що характеризує українське село в період боротьби за пролетарську революцію на Україні.

Процес ізоляції дрібно буржуазних, угодовських партій від селянства мав на Україні більш загайний характер ніж у Росії. Про це яскраво свідчать дані про вибори до Російських Установчих Зборів у листопаді 1917 року. По всій Україні більшовики одержували тільки 10% всіх голосів, в той час, коли в Росії цей відсоток в окремих її частинах доходив до 40 — 44%. За дрібнобуржуазні партії російських і українських соц. - рев. по всій Україні було подано 77% всіх голосів.

Але, що далі, робота більшовиків на селі, перші декрети радянської влади (про землю, про мир та інші), повертання салдатів з фронту, організування бідноти та Рад на селі — все це надзвичайно революціонізує основні маси селянства і привертає їх на бік пролетарської революції. Та в міру того, як буржуазна Центральна Рада, неспроможна розв'язати земельного питання, відтягувала його розв'язання до Укр. Установчих Зборів, або розв'язувала його не на користь бідняцьких і середняцьких мас, а в інтересах куркульства й поміщиків (як, наприклад, її законопроект про збереження земельної власності до 40 десятин) — Центральна Рада та дрібнобуржуазні партії що далі, все більше втрачали свій вплив і на ту частину селянства, що ще не так давно йшла за ними.

Селянство, не чекаючи Укр. Установчих Зборів, після оголошення Центральною Радою 3-ого Універсалу, починає самохіль захоплювати поміщицькі маєтки. Газети за листопад місяць рябіють великою кількістю повідомлень про селянські виступи у тому чи тому місці.

Центральна Рада, на додаток до 3-го Універсалу, «роз'яснювала»: «ніяких самочинних захоплень землі і реманенту не повинно бути припущено. Всіх, хто дозволяє собі порушити встановлений порядок... буде покарано за всією суворістю законів, як грабіжників всенародньої влади»... («1917 р. на Київщині», стор. 383 — 389). Центральна Рада збройною силою провадила боротьбу з селянськими захопленнями поміщицької землі, — отже це повинно було дуже хутко відвернути працівні маси селянства та привернути його симпатії до більшовиків.

Доповіді з місць, що їх робили на конференції делегати, досить виразно характеризують становище на селі до і після Жовтня. В усіх майже доповідях указують, що на селі широко розгортається та поглиблюється класова боротьба за радянську владу. На багатолюдних зборах бідняцька та середняцька частина селянства в своїх резолюціях висловлює обурення з політики Центральної Ради, закликає до боротьби з нею, вітає та підтримує радянську владу на Україні. Біднота разом з салдатами, що повернулися з фронту, під проводом більшовиків зорганізовується і утворює свої Ради та революційні загони.

Робота Всеукр. селянської конференції весь час проходила поділовому і закінчилася обранням 20 членів до ЦВК.

Селянська конференція є величезний крок радянського уряду України і більшовицької партії до завойовання основної маси селянства і визволення її від впливу контрреволюційної Центральної Ради та угодовських партій.

№ 10

Всім Радам Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів

Шановні товариші!

З перших часів всеросійського жовтнянського перевороту політика Генерального Секретаріату Центральної Української Ради, який прикладав усі зусилля, щоб не допустити здійснення на Україні здобутків робітничо-селянської революції, вимагала негайно скликання Всеукраїнського З'їзду Рад Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів. З'їзд ставив своєю метою утворення на Україні влади, яка б спиралася на Ради Роб., Салд. та Сел. Депутатів. Здійснення цього завдання погрожувало погибеллю Генеральному Секретаріатові Центр. Української Ради та тим верствам, що його підтримували, і вони прийняли всі заходи, щоб не допустити роботи з'їзду.

Але сила оказалась на стороні демократії і З'їзд приступив до роботи, тільки переніс її у Харків, де об'єднався зі З'їздом Донецького та Криворізького басейнів¹⁾.

Для проведення в життя своїх постанов, для створення Світської Влади на Україні, З'їзд обрав Центральний Виконавчий Комітет Рад Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів²⁾, котрий

¹⁾ Всеукраїнський З'їзд працював у Києві з 17 до 19 (4—6 ст. ст.) грудня 1917 року. Після того, як Центральна Рада, поза нормами представництва, скликала на цей З'їзд до 2000 своїх прибічників, представників куркульських селоспілок і тим самим зірвала роботу З'їзду — радянська частина З'їзду, в кількості 124 делегатів від 49 рад, покинула З'їзд і переїхала до Харкова, де 22/19 грудня 1917 року почався III З'їзд Рад Донецько-Кривор. басейну. На цьому З'їзді було присутніх 77 делегатів від 46 рад. За пропозицією делегатів Київського З'їзду, З'їзд більшістю 43 проти 11, ухвалив злитися з київською частиною і назвати об'єднаний З'їзд: «З'їздом Рад Робітничих і Салдатських Депутатів України при участі частини радянських депутатів». У Харкові I Всеукраїнський З'їзд Рад працював з 22 до 26 грудня 1917 р.

²⁾ До ЦВК'у, що його обрав З'їзд, увійшло 39 чол., з них: 33 більшовики, 4 ліві есери, один лівий український с.-д., один меншовик інтернаціоналіст.

вилучив з себе робітничо - селянське правительство, в особі Народнього Секретаріату ¹⁾).

Народній Секретаріат з першого дня прийнявся за працю на користь робітничої та селянської бідноти. Важкі завдання стоять перед Центр. Викон. Комітетом та його органами.

Одним з найважливіших є розрішення земельного питання. Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради розрішив це питання не в интересах бідноти. Оставленням інвентаря в руках поміщиків (дідичів) та учасків в 40 десятин в руках лихв'ярів (кулаків) ²⁾ Генеральний Секретаріат показав, що його розрішення питання може задоволити лише дідичів та лихв'ярів.

Совітське ж правительство, працюючи в интересах найбіднішого селянства, бажає почути його голос про це питання і для тої мети скликає 5 - го січня 1918 року Всеукраїнський Селянський З'їзд.

Порядок денний З'їзду такий: 1) Про владу. 2) Українські Установчі Збори. 3) Земельне питання. 4) Вибори до Центр. Викон. Комітету.

Норма представництва така: Ради Селянських Депутатів, які налічують від 35 до 50 тисяч організованих навкруги їх селян, посилають одного делегата. Від 50 до 75 тисяч — 2 людей. Від 75 тисяч — по 3 на кожних 100 тисяч. Ради селянських депутатів, які налічують менше ніж 25 тисяч селян, об'єднуються з сусідніми. Губерніальні Ради Селянських Деп. або їх Виконавчі Комітети (які об'єднують цілу губернію) посилають по 2 делегати. Там же, де Рад Селянських Депутатів ще нема, устроюються негайно повітові селянські з'їзди, котрі вибирають делегатів на Всеукраїнський Селянський З'їзд, по три від повіту. На повітові з'їзди делегати вибираються по одному на кожних 50 дворів.

Повідомляючи вас об тім, прохаємо взяти на себе організації виборів на з'їзди в вашім районі.

Селянські з'їзди мусять виявити справжню волю сільської бідноти, а тому вибори мусять провадитись під безпосереднім керуванням місцевих рад робітничих та салдатських депутатів.

Про роботу в цьому напрямку прохаємо нас повідомлювати.

З товариським привітанням:

Відділ зв'язків при Центр. Вик. Ком. Совіт. України ³⁾.

До складу президії ЦВК'у входили: голова Г. Е. Медведев (лів. укр. с.-д.), заступники голови — Н. В. Артамонов (робітник - металіст з Миколаєва), та П. В. Решетько (кралець — старий робітник запілля), секретар Н. С. Данілевський — один з керівників харківської більшовицької організації, його заступником був тов. Сівко.

¹⁾ До першого складу Народнього Секретаріату входили: Народній секретар внутрішніх справ — Е. Бош, Народній секретар праці — М. Скрипник, торгівлі і промисловости — Артем, а згодом — М. Скрипник, національних та закордонних справ — С. Бакинський, заступник — І. Кулик, народньої освіти — В. Затонський, хліборобства — Е. Терлецький (лівий есер), фінансів — Авсем, юстиції — В. Люксембург, військових справ — В. Шахрай, його заступник — Ю. Ксцюбинський, харчування — Е. Лугановський, керсправ та генеральний секретар — Г. Лапчинський.

²⁾ Тут ідеться про проект куркульського земельного закону Центр. Ради, складеного укр. с.-д. Мартосом. Згідно з цим законом ділянки землі до 40 десятин зберігались, на правах власности за користувачами.

³⁾ «Вістник Української Народньої Республіки» № 6, 9 січня 1918 р.

Конференція Совітів Селянських Депутатів

Склад президії: голова тов. Скрипник, т.т. голови—тов. Матвієнко, тов. Грес, поч. голова т. Бош. Секретарі: Сукачев та Вороб'їв.

Порядок дня:

1) Про владу і Установчі Збори. 2) Доклади з місць. 3) Доклади про землю. 4) Доклади Народніх Секретарів. 5) Біжучі справи. 1. Про владу:

Промова т. Бош: У всіх країнах той капіталізм, котрий допомагає пригночувати і всіляко гнобити бідний народ, утворює такі умовини, такі рямці, в котрих капіталістам тісно жити в своїй державі. І от ці рямці капіталісти намагаються розширити, намагаються переступити межі своєї держави. Такі заміри капіталістів поширити своє панування в других державах й спричинилися до сучасної світової війни. Капіталістам Англії, Германії, Франції та капіталістам других країн тісно жити в своїй державі і от вони напосідають на відсталі держави, де народ темний, де розгортаються величезні простори для визиску народу. В світовій війні буржуазія прагне до перемоги над другою державою для визиску народу, щоб розвиватися самій за кошти народу. З другого боку, проти буржуазії виступає й пролетаріят; і в Германії, і в Англії, й у всіх країнах пролетаріят прагне перемогти буржуазію.

До цього часу пролетаріят не мав змоги забрати до своїх рук багатства, тому, що він підпав впливу буржуазії. Вона його обдурювала. Кажуть, що ця війна націоналістична. Алеж, у дійсності, світова війна була війною капіталу та праці. Ця грабницька бійня викликала з боку робітників, селян і біднішого населення мартовську революцію¹⁾, щоб не дати можливості пригночувати і пийти народню кров надалі.

Російська революція являється соціальною, світовою революцією. Нехай говорять, що російський пролетаріят темний, незвинений, що він ще не доріс до революції, до права володіти всіма багатствами в своїй країні,— він мучився, він страждав у підвалах, він переніс цей важкий царизм і він явився першою ластівкою світової революції, він перший проголосив війну капіталові і він прагне передати державну владу до рук працюючого народу, а не буржуазії.

В марті місяці, коли ми скинули царський режим, коло влади стали Совіти Роб., Салд., та Сел. Депутатів. Оці Совіти виявляли волю всього народу, утворене коаліційне міністерство також нічого не дало російському народові. Отже, спочатку революції коло влади стояла буржуазія, потім влада перейшла до народу. Або капіталізм мусить перемогти робітників і запанувати над ними, або ми повинні перемогти; з самого початку революції більшовики говорили, що наша революція є початок всесвітньої революції.

¹⁾ Ідеться про Лютневу революцію 1917 р.

Ми казали, що ми повинні йти на все, не зупинятися ні перед чим і остаточно задавити владу капіталу — вагання не може бути: або капітал, нагніт, обман, визиск, — або диктатура пролетаріату. Вже Октябрська революція остаточно скинула буржуазію, Керенського і поставила у владу Народніх Комісарів.

Тепер ми бачимо, що у владу стоїть тільки народ і буржуазії вже немає. Ця влада допоможе остаточно задавити капітал. Ми всі повинні енергійно, бадьоро, уперто боротися за цю владу, піддержувати Народніх Комісарів. Коли в Великоросії перемиг пролетаріат, на Україні сталося щось цілком друге. При царському режимі жилося [на Україні] гірше ніж у Великоросії. До цього примішалися національні питання.

Коли в Петрограді остаточно перемиг пролетаріат, то українська буржуазія ухвалила [?], що в цей час вона може ухопитися за владу. «Коли у вас, у Великоросії досішли до Совітської влади — так міркувала буржуазія — хай у вас будуть Совіти. У нас на Україні не досішли до Совітської влади,—хай буде Центральна Рада». Українська буржуазія в цей час розпочала роботу, ховаючись за право самостійної творчості українського народу і оборону його інтересів. Українські частини спочатку повірили Центральній Раді, тепер Київська Рада зметена революційною демократією. Але буржуазія живуча. Вона хапається за все, як потопаючий за соломину.

Буржуазія всіх країн почуває, що загибель її в одній країні загрожує загибеллю в других країнах. Коли у Фінляндії скликався Совіт, то це перекопалося широкою хвилею і в другі країни. Тепер навіть у Германії складається С. Р. та Салд. Депутатів. Це вказує на те, що вже близька світова революція, перемога народу. Ми мусимо боротися проти буржуазії якою б то не було ціною; на руїнах попереднього суспільства ми повинні створити нове. Жодних розмов про коаліцію з буржуазією. Коли вам кажуть, що всі рівні — ми відповідаємо: «Ні, не всі рівні».

Сильніший — це пролетаріат. Ми повинні напружити всі сили і знищити буржуазію. В боротьбі переможе той, хто сильний. Тому — боротьба працюючих проти капіталу! Жодних угод з ворогами народу! (Оплески). Державна влада має належати тільки народові. Установчі Збори не є органом народньої влади, коли йде боротьба класів, то повинен перемогти один або другий. Установчі Збори не можуть боронити інтересів народу. У склад їх входять угодовці; буржуазія буде тягнути на свій бік, а пролетаріат на свій і ми нічого не зробимо, як не зробили за вісім місяців революції. Народ повинен перемогти буржуазію, їй немає місця в державній роботі.

Установчі Збори не можуть бути владою народу. Державна влада являється в особі Народніх Комісарів Великоросії, в особі Народнього Секретаріату на Україні і на місцях; в особі Совітів Робітничих і Селянських Депутатів. Влада повинна належати тим, хто працює, а не тим, хто переводить все. Помніть, наша сила зломити буржуазію. Не бійтеся промов дрібної буржуазії, меншовиків і правих соц. - рев., котрі вкладають палки в колеса і перешкоджають працювати. Ми повинні прямувати до повного панування. Це можуть зробити не Установчі Збори, а тільки Совітська влада. (Оплески).

Далі виступає т. Гресс (од Катеринославської губ., Павлоградського повіту).

Була винесена слідуєча резолюція про владу:

Політика великого об'єднаного капіталу, котра привела до світової війни, була сигналом до світової революції. Скажена погоня за прибутками буржуазії збільшувала анархію продукції та прискорювала момент упадку всього капіталістичного ладу. Об'єднаний світовий капітал, загнаний в кут, не маючи можливости дальшого росту, засуджений на самовинищення.

Світова революція мусить змести анархічне буржуазне суспільство, скинути кайдани, які заважають дальшому розвиткові продукційних сил та очистити шлях для переходу всіх багатств світу в руки класи трудящих. На долю робітників, салдатів та селян усієї Російської федерації випала почесна роля стати в перших рядах світової революції.

Скинувши царат та стихійно поставивши, рядом з органом з'єднаної буржуазії Тимчасовим Урядом, Ради Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів, як масову організацію всіх працюючих та визискуваних класів, — робітники, салдати та селяни вступили на шлях соціалістичної революції, на шлях боротьби за владу совітських республік.

Революція прийняла характер безперервности, крок за кроком, руйнуючи буржуазну державу, закріплюючи владу народу, владу Сівітів.

Октябрська революція, знаменуючи собою перемогу праці над капіталом, остаточно зруйнувала всі, які здавалися справедливими, форми буржуазно - демократичного парламентаризму, передала всю повність влади в руки робітників, салдатів та селян та розкріпустила всі пригнічені народи Росії.

Останнім ударом совітських українських військ скинений опір Української Київської Ради і як по всій Росії, так і у нас на Україні вся повність державної влади належить переможцям — робітникам та селянам. Конференція цілком приєднується до постанов Всеукраїнського З'їзду Р. С. та С. Деп. та Народнього Секретаріату та заявляє:

Не парламентарна Республіка, а Республіка Сівітів.

Не виділення у відокремлені держави, а Федерація Сівітських Республік.

Не національні сутички, а світове об'єднання всіх працюючих для останньої переможної боротьби за створення єдиного царства працюючих.

Конференція постановлює визнати: Українську Робітничо - Селянську Республіку, яка входить у склад Всеросійської Федерації Сівітських Республік.

Вся влада на місцях та в центрі належить Сівітам та обраному на їх з'їзді ЦВК Сівітів України.

Всі організації, громадські та державні установи знаходяться в завідуванні та під контролем місцевих Сівітів. Місцеві Сівіти є державними установами, залежними лише від свого Центрального органу.

Повноважним представником Робітничо - Селянської Республіки та всіх працюючих мас на її території є Народній Секретаріят Української Роб. Сел. Республіки. Старі форми державного урядування остаточно знищила перемога праці над капіталом. Смертельний ворог трудовому народу — аж до нової перемоги соціалізму має бути по-давлений владною диктатурою робітничої кляси. Не рівність усіх общественних клясів і не Установчі Збори, а рівність усіх працюючих клясів та диктатура пролетаріату й бідніших селян. Конференція визнає необхідним доручити Народньому Секретаріатові У.Р.С. Республіки розпустити колегії по скликанню Установчих Зборів та закликати 2 - й Всеукраїнський з'їзд Роб., Салд. та Сел. Депутатів, котрий і буде законним органом урядування.

Доклади з місць:

Ізюмський повіт, село Іванівка, Даніловської волости. Доклад тов. Нікітова. До 20 грудня 1917 року в нашій селі нічого важливого не було, тільки в останні дні, коли з фронту стали з'їжджатися салдати, мешканці села пропиталися революційним духом. На скликанім мітингу висловили повну догану Київській Центральній Раді. Вітали Народніх Комісарів та Совітську Владу. Наші волосні та земські організації зовсім не виявляють настрою мас. З земської управи селянам прийшла телефонограма. Те, що в ній пишуть, цілковита брехня. Я хотів би знати, на яких підставах це пише Земська Управа.

Телефонограма

Прохаю оповістити населення, що на Ізюмський повіт одержана мануфактура, котра розподіляється по волостях. Хутко буде одержано дві тисячі коней; все це розподілятиметься тільки між тими волостями, котрі будуть справно нести всі рахуючіся Земські повинності.

Голова *Холодзвський*
Член Управи (підпис)

Курська губерня, Новооскольський повіт. Доклад Будкіна. З самого початку революції до 22 грудня 1917 року в нашій селі нарід був настроений шовіністично. Чорносотенці баламутять нарід і казали, що більшовики винні в тім, що салдаткам не дають пайка. Коли з Петрограду прийшли гроші для видачі пайка салдаткам, усі казали: «не хочемо брати більшовицьких грошей». Приїхавши з Петрограду, я почав говорити, щоб утворили совіти. За це мене заарештували. Всі повіти Курської губерні страшенно забиті буржуазією та Київською Центральною Радою. Коли з Харкова надійшла телеграма, що треба їхати на селянський з'їзд, мене обрали делегатом і прохали узнати правду, що таке Центральна Рада. Село з нетерплячістю чекає моєї відповіді:

Валківський повіт, ст. Водолага, Торговельна слобода, її можна звати буржуазною. Коли був обібраний волосний комітет, то в нього входили й бідні й заможні люди, ладу не було. Визиск, мародерство

страшенне, — хоч хліба досить, але тридцять п'ять карбованців за пуд. У нас багацько шкуратяних заводів, але шкіри й обуви не можна дістати. Коли утворювалась совітська влада, ми рішили покласти кінець цьому визискові; при трусові ми відшукали багато шкіри, цукру, мануфактури — все це було зарите в соломі. Товариші, нам необхідно настоювати, щоб якомога швидше проводити в життя совітську владу. Не Центральна Рада і не Установчі Збори допоможуть знищити нагніт та визиск. Тільки це зробить Совітська влада, а через це — хай живуть Ради робітничих та селянських депутатів!

Вовчанський повіт. Доклад тов Застело. З початку перевороту в нашій повіті утворилася рада селянських депутатів, котра поступно розвалилася, бо багато з селян не хотіли ходити на збори; однак, коли в грудні прибули з фронту салдати, нарід почав ходити на збори. Тепер склалася рада робітничих та селянських депутатів, котра керує адміністративним та економічним життям. Утворені сільсько-господарські комітети по п'ять чоловіків від кожного повіту.

Полтавський повіт. З перших днів революції у нас було дуже погано: гайдамаки розстрілювали селян і пригнічували нарід; тільки 16 грудня, коли був розстріляний Совіт, народ зрозумів, що таке Київська Центральна Рада. Тільки тоді всі перейшли на бік Совітів. 16 січня зібралися всі волості, і ми вирішили усюди на місцях, у кожному селі утворити совітську владу. Центральна Рада та гайдамаки не тільки не давали нам роботи, але й не можна було дістати хліба. У місто везти було не можна; тільки коли перемогла Совітська влада ми зробили трус і відшукали багато хліба під соломою, під повіткою та в льохах. Тепер і живий і мертвий інвентар перейшов у наші руки. Хай живе Совітська влада!

Промова Гресса, Катеринославської губ., Павлоградського повіту. З перших днів революції Павлоградські селяни були революційно настроєні, утворилася влада Робітничих і Салдатських Депутатів, гадали скасувати земські організації і створити нові. При Раді селянських депутатів хотіли відчинити медичний відділ, освітній і др. Але на цім не спинилася праця Совіту. Негазивна сторона Павлоградського повіту та, що там, під іменем червоної гвардії, чинилися різні злочини. Для цього вжиті відповідні міри по вказівці т. Антонова.

Охтирський повіт, т. Сущенко. Коли з фронту приїхали салдати, то утворилася совітська влада — червона гвардія з 500 чоловік. Телефонна контора, поштовий відділ і др. установи перейшли в руки народу. Ось резолюція, котру виніс з'їзд селянських депутатів Охтирського повіту: «Заслухавши доклад про біжучий момент, постановили висловити догану Київській Ц. Р. за її буржуазні та контрреволюційні вчинки, та об'явити всім, що, від сього 8 січня 1918 року, ми всі, як один, визнали Центральний Виконавчий Комітет Всеукраїнської Ради Роб. Салд. та Селянських депутатів і Совіт Народ. Комісарів, як єдину владу, котра стоїть на обороні найбіднішого селянства, робітництва та салдатів. Влада мусить належати Радам Роб., Салд. Деп.; тільки таку владу ми визнаємо і цілком їй довіряємо. Хай живе влада Совітів! Хай живе соціалізм!

Курської губернії, Білгородського повіту, Щебенська волость. З самого початку революції Щебенська волость була просякнута буржуазним шовінізмом. В обраний комітет попали ті ж багаті з багатим мельником на чолі. Після приїзду салдатів з фронту — у нас Совіти.

Зміївський повіт, доклад т. Молоко. Приїхавши з фронту в грудні, ми застали в своєму повіті земські управи і всі старі організації. У нас зовсім не відбивалася Жовтнева Революція. Мародерство й спекуляція великі. На селі всі справи робить той же староста, що й раніше. Тільки з 16 січня справа посунулася наперед, дякуючи революційним салдатам. Декоотрих членів Земської Управи ми прохали вийти, інші вийшли самі.

Херсонська губ., Кривий Ріг. Доклад Калинниченка. У нас багато залізниць і рудників басейну. Робітництва у нас біля 50 тисяч. З самого початку влада у нас належала совітам. Потім утворилася селянська Рада ¹⁾. Ця рада всіляко гнітила селян. Утворившеся так зване вільне козацтво примушувало визнавати тільки Центральну Раду, а не Народніх Комісарів. 9 січня, коли приїхали салдати з фронту, скинули Центральну Раду і перевибрали Світ. В теперішній час вільне козацтво обеззброєно. Усюди порядок. Всі визнають виключно совітську владу. В Установчі Збори ніхто голосувати не хоче. Ми всі глибоко переконані, що переможе Совітська влада. Тепер Земська Управа працює у нас самостійно, але ми певні, що в будуччині економічне життя піде по-новому.

Полтавська губ., Роменський повіт. Доклад Оліфера. В початку революції в нашій повіті склався селянський комітет і Рада робітничих та селянських депутатів. Потім у нас утворилася Селянська спілка. 14 грудня ця спілка увійшла в бльок з правими с. - р. та меншовиками. Віданням продовольчим відділом, земельним та др. і охороною місцевости займалася Земська Управа. 31 грудня було призначено повітові зібрання від імени спілки, інші організації не допускалися. Салдати, котрі приїхали з фронту, все ж увійшли в цю спілку. Спілкою був приготований наказ. Цим наказом спілка хотіла притягнути селян голосувати в Установчі Збори. Наказ мав 31 пункт. В останньому пункті говорилося: «Підтримуйте Київську Центральну Раду». Присутні більшовики та салдати, приїхавши з фронту, вимагали виключення останнього параграфу. Селянська спілка не хотіла. Тоді салдати своїм революційним кроком вигнали прибічників спілки. Багато відсахнулися від спілки за ту ошуку, й клевету, котру вони розповсюджували про т. Савченко, прибічники Центр. Укр. Ради казали: «Ось які у вас більшовики: вони мають багатство, млини, коней. Ось ваші благодійники». На самом ділі, у тов. Савченко (він салдат) нічого цього не було. Тут ошукані салдати — члени Селянської спілки зрозуміли, що Селянська спілка їхній ворог, а не друг. Зрозуміли, що вона даремно обливає їх братів наклепами й брудом.

Взявши владу у свої руки, ми обрали від себе комісію, щоб вона призначила краєвий з'їзд для контакту з Сов. роб. та салд. депутатів. Комісія призначила з'їзд на 10 січня.

¹⁾ Ідеться про село-спілку — куркульську організацію Укр. Центр. Ради.

В цей час від Київської Центральної Ради був посланий комісар у Ромни, котрий 8 січня узнав про краєвий з'їзд і випустив відозву, в котрій закликав записуватися швидше у вільне козацтво.

У відозві було уміщено: «Кому дорога отчизна, записуйтеся у вільне козацтво. Про умови та платню спитати в канцелярії». Салдати відправилися й настроїли 18 полк, котрий 10 січня, як один, стояв за Совітську владу. В цей час Київська Центр. Рада прислала на ім'я комісара 1200 винтовок та два кулемети, котрі були заховані в міській тюрмі. Салдати відкрили це з'їздові, і з'їзд 10 січня вітав 18 полк за його чесну поведінку та виявив бажання відібрати зброю для салдатів, котрі були без зброї, а декотрі були обеззброєні Центральною Радою, під видом того, що вони наче б то негідні для відбування військової служби, а решту зброї рішили послати на село для озброєння революційних салдатів. На краєвому з'їзді вітали Совітську владу, і комісаром Совітської влади обрали т. Савченка.

Олександрівський повіт. Відозва комісара (була прочитана тов. Щербаченком).

«Всім волосним земським управам, начальникам міліції Олександрівського повіту! В сучасний момент на території Української Республіки існує тільки одна законна влада Генерального Секретаріату та виконавчі розпоряджень цієї влади комісари, міські, земські й волосні самоврядування, обрані самою людиною на демократичних підставах, міліція та інші установи, діяння котрих строго обмежені існуючими законами при обслуговуванні інтересів населення і самовільні діяння яких би не було організацій, йдучи насупереч законам, перешкоджаючи планоірній продуктивній діяльності визнаних урядом України установ, недопустимі і підлягають найстрогшому переслідуванню. З огляду на це, пропоную волосним управам та начальникам міліції Олександрівського пов.: так звані військово-революційні комітети, котрі безумовно протирічать законам, сіють смуту в народі, були негайно ліквідовані, як організації некорисні і навіть шкідливі. Ті з організацій, або окремих осіб з них, котрі не побажають скоритися цьому розпорядженню, виходячому від Ц. У. Р. будуть притягатися до відповідальности по ст. 29 ул. прокари. Про останнє мене строчно оповістити.

Комісар Лазарів
Секретар (підпис)»¹⁾

Полтавська губ., Констянтинградського повіту, доклад тов. Сукачева. В початку революції у нас у Селещині організувався Совіт з близько стоявших там 9 частин: 5 парків артилерійського караулу і робітничої команди. Цей організований совіт і з'являвся оплотом селянства і послужив підвалиною Сов. Робітничих, Салдатських Депутатів. Під охороною цього Совіту почалася передача земель Земельним Комітетам. Після уборки хліба до жовтня було передано біля 65000 десятин.

Другою підтримкою Совітів і селянства була районна організація партії лівих с.-р. Під час виступу Корнілова був організований

¹⁾ «Вістник Української Народньої Республіки» № 21, 26 січня 1918 р.

бойовий відділ, котрий в дальшому і з'являвся активною підпорою совітської влади. Коли був з'їзд совітів 20¹⁾ грудня і в Великоросії вся влада перейшла в руки совітів, то це гасло почало провадиться в життя на місцях. Селешинським Совітом, вкупі з Полтавським Совітом, була розпочата організація Червоної Гвардії, озброєння котрої прийнято Селешинським Совітом. Коли була зроблена українзація, то кращі частини, як перша мортирна батарея, перша й 2-га батарея 4-го дивізіону майже були розформовані і залишилися тільки несвідомі салдати, то для охорони складів організувався Селешинський Совіт. На таку охорону дуже підозріло дивлячись Київська Центральна Рада і Петлюра, не дивлячись на кілька разів посланих делегатів Совіту, не розривав видавати зброю для охорони. Коли Полтавський Совіт був арештований Богданівським українським полком, то Селешинський Совіт уперше послав мирну делегацію, а потім вислав бойовий відділ, але делегати, побалакавши з полком, мирно полагодили цей інцидент, при чім представники Богданівського полку казали, що вони керувалися розпорядженням Київ. Центр. Ради і темними силами, йдучими за нею. Тоді Центр. Рада прислала в Селешину 623 полк, наче б то для охорони складів, котрий вимагав розформування бойового відділу й обеззброєння селян. У відповідь на це, Совіт обеззброїв присланий Центр. Радою полк, про що було оповіщено в Костянтиноград. Обеззброєння полку пройшло без пролиття крові, за виїмком Константинограду, де були самосуди Вільного Відділу. При проїзді совітських військ з Лозової, була зібрана конференція селян, на котрій були присутні с.-д. більшовики, при чому селянами була прийнята резолюція, котра друкувалася в «Вісникові Української Народньої Республіки» від 18 січня і в котрій ясно висловлено недовіру Київ. Центр. Раді і привітання Українській владі, як єдиній виразниці волі трудового люду...

... Після доповіді Народнього Секретаря т. Терлецького про землю був прочитаний проєкт декрету про землю, котрий прийнято з деякими поправками, зробленими тов. Грессом.

Поправки слідуєчі:

До § 1 вставити після «поміщика» — «міська поселкова» та прибавити «поссеціонна». [?]

До § 3 — 1) прибавити «виключно» — відносно загально державного значення, 2) викреслити «виключно» відносно вартостей місцевого значення, 3) замість «трудового селянства» — «трудового населення».

До § 6 — викреслити скобку «селянська».

До § 11 — замість «селянства» — народу.

Внести: коли в окремих місцевостях наявний земельний фонд покажется малим для задоволення всього місцевого населення, то лишок населення мусить бути переселено.

Усюди «Земельні комітети» замінити виразом: «Земельні Комісії Рад Селянських та Салдатських Депутатів»²⁾.

¹⁾ Ідеться про I всеукраїнський з'їзд рад, що відбувався у Харкові з 22 до 26 грудня 1917 р.

²⁾ «Вісник Української Народньої Республіки» № 22, 27 січня 1918 р.

III. Відгуки на з'їзд рад

Боротьба пролетаріату і біднішого селянства під проводом більшовицької партії за встановлення радянської влади, що ввесь час точилася, особливо загострюється саме після I Всеукраїнського З'їзду Рад та утворення Всеукр. уряду. Постановою I Всеукраїнського З'їзду Рад, що оголошувала Україну Республікою Рад Робітничих, Салдатських і Селянських Депутатів і що доручила Центральному Виконавчому Комітетові «негайно розповсюдити на терені Української Республіки всі декрети й розпорядження Роб.-Сел. Уряду Федерації, що мають спільне для всієї федерації значення — про землю, про робочий контроль над виробництвом і про повну демократизацію армії»¹⁾—ця постанова, як і інші постанови I з'їзду, ставала для робітничо - селянських мас України за прапор боротьби з буржуазно - націоналістичною контрреволюцією. На численних мітингах і зборах робітники та селянська біднота і середняки ухвалюють резолюції, в яких засуджують Центральну Раду та вітають ЦВК України. З наведеної невеличкої частини резолюцій видно, яке величезне було це співчуття працівних мас до щойно утвореного радянського уряду. По всій Україні розгортається кипуча робота організування червоногвардійських і повстанських загонів, для боротьби з Українською Центральною Радою. Тов. Є. Бош у книжці «Рік боротьби» пише: «З перших чисел січня 1918 року до пленуму ЦВК щодня з'являлися по декілька делегацій із сіл та деревень близьких і далеких губернь з резолюціями й наказами від «общества». Селянські збори надсилали поважних дідів з авторитетом та шанованих у селах, щоб переказати радянському урядові «волю народу». «Общество постановило — говорив найстаріший член делегації — всім держатися за народню владу, за ради й запропонувати одержати від вас наказа, як народу тепер діяти й прохати кулеметів. Гвинтівки у салдатів є, з фронту принесли, але ось кулеметика б нам, салдатики бають, він дуже хорош», пояснював сільський делегат «общества» і при цьому вказував на демобілізованого салдата, незмінного члена селянських делегацій²⁾.

Пролетаріат у союзі з біднішим селянством, неутралізуючи середняка, під проводом більшовицької партії, встановив радянську владу. На яскравому тлі співчуття до радянської влади працівних мас видаються надзвичайно нікчемними безпідставні намагання угодських контрреволюційних партій довести «незаконність» I Всеукраїнського З'їзду Рад і обраного ним уряду (див. документ № 5 — 6). Ці намагання залишаються ізольовані. Переважна більшість у Харківській раді, в Полтавській раді і в інших цілком приєднується і схвалює постанови і роботу I Всеукр. З'їзду Рад і Уряду, висловлюючи йому повний підтрим.

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 35, [14] 27 грудня 1917 р.

²⁾ Є. Бош, «Рік боротьби», стор. 114 — 115.

Всем Советам Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов Украины

С'езд Советов Рабочих и Солдатских Депутатов Украины с участием Крестьянских Депутатов, состоявшийся 11-го декабря в г. Харькове, исходя из того, что Генеральный Секретариат Центральной Рады не выражает воли революционных слоев народа — пролетариата и беднейшего крестьянства Украины и, уже по одному тому, не может и не должен оставаться у власти в настоящий момент, момент наивысшего напряжения всех революционных сил, момент, когда друг против друга стоят два непримиримых врага, — признал, что власть на Украине должна принадлежать только правомочным организациям, Советам Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов.

Политика Генерального Секретариата с первых дней его существования стала одной из главных причин, побудивших С'езд в спешном порядке приступить к организации высшей власти на Украине, выделить из себя ЦИК в составе 40 членов с оставлением 20 - ти мест для представителей С'езда Крестьянских Депутатов. Ближайшей задачей ЦИК явится устранение опасности столкновения революционной демократии России с частью Украинской демократии, одурманенной шовинистической политикой Генерального Секретариата, стремящегося подменить классовое сознание идеей «национального единства».

Первыми актами ЦИК явились:

1) Манифест ко всем рабочим, солдатам и крестьянам Украины с изложением событий, приведших к необходимости немедленного создания Советской власти на Украине.

2) Обращение к Совету Народных Комиссаров, в целях предотвращения возможности вспышки братоубийственной войны между трудящимися населяющих Россию народов.

3) Отмена всех связанных с этим конфликтом актов Генерального Секретариата, как то : ответ на ультиматум, запрет вывоза хлеба из пределов Украины и др.

4) Издание декрета о земле, взамен расплывчато - неопределенных и тем самым идущих в разрез с интересами беднейших крестьян распоряжений Генерального Секретариата.

5) Приказ о демократизации армии.

6) Декрет о рабочем контроле над производством.

7) Декрет о расширении прав городских самоуправлений.

8) Декрет о правах народа.

9) Декрет о национализации об'явлений.

Все указанные распоряжения с момента опубликования получают право и силу закона на всей территории Украины. Дальнейшие распоряжения будут публиковаться в официальном органе ЦИК — ежедневной газете, которая будет высылаться всем Советам на Украине.

Установив в центре власть ЦИК, С'езд признал единственно правомочной властью на местах Советы Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов и их уездные, губернские и областные об'единения.

ЦИК считает крайне необходимым, чтобы местные Советы немедленно приступили к осуществлению своей власти и проведению в жизнь всех мероприятий, характеризующих рабоче - крестьянскую власть, сохраняя при этом тесный контакт между собой и находясь в постоянном сношении с ЦИК С. Р., С. и Кр. Деп. на Украине. Связь эта должна выражаться в правильных, периодических уведомлениях о принимаемых мероприятиях и положении дел на местах, присылке делегатов для устных сношений, присылке всех повременных и прочих изданий. Для укрепления связи ЦИК в возможно короткий срок созывает С'езд Советов Раб., Солд. и Крест. Депутатов Украины.

Технические подробности о нем, время созыва, нормы представительства будут сообщены в ближайшие дни. В случае невозможности провести в жизнь указанные мероприятия местными силами, необходимо немедленное телеграфное извещение о положении дел, дабы ЦИК мог своевременно оказать нужную помощь.

Призываем Советы к энергичной работе в деле укрепления Советской власти, так как торжество революции обусловлено переходом власти к Советам во всей федерации Великой Российской Республики¹⁾

№ 13

Телеграмма, посланная 13 декабря Совету Народных Комиссаров

Петроград. Избранный вчера Всеукраинским С'ездом Советов Рабочих и Солдатских Депутатов и частью Советов Крестьянских Депутатов Центральный Исполнительный Комитет Советов принял на себя всю полноту власти на Украине. Прежнее правительство Украины, в лице Генерального Секретариата Центральной Рады, не вело борьбы с помещичьей контр - революцией, идущей с Дона, и вело политику вовлечения украинской демократии в кровавую борьбу с великороссийской демократией. Общность интересов демократии всей России особенно теперь, перед лицом надвигающегося с Дона общего врага всех трудящихся классов, не дает никаких оснований для столкновения между демократиями разных национальностей и вновь образованная народная власть народной Украинской Республики ставит своей неперменной задачей не только устранить вызывавшееся прежде Радой столкновение, но обратить все силы на создание полного единения Украинской и Великороссийской Демократии.

Поэтому новая Советская власть уполномочена С'ездом Советов Украины заявить Совету Народных Комиссаров, что ответ данный прежней Радой 4 декабря на ультиматум Совета Народных Комиссаров дан ею не от имени Украинского народа, а от имени лишь тех незначительных кругов украинской буржуазии, интересы которых она защищала. Рада заявляла в своем ответе, что украинские солдаты, рабочие и крестьяне, защищая свои права и свой край, дадут надлежащий ответ Народным Комиссарам. Это сознательный обман Рады. Крестьяне, рабочие и солдаты Украины знают, что у них нет никаких оснований для борьбы с правительством крестьян, рабочих и солдат России и не допустят осуществления затеваемой Радой войны между братскими

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 38, [17] 30 грудня 1917 р.

народами. Если, тем не менее, прольется на Украине братская кровь, то она прольется не в борьбе украинцев с великороссами, а в классовой борьбе украинских трудящихся масс с захватившей в свои руки власть Радой, пытающейся опереться на штыки тех товарищей солдат, которые вовлечены ею в обман, как в свое время увлекал за собою солдат обманом захватчик власти в России Керенский. Но Центральный Исполнительный Комитет Советов Украины уверен, что дело не дойдет до пролития крови, что шовинистический националистический угар создаваемый Радой прекратится, и что, как все Российские солдаты быстро сознали положение дела и отказались поддерживать Керенского, так и украинские солдаты поймут, кто действительно защищает их интересы и перестанут поддерживать авантюру мелкобуржуазной Рады, стремящейся затопить в крови завоевания рабочих и солдат в октябрьско-ноябрьские дни и силою оружия удержат за собою власть, но войны между двумя демократиями безусловно не будет. Молодая Советская власть Украины приветствует укрепившуюся Всероссийскую Советскую власть.

*Центральный Исполнительный Комитет
Советов Украины¹⁾*

№ 14

Ц. И. К. Советов Раб. и Сел. Деп. Украины получена от Совета Народных Комиссаров след. телеграмма:

Вашу телеграмму об образовании власти на Украине получили. Совет Народных Комиссаров приветствует народную власть Украины. С этого времени деньги будем пересылать на имя правительства Украины, то-есть Ц. И. К. Украины. Всех обращающихся к нам за деньгами с Украины мы будем направлять к Ц. И. К. Из Бреста сообщили, что германцы в принципе приняли наши условия мира. Представитель Вашего Ц. И. К., конечно, будет принят в мирную делегацию. Там назначен перерыв переговоров на 10 дней. В свое время сообщим.

Мы перехватили шифрованную телеграмму французского посла, откуда видно, что Генеральный Секретариат выступил для борьбы с Советами и для оттяжки мира до весны или, точнее, для срыва мира.

Вы видите, что соглашение с Генеральным Секретариатом после всего этого было бы изменой народу и революции.

Эта перехваченная телеграмма нами сегодня опубликована.

Совет Народных Комиссаров²⁾

№ 15

Маніфест

До всіх робітників, селян та салдатів України

Товариші! Дружним напором робітників, салдатів та селян усієї Росії було скинено правительтво народнього обману, правительтво Керенського. Всеросійські з'їзди Робітничих, Салдатських та Селян-

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 38, [17] 30 грудня 1917 р.

²⁾ Тамо ж.

ських депутатів, в котрих приймали участь і Ради Роб., Салд., та Сел. Деп. України, утворили нову владу — правительство народніх низів, в особі Ради Народніх Комісарів, яка є Робітничо - Селянським Правительством Російської Федеративної Республіки.

Тільки після цього могли здійснитись усі домагання робітників та бідніших селян. Негайно був виданий декрет про передання селянам усїєї землі без викупу і з усім інвентарем, не чекаючи скликання Установчих Зборів, про робітничий контроль над продукцією та 8-годинний робітничий день та декрет про мир. Тільки народня влада оказалась здібною повести державу до миру, достойного революційного народу, лише вона установила в війську виборне начало і зробила його чисто народнім.

Ці діяння Совітського Правительства стрінули гаряче співчуття серед працюючих по всій державі, серед усіх народів, які входять у склад Російської Федеративної Республіки. Ради Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів оказують підтримування Раді Народніх Комісарів.

Зате капіталісти, дідичі (поміщики) та інші дармоїди піднялися на страшену боротьбу з робітничою та селянською революцією, обравши для себе опорою перше деякі частини фронту, потім Дін та нашу Україну. Від імени фронту заговорила Ставка, від імени Дону — Каледін, від імени України — Генеральний Секретаріят Центральної Ради.

Українська Центральна Рада, у виборах котрої не приймали участі Ради Робітничих та Салдатських Депутатів, керівниками котрої є такі соціалісти, яким був Керенський та його товариші по Тимчасовому Правительству, Центральна Рада на одну третину доповнена російськими меншовиками та соціалістами-революціонерами (правими) — ця Центральна Рада задумала перетворити Україну на буржуазну республіку та, під видом національного самовизначення, одстояти інтереси капіталістів та чиновників (урядників) — як українських, так і російських — для котрих робітничо - селянська Революція несе остаточну загибель та знищення.

Центральна Рада відмовилася розширити на територію Української Республіки декрет про землю, котрий був виданий Всеросійським З'їздом Рад Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів при участі представників від Совітів українських; Центральна Рада, замість робітничого контролю над продукцією, змагалася установити державний контроль, вона вела боротьбу з Совітами й пробувала, в протилежність їм, всю владу на місцях передати Міським Думам та Земствам.

Генеральний Секретаріят, роблячи навпаки розпорядженню верховного командування всеросійської армії, розстроював фронт і тим заважав успішному веденню мирних переговорів, бажаючи, як це тепер виявилось, злономірено затягнути війну до весни, в інтересах Французько - англійських капіталістів. Але буржуазні керівники Ради не тільки змагалися захистити українську та неукраїнську буржуазію від натиску працюючих клясів, вони вчинили просте злочинство проти робітників та селян, вступивши у союз з послугачами буржуазії, — з приятелем кадетів, з генералом Каледініним, котрий розганяє

робітничі організації в Харківській та Катеринославській губерніях, війська котрого, складені з ударників, юнкерів та обдурених козаків, б'ють робітників та насилують їх дружин і дочок; для підтримування Каледіна вони заборонили пропускати через Україну революційні Світські війська, зрадницьки роззброїли їх у Києві та збиралися втягнути українську демократію у братовбивчу війну з рештою Росії, настроючи українських робітників, салдатів та селян на російських брехливими запевненнями, що Рада Народніх Комісарів загрожує свободі України.

При таких обставинах, 3 - го грудня, в Києві мусів одкритись 1 - й Всеукраїнський з'їзд Рад Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів, який скликувався Південно - Західнім Комітетом Світів. Керівники буржуазної Центральної Ради, при допомозі простого насильства і обдурень, пошкодили роботам цього З'їзду, тоді більшість делегатів від Рад Робітничих та Салдатських Депутатів, а також частина селянських делегатів, з'єдналися, переїхали у Харків, де, з делегатами від Донецького та Криворізького Басейну, їй довели свої роботи до кінця.

Щоб у корені знищити злочинну політику Української Центральної Ради, котра мала сміливість діяти від імени працюючих мас України, З'їзд Світів знайшов необхідним узяти на себе всю повність державної влади в Українській Народній Республіці. Обраному на З'їзді Центральному Виконавчому Комітетові Ради Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів припоручено утворити нову владу — владу робітничо - селянську. Постановою З'їзду Центральна Рада позбавлена тих прав, які вона собі захопила; одночасно з тим, Генеральний Секретаріят Української Центральної Ради тратить свою повновласть. Віднині правительством України є Народній Секретаріят, якийзначається Центральним Виконавчим Комітетом Всеукраїнської Ради Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів.

З утворенням Робітничо - Селянського Правительства України зникла небезпека тої кривавої боротьби, котру бажав викликати попередній Генеральний Секретаріят між демократією решти Росії. Бо перше, що знайшов своїм обов'язком утворити Центральний Виконавчий Комітет — це звернутись до Ради Народніх Комісарів з заявою, що війни між Україною та всією Росією бути не може, що тої війни бажала тільки буржуазна Центральна Рада, але не українські працюючі маси.

Товариші робітники та салдати та селяни українські! Пам'ятайте завжди, що нова влада, котру утворили ваші Світи, буде міцною вашим підтриманням.

Товариші робітники та салдати! Укріплюйте владу своїх Світських організацій в містах та ведіть найрішучішу боротьбу проти всіх, хто буде перешкоджати тій владі.

Товариші Селяни! Коли ви бажаете, щоб земля на Україні, як і в усій Росії, з усім інвентарем належала тільки до вас, та земельними справами відали тільки вами обрані Комітети, коли ви стремите до того, щоб земля була вам передана негайно, а не тоді, коли на те згодяться дідичі (поміщики), котрих так щиро захищала Центральна Рада від самочинних захоплень, коли вам обридло одержувати від

влади лише обіцянки, й вам потрібна чесна й тверда охорона ваших інтересів — входять у найтісніший зв'язок з Радами Робітничих та Салдатських Депутатів та разом з ними допомагайте новій Совітській владі виконувати її завдання. Пам'ятайте, що тільки в дружній спільці робітників, салдатів та селян перемога над капіталістами. Центральна Рада змагалася на З'їзді Совітів розбити цей союз та завдяки їй представництво селян у Харкові було не досить повним. Центральний Виконавчий Комітет в найближчій часі скликає II з'їзд та зробить всі заходи, щоб селянські Ради були представлені якомога повніше.

Товариші Робітники, Салдати та Селяни! Ваші представники закликали нас до влади. При вашій підтримуванні, в тісній спільці з братами - робітниками, салдатами та селянами цілої Росії ми не боїмося ніякого тягару, ми не кинемо своєї варті, доки не виконаємо покладених на нас З'їздом завдань, або доки новий З'їзд замінить нас другими.

Хай живе Українська Робітничо - Селянська Республіка!

Хай живе влада Рад Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів!

.. Хай живе соціалізм!

*Центральний Виконавчий Комітет
Всеукраїнської Ради Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів¹⁾.*

Харків

№ 16

В Харьковском Совете Рабочих и Солдатских Депутатов. Заседание 15 - го декабря.

Председателем избирается т. Эпштейн.

По предложению фракции большевиков, собрание большинством 106 против 70 решает заслушать в начале заседания доклады о Всеукраинском съезде Советов.

Первым докладчиком выступает т. Данилевский (большевик). Он подробно рассказывает историю созыва Съезда в Киеве. Обласной Комитет Юго - Западного Края, с участием представителей других комитетов, решил созвать краевой съезд по следующим нормам: Губернские Советы — объединенные — посылают по 10 представителей, существующие отдельно — 7 от Советов Раб. и Солд. Депутатов и 4 от Совета Крестьянских Депутатов. Уездные Советы посылают по 5 человек, Украинская Войсковая Рада и Спилка отказались войти в организационное Бюро, укр. с. д. вошли только с информационными целями. Войсковая Рада и Спилка рассылали приглашения отдельно и по такому расчету: Губернские Советы — по 1 от уезда, уездные по 1 от волости, — что собралось около 3.000 человек. Съезд превратился в митинг. Организационное Бюро отказалось выдать им мандаты, «делегаты» ворвались в помещение Комиссии, выгнали мандатную комиссию и сами стали писать себе мандаты. Добавили еще представи.

¹⁾ «Вістник Української Народньої Республіки» № 5, 6 січня 1918 р.

телей от войсковых частей, даже самых маленьких (команда писарей в 20 — 30 человек). Словом, с'езд был «сделан».

Накануне открытия с'езда, ночью, были разоружены неукраинские войска, силой, под конвоем отправлены на вокзал и выведены из Киева. Обласной Комитет был на несколько часов арестован. В такой обстановке открылся «с'езд». Мандатную комиссию не допустили проверять мандаты, в зал заседания впускали всех. Представителю Бюро не дали возможности открыть заседание, произошел скандал, и лишь после категорического требования фракции большевиков ему было дано слово.

Спилка категорически отказалась изменить нормы представительства и большевики отказались войти в Президиум, а затем и вовсе ушли со с'езда, огласив декларацию от [имени] 39 Советов. Ушедшие открыли совещание, на котором и присутствовали и меньшевики - интернационалисты, эс - эры и несколько украинских социалистов. К концу совещания число представленных на нем Советов достигло 66.

Совещание решило переехать в Харьков и слиться со с'ездом Советов Донецкого и Криворожского бассейнов.

Медведев (лев. укр. с. - д.) рассказывает о своих впечатлениях со с'езда. С'езд был фактически сорван украинскими заправилками, чтобы не допустить критики Центральной Рады. Винниченко в своей речи говорил о том, что в Петрограде тюрьмы переполнены рабочими. Порш заявил, что Центральная Рада сможет довести Украину до учредительного собрания и потому нельзя вносить раскола. Сообщая далее о симпатиях, питаемых буржуазной Радой к Каледину, о разоружении Красной гвардии на Украине, о походе против Советов, об имевшем место факте разоружения 400 украинских солдат — сторонников Советской власти, тов. Медведев призывает рабочих Украины бороться вместе с русским пролетариатом.

Меньшевик Камышниченко, признавая, что с'езд был подтасован Радой, находит все таки, что большевики сделали ошибку, уйдя со с'езда, ибо могли дать Раде бой. Ультиматум Народных Комиссаров повредил, по его мнению, делу борьбы. Что касается фракции меньшевиков, то она не на высоте положения, так как в ней преобладали правые элементы.

Доклад о Харьковском с'езде¹⁾ делает т. Артем. Мы нашли необходимым, говорит он, объявить себя Всеукраинским С'ездом, ибо во время борьбы за пролетарско - крестьянскую республику нам нужно было выяснить точку зрения трудовых масс Украины. Когда от имени всей Украины выступает кучка узурпаторов, мы, в противовес ей, создаем народную власть, власть, опирающуюся на рабочих, солдат и крестьян. Мы надеемся, и не без основания, что крестьяне пришлют нам своих представителей. Борьба с Радой является неизбежной даже для украинских масс. Все резолюции принимались с'ездом единодушно; С'езд выбрал Ц. И. К., который является единственной законной властью на Украине.

Оратор предлагает приветствовать ЦИК (бурные аплод.).

Левый с. р. Жилов говорит, что на с'езде собрались преимуще-

¹⁾ Идетсья про I всеукраїнський з'їзд рад.

ственно кулаки, лавочники, богатеи. Эти элементы и поддерживают Раду. К великому прискорбию Жилова все эти господа считают себя с.-р. Левые с.-р. тоже ушли со с'езда, но они считают, что борьбу с Радой нужно вести не путем создания двоевластия, а только созывом нового С'езда.

Бакинский приветствует Харьковский Совет от имени Сов. Нар. Комиссаров и говорит, что теперь, после образования Советской власти на Украине, борьба будет вестись внутри Украины между демократией и буржуазией. Советская власть выведет украинскую демократию на свободную дорогу (бурные аплод.).

Председательствующий предлагает ответить Совету Нар. Комиссаров на его приветствие заявлением, что и Харьков. Совет борется за власть Советов. Предложение принимается под продолжительные аплодисменты собрания.

Принято решение созвать по вопросу об отношении к Ц. И. К. экстренное заседание Советов в воскресенье в 2 часа дня...¹⁾

№ 17.

Харьковский Совет и Ц. И. К. Советов Украины. (В Совете Раб. и Солд. Депутатов)

В порядке дня — вопрос об отношении к ЦИК. С докладом выступает т. Артем. Он признает, что ЦИК Украины не представляет достаточно полно Советы Украины, но перед нами, говорит он, стоит другой вопрос: кого выбрать из двух существующих организаций, кто лучше представляет интересы трудящихся масс, — Рада или ЦИК? На этот вопрос может быть только один ответ. Большевики напоминают собой рабов, целующих плеть, которая их сечет. Одна из задач тех слоев общества, которые группируются вокруг Рады — это сломить Советы. Полтавский Совет уже разгромлен, а большевики считают возможным признать Раду.

Харьковский Совет, пока он не «очищен» подобно Ростовскому и др., этого не сделает. Рада — враг народа. Единственным представителем рабочих, солдат и селян Украины является только ЦИК. Пусть он не полон, но это все таки учреждение Советское и мы должны его поддерживать.

От ЦИК выступает т. Кулик. Он подчеркивает, что на с'езде было представлено большинство Советов. Селян было мало, и ЦИК стремится пополнить свой состав представителями губернских Советов Кр. Деп. В скором времени будет созван второй Всеукраинский с'езд. Сомнений быть не может. Не реакционная Рада, а ЦИК есть выразитель воли и стремлений широких масс Украины.

На вопросы меньшевиков о количестве Советов, представленных на С'езде, оратор отвечает, что с'ехались почти все Советы Украины, кроме тех, которым не дала возможности приехать Рада.

Представитель Сосницкого Совета т. Любинский подтверждает факт ареста представителями Рады делегатов на с'езде. Он сам только на днях освобожден из Киевской тюрьмы.

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 38, [17]30 грудня 1917 р.

Затем т. Кулик делает сообщение о работах ЦИК за время его существования. Вырабатываются декреты о выборном начале в армии, о земле и т. д. Главное же, что сделал и делает ЦИК это недопущение войны с Великороссией.

От фракции с.- р. выступает т. Черный. Он признает, что Рада не отражает интересов широких пролетарско - крестьянских кругов, но он не согласен с Артемом, что лучше ЦИК чем Рада. Власть должна быть закономерно организована для того, чтобы быть авторитетной. В данном случае этого нет. ЦИК неправильно сконструирован, без представительства крестьян, поэтому эс - эры отказывают ему в поддержке и требуют немедленного созыва с'езда, который и выберет ЦИК — полномочного вершителя судеб украинского народа...

Представитель украинцев пытается доказать, что Рада не контр - революционна, что она также хочет мира и т. д. К тому же ей недолго осталось жить, т. к. скоро соберется Учредительное Собрание.

Член Всероссийского ЦИК. т. Примаков говорит об отношении Всерос. ЦИК к Украинской республике. Изложив причины Октябрьской революции, он констатирует, что пролетарская революция уничтожила государственный аппарат насилия. Новый аппарат насилия направлен против меньшинства. Примаков жестоко обрушивается на социал - патриотов, 8 месяцев обманывавших народ. На полях Гатчины, говорит он, была испробована их верность народу. Но теперь к старому возврата нет. Мы пойдем вперед и сбросим Раду, также, как в октябре сбросили разложившееся правительство Керенского.

Список фракционных ораторов исчерпан. Левый с.- р. Живов, несогласный с решением фракции, просит слова. Большевики и эс-эры шумно протестуют. Подавляющим большинством собрание дает слово т. Живову. Тогда большевики поднимают вопрос о кворуме.

Артем заявляет, что большевики и с.- р. третий раз срывают собрание Совета. Многие товарищи не могут посещать Совет, будучи чрезвычайно заняты именно защитой Советской власти и борьбой за нее. А м[еньшеви]ки и с.- р. саботируют. Но настоящее собрание действительно при всяком числе собравшихся. Пусть они уходят, восклицает Артем, под бурные аплодисменты всего зала, мы будем продолжать без них.

Живов говорит, что во время революции нельзя останавливаться на формальностях. У восставшего народа не спрашивают права на восстание. На Украине нет единой власти, есть только власть Советов, там, где Рада их не уничтожила. Пусть ЦИК не авторитетен, но он представляет интересы трудового народа, и я буду его поддерживать в его борьбе за свободу. Идет классовая борьба. И в этой борьбе Харьковский Совет должен поддержать ЦИК. Он не будет ему подчиняться, но будет помогать. С. - р. — рабочие с большевиками не пойдут, заканчивает т. Живов, вы от масс ушли, и нам с вами больше не по пути (шумные аплод.).

Матрос Николаевского порта приветствует Харьковский Совет и ЦИК и заявляет, что Черноморский флот выполнит свою задачу.

В дальньому, во время речи члена ЦИК Александрова, разыгрывается скандал. М - ки собираются уходить, и Александров называет их социал - петрушками. Те шумно протестуют. Председатель призывает Александрова к порядку.

В заключительном слове т. Артем полемизирует с украинцами и м - ками, говорящими о демократичности Рады. Он цитирует слова Зиновьева: «расшифруйте лозунг «вся власть Учредительному Собранию» и вы прочтете — долой Советы». Такова политика буржуазии и идущих за ней «социалистов», такова и политика Рады.

В заключение Артем оглашает резолюцию фракции большевиков. Резолюция принимается 88 - ю голосами против 9 при 10 возд. За резолюцию голосует значительная часть с. - р., воздерживаются украинские с. - р.¹⁾

М. Р - ич

№ 18

Резолюція

Харківської Ради Р. та С. Деп. про Центр. Викон. Ком. Рад Р., С. та Сел. Деп. України

23 грудня Харківська Рада Роб. та Салд. Деп., обговоривши питання про відношення до Центрального Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів України, винесла таку резолюцію:

«Беручи під увагу, що Українська Центральна Рада, з Винниченком та Петлюрою на чолі, претендує на представництво широких народніх мас України, в той час, як виник уже Центральний Виконавчий Комітет Рад Роб., Салд. та Сел. Депутатів України;

що її політика є контр - революційною та направлена на розгром Совітської влади на Україні та по всій Росії;

що се підтверджується явним союзом Центральної Ради — Петлюри та Винниченка — з Каледіним, Родзянко та Мілюковим, а також західними імперіялістами;

що одним представником робітничих та селянських мас на Україні є Центр. Викон. Комітет Совітів України, котрий був обраний на Всеукраїнським З'їзді Совітів у Харкові;

що політика Центр. Викон. Комітету, в боротьбі за мир, в земельнім питанні, в питанні робітничого контролю над продукцією, в питанні про демократизацію армії та про владу, доказує здібність Ц.В.К. розуміти та захищати найбільш життєві інтереси народів України.

Харківська Рада Робітничих та Салдатських Депутатів визнає, що Центральний Виконавчий Комітет Рад Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів України, як одинокий представник робітників та бідніших селян України, є найвищим органом Совітської Влади на території Української Народньої Республіки та проголошує Українську Центральну Раду, яка веде контр - революційну противонародню політику, ворогом народу»²⁾.

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 45, [7 січня 1918] 25 грудня 1917 р.

²⁾ «Вістник Української Народньої Республіки» № 5, 6 січня 1918 р.

Резолюція

Полтавського Совіту Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів

Жовтнева Революція, скинувши кормигу капіталістично - поміщицького хазяйнування, передала владу до рук робітників, селян і салдатів.

Совітська Влада, при загальній підтримці трудових мас, приступила до рішучого здійснення програму миру, робітничого контролю та передачі землі до рук найбіднішого селянства, давши можливість покритвдженім клясам пограбованих націй йти шляхом національного самовизначення. Зрада, саботаж, наклепи з'явилися перешкодою за для будівничої творчої праці уряду Народніх Комісарів. При поблажництві правих ес - ерів, меншовиків, а іноді при допомозі їх, контр - революційні сили підняли голову, відкрили похід проти Совітів, бажаючи убити всі придбання революції.

Центральна Рада, заключивши умову з Каледінім проти Совітської Влади, зрадила таким чином українську революційну демократію. Вважаючи своїм завданням на Україні боротьбу за владу Совітів, бачучи в них єдину підпору в боротьбі з капіталом за соціалізм, Полтавськ. Совіт вітає зорганізувавшийся у Харкові Ц.В.К. Совіт України, котрий, скликавши в процесі боротьби Всеукраїнський З'їзд, організує Владу. Почуваючи свій невідривний зв'язок з трудівниками всього світу, в тому числі з пролетаріатом Росії, Полтавський Совіт вважає необхідним послати своїх представників на Всеросійський З'їзд Совітів, який скликає Ц.В.К. «2 - го созыву» з правом рішучого голосу ¹⁾).

№ 20

Лозово - Павловский район

Общее собрание горнорабочих Брянского рудника, состоявшееся 8 - го декабря, заслушав доклад тов. Хейфеца о текущем моменте, приветствует Рабоче - Крестьянское Правительство и все его мероприятия, направленные на укрепление завоеваний Октябрьской революции и на освобождение трудящихся и эксплуатируемых всего мира.

2) Решительно протестует против политики теперешней Центральной Рады — Рады Украинской буржуазии и помещиков — и считает единственной властью на Украине — Всеукраинский С'езд Советов Раб., Солд. и Крест. Депутатов ²⁾).

№ 21

Резолюція

14 - го декабря 1917 года в Харьковск. Паровоз. мастерск. Южн. жел. дор. состоялось Общеузловое Собр. Харьков. узла мастеровых, служащих и рабочих, на котором присутствовало свыше 3000 человек.

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 30, [1 січня 1918] 19 грудня 1917 р.

²⁾ Тамо ж.

Заслушав доклад о текущем моменте, Собрание единогласно приняло следующую резолюцию:

Октябрьская Революция, приведшая к победе рабочих, солдат и селян и созданию Рабочего, Крестьянского Правительства—Совета Народных Комиссаров, решила основные вопросы выдвинутые революцией: вопросы мира, земли, хлеба и свободы.

Но победа рабочих и крестьянских масс оспаривается помещиками и капиталистами, организовавшими свой штаб на Дону во главе с Калединым.

Не соглашением, а решительной победой сломить буржуазно-помещичью контр - революцию. Украинская Центр. Рада, выдавая себя за орган селян Украины, пошла по пути соглашения с Калединым, измены рабочим и крестьянским массам. Украинская Республика должна быть республикой Рабочей и Крестьянской — Советской. Мы — рабочие приветствуем образовавшийся ЦИК Всеукраинских Советов, как новую советскую власть Украины — Союзника Совета Народных Комиссаров.

Да здравствует единение рабочих и солдат!

Да здравствует Советское Правительство!

Председатель Собрания *Н. Никишаев*

Секретарь Собрания *Н. Просянников*¹⁾

№ 22

Резолюція

II - го з'їзду українців більшовиків 5 - ої армії 69 грудня 1917 р.
(прийнята единогласно)

В час рішучої боротьби за щастя трудового народу, зібравшись та обговоривши сучасне становище на рідній Україні, ми вітаємо Всеукраїнську Раду Робітничих, Салд. та Селянських Депутатів та Народніх Секретарів, як дійсних представників трудової України й борців за її волю. Бажаємо переможно скінчити боротьбу з ворогами революції,— ми ж, в кожну хвилину, усіма засобами, готові підтримувати та виконувати розпорядження нової влади. Київську Центр. Раду, що опоганила Україну, пособляючи контр - революції усякими хитрощами, ми не признаємо за владу, бо вона держиться на обдурених гайдамаках та юнкерах.

Ми хочемо бачити Україну вільною для трудового народу,—таку волю, яку дали в Росії Совіти та Народні Комісари, а не волю і самовизначення для буржуазії і контрреволюції, як зараз на Україні.

Ставленикам та наймитам Центр. Ради, що зараз у армійських Радах, теж немає нашого довір'я і ми закликаєм до братів - українців негайно зібрати загальні збори представників від частини вибраних загальним голосуванням, для перевиборів Армійської Ради. Ми протестуємо та закликаємо до товаришів прогнати зі своїх рядів контр - революційні елементи, що ведуть нас на бійку з Російською революційною демократією.

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 37, [16]29 грудня 1917 р.

Поки не перевибрана Армійська Рада, українізація повинна бути під контролем Бюро нашої партії, що буде вести роботу в згоді з Армійськомом 5.

Вся влада Радам Роб., Солд. та Селян. Деп. Не треба влади Установчих Зборів, котрі скликає Центр. Рада — прислужник буржуазії.

Брати українці! Негайно записуйтеся у революційні українські частини, що формуються при 5 армії.

Не йдьте додому, поки вороги загрожують нашій волі.

Підемо захищати волю на Україні.

Голова З'їзду П. Губиш

Писар Фединчик 1)

№ 23

Привет Советской власти на Украине

Общеармейский с'езд на заседании своем 14 декабря с . г. в 23 часа, заслушав радиотелеграмму от Украинского Центр. Испол. Ком. Сов. о переходе в его руки всей полноты власти на Украине, с восторгом и великой радостью приветствует демократию Украины в лице родного всему трудящемуся народу органа. Рабочие и крестьяне Великороссии никогда не сомневались в том, что рабочие и крестьяне Украины — братья одной трудовой семьи, тесно спаянные одними интересами, одними чаяниями, одними стремлениями, сбросят с себя вековой гнет капитала.

Мы, великороссы, никогда не верили в то, что голос Центральной Рады был голосом украинских рабочих и крестьян и посылая ей ультиматум мы объявили войну украинской буржуазии, которая, в связи с мировой буржуазией [рассчитывая] на возбуждение национальных чувств, пыталась затопить в братской крови те завоевания, которые вырвали рабочие и крестьяне у буржуазии в Октябрьской революции. Вырвали последнее, самое ужасное оружие угнетателей народа. Победа обеспечена рабочим и трудовым крестьянством и близок уже тот великий день, когда трудящиеся всего мира сольются в одну семью, чтобы последним дружным натиском смести все следы мерзости издыхающей буржуазии.

Привет тебе родная Украина! Привет твоим Советам! Привет твоим завоеваниям, Украинский пролетариат и крестьянство!

Председатель с'езда Рагозинский 2)

№ 24

Резолюция дивизионного Комитета 7 - й пехотной дивизии 5 армейского корпуса

Приветствуем Всеукраинский С'езд Советов Раб. Солд. и Крест. Деп., а также выбранный им Центральный Исп. Ком. Долой буржуазную Центральную Раду! Довольно национальной травли! Да

1) «Вістник Української Народньої Республіки» № 8, 12 січня 1918 р.

2) «Донецкий Пролетарий» № 38, [17]30 грудня 1917 р.

здравствует Всеукраинская Республика Советов! Да здравствует братство рабочих, солдат и беднейших крестьян Великороссии и Украины!

Дивизионный Комитет 7 - й пехотн. дивизии

№ 25

3 батарея 3 гвард. арт. бригады

Мы, солдаты 3 батареи, 3 Гвард. Арт. Бригады, шлем свой горячий революционный привет Всеукраинскому Съезду Сов. Раб. Солд. и Крестьянских Деп. и его Ц.И.К., как действительной власти рабочих, солдат и крестьян и выражаем твердую уверенность, что пролетариат и беднейшее крестьянство не поддастся провокаторской ловушке Центр. Украинской Рады и свергнет буржуазную Раду, сплотившись вокруг Сов. Раб. и Солд. Депутатов.

Пред. бат. ком. *Абрамзон*¹⁾

№ 27

Резолюція

об'єднаних сел Данилівської волости Ізюмського повіту, Харківської губ.

Село: Іванівки 160 чол.,
Новостроевки 105 чол.,
Подольевки 284 чол.,
Архангеловки 250 чол.,
Семенівки 500 чол.,
Маргаритівки 350 чол.,
Циглеровки 400 чол.,
Малої Андріївки 62 чол.,
Великої Андріївки 300 чол.

Ми, селяни зі щирою любов'ю вітаємо Центральний Виконавчий Комітет Всеукраїнського З'їзду Рад Роб., Солд. та Сел. Деп., цього правдивого виразника думок солдатів, робітників та селян усієї України. Геть буржуазну Центральну Раду, котра обеззброює революційних солдатів та робітників і розпалює національну ворожнечу!

Простягаємо братерську руку братам - великоросам!

Вся влада Радам Робітничих, Солдатських та Селянських Депутатів!

Хай живе Соціалістична Республіка!

Організаційне Бюро Данилівської волости, Ізюмського повіту, Харківської губ.²⁾

Вірно: Голова *Никитов*. Секретар *Самойлов*.

¹⁾ «Донецкий Пролетарий» № 41, [3 січня 1918 р.] 21 грудня 1917 р.

²⁾ «Вістник Української Народньої Республіки» № 9, 13 січня 1918 р.

2. ЦЕНТРАЛЬНА РАДА В БОРОТЬБІ ПРОТИ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

1. ПРЕМИСЛЕР

ДО ІСТОРІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Вся діяльність Центральної Ради, з самого початку її існування, була спрямована на боротьбу проти пролетарської революції та на утворення української буржуазної республіки. Боротьбі за цю програму й підпорядковувалося всю зовнішню політику української контрреволюції.

Зовнішня політика Центральної Ради, це політика шукання такої сили, що дала б змогу припинити переможний розвиток пролетарської революції та зміцнити капіталізм на Україні.

В світлі цього стають цілком зрозумілі спроби Центральної Ради та її виконавчого органу — Генерального Секретаріату — об'єднати всі контрреволюційні сили та організації, які діяли на терені кол. Російської імперії (З'їзд народів у Києві), спілкування з донською і Кубанською контрреволюцією (Каледін та інш.), намагання організувати єдиний контрреволюційний фронт у Бересті проти радянських мирових делегацій РСФРР і України («ноти республікам та автономним краям Росії») тощо.

Але українська буржуазія не мала в середині країни достатньої сили, спираючись на яку можна було б успішно боротися проти пролетаріату і керованих ним бідняцько-середняцьких селянських мас. Це й скеровує зовнішню політику Центральної Ради на створення союзу з чужоземним імперіялізмом. Орієнтація української буржуазії на Антанту, щоб за її допомогою встановити своє панування на Україні та спілкування з іншими контрреволюційними організаціями, що діяли на терені кол. царської Росії,— такий перший етап зовнішньої політики Центральної Ради.

Завдання даної публікації подати ряд документів до історії зовнішньої політики Центр. Ради,— історії запродавання України світовому імперіялізмові.

Витяги з протоколів Генерального Секретаріату яскраво ілюструють цю зовнішню політику Ради, а, таким чином, і її керівних партій — УПСР та УСДРП.

Першим спільником проти соціалістичної революції був донський атаман Каледін. Базою цієї контрреволюційної спілки була єдність класових інтересів буржуазії Дону та України. Центральна Рада добре знала, що являв собою Каледін і що він ніс трудящим масам. У протоколі Генерального Секретаріату 12 грудня 1917 року читаємо:

«Слухали повідомлення Винниченка про приїзд делегації робітників Донецького басейну, які розказували про великі репресії донського правительства щодо робітників. Винниченко радить рішуче поставити справу нашого відношення до козаків, які вже одверто проявляють контрреволюційні наміри». Не дивлячись на таку «рішучість» тону Винниченка, на тому ж засіданні ухвалено: «Пропуску казачих військ на Дін не припиняти; доручити голові Генерального Секретаріату й Генеральному Секретареві міжнародних справ виготувати ноту Донському правительству в справі репресій; запитати негайно представника од Генерального Секретаріату на Дону про фактичні відносини козаків до українського населення й робітників Донецького басейну». В світлі цієї лицемірної постанови Г. С., постанови, що зміцнювала сили Донської контрреволюції, зовсім інакше звучить «шляхетне» обурення голови Центр. Ради Грушевського проти «втручання» більшовиків в «Українські» справи: «Воно (більшовицьке «правительство») — писав він — І. П.) закидало генеральним секретарям України контрреволюційну політику, спілку з Донським атаманом Каледіним і різними реакційними елементами; поставило своїм ультиматумом, щоб українське правительство пропустило більшовицькі війська через Україну, затримало Донців і признало владу Совітів на Україні. Українське Правительство рішуче не згодилося вести свою політику по вказівках Народніх Комісарів — поборювати тих, кого воно визнає контрреволюційним»¹). Грушевський та Винниченко самі добре знали, що Каледін провадить контрреволюційну політику. Центральна Рада свідомо йшла на бльок з Каледінсьм, утворюючи єдиний фронт проти робітників та селян. Про цей єдиний фронт ще тоді писав т. Сталін у листі 25 (12) грудня до «Українців тилу і фронту»: «... Ростовських червоноармійців підіймали на списи Корнілівці й Каледінці, а Генеральний Секретаріат Ради перешкоджає нам подати руку допомоги товаришам шахтарям. Чи можна дивуватись, що, вчора ще розбитий, Каледін сьогодні просувається все далі на південь, захоплюючи Донецький басейн, загрожуючи Царицину? Хиба не ясно, що Генеральний Секретаріат спілку з Каледінсьм вважає для себе за кращу, ніж спілку з Радою Народніх Комісарів»²).

Укладання спілок з усіма ворогами соціалістичної революції червоною ниткою проходить через усю дипломатичну діяльність Центральної ради. Вона провадила переговори з Францією, Румунією, щоб утворити єдиний бльок усіх контрреволюційних сил. Центр. Рада йшла на зустріч імперіялістичним державам в їх намаганні перетворити Україну на колонію.

Про це свідчить уся історія пролетарської революції та громадянської війни на Україні. В ім'я боротьби проти влади Рад Робітничих, Селянських і Салдаських Депутатів Центральна Рада йшла на всілякі поступки усім можливим спільникам, активно допомагаючи перетворити Україну на пляцдарм інтервенції світового імперіялізму проти Радянської країни.

¹) *Грушевський*, «Історія України» 46 тисяча, стор. 554.

²) «До історії першого періоду радвлади на Україні. Архівні матеріали». Вид. «Пролетарій» 1927, стор. 67.

Публіковані нами документи є завірені копії (друковані гектографом), що надсилалися до «Генерального секретаря справ освіти» від Генерального Секретаріату. Ці протоколи, разом з протоколами - журналами засідання Ради Народніх Міністрів, зібрані в одній справі фонду Генерального Секретарства Освіти. Фонд переховується в Центральному Архіві Революції УСРР. Справа ця складається з 177 нумерованих аркушів та має назву «Протоколи Народніх Міністрів». Аналогічна справа є і в фонді «Міністерства Продовольствія», але ця справа найповніша. Хронологічні межі протоколів засідань — це 8 червня 1917 р. — 29 квітня 1918 р., при чому супровідний лист останнього протоколу має дату — 7 травня 1918 р. До 10 листопада 1917 року протоколи надходили до Ген. Секр. Освіти зовсім без супровідного тексту і часто на одному листі друкували протоколи 2-х засідань. З 10 листопада до кожного протоколу додавали супровідний текст на копії блянку; штамп «Генеральний Секретаріат Української Народньої Республіки. Канцелярія Генерального Писаря» (число, місяць, рік, порядковий номер). «До Генерального секретаря справ освіти. Надсилається Вам для відома і виконання копія протоколу № засідання Генерального Секретаріату (число, місяць та, якщо засідань було двоє за день, то помітка — «ранішнє»).» Редакція цього супровідного тексту іноді набувала такої форми: «Надсилається Вам для відомих і виконання в відповідних точках копія журналу з засідання Генерального Секретаріату»... На багатьох протоколах є відбиток 4-хкутного штампу «Г.С.У. Секретаріат Народньої Освіти. Одержано» (число, місяць, номер). Пакти протоколів, що безпосередньо стосуються до відомства освіти, підкреслено червоним олівцем. З усієї кількості протоколів вибрано для публікування тільки ті протоколи Генерального Секретаріату, що безпосередньо стосуються до нашої теми.

№ 1

Протокол

засідання Генерального Секретаріату 4 листопада 1917 р.

Присутні: Генеральні Секретарі і Комісари: Винниченко, Стещенко, Савченко - Більський, Шульгін, Зарубін, Голубович, Ткаченко, Порш, Ковалевський; Генеральні Товариші: Мазуренко, Мирний, Зільберфарб, Одинець.

Вислухано повідомлення Голови Секретаріату Винниченка¹⁾ про біжучі події, обговорено питання в справі утримання в Києві і на всій Україні спокою в зв'язку з виступами більшовиків, намірення їх дискредитувати Центральну Раду і захопити владу в свої руки. Ухвалено вжити всіх заходів ідейної боротьби з більшовизмом для безкровного полагодження справи і тільки на випадок збройного виступу вжити сили. Вислухано звідомлення Пильке-

¹⁾ Винниченко В. К. український соціал-демократ відомий дрібнобуржуазний український письменник. 1917 - 18 рр.— один з керівників Центральної ради. 1918 р.— голова Директорії УНР, 1920 р. Винниченко нібито помирився з радянською владою, та деякий час навіть був заступником голови Раднаркому, але незабаром дезертував та втік за кордон, як ворог пролетарської революції.

вича про оружну силу більшовиків і про українські військові сили у Києві...¹⁾.

Генеральним Комісаром по Судовим справам Ткаченком²⁾ доложено телеграму з Вінниці в справі 40 салдатів, засуджених за пропаганду більшовизму і братання на фронті. Доручено Ткаченкові відповісти на телеграму, що потрібні заходи до визволення ув'язнених будуть ужити після одержання доповнюючих даних, які негайно мусять бути подані до Секретаріату...

Оголошено телеграму Володченка про те, що він, згідно з бажанням Секретаріату, откликася назад війська, вислані до Києва, просить Секретаріат вислати свого представника в Ставку, а своїх висилає до Києва, просить вжити заходів до припинення агітації на фронті, бо українські часті можуть залишити фронт.

Оголошено заяву «з вимогами» головного страйкового комітету півд. - захід. залізниць від 4 - го листопада.

Ухвалено, не відповідаючи на заяву по суті, повідомити тільки про те, що Главкоюзом Володченком, після зносин з Генеральним Секретаріатом, видано розпорядження одкликати на фронт усі війська вислані перед тим до Києва.

Вислухано телеграму про захват військових припасів на Пост - Волинському українським полком. Доручено Петлюрі зробити належні розпорядження в сій справі...

Вислухано повідомлення командира Чесько - Словацького полку про те, що друга половина полку 5 - го листопада виходить з Києва.

Вислухано доклад Винниченка про переговори з Ставкою Верховного Головнокомандуючого. Перехристов — Голова Общеармійського Комітету повідомляє про заходи скласти однорідне міністерство з представників соціалістичних партій од більшовиків до народніх соціалістів і про невиразне поводження більшовиків у цій справі, запитує, чи не може Рада прислати у Ставку свого представника, просить не вимагати 34 корпусу, а обмежитися 156 - ю дивізією. Належні пояснення дані Винниченком; розв'язання питання про послання представника відкладено.

Вислухано доклад про переговори з Мартосом (у ставці Півд. - Зах. фронту). Володченко і Йорданський цілком визнають Раду й Секретаріат; їх не задовольє призначення Шумицького і бентежать чутки про контроль П'ятакова при Ком. Київської Військової Округи. Генер. Табуї (франц.) дуже цікавиться переворотом на Україні, вітає федеративну Україну, але боїться австрійського впливу. Поршем дано пояснення в цих справах.

Обговорено питання про послання делегата на Дін. Остаточо питання не розв'язано.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно: В. о. Директора Канцелярії (Підпис)

¹⁾ Тут і далі крапками зазначено пропущені місця, що висвітлюють господарчі, адміністративні та інші питання, які безпосередньо не стосуються теми даної публікації.

²⁾ Тут і до відповідних інших місць див. примітки, подані на відповідних стор. в публікації т. Пташинського П. (в цьому числі журналу).

засідання Генерального Секретаріату 10 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Шульгін, Ткаченко, Порш, Петлюра, Золотарьов, Зарубін, Ковалевський, Стешенко, Зільберфарб, Одинець, Мирний, Мазуренко.

Вислухано звідомлення Мазуренка про переговори з Доном, про складання Центрального Правительства при участі краєвих правительств (відповідь буде дана негайно після наради).

Вислухано повідомлення Золотарьова і Порша про подані ними інформації до ставки про стан справи у Києві.

Вислухано звідомлення Порша про те, що останніми днями у Києві швидким кроком іде розкол серед бувших більшовиків. Робітництво, особливо на Шулявці, одколюється від «Красної Гвардії» і закладає Вільне Козацтво.

Вислухано повідомлення про вісті від нашого представника з Ставки. Універсал викликав велике схвилювання¹⁾, але протесту не викликав. Престиж Українського Правительства сильно побільшився. Вислухано доклад Петлюри про організацію «Порядок», на чолі з Марковим II, про агітацію з боку цієї організації і про її сили (дуже багато грошей і ніби то 2000000 війська²⁾).

Вислухано заяву Винниченка про те, що Т - во заводчиків повідомили Генеральний Секретаріат, що вони не можуть зробити виплати грошей за браком їх. Ставиться на обговорення питання про полагодження фінансової справи на Україні. Вносяться пропозиції вяснити справу з фондом забезпечення паперових грошей України, видати спеціальні грошеві бони, видати посвідчення державного банку про брак паперових знаків, оповістити робітників про причини неможливості видати їм платню, звернутися до людности з закликком вносити всі податки, але не одсилати їх до Петрограду, і повідомити про ті заходи, яких вживає тепер Генеральний Секретаріат для полагодження грошевого кризису, видати заклик вносити золото і золоті речі, ввести винну монополію, бо пияцтво поширюється нелегальним шляхом. Постановлено: 1) Київську контору державного Банку тимчасово перетворити на Центральний Банк України, 2) звернутися до всіх відомств, гражданських і військових — встановити свої бюджети на ноябрь та декабрь 1917 року, а також на півріччя 1918 р., 3) видати розпорядження, щоб усі урядові установи та підприємства свої прибутки направляли до Київської Контори Державного Банку, 4) звернутись до населення з оповіщенням про ті заходи, які робить Генеральний Секретаріат в справі налагодження грошевого кризису...

Голубович вносить справу з охороною підприємств збройною силою, при відсутності такої охорони [...] загубити силу в інших сферах. Треба видати закон про охорону народного добра. Вноситься пропозиція видати оповіщення про охорону майна іноземних підданців. Ухвалено: Генеральний Секретаріат находить необхідним дати

¹⁾ Так в оригіналі.

²⁾ Так в оригіналі.

на охорону заводи і підприємства іноземних підданців і доручає Генеральному Секретаріатові торгу та промисловости і міжнародних справ скласти список підприємств і заводів, які належать закордонним підданцям і передати цей список до відому Генерального секретаря внутрішніх і військових справ для негайного переведення в життя заходів по охороні. В справі земельних маєтків закордонних підданців вирішено, що ці маєтки переходять на загальних підставах до Установчих Зборів до рук Земельних Комітетів. Справа про відшкодування земельних власників — іноземних підданців буде розв'язана Установчими Зборами.

5) Винниченко вносить заяву про те, що, через делегатів - козаків, Ставка Главковерх прохає прислати Кубанську козаку дивізію для допомоги проти війська Криленка ¹⁾, який іде з Петрограда. Постановлено: Кубанську козаку дивізію, при заміні іншою частиною, в тижневий срок відпустити в розпорядження Ставки Главковерха.

В. об. Директор Канцелярії Генерального
Писаря (підпис)
За діловода (підпис)

№ 3

Копія

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 17 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Лотоцький, Шульгін, Стешенко, Петлюра, Порш, Зарубін, Голубович, Ковалевський, Єщенко, Мазуренко, Міцкевич, Одинець, Мирний.

Вислухано доклад Генеральн. Писаря Лотоцького про прибуття до Києва б. тов. Мініст. Хижнякова, який повідомив, що у Москві серед демократичних кіл виникла думка утворити нове Центральне Правительство, однородно соціалістичне, але без більшовиків і з участю представників правительств федеративних країв, а також деякого з бувш. членів Тимчасового Правительства, щоб можна було вважати, що влада від Тимчасового Правительства перейшла преемственно до Нового Правительства. Організувати нове правительство бажано було б у Києві. Коли українці згодяться, то зараз він телеграфує у Петроград і звідти пришлють представника для офіційних переговорів.

Ухвалено: повідомити Хижнякова, що офіційно входить у переговори з представником Тимчасового Правительства Генеральний Секретаріат вважає не зовсім зручним, бо становище Тимчасового Правительства зараз зовсім не вияснено і навіть позиція цілком невиразна, бо в той час, коли деякі члени Тимчас. Правительства пробувають невідомо де, другі арештовані, в часописах з'являється від імени Тимч. Правительства ніким не підписана ві-

¹⁾ Криленко М. В. (народився 1885 р.) — старий більшовик, учасник революції 1905 року, 1917 р., до Жовтня провадив більшовицьку агітацію в армії. Після Жовтня — радянський Главковерх організував мирові переговори з Німеччиною та за наказом Р.Н.К. захопив стару Ставку. З 1928 р. — прокурор республіки.

дозва до армії і громадянства, в якій до того виголошено зовсім не ті провідні думки, що були висловлені в пропозиції Хижнякова...

Вислухано доклад Одинця про розмову по прямому проводу з Ставкою Верховного Главнокомандуючого. Главковерх просить повідомити, чи не вважає Генеральн. Секретаріят і Центральна Рада можливим, щоб Ставка переїхала до Києва, бо у Могилеві залишатися їй незручно, через близькість до нього міст, зайнятих більшовиками. Питання обговорено і ухвалено порозумітися в цій справі з Радою і остаточно вирішити питання на завтрашньому засіданні.

Вислухано звідомлення Порша про фронтний з'їзд, про нове правительство козачих республік і про переговори з Петроградом у справі Центр. Правительства, про розв'язання національного питання більшовиками, українських частей, які намагаються повернутися з Петрограду на Україну, і негайної висилки з Петрограду, у звичайному порядку, грошей на Україну, — останнім часом гроші затримуються і в належній кількості не висилаються.

Розглянуто, поданий Петлюрою, проєкт організації Секретарства Військового і взагалі Українського військового Управління, в зв'язку з оголошенням Української Республіки. Проєкт ухвалено в принципі, детальне ж обговорення одкладено до ближчого засідання, коли члени Секретаріату докладно ознайомляться зі схемою пропонованої організації.

Вислухано і обговорено звідомлення Г. С. Петлюри про українські часті з броневиками і кулеметами, що виступили вже з Петрограду до Києва в кількості коло 9000 чоловік...

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод *В. Мільчевський*

Копія

№ 4

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 18 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Лотоцький, Стешенко, Шульгін, Петлюра, Порш, Голубович, Єщенко, Мазуренко, Зарубін, Одинець, Міцкевич, Мирний.

Вислухано і обговорено доклад Ген. Секр. Шульгіна про переговори з представниками Франції та Румунії; докладно обмірковано пропозицію представника французів про заведення при Українській Республіці офіційного представника Франції «комісара» (посла), акредитованого при Генеральнім Секретаріаті і у Франції — українського представника, а також пропозиції, щодо грошевої позички, присилки інструкторів для перетворення української армії, улаштування залізничної справи. Вислухано додаткове звідомлення Петлюри¹⁾ про розмову з представниками Франції та

¹⁾ Петлюра С. В. (1871 — 1926) У. с. - д. — один з головних діячів української контрреволюції. З червня 1917 р. — Секретар військових справ Ген. Секретаріату Центральної Ради. Один з ініціаторів заклику німців на Україну. 1919 року

Англії. Постанови не винесено; ухвалено знову обговорити питання у ближчому часі.

Остаточо обговорено і прийнято, розглянутий на попередньому засіданні проєкт організації Військового Секретарства (відомства).

Розглянуто остаточно питання про переїзд Ставки на Україну. Ухвалено задовольнити бажання Ставки переїхати на Україну, але не в Київ, а в Чернігів, або Ніжен, на умовах:

1) Ставка повинна офіційно звернутися в цій справі до Генерального Секретаріату, 2) Ставка не повинна бути політичним центром для Временного Правительства і т. і., 3) При Ставці повинен бути заведений комісаріят з представників від демократичних організацій і федеративних правительств держави...

Оригінал з належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод (підпис)

№ 5

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 24 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Порш, Ткаченко, Голубович, Зільберфарб, Шульгін, Стешенко, Коліух, Абрамович, Петлюра, Золотарьов, Мирний.

... Обговорено запитання донських козаків, чи маємо ми послати до них своїх представників, бо вони своїх уже вислали.

Ухвалено зачекати з висилкою, доки буде одержано відповідь їх на ноту Секретаріату в справі утворення Центрального Уряду.

Вислухано інформації Мазуренка в справі фінансів, про переговори з Петроградом, і про прийнятий фінансовою нарадою проєкт видання українських грошей (бон) з забезпеченням їх фондом цукровим і % паперів.

Вислухано доклад Петлюри про розмову по прямому дроту з Криленком. На запитання Криленка вирішено повідомити його, що Генеральний Секретаріат: 1) визнає, що конфлікт з Доном треба розв'язати не збройною силою, а порозумінням з Донським Правительством. 2) Генеральний Секретаріат категорично висловлюється проти пропуску військ на Дін через територію Української Республіки, бо це може викликати криваві сутички на Україні. 3) Генеральний Секретаріат не вважає можливим силоміць затримувати на Україні дінців, визнаючи, що демократія козацька має таке само право вільного переїзду, як і всяка інша демократія. 4) Генеральний Секретаріат зносився вже з Каледіним¹⁾ в справі

був на чолі Директорії УНР. Борючись з радянською владою на Україні, він, ціною продажу українських земель, прохав допомоги у Антанті, Денікіна та Польщі. Наприкінці 1919 р. склав угоду з Польщею про збройну інтервенцію на Україну, відмовившись від Галичини та Волині. До самої своєї смерті був на чолі оперетового контрреволюційного закордонного «Уряду», Петлюру забив у Парижі Шварцбард.

¹⁾ Генерал Каледін — у серпні 1917 р. був обраний від козачого військового кола на отамана війська Донського. К. підтримував контрреволюційне повстання Корнілова, намагаючись організувати таке повстання на Донеччині. Після Жовтня К. був організатором збройної боротьби проти радянської влади. Зазнавши поразки від червоногвардійських загонів, він застрелився.

тих утисків, які чиняться в Донеччині робітникам на шахтах і Каледін згодився ці утиски негайно припинити, в цій справі Генеральний Секретаріят засилає негайно на Донець своїх уповноважених. 5) Генеральному Секретарятові [незрозуміло] у яку саме комісію запрошує Криленко делегатів Української Республіки; у комісію по заключенню миру, чи тимчасового замирення і через те, до в'яснення по цьому питанню, відповіді Секретаріят дати не може.

Визнано конче потрібним, аби не виникло з цього непорозуміння, оголосити в пресі наші умови тимчасового замирення на наших фронтах...

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод *В. Мільчевський*

№ 6

Копія

Журнал

засідання Генерального Секретаріяту 8 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Ковалевський, Шул'гін, Мазуренко, Золотарьов, Стешенко, т. г. с. Сокович, члени мирної делегації Левицький, Шаповал, т. г. с. Штефан, Міцкевич.

Слухали: 1. Справу мирних переговорів і відношення до Сов. Нар. Комісарів.

Шул'гін пропонує видати ноту, в якій зазначити свій погляд на справу ведення мирних переговорів: це діло Центральної Російської власти.

Порш, з чисто принципіального боку, гадає, що мир може заключити Центр. Прав., а не Сов. Нар. Комісарів, Центр. Правит. зараз немає, тому в цій справі мусять взяти участь всі республіки і області Росії. Треба підтримувати загально-демократичну формулу миру.

Винниченко каже, що треба заявити німцям, що миру, який буде заключений Сов. Нар. Ком., ми визнати не можемо; мир може заключити Центральне Правительство, обране Устан. Зборами; коли цього зараз зробити не можна — то представництвом усіх республік Росії.

Стешенко вказує на потребу розробити конкретні умови миру, які можна було б запропонувати як німцям, так і союзникам.

Ткаченко каже, що ставати на ґрунті ігнорування Сов. Нар. Ком. в його мирних заходах небезпечно, бо це дасть сильний аргумент більшовикам, що ми затягаєм мир. Через те ми мусимо виступити в цій справі, як самостійна держава, котра має свої інтереси, які повинні бути забезпечені.

Порш вказує на необхідність рішуче поставити при переговорах справу участі Укр. Нар. Республ., яко держави.

Золотарьов каже, що делегація Укр. Респ. повинна бути політично сильна. Ми повинні йти на переговори з конкретними умовами

миру, з вимогами участі всіх республік Росії; переговори треба вести на неутральному ґрунті; треба видати ноту до всіх держав. Постановили: Послати ноту до всіх держав.

Проект ноти доручено скласти Шульгіну і Ткаченку.

Дати телеграму Любинському, що йому доручається бути присутнім при мирних переговорах для інформації, поки прийдуть представники Центр. Ради...

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод В. Мільчевський ;

№ 7

Копія

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 1 грудня 1917 р.

Присутні: Мирний, Петлюра, Ковалевський, Ткаченко, Стешенко, Порш, Шульгін, Золотарьов, Єщенко, Зільберфарб, Одинець, Красковський...

Слухали лист Туган - Барановського¹⁾ про пропозицію французького посла підтримати Український Уряд фінансовою допомогою.

Постановили — доручити Секретареві фінансів розробити плян фінансових операцій між Україною і Францією. Вислухали повідомлення Генерального Секретаря Порша про події в Одесі і Києві. В Одесі сталася кривава сутичка між «красною гвардією» і українськими гайдамаками, по ініціативі «красної гвардії». У сутичці було вбито начальника «красної гвардії». В справу вмішались матроси, які вимагали згоди між ворогуючими сторонами, в противному разі, коли в Одесі не буде спокою, матроси погрожували почати обстріл міста з кораблів. Згода сталася. Організували «Совет трех» з представників Миської Думи, Української Ради і Ради робочих депутатів. Українська Рада настояла на тім, щоб ніяких отрядів на Дін не посилати. У Києві забастовка йде мляво. Генеральне Секретарство Праці розіслало своїх ємісарів по підприємствах, щоб умовити робітників не страйкувати. У деяких підприємствах робітники від страйку одмовились. На водопроводах стоїть охрана, на електричній станції робітники не страйкують. Совет Робочих Депутатів постановив на завтра силою примусити робітників пекарень до страйку. Коли цей плян буде виконаний, Совет Солд. Депутатов рішив послати до всіх пекарень салдат - пекарів, які мають працювати під охороною²⁾.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод В. Мільчевський

¹⁾ Туган - Барановський М.І. (1865 — 1919) — економіст професор, «легальний марксист» 90-х р.р. Ревізуючи та критикуючи Маркса, він перейшов на позиції відвертого буржуазного лібералізму. В 1905 році стояв близько до партії кадетів. Після Жовтневої революції вступив до партії українських соціалістів - федералістів та входив до складу уряду Центральної Ради, яко Генеральний секретар фінансів.

²⁾ Так в оригіналі.

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 4 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Шаповал, Ткаченко, Ковалевський, Петлюра, Шульгін, Мазуренко, Стешенко, Порш, Зільберфарб, Міцкевич, т. Г. С. Мартос, т. Г. С. Мирний, т. Г. С. Сидоренко, т. Г. С. Сокович, т. Г. С. Коліух, т. Г. С. Абрамович, т. Г. С. Жуковський, т. Г. С. Красковський.

Вислухали прочитану Головою Генерального Секретаріату декларацію «Совета Народных Комиссаров» про признання Української Народної Республіки і ультиматум про українсько - більшовицькі відносини у військовій справі і боротьбі з «контр - революцією».

Голова Генерального Секретаріату прочитав проєкт відповіді Совету Нар. Комісарів від імени Правительства Української Народної Республіки. Після деяких поправок Генеральних Секретарів проєкт відповіді ухвалюється [...].

2. Вислухали доклад г. с. Шульгіна про делегацію Правительства Дону до Генерального Секретаріату.

Ухвалили: послати всім Правительствам Республіки Росії ноту Генерального Секретаріату (див. додаток)¹⁾ і послати членів Української Центральної Ради Галагана і Онацького представниками Генерального Секретаріату при Правительствах Закавказзя, Юго-Восточного союзу, Дону.

3. Вислухали й ухвалили виданий Головою Генерального Секретаріату і Генеральним Секретарем Військових справ акт до війська Юго - Западного і Руминського фронту про утворення Українського фронту.

4. По докладу Генерального Секретаря Військових справ ухвалено кандидатуру Ген. Щербачева на посаду Главнокомандуючого Українським фронтом, Ген. Головіна, команд. 13 корп. на посаду Нач. шт. і в. об. командуючого Руминським фронтом.

5. Вислухали повідомлення ген. секр. Петлюри про військовий стан на Україні. Штаб Українського фронту (Руминськ. фр.) занят Українським військом; так само в руках українців весь технічний апарат ставки. арештовано воєнно - революційний комітет, цілком самозваний. Штаб Юго - Западного фронту зайнято українським гарнізоном, радіо - телеграф, прямий провід і інші технічні апарати також в руках українців. Російське не більшовицьке військо діяльно допомагає українцям. На Жмеринці іде успішно роззброєння більшовицьких частин. Частина Волинського полку, який мав іти на Київ у поміч більшовикам, будучи вже в вагонах, «самоопреділилася» національно, вийшла з вагонів, одержала зброю від українського корпусу і прийняла участь в роззброєнні більшовицького війська. Роззброєння іде на ст. Казятин, у м. Білій Церкві і інших. В зв'язку з потребою задалегідь прийняти відповідні заходи для охорони Української Республіки, для чого прийдеться ужити

¹⁾ Додаток не зберігся.

українські військові частини, г. с. Військ. спр. просить Генеральний Секретаріат ухвалити проєкт мобілізації частин «Вільного Козацтва», щоб ужити його для охорони ладу й порядку в тилу. Для переведення справи організації української армії г. с. в спр. просить асигнувати 1.000.000 карбов., витрати якої суми будуть робитися під доглядом Генерального Контролера.

Ухвалено: 1) Генеральний Секретаріат, з огляду на державну необхідність, вважає потрібним, для охорони порядку в краю, викликати організації «Вільного Козацтва»; 2) внести в Центральну Раду проєкт ухвалити асигновку 1.000.000 карб. під отчет в розпорядження Генерального Секретарства Військових справ.

6. Вислухано повідомлення г. с. Петлюри про виданий ним наказ українському військові північного фронту не виконувати приказів Криленка і сповнити свій національний обов'язок щодо України, на яку з Петрограду насувається небезпека.

7. Вислухали повідомлення т. г. с. Красковського, що, по відомості фінансових кругів, в Петрограді є німецький штаб, на чолі якого стоїть фон - Люціус. Штаб дає директиви більшовикам; введені в Петроград ніби то латишські полки, справді є німецькі, якими фактично почалась окупація Петрограду¹⁾. Німецький штаб ставить метою зруйнування державних заводів, що працюють на оборону. Він же навмисно мусирує Каледінську історію і він же розробляє плян знищити Україну «во что - бы то ни стало», бо Україна єдине здорове тіло в державі, яка може об'єднати всю Росію. Остаточний плян німецького штабу — після ліквідації більшовиків вернути монархію. Не зважаючи на «декрет» про конфіскацію будинків, у Петрограді іде купля будинків і земель. Робітники поволі одходять од більшовизму, «красная гвардія» організується з подонків, способом підкупу. Настрій у Петрограді такий, що більшовики довго не продержаться. Всі з надією дивляться на Україну і чекають від неї спасіння. З огляду на приватні джерела цих відомостей, які не ґрунтуються на документах, повідомлення приймають до відома.

8. Вислухали доложеному г. с. Ковалевським телеграму комісарів Оболенського і П'ятакова на імя Совета Робітн. депутатів, що з огляду на роззброєння більшовиків, гроші в Київській державній Банк не будуть вислані, поки не будуть признані комісари Київського Сов. Роб. Депут.

Постановлено: Продовольчі наряди на Великоросію припинити, а одпускати лише за наличні гроші, причому третя частина вартости продовольчих грузів повинна оплачуватись золотом. Сповістити західню і північну армії, що їм так само одпускатися хліб буде на таких же умовах; армії мусять подбати, щоб хліб попадав по адресам і не був перехоплений у Петрограді.

9. Вислухали повідомлення т. г. с. Коліуха, що комісар по цукру і солі розіслав продовольчим комітетам «декрет» про пониження ціни на цукор до 75 коп. на фунт. Постановили: Вивіз цукру з Укра-

¹⁾ Це були провокаційні чутки, які розповсюджували з метою обдурювання, щоб виправдати війну з РСФРР.

їни припинити; доручити г. с. Продовольчих справ, в порозумінні з г. с. Фінансових справ, негайно розробити законопроект про монополію цукру і встановлення твердих цін і норм споживання цукру; передати «Центросахар» в розпорядження г. с. Продовольчих справ. Доручити г. с. Торгу й Промисловости, в порозумінні з г. с. Фінансових і Продовольчих справ розробити законопроекти про монополії заліза, тютюну, кожї, камінного вугілля і інш. продуктів.

... 11. Вислухали повідомлення г. с. Ковалевського про візиту представників Французької місії, які мають офіційні доручення від Французького Правительства. Представники пропонували послуги Франції щодо постачання Україні подвижного составу, кредитування і помочі інструкторами по продовольчій справі; їм була дана відповідь, щоб вони раніше погодились в національно - політичних справах. На питання г. с. чому Франція нічого не робить у справі миру, представники сказали, що Франція могла би приступити до мирних переговорів, коли б знала, які цілі війни у Германії. Франція підтримує представництво України на мирному конгресі. Вражіння од тих переговорів ген. секр. одержав такі, що Франція боїться, щоб Україна не підпала під вплив Германії, хоче наперед застерегти собі економічний вплив на Україну.

Генер. Секрет. Шульгін додав, що ті ж самі представники були у нього; їм була дана відповідь, що, перше чим входить в ділові зносини з Францією, Франція мусить офіційно визнати Українську Республіку. Були представники Америки і Англії, яким так само дана порада — признати Українську Республіку. Нота Генерального Секретаріату одержана послами союзників, які на своїй нараді висловили спочутливе відношення до Української Народної Республіки. Нота передана послами Правительствам. Повідомлення прийняти до відома...

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод *В. Мільчевський*

№ 9

Копія

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 11 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Голубович, Шаповал, Петлюра, Ковалевський, Шульгін, Золотарьов, Зільберфарб, Міцкевич, Одинець, Мазуренко, т. г. с. Сокович, т.с.г. Абрамович.

1) Слухали внесення Генерального Секретаря Ковалевського про потребу одкрити границі України для вивозу хліба в армії Західного і Північного фронту, бо з тих армій, приїжджали делегації, котрі вказували на загрожуюче становище на фронтах у справі продовольчій.

Постановлено: Звернутися до всіх армій фронту з відозвою від Генерального Секретаріату, в якій вказати на політику Совіта Народніх Комісарів, що оповістили війну братньому народові; разом з тим підкреслити, що Генеральний Секретаріат розуміє свої обов'яз-

ки перед арміями Росії і буде посилати їм хліб. Але, з огляду на фінансову політику Петроградського Правительства, Україна примушена вивозити свій хліб тільки за гроші. Представники армії повинні пильнувати, щоб хліб попадав в армії, а не перехоплювався по дорозі. Одночасно армія повинна вплинути на Сов. Нар. Комісарів, щоб він негайно припинив війну з Україною, признав Українську Народню Республіку і не вмішувався цілком в її внутрішні справи.

2) Слухали пропозицію генерального Секретаря Ковалевського запросити на службу Укр. Республ. д. Г а в р и л о в а, завідуючою справою постачання арміям при Ставці.

Постановлено: д. Гаврилова запросити.

3) З пропозиції Генерального Секретаря Винниченка ухвалено — видати постанову про віддання під суд за спроби насильного захвату влади і державних інституцій. Текст постанови доручити скласти Генеральному Секретареві Судових Справ.

4) Слухали повідомлення Генерального Секретаря Петлюри, що Ставка ¹⁾ видала наказ начати військову акцію проти України і арештувати всі Українські штаби. Генеральний Секретар пропонує видати наказ про заборону військовим переходити лінію Мозир - Староконстантинів ²⁾... Ольвіопіль), щоб таким чином мати змогу удержати військо на місці.

Постановлено: Пропозицію Генерального Секретаря Петлюри ухвалити, доручивши йому скласти відповідний наказ.

5) Слухали повідомлення Генерального Секретаря Порша про переговори з представниками Українського революційного штабу в Петрограді.

Постановлено: Деякі частини повідомлення дати до преси.

6) Слухали: внесення Генерального Секретаря Шульгіна прс-потребу негайно послати делегацію для мирних переговорів.

Винниченко ставить питання, чи можлива участь представників Генерального Секретаріату в Бресті серед Російської делегації, коли Україна всює з Великоросією.

Генер. Секрет. Ковалевський і Порш настоюють на посилці делегації, незалежно від стану війни з Великоросією.

Винниченко каже, що Генеральний Секретаріат сам вмішався в переговори про перемир'я. Офіційно Генерального Секретаріата ніхто не просив брати участь в переговорах. Тільки після такого офіційного запрошення Генеральний Секретаріат може вступити в мирні переговори.

Порш указує, що Генеральний Секретаріат був офіційно повідомлений через Криленка про початок переговорів про перемир'я. Крім того, Центральна Рада постановила взяти участь у переговорах і Генеральний Секретаріат повинен цю постанову виконати.

Шаповал нагадує, що Генеральний Секретаріат видав ноту про свій самостійний виступ у міжнародніх справах. Посилкою своїх делегатів Генеральний Секретаріат покаже, що Совіт Нар. Коміса-

¹⁾ Мова йде про більшовицьку ставку, на чолі якої стояв тов. Криленко.

²⁾ Пропущено слово.

рів не може вести мирних переговорів від імени всієї Росії. Делегація Генерального Секретаріята механічно, а не політично зв'язана з делегацією Совіта Народн. Комісарів.

Шульгін каже, що делегація Генерального Секретаріята офіційно передасть ноту Центральним державам і в залежності від відповіді їх вияснить становище нашої делегації.

Ткаченко радить, з огляду на неясну політичну ситуацію, зачекати з посилкою делегації.

Винниченко пропонує начати мирні переговори на Українському фронті незалежно від переговорів в Бресті.

Зільберфарб каже, що німці можуть не згодитись вести сепаратні мирні переговори і, в разі потреби, військовим натиском примусять нас до спільних переговорів.

Порш нагадує, що коли посилали делегацію для переговорів про перемир'я, він підкреслював, що переговори буде вести українська і російська делегація, а не тільки російська. Так мусить бути і тепер. Треба послати самостійну делегацію.

Шульгін каже, що делегація Генерального Секретаріату буде вести переговори з Центральними державами незалежно від делегації Сов. Нар. Комісарів. Крім того, треба запросити до участі в мирних переговорах представників інших правительств Росії.

Постановлено: Послати в Брест мирну делегацію Генерального Секретаріату, незалежно від делегації Сов. Нар. Ком. Негайно по радіо передати останню ноту Генерального Секретаріату до воюючих й нейтральних держав. Повідомити Любинського, що в Брест виїжджає самостійна делегація Правительства Української Народньої Республіки.

В склад мирної делегації обрано Генерального Секретаря Порша, Генерального Секретаря Голубовича, Товариша Генерального Секретаря Мацієвича, поручника Левицького, М. Любинського, О. Севрюка і спеціалістів у справах економічних, фінансових, торговельних.

10) Внесення Генерального Секретаря Шульгіна задовольнити прохання чехо - словаків у комплектуванні чехо - словацьких дивізій кіньми.

Порш вносить пропозицію одкласти обміркування цієї справи до виготовлення законопроекту про організацію національних військ на території України.

Постановлено: Проект організації національних неукраїнських військ на території України скласти Генер. Секрет. Національних Справ, в порозумінні з Генер. Секрет. Військових справ...

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод В. Мільчевський

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 12 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Петлюра, Шаповал, Золотарьов, т. г. с. Рудницький, т. г. с. Сокович, Мазуренко, т. г. с. Абрамович, Шульгін, Зільберфарб, Стешенко, Мартос, Одинець.

1) Слухали повідомлення Винниченка про приїзд делегації робітників Донецького басейну, які розказували про великі репресії Донського правительства щодо робітників. Винниченко радить рішуче поставити справу нашого відношення до козаків, які вже одверто проявляють контрреволюційні наміри.

Шульгін. Порвати зносини з козаками неможливо, бо тоді Україна буде оточена з усіх боків ворогами.

Стешенко. Рвать не треба; послати представників на Дін, щоб таким чином була змога оборонити інтереси Українського населення.

Петлюра. Порвати зв'язки з козаками нам не вигідно, бо на інших фронтах українське військо іде в контакт з козаками, що нам важно в цілях перевезки українського війська на Україну. Треба полагодити справи дипломатичним шляхом.

Золотарьов радить запитати представників Генерального Секретаріату на Дону про репресивні міри козаків у Донецькому басейні. Тільки після цього можна ставити питання ультимативні.

Шаповал нагадує, що юнкерів випустили з Києва тільки під умовою вчитися, но не ставати збройною силою в руках козачого правительства. Треба негайно послати запитання, вказавши на ці умови. Козаки, користуючись пасивністю українців щодо подій на Дону, в зв'язку з українсько-більшовицькою війною, розвивають чисто каледінські тенденції. Запитати правительство Дону, на якій підставі введений [військовий?] стан у Таганрозькій і Ростовській Округах, населених українцями.

Ткаченко. Треба вимагати від Донського правительства відновити всі свободи і вказати на те, що діяльність Донського правительства виходить за межі національного самовизначення, а також погрозити припиненням посилки цукру й хліба, коли будуть ставитися перешкоди в роботах у Донецькому басейні. Генеральний Секретар Військових справ повинен поставити козачі часті на фронт, замість українських частей.

Мазуренко. Треба вимагати організації «військового круга» на підставі 4-х членної формули; коли вони на це не згодяться, то прилучити українські землі, як Ростовського, Таганрозького округів Донщини до України; а для решти українців вимагати національної автономії.

Шульгін радить почекаати з запитаннями і нотами, поки не вернуться наші представники.

Ткаченко каже, що справа на Дону ясна. Там сильний вплив сфер, з - поза Дону. Хід подій іде так, що швидко прийдеться нам з Доном боротися. Тепер треба рішуче вимагати встановлення по-

літичних свобод і скасування репресій щодо робітників Донецького басейну, а також національно - персональної автономії для українського населення.

Постановлено: Пропуску козачих військ на Дін не припиняти; доручити Голові Генерального Секретаріату й Генеральному Секретареві Міжнародних Справ виготувати ноту Донському правительству в справі репресій; запитати негайно представника Генерального Секретаріату на Дону про фактичні відносини козаків до українського населення і робітників Донецького басейну.

2) Слухали повідомлення Генерального Секретаря Петлюри про переговори з українським комісаром Руминського фронту Сливінським; більшовиками ліквідується встановлені мішані армійські комісаріати. Є надія, що Руминський фронт швидко буде цілком в українських руках. На залізницях буде поставлена українська охорона. На південно - Західнім фронті штаб 11 армії зайнятий українським військом. Більшовицькі війська роззброюються. Але, разом з тим, на фронтах дуже критично стоїть справа продовольча. Треба вжити всіх заходів для постачання арміям продовольства.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод В. Мільчевський

Копія

№ 11

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 15 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Шулгін, Шаповал, Одинець, Зільберфарб, Стещенко, Єщенко, Петлюра, Золотарьов, Голубович, Мазуренко, т. г. с. Рудницький, т. г. с. Сидоренко, т. г. с. Красковський, т. г. с. Мартос, т. г. с. Абрамович, члени мирної делегації поручник Левицький, Любинський.

... 7) Слухали доложено Абрамовичем заяву Комісії по охороні ладу на Україні, що робота її не може провадитись пляномірно і не може виконувати своїх обов'язків через недостачу потрібних сил.

Петлюра каже, що війська дуже мало; козачі часті, які раніше були в розпорядженні Губернських Комісарів, не дуже охоче ідуть у контакт з українцями. Генеральне Секретарство Військових Справ не хотіло до сього часу брати військо з фронту, але тепер приходиться його взяти. Це все стоїть у зв'язку з загальним становищем на Україні. Генеральне Секретарство Військових Справ має завдання охоронити кордони України. Оперативні справи бере на себе вже організований Генеральний Штаб. Зараз перше завдання Генерального Штабу — взяти Харків — оплот більшовизму на Україні, але треба ясно сказати, чи воємо ми, чи ні.

Єщенко пропонує розібрати залізниці і одрізати Україну від півночі.

Шаповал повідомляє, що в Харкові всіма більшовицькими силами командує бар. Розен, німецький офіцер. Антонов — тільки

ширма. В Харкові більшовики їздять на автомобілях з плякатами «Смерть українцям». Треба розірвати цілком з Союзом Народніх Комісарів і розпочати рішучу боротьбу з більшовиками. Продовольча справа в сучасний момент є засіб війни. Крім того, треба всю Україну оповістити на воєнному стані і надати особливі права начальникам військових частин, яким передати і міліцію.

Винниченко каже, що всі ті засоби, які пропонують Генеральні Секретарі Єщенко і Шаповал, занадто серйозні, щоб їх можна було вжити без крайньої для цього потреби. Раніше треба запитати Союзу Народніх Комісарів, чи воює він, чи ні; тільки тоді можна зважитися на такі рішучі засоби боротьби. Крім того, треба зробити учот військових сил і зброї.

Порш каже, що на відповідь Генерального Секретаріату на ультиматум більшовики організували польовий штаб і почали війну, а ми все ще не знаємо, чи воюємо, чи ні. Козаки, з одного боку, а більшовики — з другого хочуть одрізати Україну від Донецького басейну. Коли в справу походу на нас вмішався німець Розен, то значить виготовлений добрий плян походу, а у нас досі ніякого пляну немає. Треба утворити колегію по охороні України, організувати штаб, послати Союзу Народніх Комісарів ультиматум, з вимогою припинити війну, оповістити людність про дійсний стан речей. Колегія повинна зробити учот сил і зброї, використати «Вільне Козацтво», підчинити міліцію. Колегія мусить мати право робити од імени Генерального Секретаріату; вона може, в разі потреби, розбирати залізничні шляхи.

Постановлено: негайно послати Союзу Народніх Комісарів ультиматум з вимогою припинити війну, відкликати «Советські» війська з України і пропустити на Україну українське військо.

Обрати Особливий Комітет по обороні України в складі Генеральних Секретарів Порша, Петлюри і Єщенко.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод *В. Мільчевський*

Копія

№ 12

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 18 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Ковалевський, Шаповал, Мазуренко, Рудницький, Штефан, Жуковський, Зільберфарб, Шульгін, Єщенко, Стешенко, Красковський, Голубович, Золотарьов.

... 16) Слухали доклад Генерального Секретаря Порша про сучасний момент на фронті і на Україні. На фронті армія кидає позиції і іде додому. В Харкові більшовики на так сильні, але проти них немає організованого війська. На Україну насовується небезпека з боку Могилева — Калінковичі, де накопилось 10 ешелонів фанатично настроєних військ, які одержують гроші. Українське військо розкидано на три часті: на Київ, Лівий беріг і Правий беріг. Найкраще стоїть справа на Лівому березі, де командує полковник Капкан.

У Києві військом командує ген. Греков, на Правому березі ген. Скоропадський. Ні в Києві, ні на Правому березі справа не стоїть настільки добре, як того вимагають обставини. Тому треба тимчасово призначити полк. Капкана командуючим усіма військами, які ведуть боротьбу з більшовиками. Для кращої організації самого Секретарства Військових справ треба призначити ген. Кирея Начальником Штабу. Але треба бути готовим до того, що на новий рік ні в більшовиків, ні в нас армії не останеться. У нас може бути тільки те військо, яке можна буде оздоровити. Треба використати «Вільне Козацтво». Для відповідної організації вільного козацтва на військову ногу потребується до 6 - ти мільйонів. Відносини з козаками на фронті зараз стають на нейтральний ґрунт,— не бажаючи до активної допомоги українським військам. В зв'язку з цим треба використати чехо - словацьке військо для внутрішньої охорони, щоб можна було вільно розпорядитися українським військом. Крім того, для кращого ведення справи організації українського війська і більш успішної боротьби з більшовиками, потрібні гроші, на що треба звернути найпильнішу увагу.

Постановили: затвердити призначення Верховним Комітетом по обороні полковника Капкана командуючим усім українським військом по боротьбі з більшовиками. Передати організацію вільного козацтва Військовому Секретарству. Надати право Верховному Комітету використати чехо - словацьке військо для внутрішньої охорони. Затвердити генерала Кирея Начальником Українського Генерального Штабу. Асигнувати 5 мільйонів на діло оборони України в розпорядження Генерального Секретаря Військових Справ....

24) Постановлено: доручити Генеральному Секретарю в Внутрішніх Справах повідомити Губернських Комісарів, що сем'ї салдатів, які ведуть боротьбу з Генеральним Секретаріатом, позбавляються права на одержання пособія — пайка...

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод *В. Мільчевський*

Копія

№ 13

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 19 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Мазуренко, Одинець, Абрамович, Голубович, Зільберфарб, Міцкевич, Шаповал, Золотарьов, Ковалевський, Жуковський.

... 7) Слухали: повідомлення Генерального Секретаря Порша, що руминський ген. Онде прислав посланця в справі морського перемир'я. По Брестському договору Контрольна комісія в цій справі має пробувати в Одесі. Румунія висловлюється проти пробування в Одесі комісії, бо вона може стати очагом військового шпіонажу. Румунія визнає лише Фокшанський договір, а не Брестський. Генерал Онде просить дати наказ делегатам Генерального Секретаріату в

Фокшанській комісії настоювати на тому, щоб недопустити контрольної комісії в Одесу. Генерал Щербачов також повідомляє, що треба вирішити питання про призначення чи не призначення дійсним Брестського договору.

Порш пропонує не припускати контрольних комісій на Україну.

Ткаченко каже, що непризнанням Брестського договору ми виклинемо обвинувачення в затяганні війни. Єдиний вихід з цього становища — проголошення України незалежною державою. Тоді ми можемо сказати, що Українська держава війни не оповіщала; припинити військову акцію, приступити до переговорів в справі очищення нашої території і заключити деякі договори.

Шульгін каже, що Генеральний Секретаріят багато зробив і робить для справи миру; це не дає підстави до тих наслідків, які робить Генеральний Секретар Ткаченко.

Порш повідомляє, що є відомості про союз Румунії, Франції і козаків з метою скинути більшовиків, реорганізувати армію і взяти справу миру в свої руки. Єсть відомості, що Румунія погодилася з Молдаванами про охорону Бесарабії, яка може перейти і в анексію. Румунія не визнає Брестського договору; анулювати Фокшанський договір — значить порвати з Румунією.

Постановлено: дати інструкцію делегатам Генерального Секретаріату в Фокшанській комісії настоювати на тому, щоб контрольної комісії в Одесу не пустити. Доручити Генеральному Секретареві Міжнародних справ розглянути два договори про перемир'я і висвітлити можливість до погодження.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно: Діловод В. Мільчевський

Копія

№ 14

Журнал

засідання Генерального Секретаріату 4 січня 1918 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Шаповал, Порш, Ковалевський, Зарудний, Стешенко, Антонович, т. г. с. Мазуренко, в. о. Генер, Пис. Мирний, полк. Пількевич, т. г. с. Красковський, т. г. с. Хургин, т. г. с. Михайлов.

І. Слухали: запитання Генерального Секретаря Шульгіна вивістити принципіальну можливість заключити заєм у Франції і Америки.

Постановили: доручити Генеральному Секретарству Міжнародних справ, у порозумінні з Генеральним Секретарством Фінансів, вивістити конкретно і офіційно умови, на яких Франція може заключити з Україною фінансовий заєм¹⁾...

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно: Діловод В. Мільчевський

¹⁾ Позику 7 мільйонів фунтів стерлінгів (200 м. фр.) Центральна Рада одержала від Франції для організування боротьби проти пролетарської революції.

ДО ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКО - АВСТРІЙСЬКОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ НА УКРАЇНІ¹⁾

На Жовтневу революцію чужоземні імперіялісти відповіли збройною інтервенцією проти країни пролетарської диктатури. Внутрішня контрреволюція неспроможна була задушити пролетарську революцію своїми силами, вона вбачала в міжнародньому імперіялізмові таку силу, при допомозі якої можна буде відбудувати капіталістичний лад. Імперіялісти Антанти, Німеччини і Австро - Угорщини і собі дуже добре розуміли, якою великою небезпекою для світового капіталістичного ладу є перемога робітників і селян колишньої царської Росії.

Сили внутрішньої та зовнішньої контрреволюції, від монархістів до соціал - демократів різних національностей, спрямовуються на боротьбу проти радянської влади. Всі вони об'єднувалися навколо єдиної програми, єдиної мети — ліквідувати владу пролетаріату, затопити хвилями крові трудящих першу в світі країну радянських соціалістичних республік.

Але світовий імперіялізм не міг усі свої зусилля скерувати на збройну інтервенцію проти радянської республіки. Імперіялісти перебували в стані імперіялістичної війни і це позначилося на розвиткові пролетарської революції, — певною мірою полегшило її перемогу.

Україна наприкінці 1917 року перетворюється на арену боротьби світового імперіялізму проти пролетарської революції. До Києва з'їжджаються емісари Антанти. Франція призначає генерала Табуї комісаром при уряді Української Центральної Ради.

Французька та англійська преса того часу заповнена плянами інтервенції. Газета «Манчестер - Гардіан» у передовій 29 - го січня 1918 року писала:

«Під УЦР розуміється Українська Центральна Рада — буржуазна установа, що з самого початку перебувала в одвертій опозиції до більшовиків. Це й спричинило ті голоси, що мали місце в Англії про те, що ми повинні підтримати Раду, бо вона ворожа до більшовиків і може зрештою їх скинути, а рівно й тому, що, будши протибільшовицькою, вона безперечно захоче продовжувати війну. З цих причин Франція надала Україні позику розміром 7 мільйонів фунтів (щось із 200 мільйонів франків) і надіслала до Уряду Ради військову місію».

Французькі імперіялісти, одержавши від Антанти мандат на Україну, розгорнули низку конкретних інтервенціоністських заходів.

Україна потрібна була — як пляцдарм, щоб боротися проти Жовтневої революції і як країна незчисленних матеріальних ресурсів — не лише антантівському імперіялізмові. Завойовання України означало для німецько - австрійського імперіялізму — ліквідацію Східного фронту і звільнення великих резервів для боротьби проти

¹⁾ Цей вступ є скорочена передмова до збірки «Матеріяли до історії німецько - австрійської інтервенції на Україні», упорядкованої нами. Збірку виготовано до друку за пляном наукової публікації документів ЦАУ УСРР. Документи №№, 1 — 15, 18 — 20 і 22 взято зі згаданої збірки. П. П.

армії Антанти на Західньому фронті, утворення пляцдарму, щоб боротися проти пролетарської революції, яка грізно насувалася на Німеччину та Австро - Угорську монархію, та відкриття доступу до українського збіжжя і сировини.

Генерал Людендорф, колишній начальник штабу німецького верховного командування, пише про це:

«Треба було знищити більшовизм на Україні — пройти глибоко в країну і утворити там стан, який забезпечив би нам військову перемогу та дозволив би черпати звідти хліб і сировину»¹⁾.

Міністер закордонних справ Австро - Угорщини граф Чернін, висловлюючись за приєднання Польщі до Австро - Угорщини, пояснював, що це «було б єдиною мірою захисту проти більшовицької отрути і пропагандованого більшовиками духу безпорядків, що набуває все більш і більш прискороного розвитку».

Граф Чернін добре зрозумів величезну загрозу від революції на терені колишньої Російської імперії для світової капіталістичної системи, зокрема для багатонаціональної монархії Габсбургів. У доповіді австрійському імператорові, влітку 1917 р., в справі миру Чернін писав:

«Я маю на оці революційну загрозу, що захмарює горизонт цілої Європи... За цю війну з престолу скинуто п'ять монархів, а вражаюча легкість, з якою швидко знищено найсильнішу монархію в світі, мимоволі викликає роздум... Коли монархи Центральних держав не зможуть скласти мир протягом ближчих місяців, народи зроблять це самі, через їхні голови. і революційні хвилі затоплять тоді все...»²⁾.

Згодом, у листі до одного зі своїх приятелів, 17 - го листопада 1917 року, Чернін писав:

«Цей російський більшовизм є загроза для цілої Європи і будь ми спроможні привести потрібну країну, не тільки до підписання миру, а й до заведення законного ладу, було б правильніше не починати з цими людьми переговори, а просто йти на Петербург та встановлювати там порядок»³⁾.

Австро - угорська дипломатія, на чолі з Черніном, зрозуміла, яким міцним знаряддям може бути буржуазна Україна в боротьбі проти пролетарської революції. Німецько - австрійський імперіалізм зробив усе, щоб використати це знаряддя і не його провина, що розвиток пролетарської революції в Росії і на Україні змив їх усіх зі свого шляху.

В боротьбі двох велетенських угруповань буржуазії за вплив на Україну тимчасово переміг німецько - австрійський імперіалізм, в обійми якого розвиток пролетарської революції кинув українську буржуазію.

Нещадне пограбування трудящих, нечуваній терор, масові розстріли, масове винищування сіл, хвиля єврейських погромів — ось результати збройної німецько - австрійської інтервенції та діяльності Української Центральної Ради й її керівних партій — партій II інтернаціоналу — УСДРП і УПСР.

¹⁾ Людендорф, Мои воспоминания о войне (1914—1918 гг.) Л. 1929 р., т. 2.

²⁾ О. Чернін, В дни мировой войны. ГИЗ. 1923 р.

³⁾ Тамо ж.

З наочністю визирає клясове обличчя УЦР із соціального та партійного складу її членів, та, зокрема, з соціального і партійного складу Малої Ради: українські есери на чолі з ідеологом української буржуазії М. С. Грушевським, українські есдеки, соціалісти-федералісти, представники Київського Громадського Виконкому, меншовики - оборонці з Київської Ради Робітничих Депутатів і Київського Комітету меншовиків, Російські кадети і т. інш. і т. д., — ось соціальне обличчя тої установи, яка, на думку декого з «марксистських» істориків, у період до Жовтня 1917 року переростала «з політичного бльоку національних партій на орган масового руху»...¹⁾

Документи про діяльність Ц.Р., що ми їх подаємо, з наочністю змальовують контрреволюційність Центральної Ради всіх часів її існування.

Відхід з-під її впливу селянських бідняцько-середняцьких мас, які все більше і більше переконувалися контрреволюційности Центральної Ради, розвиток пролетарської революції на Україні, Жовтнева революція в Росії, — все це спричинило прискорення активізації Центральної Ради в сторону спілкування з-Донською і загально-російською контрреволюцією (Каледін, Духонін тощо), та з Антантою.

Тов. Сталін у «Правді» 1917 року писав:

«Тепер ми знаємо, чому стягає Рада до Румунського і Південно - Західного фронту українські частини: за прапором націоналізації армії вона намагається приховати свій договір із французькою місією. Тепер ми знаємо, чому Рада не пропускає радянського війська проти Каледіна; за прапором нейтральности щодо Каледіна вона намагається приховати свою спілку з Каледіном проти рад. Тепер ми знаємо, чому протестує Рада проти втручання Ради Народніх Комісарів у внутрішнє життя України — за фразами про невтручання вона хоче приховати дійсне втручання французького уряду в життя України і всієї Росії для того, щоб ліквідувати здобутки революції. Рада, чи, краще сказати, її Генеральний Секретаріят, є уряд зрадників соціалізму, що називають себе соціалістами для ошукання мас. Рада, чи, краще сказати, її Генеральний Секретаріят, є буржуазний уряд, що бореться з радами у спілці з Каледіном. Раніше уряд Керенського в спілці з Корніловим обеззброює ради України. Рада, чи, краще сказати, її Генеральний Секретаріят, є буржуазний уряд, що бореться, в спілці з англо - французькими капіталістами, проти миру»... «Ми певні того, що уряд Ради тепер буде скинутий заходами робітників та салдатів України. Тільки нова Рада — Рада робітників, салдатів та селян України — може служити народнім інтересам України проти Каледінів і Корнілових, проти поміщиків та капіталістів»²⁾.

Зовнішня політика УЦР та її керівних партій УСДРП і УПСР цілковито викриває їхню реакційну буржуазно - куркульську суть. Листування УЦР із Тимчасовим урядом, меморандум, універсали, переговори з меншовицько - есерівським Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом Рад та військовим міністром, — аналіза всіх цих документів і дій переконує, що УЦР була безперечним ворогом пролетарської революції на Україні..

Жовтєвий переворот у Петрограді УЦР зустріла не тільки відозвою проти влади Рад, вона мала вже й певний стаж та актив у боротьбі проти більшовиків, зокрема проти більшовиків України.

¹⁾ А. Ричицький, Центральна Рада від Лютого до Жовтня.

²⁾ Цитовано за книжкою — «Нарис історії КП(б)У». М. М. Попов, Прол. 1928 р. стор. 129 — 130.

Зовнішня політика Української Центральної Ради до кінця 1917 р і напочатку січня 1918 р. розвивалася двома напрямками, що зрештою були дві сторони однієї медалі,— це орієнтація на Антанту і боротьба за утворення Всеросійського центру з представників буржуазної демократії «всіх частин і автономних країв колишньої Росії». Конкретні заходи УЦР на шляхах цієї політики — це переговори з представником французького посла в Росії Пелісьє в серпні 1917 р., а згодом з генералом Табуї; одержання позики від Франції і Англії; переговори з чехо - словацьким командуванням та з французьким комісаром при цьому командуванні, генералом Гюїне про використання чехо - словаків для боротьби проти пролетарської революції, дозвіл формувати на українській території польські леґіони, російські контрреволюційні загони тощо.

Спробою Генерального Секретаріату «утворити, на засаді федералізму однородно - соціалістичне правительтво», українська буржуазія намагалася стати на чолі всіх контрреволюційних сил.

Контрреволюційний «з'їзд народів», що відбувся у вересні 1917 р. в Києві, ноти «правительствам усіх новоутворених республік та автономних країв Росії» і т. інше, усе це кільця єдиного ланцюга боротьби проти робітників і революційного селянства України, а відтак і цілої колишньої Російської імперії.

Орієнтація на Антанту не могла забезпечити українській буржуазії негайної матеріальної і фізичної допомоги для боротьби проти грізної небезпеки, що катастрофічно насувалася — проти непереможної пролетарської революції на Україні. Українська контрреволюція мусила свою зовнішню політику швидким кроком переорієнтувати на німецько - австрійський імперіялізм. Цьому сприяла наявність окремих угруповань української буржуазії, органічно пов'язаних, через «Союз Визволення України», з німецько - австрійським імперіялізмом.

Керівна ролля в Центральній Раді переходить до партії українських есерів. Партія українських соціал - демократів, що її можна умовно, для певного періоду, назвати партією антантівської орієнтації, партія Винниченків та Поршів, тимчасово «уходить» в «затишок» подій, щоб у «затишку» продовжувати брудну справу реставрації капіталізму та встановлення панування чужоземного імперіялізму на Україні.

Четвертий універсал, оголошуючи «священну» боротьбу проти більшовиків, проти всієї робітничої класи і бідняцько - середняцьких мас селянства, проголошує курс зовнішньої політики на «держави Центральної Європи» Німеччину і Австро - Угорщину. З цього курсу народилася коаліційна (УПСР з Уесдеками) рада Голубовича, рада міністрів, що правила за ширму для окупантів, аж до травня 1918 року, коли вони викинули її до помийниці історії, як непотрібну.

Документи, що їх друкуємо, яскраво змальовують контрреволюційну суть керівних партій Центральної Ради — УПСР і УСДРП; ці документи знайомлять із позалаштунковою стороною переговорів у Бересті, викриваючи наочно дійсну причину, що кинула Центральну Раду і її партії в обійми німецько - австрійського імперіялізму.

Поквапливість, побоювання зазізнитися з підписанням мирового договору, боротьба проти радянських делегацій РСФРР та України (див. стрічки розмов), безпорадність у зв'язку з відсутністю на Україні сили, на яку можна було б спертися, жах перед революційними масами і намагання обеззброїти ці маси за допомогою німецько-австрійських багнетів (див. витяг з журналу № 18 від 9-го лютого 1918 року), урочисті заяви, про людське око, про «суверенність», «незалежність» і «вільність» Української Народньої Республіки, все це знаходить справжнє висвітлення у документах та, зокрема, у повідомленні про вивезені з України матеріальні цінності, пограбовані окупантами при допомозі українських партій II інтернаціоналу у трудящих мас.

Коли українські соціалісти-революціонери та українські соціал-демократи виконали свою льокайську роллю, німецько-австрійські імперіялісти викинули їх на смітник історії та посадили на їхнє місце нового льокая—колишнього ад'ютанта Миколи II—російського генерала.

Посол Австро-Угорщини у Києві, граф Форґач писав про це міністрові закордонних справ, графові Стефану Буріяну:

«... по скінченні економічних переговорів, разом з генерал-лейтнантом Гренером і бароном фон-Мумм, я, щоб забезпечити наші інтереси на Україні, дав директиви для різних дій щодо правительства, причому у першу чергу, мав на увазі заміну нездатних і неслухняних міністрів, які, в більшості, належать до партії есерів, міністрами, поперше, більш поступливими, а по-друге,— поміркованими членами соціал-федералістичної та соціал-демократичної партії».

Коли окупанти підготували потрібні умови, тоді у Київському циркові пролунав третій дзвоник і почався новий номер програми, під назвою «Гетьман Вся Україна, Павло Скоропадський»¹⁾.

Документи цілком спростовують байки про опір, що його нібито намагалася чинити Центральна Рада гетьманському переворотові. У Києві в момент перевороту, відбувся Губерніяльний Національний З'їзд, у його роботах відзеркалився жах УЦР перед революцією і революційними масами. Група делегатів з'їзду «висловилося за негайне озброєне повстання і терор», але на відповідь з'їзд почув жалюгідне белькотання грушевських і чопівських про потребу «заховати спокій і холодний розум, не дати себе спровокувати ні справа, ні зліва (дарма, що зліва в цей момент ніщо не загрожувало — П. П.) та приступити до інтенсивної організаційної праці» (протоколи Київського Губ. Нац. З'їзду).

Визнані теоретики II Інтернаціоналу — організації, що на II активну моральну та матеріальну допомогу спирається контрреволюційна шкідницька діяльність ворожих соціалізмам сил у СРСР, намагаються виправдати рештки «соціалістичної» української контрреволюційної еміграції, яка є органічною часткою II Інтернаціоналу. Так, Отто Бауер, у своїй «Історії австрійської революції», бере під захист українську контрреволюцію, намагаючись довести, що мир, підписаний у Бересті представниками УЦР, членами української партії соціалістів-революціонерів, був вигідний для України.

¹⁾ Скоропадського проголосили за гетьмана у приміщенні Київського цирку.

Бауер пише:

«Чернін згоден був за всяку ціну добитися «хлібного миру», який відкрив би голодному Відню доступ до українських хлібних запасів. В німецькій Австрії повстали робітники, вимагаючи миру. Черніну за будь-яку ціну потрібен був мировий договір. Київські делегати використали скрутний стан Дунайської монархії... Чернін дав себе одурити» (стор. 72).

Нібито Отто Бауерові невідомо, що Австро-Угорщина не ратифікувала мир його договору, а таємну його частину — протокол про утворення коронної землі зі Східньої Галичини та Буковини, австрійські дипломати поспішили знищити після гетьманського перевороту.

В тій же «Історії австрійської революції» Бауер мусив визнати, що: «Участь Ради в переговорах (у Бересті — П. П.) перетворилася на бутафорію».

Визнавши бутафорський характер представництва Центральної Ради у Бересті, Бауер мусив був би визнати і контрреволюційність УЦР та її провідних партій, але таких висновків визнаний теоретик міжнародного соціал-фашизму не робить, бо українські соціал-фашисти 1918 р. правили за ширму для німецько-австрійського імперіялізму, за знаряддя цього імперіялізму, як і німецька соціал-демократія. Бауер обминає мовчанкою ті місця у спогадах Черніна, де він викриває ролю австрійських соціал-демократів, як рятівників монархії Габсбургів. Чернін згадує у своїй книжці «В дни мировой войны», як він відповів графові Тіссі, на обвинувачення у сприянні соціалістам:

«Я чую, що ти не згоден з відрядженням соціалістів у Стокгольм (на соціалістичну конференцію — П.П.). Поперше, це не відрядження. Вони самі прийшли до мене з власної ініціативи і прохали перепустки. Я погодився. Це були Адлер, Елленбоген і Зейтц; Ренер окремо. Перші двоє — люди тямовиті і я ціную їх, не дивлячись на розходження, що поділяють нас. Двоє останніх мені відомі мало. Але всі четверо чесно прагнуть миру, зокрема Адлер аж ніяк не бажає знищення імперії».

Німецько-австрійський імперіялізм, відчуваючи наближення своєї загибелі, пробував скористатися з допомоги своєї соціал-демократії, цей же імперіялізм до кінця використав українську соціал-демократію та есерів, щоб захопити та підпорядкувати собі Україну, а, головне, знищити пролетарську революцію.

Договір між Центральною Радою і Почвірним Союзом у Бересті — це запродання України українськими партіями II Інтернаціоналу німецькому імперіялізмові.

Документи часів німецько-австрійської окупації про нещадне катування, розстріли трудящих, про знищення карними загонами окупантів сіл, про конфіскацію та реквізиції, до кінця викривають Бауерів усього світу. І коли Бауер заявляє, що в Бересті «Чернін дав себе одурити», то це потрібне теоретикам соціал-фашизму для того, щоб захистити рештки української контрреволюційної еміграції, яка складає, як і II Інтернаціонал, органічну частку цілої системи заходів та сил, за допомогою яких світовий імперіялізм готує нову збройну інтервенцію проти СРСР.

Бауери світового імперіялізму заперечують це, бо їм потрібно приспати свідомість західньо - європейського пролетаріату, їм треба історично виправдати контрреволюційну роль соціаль - демократів у боротьбі проти соціалістичних радянських республік.

Німецька соціаль - демократія відповідає за Берестейський мирний договір, бруднішого над який не знає історія.

Ці німецькі соціаль - демократи допомагали імператорському урядові домовитися з буржуазною Центральною Радою про спільну боротьбу проти Жовтневої революції, це вони 1918 року, через Шайдемана заявили на засіданні всенімецької ради міністрів: «Більшовизм — тепер більша загроза аніж Антанта», це німецькі соціаль - демократи були на всіх етапах розвитку пролетарської революції і тепер є авангардом інтервентів.

За вислуги перед світовим імперіялізмом II Інтернаціонал на Люцернській конференції, в серпні 1919 року, прийняв до свого складу УПСР та УСДРП. Це сталося в період загостреної збройної боротьби української контрреволюції, керованої цими партіями, проти влади рад.

Кавтський і інші визнані керівники й теоретиків світового соціаль фашизму активно допомагали українській контрреволюції боротися проти країни рад, хоча тепер вони намагаються заперечити це.

Представники української контрреволюції завжди підкреслювала потребу орієнтуватися на підтрим соціалістів, — «вони допоможуть», — з певністю заявляли Порші, Полетики, Левицькі, і соціалісти ніколи не обманили їх. Конференція II Інтернаціоналу в Люцерні вимагала від Антанти визнати директорію УНР та допомогти їй боротися проти пролетарської революції. Французькі соціалісти, через Бріяна й інш., обіцяють всляку допомогу; Зюдекуми, Кавтські, в союзі з куркулями — німецькими колоністами, постачають зброю¹⁾.

Представники УПСР та УСДРП, разом з Гендерсоном, Макдоналдом, Реноделем, Бернштайном, Вандервельде, Гільфердінгом, Абрамовичем, Шайдеманом і іншими лідерами соціаль-фашизму, зробили все, щоб зміцнити лави передових загонів інтервентів на Україні, в Сибіру, в Криму, на Кавказі тощо.

Успішне виконання першого п'ятирічного плану за чотири роки, вирішальні успіхи, що їх має СРСР, керований Ленінською партією і її проводирем т. Сталіном, перспективи другого п'ятирічного плану побудови соціалізму, плану, що його здійснення підготоване та забезпечується всією попередньою боротьбою за успішне здійснення генеральної лінії ВКП(б) та волею пролетаріату, спрямованою на остаточну побудову безкласового суспільства, даліше нечуване загнивання капіталізму і наростання світової пролетарської революції, — все це надто посилює загрозу збройного нападу імперіялістів на Союз Соціалістичних Радянських Республік. Події на Далекому Сході, шалене зростання військових бюджетів та озброєнь армій капіталістичних країн та, зокрема, тих, що межують своїми кордонами з Радянським Союзом, опір, що його чинить світовий капіталізм

¹⁾ Див. звіт посла УНР у Берліні М. В. Порша, що його надруковано в брошурі П. Пташинського «II інтернаціонал і український соціаль - фашизм». X. «Пролетар», 1932 р.

Радянському Союзові на міжнародньому ринкові, посилена діяльність, що її розгортає, за допомогою імперіялістичних урядів та партій II інтернаціоналу, контрреволюційна еміграція, — все це переконує нас потреби ще з більшою пильністю слідкувати за світовими подіями, розгортаючи водьочас більшовицьку бдротьбу за зміцнення обороноспроможности країни, боротьбу за найскорше здійснення завдань соц. будівництва.

Тверда та непохитна політика миру, що її провадить Радянський Союз та успіхи цієї політики жодною мірою не зменшують потреби боротися за зміцнення обороноспроможности СРСР та організацію навколо цієї боротьби активної участі багатомільйонових мас трудящих. Треба пам'ятати що:

«...Імперіялісти, за допомогою II інтернаціоналу, готували на весну 1930 року і готують тепер контрреволюційну війну проти СРСР, використовуючи з цією метою васальні держави французького та англійського імперіялізму — Польщу, Румунію, Фінляндію» (XI Пленум ВККІ).

Треба пам'ятати, що:

«Зростання протиріч між світом капіталізму й світом соціалізму, між диктатурою буржуазії та диктатурою пролетаріату надто загострює *загрозу військової інтервенції проти СРСР*. Загострення класової боротьби в капіталістичних країнах, намагання буржуазії вийти з кризи за рахунок СРСР, жах перед соціалізмом, що перемагає, крах тактики, розрахованої на капіталістичне переродження СРСР і підтрим контрреволюційних клас, що відмірають (куркульство, міська непманська буржуазія), спонукають світову буржуазію перейти до удару із зовні, через економічну бльокаду та військову інтервенцію». (XI Пленум ВККІ).

Історія громадянської війни, що є в той же час і історія збройних інтервенцій світового імперіялізму проти країни рад, повинна бути відома найширшим масам робітників і колгоспного селянства. Вивчення попередніх збройних інтервенцій проти СРСР, зокрема німецько - австрійської інтервенції є складовою частиною боротьби проти підготування нового збройного нападу на СРСР — батьківщину світового пролетаріату і пригнічених колоніальних народів.

Документи, які тут публікуємо, висвітлюють так передумови німецько - австрійської збройної інтервенції, як і період окупації України за весь час існування Центральної Ради, включаючи гетьманський переворот.

Робота, що її виконав автор, є перша спроба подати найцінніше до історії німецько - австрійської інтервенції з тої документальної бази, що зосереджена в Центральному Архіві Революції УСРР (у Харкові).

Документи друкуються вперше.

Мова та стиль документів залишилися без будь-яких змін.

Усі вставки і н.ші пояснення окремих слів тексту взято в квадратіві дужки. Цілком безсумнівні помилки тексту, якщо це стосується до окремих літер, виправлено без уваг. Так само без окремих уваг скорочено повторення окремих слів та речень, що звичайно трапляються в розмовах дротом. Так же не подано специфічних телеграфних термінів. Щоб полегшити читання розмов дротом (док. № 3), в квадративих дужках позначено, хто веде розмову, бо з тексту це не завжди виразно видно і це утруднює процес читання. Послідовність розмов залишилася неперушена, цебто так, як записи підклеєно на телеграфних блянках.

[Уривок з промови Голубовича¹⁾ на засіданні Центр. Ради]

Своїм завданням і далі маємо те саме, довести до певного і доброго кінця очищення території України від більшовиків за допомогою німецьких військ; щоби при тій допомозі було можливо стати на власні ноги і власними силами переводити те в життя, що зроблено вже Центральною Радою на папері і що перед нами стоїть зараз для переведення в життя де факто. Це є все те, що торкається німецьких військ. Мушу зауважити, що ніякого відношення, ніякого впливу їх прибуття тут, на мирний договір не має. Це є допомога і тільки. Мушу зауважити ще те, що коли я вказав, що ми запросили на допомогу, то та допомога являється цілком дружньою допомогою і навіть не являється особливо правильним той вираз, який перед тим був мною вжитий, а іменно, що вони найняті. Та допомога є по суті діла і безплатна, вона, власне кажучи, вживається тільки тому, що ми такої допомоги просили. Як та справа у нас буде полагоджена далі, бо нам прийдеться говорити про те як довго може прийдеться оставатися, про те будемо говорити згодом. Я думаю, що ті самі умови дружньої допомоги німецького уряду нашому, мусять остатися і надалі. В справі зовнішній зараз перед нами виникають два дуже важні питання. Одно питання це заключення миру з Росією, і друге заключення миру з Румунією. Як відомо в ультиматумі, який було поставлено німцями росіянам, є пункт, що вони повинні заключити мир з Україною і очистити територію Української Республіки. Досі того Росія не зробила і очевидно нам прийдеться користуватися допомогою надалі до тої пори, поки та допомога буде потрібна²⁾.

Протокол

засідання делегації У.Ц.Р. на мировій конференції в Бересті

Вечірнє засідання з дня 9. 1. 18 р.

Присутні П.П. Голубович, Левітський³⁾, Остапенко⁴⁾, Севрюк⁵⁾, Лисенко⁶⁾, П. Любинський⁷⁾.

¹⁾ Голубович В. О. — військовий інженер, член УПСР. Головував делегацією УЦР в Бересті, але перед закінченням переговорів з німцями Г. повернувся до Києва; після демісії Винниченка, Г. склав раду міністрів, на чолі якої стояв аж до гетьманського перевороту. Рада Народніх Міністрів Голубовича — це кабінет у справах інтервенції. Він здійснював політику партії українських есерів, які посідали основні міністерства. Голубович судився на процесі українських есерів у Києві 1921 року.

²⁾ Протоколи засідань Комітету Центральної Ради за 1918 р. Том 1, стор. 6.

³⁾ Левітський М. В. — член мирової делегації Української Центральної Ради в Бересті, український ес-ер.

⁴⁾ Остапенко С. С. — професор - економіст, український ес - ер, міністер торгу та промисловости уряду УНР у грудні 1918 року, голова другої Ради Міністрів Директорії. Остапенка, як спеціаліста, послано до Берестя з мировою делегацією. О. судився на процесі УПСР—Голубовича і інших у Києві 1921 року.

⁵⁾ Севрюк С. О. — голова делегації УЦР в Бересті після від'їзду Голубовича, а згодом посол УНР в Німеччині, український ес - ер.

⁶⁾ Лисенко.— український ес - ер, член делегації УЦР в Бересті.

⁷⁾ Любинський М. — учитель гімназії — філолог. Делегат Центральної

Засідання відкривається під председательством п. Голубовича.
о год. 5. 15 вечір.

п. Севрюк: Положення надзвичайне складне і його трудно оділити — [.] Ми находимось між двома огнями. Який звідси вихід? Німець - відповідаю — ясно. Німці не признають за нами права на те, що ми хочемо, до того часу, доки ми не виявимо свого відношення до певних пунктів. Вони ще не знають [.] як Росіяне до того поставляться. Росіяне, як бачимо, заявили, що вони теж нас не признають в такій формі, як хочемо, доки ми не відповімо. Бажання їх суперечать взаімно. Треба вийти з того положення так, щоб ні тут ні там не уступити. Все таки нам всіма силами треба добитись свого, щоб німці зробили нам декларацію. Нам цим треба нарадитись. Сьогодні можна ще дещо зробити — мати з ними нараду, — те, що вони рішали, вихід дуже хитрий — він нас не задовольняє. Коли ми спізнимось, то тоді німці нас не признають і ми можемо найтись в глупому положенню. З німцями треба зараз поговорити й чогось договоритись — Брестом ми поступитись не можемо, — про це треба згадати німцям на засіданні з ними сьогодні — вказати: що наскільки Ви не виявили сього ясно, настільки ми не будемо тут. Наша задача зараз показати те, що ми можемо бути їм корисні при одній лиш умові, що вони признають нас повновправними членами мирних нарад, як дійсних представників Української [Народньої] Республіки. З другого боку, мусимо добитись від більшовиків нашого признання, без читання, з нашого боку, декларації в справі руських. — От що треба негайно вирішити.

Остапенко: Читає про 3 пункти, які нашій делегації поставили німці.

Севрюк: Дає пояснення: — 1) Брест — 2) Суверенітет держ[ави] 3) Неприкосновенність території.

Остапенко: Щодо нашого становища, то ми мусимо конечно добитись признання нас повноправними членами мирної конференції. Поки ми не дійсні члени, доти ми не можемо давати формулювання. Поки не офіційальні представники, то нічого з того не може бути.

Голубович: «Я Вас поправлю». Ви офіційальні представники, тільки не признані.

Остапенко: Я розумію, що з боку Укр[аїни] офіційальний представник, але [...]

Голубович: Я остільки представник України, що відповідаю за всі свої вчинки.

Остапенко: Я представник і відповідаю за те, що говорю. — Але продовжую: Або нас мусите признати [признаєте] або ні. В протівному случаю ми складаємо чемодани і їдемо. — З приводу того вияснення не повинно у нас бути ніяких сумнівів.

Левитський: Положення складне — досі ми все викручувались — і можливо, що як гарно діло піде, то вони нас зрозуміють. — Зараз ми між тим і другим — [огнем]. Треба уваж ти де вступити. — Важно нам знати ще і те, що принесе Полозов.

Ради в Бересті. Український ес-ер. Під час окупації німецько - австрійськими військами України керував міністерством закордонних справ. Тепер біло - емігрант.

Входишь Любинський.

Повідомляє, що свою роль виповнив і подає інформацію з приводу балачки з Розенбергом та секретарем Кільмана ¹⁾.....

Голубович: Ваша відповідь трохи замала — Тов. Любинський.

Остапенко: Не розуміємо чого т. Голубович таке сказав. — Думаю, що т. Любинський знайшов найкращу форму відповіді. — Він тільки підкреслив, що хочемо мати місце [в] пленарнім засіданні.

Голубович: Тов. Любинський сказав вообщє мало. — Діло йшло не про читан[н]я ноти, а ходило о сьгоднішнє засідання. — Треба було сказати, що если б засідання відбулось, то ми все таки на ньому були б.

Любинський: Можете йти.

Севрюк: «Стоит ли эго понимать, что вы не можете без русских присутствовать на заседаниях» [?] і формулює не яснє висказану гадку тов. Остапенко і прохає тов. Любинського, щоб він подав характер розмови його з Розенбергом.

Любинський: Розенберг нічого не питавсь, крім листа.

Голубович: Если вы підкреслили це, що ми матимемо можливість говорити тільки тоді, як будемо признані повноправними, то добре, тоді ваша відповідь вичерпуюча. — «Що оскільки ви нас признаєте, то ми будемо говорити незалежно від більшовиків», если цього ви не сказали, то не вичерпуюча і тоді треба було ще додати фразу мною сказану вище. Перед нами стоїть питання, яке треба вирішити. — «Собак дразнить довго не можна». Ми мусимо поміркувати над цими 3 §, які нам ставлять німці, як умова задля нашого вияснення. Найперше — Берст — від цього ми відказатись не можемо. Ми уважаємо за необхідне перенести засі[данн]я мирних переговорів на неутральну почву, — не настоюємо, але вважаємо за необхідне. Подруге: Суверенітет і інтернітет території оскільки його розуміти, як само [ви]значення нації — то згода. — Питання про Галичину — це питання має світову вагу — і оскільки воно має міжнародне значення — то будемо його торкатись.

III пун. Це недоторканість території.

Любинський: Це друга часть II пункту.

Голубович: продовжує: 2 ч. II - го пун. Це недоторканість території, з цим ми можемо також згодитись, але з умовієм: на скільки це питання не криє в собі міждерж[авного] [між]народнього значення.

Щодо III п., то на це ми можемо згодитись в цілому. — Тепер практичне питання. — Коли ці питання обговорювать — за обідом та вечерами, при цьому треба підкреслити, що всі наші балачки по 3 пун[ктах], допустимо тільки після цього, коли ми станемо рівноправ[н]ими та повноправ[н]ими членами мирної конференції і заявити що, оскільки з нами будуть рахуватись, як з дійсними членами конгресу, як з юридичними представниками, остільки ми можемо бути відвічальними за всі ті балачки, по цих 3 п[унктах].

Се практичне щодо німців.

¹⁾ Кільман Рихард — міністер закордонних справ Німеччини та голова німецької мирової делегації в Бересті.

Щодо більшовиків, то я гадав би, що з більшовиками, оскільки вони являються представниками демократії, зараз до приходу Полозова рвати не можна. Тому що з їхнього боку, їх пропозиції, можуть бути приемлемі, а головне признання нас.

До приходу Полозова питання осталося відкритим.

Левитський: Щодо суверенітету і інтернітету, то тут треба нам ясно зайняти позицію, бо німці дуже ловко орудують тими словами та поняттями. Вони признавши принцип все таки будуть з нами торгуватися, о Брестю балачки немає ще.— Щодо більшовиків то з ними легше торгуватися. Ми повинні старатись головню про це, щоб вирвати від них признаня Укр. Нар. Респ.— Питання щодо 3 - го п. зараз не можна вирішати, доки ми не знаємо і доки не в'ясниться становище наше до більшовиків.

Лисенко: Згадуючи попередне засідання з більшовиками й подивившись на редакцію їхньої ноти, я собі уявляю, що ми є тим яблуком роздору, яке знайшлося на [між]народнім ринку.— З одного боку німці тягнуть до самостійности — хочуть почути від нас последнее слово, а це вказує розмова т. Любинського з Розенбергом]: «Чи довго Ви ще так будете ходити» [?] — Більшовики знесли боротьбу з Росії сюди. Заява більш[овиків] щодо Брестя, це хід яким вони хотіли нас здискредитувати, щоб з нас все витягнути — нічого за це не давши. Ми мусимо через те критись — Ми не маємо мати свій погляд і розум — Ми не маємо права себе виявляти й свого положення до їхньої точки, доки ми не признані рівноправними.

Севрюк: Треба прийняти пропозицію Розенберга і балакати конкретно, про Галичину, Холмщину¹⁾ і ін. Пропозиція товаришів про частні переговори неможлива [.]. Щодо частних розмов з німцями — то я проти [пропуск] того, що можемо заявити, це те, що ми готові піти на зустріч під умовою, що []они признають наше становище, якого ми домогаємось. Щодо характеру наших розмов, то вони сьогодні не мусять бути офіційними. Ходить лиш о це, щоб німці,— щоб зіпхнули з мертвого шляху.

Любинський: Хочу поінформуватись — пішов Полозов на засідання більшовиків — Запрошений [?].

¹⁾ Представники Української Центральної Ради вимагали від німців включення Холмщини до складу України. Спочатку така ж вимога висувалась і щодо Галичини. Зрештою на включення Холмщини німецька та австро - угорська мирові делегації згодились ціною запрядання Центральною Радою України німецькому імперіалізму. Пакт 4 - ий, запропонований делегацією УЦР, містив вимогу виділити Східню Галичину і Буковину в окремих «Коронний край», що, залишаючись у складі Австро - Угорщини, мав одержати національно - культурну автономію. Австрія відхилила пропозицію внести цей пакт до тексту мирового договору, погодившись на підписання таємного протоколу, який прилучили до мирового договору. Протокол цей підписали Севрюк, Любинський і Левицький та міністер закордонних справ Австро - Угорщини граф Чернін.

Наявність цього таємного додатку до мирного договору частково пояснює те, що Австро - Угорщина відволікала весь час ратифікацію Берестейського договору з Центральною Радою.

Після гетьманського перевороту Австрійський уряд поспішив знищити протокол, який переходувало німецьке міністерство закордонних справ (повідомлення Австро - Угорського посла у Берліні принца Гогенлоге 17 - го липня 1918 року).

Левитський: Се приватний лист Йоффе ¹⁾ до Полозова, в якому він його просить прийти [] щоб «побеседувати».

Остапенко: В мене являлась думка, що німці нас об'їзджують, але мені здається, що ми можемо їх об'їхати.— Ми можемо їм зауважити, що ми державники і що 3 п., які вони запропонували, не можемо прийняти принципово. Щодо більшовиків, то в нас не може бути одної відповіді. Кожного дня треба щось нового, бо вони загальні програми не мають. Нам прийдеться кожний день з ними торгуватись і за ними слідкувати. І поки Полозов не прийде, доти нічого не можна сказати.

Лисенко: Пропонує предложити німцям документи і мандати, поставивши з гори питання. «Оце Вам пр[ошу] п[і]не? Кільман наші папери, скажіть, будь ласка, чи признаєте нас чи ні? Якщо ви не признаєте нашого правомочія [] то скажіть правду — дайте відповідь».

Севрюк: Одобряє думку Лисенка.

Голубович: В відповідь на це, чи признають нас чи ні [німці] можуть вони поставити багато питань і викрутують. Я пропоную остаточно вирішити [] чи будемо з ними говорити, а як будемо, то як і з ким? Тільки може б не з Кільманом і Черніним — а так з.

Севрюк: Пропонує покликати Розенберга.

Голубович: Вівічально можна говорити тільки тоді, як Ви признаєте нас повноправ[н]ими. Вкупі з цим підкреслюємо, що у нас є свої офіційальні завдання, свої спеціальні інтереси. Такий напрямок розмови.

№ 3

Розмови між Києвом і Берестям про події в Києві

Повідомлення про хід мирових переговорів]

[Київ]. Кто у аппарата?

[Берестя]. У аппарата Севрюк и Любинский. Говорит Севрюк. Я позволю себе дати маленькіе комментарии относительно пунктов проекта мирного договора. По 2 - му пункту о границах на Западе. Граница идет по Холмской губернии так, как мы это предлагали, на севере сворачивает на восток в пункте севернее Бреста, срезывая большую часть Подлесья, так как при вас предлагал Гофман и дальше на восток, согласно нашему предложению и указанию Михаила Сергеевича ²⁾.

Относительно пункта третьего немцы говорят, что немедленно территории все таки не освободят, так как это вряд ли все таки и в

¹⁾ Йоффе, А. А. — радянський дипломат, до 1917 року меншовик, 1917 р. перейшов до більшовиків, 1918 року голова радянської мирової делегації в Бересті, згодом посол у Німеччині, посідав різні дипломатичні посади. Один з найактивніших прибічників Троцького та його контрреволюційної боротьби проти ВКП(б), 1927 року застрелився під впливом тяжкої хвороби.

²⁾ Грушевський, Михайло Сергієвич — колишній професор Львівського університету, соціаліст - федераліст, а згодом український соціаліст - революціонер, колишній голова Української Центральної Ради. Грушевський один з найвизнаніших ідеологів української національної буржуазії. Року 1922 Г. повернувся з еміграції на Україну. Як історик Г. репрезентує українську буржуазну історичну науку.

наших интересах, кроме того немцы связывают освобождение территории с получением определенного количества хлеба от нас, конкретно одного миллиона тонн до 31 - го июля, при чем со своей стороны они готовы оказать всяческое содействие, в смысле помощи транспортом и прочее; пункт четвертый немцы из этого договора вычеркивают и вообще граф Чернин решительно отказывается в открытом договоре вставлять пункт о Галиции, говоря, что они еще не Турция и не могут позволить в открытом международном договоре вмешиваться в свои внутренние дела, предлагает нам тайный договор или какую либо другую форму тайного обязательства, например, письмо австро - йского кабинета министров, в котором австрийское министерство обязуется до 31 июля, будь оно до того времени получит один миллион тонн хлеба, внести в парламент соответствующий законопроект об образовании кронлянда; в пункте пятом немцы не согласны с концом об отказе от возмещения убытков, причиненных различными мероприятиями, связанными с войной в тылу; в пункте шестом немцы настаивают на уплате за содержание пленных, в крайнем случае соглашаясь на редакцию, предложенную большевиками, на уплату за содержание тех пленных, которые не работали. Пункт 7 и 8 не возбуждает сомнений, 9, за небольшим изменением, принят, остальные ясны. Г - н Криве настаивает на введении еще нескольких пунктов юридического характера, о которых сообщим Вам дополнительно. Немцы все и австрияки настаивали все время на том, чтобы в мирном договоре вставили пункт, в котором бы указывали количество хлеба, который мы им дадим, так как, мол, дескать, это необходимо для их общественного мнения ¹⁾. Мы решительно от этого отказались и из - за этого произошла заминка в переговорах. Кюльман, Чернин ²⁾, Гофман ³⁾ и другие поехали в Берлин и полагают, что возможно было бы достигнуть соглашения по этому вопросу, согласившись на то, чтобы немцы в период подписания и ратификации договора заключили отдельную торговую сделку с нами на определенное количество хлеба, и вообще мы здесь пользуемся успехом, естественно, главным образом из-за этой причины, я лично ничего в этом страшного не вижу. Что касается вопроса о

¹⁾ Артикул сьомий, розділ перший мирового договору УЦР з Німеччиною містить таке:

«До 31 липня біжучого року (1918 — П. П.) треба буде переводити взаємний обмін лишків найважніших біжучих потреб...» («Вісник Ради Народніх Міністрів УЦР 31 лютого 1918 р. № 11 — 12»).

Далі ідуть настанови, що ними слід керуватися, здійснюючи цей артикул. Таким чином, у самому договорі німці й австріяці погодилися не писати про обов'язки УЦР щодо хлібних і інших внесків центральним державам. Заготовити і внести шістдесят мільйонів пудів хліба зобов'язалися від імені УЦР Севрюк, Любинський і Левитський. Це зобов'язання ствердила згодом і Рада народніх міністрів.

²⁾ Граф Отокар Чернін — кол. посол. Австро - Угорщини в Румунії, з грудня 1916 року до 1918 року міністер закордонних справ, голова Австро - Угорської делегації в Бересті.

³⁾ Гофман Макс — німецький генерал, начальник штабу Східнього фронту за світової війни (з 1916 року). Представник німецького верховного командування в Бересті. Гофман відігравав значну роль в справі організації контрреволюційної боротьби Центральної Ради проти пролетарської революції на Україні. Вмер.

Галиции, то Вы должны дать нам ясные и не дипломатические инструкции, как нам быть? Можем ли заключить тайный договор. На счет пленных я и остальные ни за что не согласимся ни на какую плату. Полагаю, что заставим немцев пойти на уступки, в общем ситуация такова, что немцам необходим мир с нами. Очевидно, взаимно они нас всячески поддерживают, конечно постольку, поскольку мы представляем вас в настоящей момент, то есть сегодняшней, завтрашний и послезавтрашний день, очевидно наиболее выгодны для нас¹). Следует спешить. Ожидают через три дня поляков. Кроме того, после подписания ведь Вы знаете, что мы имеем силу «Р»²). Немцы об этом тоже думают, мы им существенно и скоро можем помочь, полагаю, что по возвращении Кюльмана и других, а они скоро вернуться, после завтра вечером, разговоры с большевиками будут коротки, поэтому мы должны быть первые, которые заключат мир.

Подготовьте обязательно общественное мнение, причем, естественно, истолкуйте заключение мира и такого мира как спасение для Украины. Пока кончаю.

[Київ]. Да, мы это понимаем, необходимо срочно пользоваться моментом также срочно, после заключения мира. Общественное мнение подготовлено. Относительно Галиции высказываю личный взгляд. Тайное соглашение, но не с кабинетом министров, ибо парламент может не принять министерских разговоров, а как окончательно оформленный мирный договор, но при этом по возможности без одного миллиона тонн, полагаю, что мое мнение имеет шансы на принятие в кабинете, если находите нужным ждать, завтра дам ответ официальный кабинета. Общее положение тяжелое, но в Киеве благополучно. Сообщите, является ли возможным опубликование пунктов договора и если возможно, то какие именно пункты. Если это невозможно, то насколько возможно ставить этот вопрос на обсуждение в наших фракциях. Ваше мнение по этому поводу для нас чрезвычайно важно. Прошу товарища Любинского по окончании разговора передать конец своей речи, она будет опубликована самим широким образом, в виду ее очень большого агитационного значения.

Жду ответа по поводу опубликования пунктов.

[Берестя]. Полагаю, что необходимо немедленное и широкое обсуждение — обществом и в печати, на заседаниях вопроса о мире, о мире самостоятельном, Украины с Германией; точно текст пунктов не советывал бы опубликовывать, потому что он не окончанный [окончательный], после моего разговора Вам будет передан ряд предложений юридической комиссии, который также следует пустить в прессу, необходимо, чтобы сегодня вы заседали и высказали свое мнение по этим вопросам. Имейте в виду и не забывайте, что это максимум, чего можно добиться. Думаю, что содержание всех пунктов, кроме Галиции, должно трактоваться в прессе, причем истолковываться, как выгодное для нас, что в действительности, при настоя-

¹) Це був час, що залишався до приїзду радянської делегації. Подруге, до Берестя мала прийти польська делегація, присутність якої утруднила б становище делегації УЦР у питанні про включення до складу УНР Холмщини, на яку претендувала Польща.

²) «Р» — Румунія.

щих политических условиях, и есть. В прессе указывайте, что к Украине должна отойти Холмская губерния, Полесье, Волынь и прочее, указывайте на то, что за пленных везде платили за содержание, но украинцы должны добиться, чтобы это в договоре не было (пункт шестой), пункт пятый, чтобы не было ни явных ни скрытых контрибуций, пункт девятый, что Украина, в обмен на те продукты, которые имеет в излишке у себя, получает то, в чем так сильно нуждается, что это облегчит экономическое положение массы, что платить Украине должны золотом, и далее расшифруйте пункт десятый, думаю, что следовало бы соответствующим образом поставить на обсуждение этот вопрос во фракциях, может быть и даже меньшостям. Одним словом Вам на месте виднее. Всякие не розважливые резолюции, теперь, когда мы учитываем каждый час, могут погубить все дело, примяте [тропуск].

[Київ] Кто говорит?

[Берестя] Говорит Севрюк. Что это значит? И что получили?

[Київ] Ваши наставления примем к сведению. Сообщаю, что Рада приняла сегодня, без обсуждения и без прений, мое предложение о том, что она поручает правительству республики подписать условия мира. Соответствующая агитация в прессе уже поведена. Подготовка идет самым широким образом.

[Берестя] Гофман спрашивал, почему мы не прислали опытных офицеров для ознакомления с положением наших пленных и обсуждения вопроса о возвращении их на родину. Примите это к сведению и немедленно присылайте побольше специалистов. Приготовьте составы для соскучившихся наших пленных специалистов. Вышлите не позже завтраго с подробным планом эвакуации пленных. Вы, конечно, поняли?

[Київ] Я вас понял. Прошу дать последнюю информацию, возможно сжато, так как сейчас уже первый час ночи, а сейчас осадное положение и ходить небезопасно ни для кого. По тем же причинам сегодня не может быть созвана рада министров. Думали ли Вы о подвижном составе для возвращения пленных и необходимо было бы, по моему мнению, принципиально разрешить вопрос о перешивке наших железных дорог. Он имеет большое экономическое значение, и важно было бы принципиально его разрешить теперь же; у немцев все готово, чтобы вам помочь, у меня больше срочных сообщений нет, кроме пунктов мирного договора юридической комиссии; если не имеете, что сказать и юзист вам передаст вы все это примите и завтра утром обсудите и тогда же до митагесена, дадите ответ, мы завтра целый день работаем в комиссиях и хотим все к вечеру закончить, так, чтобы послезавтра к вееру или на третий день подписать.

[Київ] О жел. дороге думал, и в свое время даже обсуждал этот вопрос, сточки зрения специалиста, с Гофманом. Экономические пункты передавайте, наши урядовцы пришлют мне к месту ночлега. Ну, пока до свидания.

[Берестя] Передаем юридические пункты, напоминаю, что возобновление сообщения с вами весьма сильно подняло сегодня наши шансы, в особенности после вчерашнего официального сообщения Троцкого; делайте выводы [...] Киев? Ну что у Вас хорошего?

[Київ] Здесь все в самом лучшем виде, желаем и вам того же.

[Берестя] Рассказывай Андрей¹). Все по порядку, что за последние дни там было. Это от дня выезда нашей делегации сюда и к началу движения в Киеве?

[Ки.в] Выступили большевики в ночь с 15 на 16, заняли арсенал и весь Киев был в их руках, но пришел Петлюра с своим отрядом и занял арсенал, так что теперь кажется большевики скопились на Куреневке у железнодорожного моста, вся же остальная часть в наших руках. Сейчас оттуда, то есть из-за Днепра, бьет артиллерия, но чья и куда — не знаю. Как там у вас, скоро ли мир будет? Теперь, смена кабинета министров, председатель Голубович, тот, что был в мирной делегации.

[Берестя] А кто остальные?

[Ки.в] Там есть Христюк²), Ковалевский³), Ткаченко⁴), и еще неизвестные фамилии.

[Берестя] Ну а Винниченко и Порш⁵)?

[Ки.в] Их нет. Теперь сформировал министерство Голубович.

[Берестя] А что с Центр. Радой?

[Ки.в] Приняла земельный законопроект, но далее не знаю, знаю, что она цела, хотя на волосок от гибели была.

[Берестя] Есть ли в Киеве Грушевский?

[Ки.в] Не знаю. Вот я послал за мин. иностранных дел, как придет, то даст все сведения, так что скажи Любинскому, чтобы обождал немного.

[Берестя] Добре, а кто теперь министр иностранных дел?

[Ки.в] Вот все министры. Голова він же торгу і промисловости Голубович, народн. мін. військсправ Немоловський, судових справ Ткаченко, внутр. справ Христюк, морських справ Антонович, фін. справ Перепелиця⁶), шляхів Сокович⁷), земельних справ Терниченко, освітніх справ Григорьев, мін. продовольчих справ Ковалевський. Це з часопису Народня Воля. І зараз повинен прийти сюди Шульгін⁸). Вже його повідомили.

[Берестя] Ну, а яких же справ Шульгін?

[Ки.в] Так і zostався, як був.

[Берестя] Ну, слава богу, помогай вам скоріше эту сволочь скорее выгнать с Киева. Ну от Любинский пришел к телефону. Казать товарищам?

¹) Андрій Левицький — український соціаль - демократ. Міністер закордонних справ багатьох урядів української контрреволюції, один з найближчих помічників і приятелів Петлюри. Тепер Левицький є одним з основних керівників української контрреволюційної еміграції, голова Петлюрівського закордонного «уряду», що є знаряддя в руках франко - польського імперіялізму в справі підготування збройної інтервенції проти СРСР.

²) Христюк П. О. — український ес-ер, входив до складу Генерального Секретаріату, як генеральний писар. У Раді Народніх Міністрів УЦР — Міністер Внутрішніх Справ. Повернувся з еміграції до СРСР.

³) Ковалевський М. М. — український ес-ер, колишній Генеральний Секретар земельних справ, а згодом генеральний секретар та міністер «продовольчих справ» в уряді Центральної Ради. Активний провідник реставраторсько - поміщицької політики на Україні за часів німецько - австрійської окупації.

⁴) Ткаченко М. С. — український соціаль - демократ. Генеральний секретар судових справ, а згодом міністер внутрішніх справ у різних урядах УЦР. Активний керівник контрреволюційної та погромницької діяльності УЦР. Міністеру-

Ну ще що маєш, Андріє, казати, ну, наприклад, не узнав ще, чия артилерія б'є?

[Київ] Пока не узнав. Я сьогодні [в] 9 утра шел с Ирпеня пешком и попал в передрыгу у политехникума, попал под пулеметный, пришлось лежать часа полтора во рву. А как у вас сволочи из Харькова? Как там у вас те приезжие из Харькова, не расстраивают дела?

[Берестя] Ничуть, мы тут их всех разбили.

Ну даю депешу Шульгину. По приезде в Брест мы вступили на заседание 1-го февраля с официальной декларацией по поводу независимости нашей республики и вручили представителям четвер[ного] союза нашу ноту (;) в ответной декларации пред[ставители] чети[рного] союза признали независимость и самостоятельность нашей республики и еще раз подтвердили признание нашей делегации, затем т. Любинский выступил с полемической речью, в которой блестяще разбил все доводы Троцкого, ставившего под сомнение правоспособность нашей делегации, таким образом дело наше окончилось полным успехом и полной победой над Петербургскими и Харьковскими музыкантами. Теперь мы, не отступая от наших инструкций, продолжаем мирные переговоры, которые близятся к благоприятному концу... Кюльман и Чернин приехали и уехали вчера в Берлин. Вернутся завтра. К этому времени мы думаем закончить окончательную редакцию всех пунктов мирного договора. Получили ли Вы нашу радиограмму, посланную сегодня утром через Бухарест, такого же содержания, как и эта телеграмма, и как обстоит дело с нашими силами поза Киевом? точка. Любинский.

[Берестя] Значит Шульгина еще нет? Ну, так говори новины.

[Київ] Да нового больше ничего нет, только то, что сказал раньше.

[Брест] Нет ли убитых. Ох, много ли убитых и нет ли среди них известных лиц?

[Київ] Жертв очень много, особенно среди населения, но сколько именно не скажу, говорят, что очень много.

[Берестя] Ну, а еще не узнав, чья артилерія б'є?

[Київ] Не узнал.

[Берестя] Жалко.

[Київ] Останні вісті. Арсенал взят о 2 год. ночі штурмом, по-лягло около 300 чоловік арсенальщиків, стільки ж взято [в] полон[...]

вання Ткаченка, це епоха масових розстрілів робітників і селян на Україні. Тепер білоемігрант.

5) Порш М. В. — кол. адвокат. Один із керівників УСДП. Генеральний секретар праці та генеральний секретар військових справ, військовий міністер різних урядів Української Центральної Ради. Петлюрівський посол у Берліні, знятий з посади. Тепер діяч української контрреволюційної закордонної еміграції, активний учасник готування інтервенції проти СРСР.

6) Перепелиця — український ес-ер, був за міністра фінансів дуже короткий час, після демісії директор банку.

7) Сокович І. Е. — український ес-ер. Інженер залізничник. Міністер шляхів в уряді Центральної Ради.

8) Шульгін О. Я. — генеральний секретар «міжнародних справ», а згодом міністер закордонних справ уряду УЦР. 1919 року член мирової делегації Директорії в Парижі. За часи гетьмана голова політичної комісії делегації в справі миру з РСФРР. Український соціаль-федераліст. Ш. колишній професор Московського університету. До уряду Голубовича Ш. не входив.

наші втрати невеликі [...] Поділ очищен до контракт. дому. На Подолі був бій, більшовики понесли величезні втрати, роззброєні казарми понтонного батальйона, весь Печерськ очищен. Очищені в. Василківська, Хрещатик, Бібіковський бульвар до тов[арної] станції, яка знаходиться в наших руках. Обстрілюється пасажирська станція, з Централу з'явилися депутати більш виків, [і заявили] що вони здаються, їх направлено до коменданта. Водопровід і електрична станція пущені і працюють з вечора 20 січня. На підмогу Києву йдуть ешелони вільних козаків, але зараз поміч їх майже зайва, бо чорносотенне більшовицьке повстання зліквідовано власними силами.

[Берестя] Андрею, тебе особисто просить Любинський пізнати, що діється з його дружиною (адрес — Мар'їно - Благовіщенська, НР 65); як можна, то попроси її по-вашому в 10 годин, на завтра на ранок к апарату, або сам повідом, що там у нього дома робиться.

[Київ] З'їзз це не можна, а завтра годин [в] сі[м] я пошлю туди записку, щоб прийшла сюди, скоро повинен сюди прийти Шульгін, бо він вже вийшов, може він що небудь скаже відносно сем'ї Любинського.

[Берестя] Але ти не забудь даного тобі адресу. Може туди є телефон?

[Київ] Ні, нема, як би був — зараз би передав. А так прийдеться чекати до ранку, бо тут осадне положення [і] не можна ходити по вулицях.

[Берестя] Добре, ну як прийде Шульгін, першим долгом дай йому нашу телеграму, а сам січас скажи чи засідає сейчас Центр. Рада? Велика й мала?

[Київ] Тут Шульгін.

[Берестя] Здоровенькі були.

[Київ] У нас зараз спокій, хоч ще сьогодні була стрілянина біля вокзалу. Взагалі в городі наша справа стала твердо, сьогодні засідала Центр. Рада, на якій Голубович зробив заяву, що наближається час підписання прелімінарного миру. Міністерство просить на те дозволу Центр. Ради. Центр. Рада дала свою згоду. Тільки 16 душ утрималось з меншостей. Здається, це було останнє засідання великої Центр. Ради. Можливо, що до Вас приїде кур'єр. Ви самі розумієте, що справа одним Києвом не вичерпується. Для вас говорю, що становище загальне досить серйозне. З цього іще не робіть відповідні висновки. Прелімінарні умови, очевидно, затягують не прийдеться, й так далі. Та справа, за яку я стільки клопотав перед виїздом вашим, прогоріла, виявилось, що у їх самих небагато сил. Думаю, що ви мене зрозумієте, і зробите з цього відповідні висновки. Кабінет новий міністрів працює. Я поки що не дав згоди вступити в кабінет. Що маєте спитати ще? Відносно сем'ї, то там усе благополучно, бо там обстріла не було.

[Берестя] Тут Любинський. Вітаю вас з побідою, один болгарський міністр обіщав плюнути в морду Троцькому, коли радіограма Леніна не потвердиться. Ему, очевидно, сьогодні у вечері прийдеться це зробити. Ваші слова всі розумію і роблю висновки, наскільки ми бачим із німецьких радіограм, наші всюди беруть верх.

[У] Феодосію прибуло з Трапезунту десять тисяч нашого війська, котрим Ленін дуже недоволен, ті радіограми, котрі виходять з більшовицьких городів, показують, що вони дуже турбуються. Очевидно їх діла не важны. Сьогодні через Брест проїхав, з нашого дозволу, з Руминського фронту штаб 9 армії, через то, що іначе проїхати він не міг, це був очередний скандал для більшовиків. Повторяю, що у нас все цілком гарно, докладні звідомлення подасть Севрюк, який зараз на засіданні. В нашій делегації також обстоїть все благополучно, дуже допомагають в справі Вольдемар і приїхавший сюди, з дозволу австрійського уряду, Совицький з Стокгольму. Він у нас состоїть цілком неофіційальним байратом (совітником).

Троцький упустив носа і тепер Кюльман з Черніном поїхали до Берліну, очевидно, для того, щоби після приїзду розірвати з більшовиками. Харків'яни розбиті нами в пух і прах. Може що маєте сказати? Що нічого?

[Київ] Маємо передати Вам умови торговельних відносин, які розглянуті були в загальних принципах секретаріатом. На жаль, зараз їх при мені немає, але запитаю, перебалакаю з Голубовичем, після підїду.

[Берестя] Не спішіть, бо мабуть ви з ними опізналися. Але для руководства пришліть пізніше через дві години. Передаю Вам секретно, що в розмові з Медведевим, котрий досить наївна людина, я пізнав дещо компрометирующе Одоєвського, Качинського, Шаповала й решту маловідомих людей. Можливо, що Шаповал втягнутий сюди не знаючи, на що його тягнуть, але [в] кождом разі прийміть це до уваги.

[Київ] Я думаю, і зараз буду говорити через що прем'єром Голубович. У апарата Голубович. Я складав кабінет персонально, по принципу французького. З огляду на надзвичайні події удалось досягнути порозуміння всіх українських фракцій. Моя програма—мир, загальні роботи для безробітних, переведення земельного закону в життя. Скликання установчих зборів в перших числах лютого. Яке вражіння зробила на німців звістка про моє прем'єрство? І ще один пункт моєї програми—рішуча боротьба з більшовиками. В Києві зараз більш-менш благополучно. Які відомості Вас ще цікавлять?

[Берестя] Просимо приготувати й дати нам через години дві довге, рядочків на двісті, звідомлення про все, що сталося за останній тиждень і що може вас цікавити. Повторяю, у нас все гаразд, від інструкції ми майже не відступили за винятком ввозу хліба, що прийдеться зробити, але іначе ніяк не можна було досягти згоди. Через хвилини десять прийде Севрюк і буде говорити з вами про все докладно, що касається внешней сили «П», внешней сили «Р»¹⁾, то ми можемо це зробити. Але, поки що, ми про це нічого не говорили, не бажаючи цим підірвати нашого авторитету. Чи одержали ви сьогодні ранком нашу телеграму. Якщо київський радіотелеграф працює, то посилайте побільше оптимістичних звідомлень. Що тепер з Кедровським і з Полозовим?

¹⁾ Зовнішні сили, про які згадується в розмові під ознаками «П» — Польща, «Р» — Румунія.

[Київ] Остаються під арестом. Те, що ви передали сьогодні од Медведева, просимо получить у его писаним, за його підписью, і коли можна, то копію, завірену формально прислать нам з певним кур'єром. Коли будуть умови прелімінарні вироблені, негайно нам їх подайте. Радіо працює гарно і вістки з Берліну щодо засідання першого лютого одержав сьогодні вночі. В цю ніч буду подавати вам докладні інформації теж по радіо. За договором торговельним послав і коли одержу, буде переданий Вам. Що у вас ще? ¹⁾

[Берестя] Остапенко працює прекрасно. Скажіть, на яку годину його викликають сюди, тоді поговорити з ним докладно. Прийшов Севрюк, прочитає, що говорить Любинський і буде з вами говорити. Що з моєю дружиною? Чи єсть апарат в міністерстві закордонних справ?

[Київ] Апарат є, але він не працює, дрот десь перерван. Остапенка викликайте зараз, щоб він дав нам інформації.

[Берестя] Добре, через пів, або годину, він буде. Мабуть ми також скоро вишлемо кур'єра, а ви посилайте свого, пришліть також воєнних спеціалістів.

Говорить Севрюк. Мир подпишем дня через два, приготовте общественное мнение. Пусть вся украинская пресса начинает об этом упорно говорить. Сегодня в десять часов вечера, по нашему времени, мы получим вторичные предложения немцев, которые вам же по аппарату сообщим. Передам потом проект мирного договора, который сейчас обсуждался. На днях приезжают сюда поляки. Имейте в виду, все, или почти все, зависит от положения в Киеве. Полагал бы необходимым немедленно образовать в Центральной Раде парламентскую комиссию, которая начала бы обсуждать условия мира. Вы должны иметь в виду работу и потому держать в определенных рамках обсуждение. Полагал бы еще необходимым сейчас же начать в официальных выступлениях обсуждение о том, что мир заключается строго демократический, без аннексий и каких либо явных или скрытых контрибуций. Подляшьє в нашу границу войдет лишь частично, приблизительно так, как это известно Голубовичу; что имеете ответить?

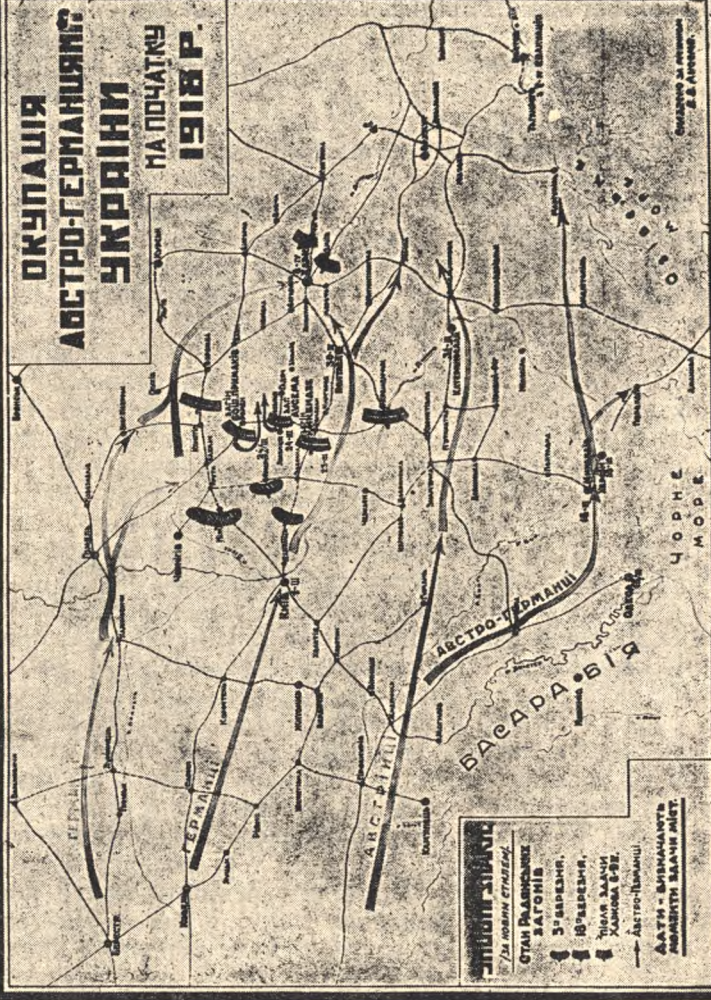
[Київ] Хорошо.

[Берестя] Запретительными мерами, которые могут быть временно установлены, по соображениям чрезвычайной важности, на территории каждой из договаривающихся стран и [...] все произведения почвы и промышленности Германии, ввозимые на Украину, которые не подвергнутся ограничениям в пунктах с 1 по 4, предназначенные для потребления для оставления на складе, для обратного вывоза или для транзита, будут пользоваться полной равноправностью со всеми нациями, они не будут подвергаться более высоким или иным сборам, как не распространялись бы на однородные произведения всякой другой стороны. Остальной договор будет передан завтра утром. Сообщите нам пункты мирного договора.

[Фонд— «Мирна делегація». Стрічка розмов дротом].

¹⁾ Так в оригіналі.

**ОКУПАЦІЯ
АВСТРО-ГЕРМАНІЯМИ
УКРАЇНИ
НА ПОЧАТКУ
1918 Р.**

ЛЮДИ ЗНАЮТ
 1/4 вересня ступає
 Стан МАНДИЛІВ
 3 вересня
 18 вересня
 Після закінчення
 Адріатики 1918
 Австро-Укранці
 АЛТИ - ВІСНАМІТЬ
 АМЕРИКАНЦІ ВЛАСНІ ЛІСТ

Складено в редакції
 Д. В. Мельника

[Телеграма Левитського з Берестя про підписання мирового договору 9 лютого 1918 р.]

[Берестя] Сьогодні удень ми викликали Київ і одержали вісті [що] на вулицях йде бій, більшовики обсадили Ста[ро] - Київ[ський] участок, у апарата мав бути Шульгін[,] але тільки попросив дещо передати і сам не з'явився. Після телеграфіст Київський повідомляє, що починають заніматися телеграф і провід перестав працювати.

Перед тим Троцький заявив, що має вісті про розгон Центр[альної] Ради і Секретаріату. Ми, втративши зв'язок з Києвом, вирішили позбавити більшовиків змоги отримувати вісті з Петрограду — се було зроблено і більшовики 4 дні не мали проводу — се відіграло значну роль. Ми запевнили німців, що се є брехня Троцького. По-знайомили до засідання їх з нашою декларацією і ті [німці] згодні нас признати й познайомили з своєю відповіддю на декларацію Троцького. Ми згодні з таким текстом.

До засідання більшовики цілу ніч провели коло апарату, підозріваючи у саботажі своїх телеграфістів, вони кинулись до радіо, але тут їм не пощастило, ізоляція відіграла значну роль. На другий день німці цілковито визнали нас, як єдину уповноважену делегацію від України, не звертаючи уваги на харківчан¹⁾. Зі і почалась шалена інтензивна робота по складанню умов миру. Кожний день відбувалось по 3 — 4 засідання. Нарешті 4 в полудень, ми дали можливість більшовикам користуватись телеграфом, бо уже мали зв'язок з Рівно і Житомиром, звідки нас повідомили, що Київ у наших руках, а також і сполучились з Києвом, звідки одержали вісті про ліквідацію більшовицького повстання... Німці і Австрійці стали форсувати переговори і проявляти нервовість — і все спішити, аби скоріше закінчити з нами. Запропонували, замість великого, скласти коротенький договір в загальних рисах, а решту залишити комісіям, але ми ухилялись від цього, рахуючи такий спосіб небезпечним і в сей же час мусили дуже поспішати, аби не надійшло нових тяжких для нас вісток і щоби се не зіпсувало справи. Почалась якась надзвичайна робота і під кінець, уже 7 лютого, договір додатковий за винятком 3 пунктів спорних і торговельних були готові... 8 увечері закінчили справу і почали перевіряти текст, який вписувався тільки поки в німецькому тексті, щоби скоріше закінчити і у дві години ночі поїхали на офіційне засідання підписувати.

[Ф. «Канцелярія Центральної Ради». Стрічки розмов дротом].

¹⁾ Харківчани — делегація Всеукраїнського радянського уряду.

[Повідомлення з Берестя до вищого військового командування]

18 февраля 1918 г.

Предъявленные мною требования украинские делегаты удовлетворили только на основании моего разъяснения, что центральные государства согласны представить военную помощь. При этом я напомнил, что в предпринятом на Украину наступлении пока австро-венгерские войска не будут участвовать. В виду того, что мне, в связи с господствующим в Польше мнением, опасным как для внутренней политики, так и для разрешения австро-польского вопроса, необходимо сейчас воспользоваться декларацией украинской делегации, то прошу Ваше превосходительство дать распоряжение, чтобы намеченные германским военным командованием действия по направлению Луки или Ровно срочно проводились бы в жизнь, даже в том случае, если мы пока и не присоединимся к этой аванюре. Украинская делегация прибудет завтра утром в высшее военное командование для совместного обсуждения военных вопросов. Я прошу Ваше превосходительство позаботиться, чтобы при этом обсуждении факт о том, что центральные государства оказывают Украине военную помощь, был бы установленным, причем должно быть выяснено то обстоятельство, что в ближайшее время начинают наступление германские войска. Во всяком случае, первоначальные действия германского войска должны быть представлены, как действия центральных государств на основании специального военного положения.

По отношению к украинской делегации мы также, как и Германия являемся соучастниками в этом военном предприятии.

Граф Чернин

№ 6

[Протокол,

**укладений в Австро-Угорському міністерстві закордонних справ
18 лютого 1918 р. про збройну допомогу У.Ц.Р.]**

Председатель украинской делегации обратился к Австро-Венгрии и Германии с просьбой оказать Украинской Народной Республике в пределах Украины вооруженную помощь против наступающих большевистских сил. В случае разрешения испрашиваемой военной поддержки, председатель, на основании выраженного со стороны союза четырех держав желания, именем Украинской Республики обязуется:

Во-первых, сохранить в надежном месте декларацию о создании самостоятельной Восточно-Галицкой Коронной Земли, находящуюся в руках украинской делегации в Брест-Литовске и под-

¹⁾ Документи №№ 5,6,7,14,15,16, взято з ф. «мініст. закордонних справ УНР», тека «різних матеріялів», що лишились від посольства А.—У. в Києві 1918 р.

писанную тремя украинскими делегатами и царским и королевским министром иностранных дел, от 2 февраля 1918 г.; вернуть ее министру иностранных дел, как только будет проведено создание Коронной Земли из Восточной Галиции и Буковины; оба экземпляра этой декларации должны быть уничтожены.

Во - вторых, опубликовать протокольное об'явление, составленное представителями держав, со следующим содержанием:

«Во избежание недоразумений при истолковании п. 2 § 2 мирного договора, заключенного 9 февраля 1918 г. в Брест - Литовске между Германией, Австро - Венгрией, Болгарией и Турцией, с одной стороны, и Украинской Народной Республикой с другой, устанавливается, что предвиденная во втором абзаце договорного постановления смешанная комиссия при определении границы не связана тем, чтобы установить пограничную линию через местечки Белгорай - Щебжичен, Красностав, Пугачево, Радин, Межиречье, Сарнаки, но, на основании п. 2. § 2 мирного договора, имеет право проводить границу также восточнее линии Белгорай и д. Сарнаки, исходя из этнографических условий и желаний населения.

Указанная смешанная комиссия будет создана из представителей сторон, заключающих договор и представителей Польши и каждая сторона представит в Комиссию одинаковое количество делегатов».

Посол фон - Визнер заявляет:

Высказанная со стороны украинцев просьба о предоставлении вооруженной помощи союзниками будет удовлетворена. Продвинутые из настоящего местонахождения на территорию Украинской народной республики австро - венгерские войска будут отозваны, как только Рада выразит это пожелание.

(Севрюк)

(Визнер)

№ 7

[Військове погодження між Німецьким і Австро - Угорським воєнним командуванням про поділ України на сфери впливу]

Копія

1) Розмежування території.

а) Для Австро - Угорщини: Полуднево східня частина, від Волині, аж до лінії теперішнього південного кордону, — лінія Ковель, Дорозіно, Уляніки, Радомисль, Бокугіма Верба, Старо - Констянтинів (місцевості цілком німецькі), потім губернії — Подільська, Херсонська та Катеринославська.

б) Для Німеччини — всі останні губернії України, отже також Таврія і Крим.

2) Операції, що уже почала група Кноцер на Катеринославщині, переводитимуть за німецьким головним командуванням, аж доки австро - угорські сили змінять німецькі війська. Генерал інфантерії фон Кош керуватиме операціями на Таврії та на Криму за ц. - к. ¹⁾ головним командуванням до закінчення цих операцій.

¹⁾ Ц[арський] — к[айзерівським].

3) Миколаїв, Маріюпіль і Ростов на Дону спільні гарнізони, в Миколаєві та Ростові німецьке, в Маріюполі австро - угорське головне командування, Таганрог і Новоросійськ — німецьке.

4) Керівництво повнолінійними залізницями та належними до них малими залізницями, як також водним транспортом, належить представникові начальника німецьких польових шляхів у Києві, при якому буде один офіцер, як представник начальника австро - угорських польових залізниць. Ця установа у Києві регулює для всієї території загальне керівництво та спільне користування всіма транспортними засобами. Також до неї приналежить подбати, щоби доцільно розподілювано руховий та ремонтний матеріали. Розмежування обсягу іде за таким основами, що на австро - угорській території керує австро - угорський начальник польових залізниць, на німецьких — німецький начальник польових залізниць. Вийняток з цього: залізниця Харків, Крим, Севастополь та ті лінії, що перетинають Катеринославську губернію, підлягають під німецьке керівництво. Все останнє погодять обидва начальники польових залізниць Особливо визначено: водний шлях на Бузі підлягає під австро - угорське керівництво, а шлях на Дніпрі вище порогів — під керівництво спільної залізничної централі, нижче порогів під керівництвом чорноморської управи. Німецькі транспортні вимоги до залізниць на Миколаїв і Маріюпіль, як також австро - угорські — до залізниць на Київ, повинна розглядати спільна організація цілої залізничної мережі.

5) Вугільні та рудні території у східній частині Катеринославської губерні повинні бути як [?] спільно-використані та під спільною управою. Комісія, що складається з фахівців обох сторін, однаково заступлених, про це повніше договориться; щодо розподілу руд, залишаються авторитетними ті самі права, які погоджені в Берліні щодо розподілу. Розподіл вугілля виконує спільна центральна установа залізниця в Києві (порівняй число 4), що працює разом з чорноморською управою у Браїлі. Насамперед задовольняє залізниця та торговельні фльоти на Чорному морі і воєнні кораблі, тоді бере на увагу також Туреччину.

6) У Києві перебуває австро - угорський гарнізон, що найбільше два батальйони (з регіментштабом) ¹⁾, без вищих, командних установ.

7) Австро - угорські етапні організації для чисто військових урегулювань відступу на німецьких територіях підлягають німецькій генеральній команді. Німецьке військове керівництво забезпечує їх харчовими засобами.

8) З жодної сторони не повинно бути перешкоджень на вільний проїзд офіцерам та усім органам для зв'язку у господарчих стосунках в змислі берлінського-господарчого договору.

9) У тих австро - угорських землях, де знаходяться німецькі колоністи, повинні перебувати ц[есарські], к[айзерські] війська німецької національності.

10) Для керівництва Одеськими великими засобами зв'язку (кабель, Сіменс, пишучий телеграф і таке ін.) скласти паритетну комісію за вказівками обох найвищих військових керівництв.

¹⁾ Штаб полка.

11) Ця згода вступає в силу негайно. Брала участь: 2, 4, 7 команди армії. Військова фронтова команда Кенева, уповноважений офіцер генерального штабу Лізінген ¹⁾, Макензен ²⁾, чорноморське керівництво. Міністерство Закордонних Справ.

[Березень 1918 р.]

№ 8

Об'явление

События последнего времени вызывают необходимость издать следующее постановление:

Каждое село отвечает за спокойствие и порядок в своем районе. Прежде всего, жители села должны заботиться об обеспечении безопасности находящихся в районе германских и украинских войск и украинских властей, железнодорожных сторожевых постов и проходящих в районе германских войск; железнодорожные пути, мосты и телефонная сетка должны охраняться от повреждений и разрушений.

На случай возможных нападений и разрушений в селе и принадлежащем к нему районе, если бы даже участие жителей не было бы доказано, жители села подвергаются наказанию.

Каждый десятый житель села или всего района, где произошли беспорядки, будет подвержен расстрелу.

На село будет наложена контрибуция и другие наказания, вплоть до сожжения деревни. Уездный Комендант, Капитан Сиверс.

Верно: Секретарь при Прокуроре Стародубского Окружного Суда (подпись).

[Ф. «Міністерство закордонних справ», «політичний відділ»].

№ 9

Районный отдел Профессионального Союза «Горнотруд» № . . Горловка-Екатер. губ.

Копия с копии

Горловка 1918 г.

Об'явление

Земечено, что многие рабочие рудников О - ва Южно - Русской Каменноугольной Промышленности не делают установленного числа выходов без уважительных причин.

Напоминаю, что такие рабочие лишаются права пользоваться кредитом в Кооперативе О - ва и подлежат немедленному увольнению и выселению из квартир.

Табельщики открывающие кредит должны точно выполнять настоящие распоряжение. Кооператив не имеет права отпускать свои товары ни в кредит ни на наличные деньги лицам, не состоящим рабочими или служащими О - ва.

¹⁾ Лізінген — генерал, командувач німецьким військом, що окупував Україну.

²⁾ Август Макензен — фельдмаршал, — видатний німецький генерал часу світової війни 1914 — 1919 р.р., особливо визначився, керуючи проривом російського фронту під Лодзю та Горлицею, заняттям Сербії і Румунії. Командував військами, які окупували Румунію.

Надзор по выполнению сих распоряжений поручается немецкому контролю. Виновные будут привлекаться к ответственности.

Енакиево.

Подл. подписано: фон - Верниц генерал - лейтенант и командир 215 пехотной дивизии.

Комендант и уполномоченный
Угольным Бюро в Харькове
(подпись)

С копиєю верно:

Секретарь: Юрисконсульт: [підпис]

[Справа «департаменту судових справ», «політичний відділ»].

№ 10

1 - го От. Кв. Оперативний. 21 квітня (1918 р.) № 389. I - му Отаману Квартирмейстеру.

Район Ковеля німці лічать окупаційною зоною, яка досталась їм кровью (персональне повідомлення сотника Домбровського об його неофіційній розмові з графом Штильфридом, німецьким комендантом Ковеля).

Цей район ще не передан німцями Україні і німці лічать себе в йому хазяївами і рахують, що Український Уряд всякі розпорядження в цьому районі може робити, якщо не з розршення, то по згоді з німцями. Хоч мною, як старшиною для зв'язку з німцями, і передані німцям списки губерніяльних і повітових комендантів, де Домбровський помічен Ковельським повітовим комендантом, алеж мабуть Військове Міністерство не повідомило німців о призначенні Домбровського. Так як німцям дуже невігодно, щоб в Ковелі був Український комендант, которий буде блюсти інтереси України (до сього времени через Ковель в Германію проведено більш 40000 коней), то вони, хоч і знали, що Домбровський призначен Ковельським комендантом, але всеж придрались до невиповнення формальностей.

Через вищезазначене полагає би необхідним:

1) Негайно дослати кур'ером ген. Гофману лист з вибачанням, що по віні исполнительного органу Військового Міністерства лист з повідомленням о призначенні Ковельським комендантом Домбровського спізнилось.

2) Прохати ген. Гофмана, якщо він нічого не має проти персони сот. Домбровського, повідомить місцеве німецьке командування о призначенні сот. Домбровського Ковельським комендантом.

3) Наказ всім комендантам, щоб вони держали тісний зв'язок з німецькими [комендантами]?

4) При назначеннях в полосі дійсної окупації німців (лінія на захід і північно - захід від лінії окопів, котру ми займали в лютому, в мент приходу німців) обов'язково зноситися з німцями.

5) При всіх призначеннях комендантів на останній [?] Україні, давати знать голові Оперативного відділу для своєчасного повідомлення німців.

Полковник Мішковський

[Ф. «Ген. шт.»: «Діло № 15». «Доклади»]

Министру путей сообщения

Служащие части ж. д. Гомель — Ровно, 6 месяцев не получают заработанных ими денег; дороговизна растет с каждым днем. Наложённый немецкими властями арест на принадлежащие нам январские и февральские заработанные деньги и другие довольствия не снят. Такие обстоятельства довели нас служащих, особенно семейных, до ужасного состояния, сделав босыми, раздетыми и голодными. Все наши просьбы, через делегатов и Комиссара, не удовлетворяются и потому мы вынуждены обратиться к Вам непосредственно с покорной просьбой, как можно скорее снять арест с заработанных нами денег, а также сделать распоряжение об уплате нам всех денег с 1 - го января 1918 года и по теперешнее время. Представители профессиональных союзов [підписи]. Бахмач.

[Ф. «Миніст. закорд. справ»]

№ 12

Приказ

К населению села.

Все до сих пор выданные указы и распоряжения, призывающие население к сдач оружия, не имели желанных результатов. По-прежнему повторяются вооруженные нападения на германских солдат и мирных жителей. С помощью германских войск должен быть введен в страну порядок, спокойствие и безопасность.

Поэтому в соглашении с украинскими властями приказываю:

1

Всем жителям села сдать в продолжении двух часов со времени опубликования этого приказа всякое огнестрельное и холодное оружие, снаряды, патроны, ручные гранаты и все взрывчатые вещества, собственные или принятые на хранение. Все вышеназванные предметы должны быть снесены в дом старосты, где находится представитель военной власти. Если нельзя снести вышеуказанные предметы до истечения срока, должно быть указано представителю военной власти место, где таковые находятся.

Все прежние удостоверения на право держания оружия не действительны.

2

Кто до истечения двухчасового срока сдаст находящееся у него оружие и т. д., тот остается *ненаказанным*. У кого после этого срока окажется какойнибудь из под № 1 названных предметов, тот подлежит *наказанию смертной казни*, или в менее важных случаях зачислению в арестантские роты на 1 — 5 лет.

3

Отсутствующие в селе во время издания этого приказа и желающие избежать наказания обязаны сейчас после возвращения в село

Розправа німецько - австрійських інтервентів над революційними робітниками в селі Канжі

известить ближайшую германскую комендатуру о том, что имеют для сдачи под № 1 указанные предметы. Виновные в этом отношении подлежат указанным под № 2 наказаниям.

4

Знающие о том, что у других лиц или в определенном месте находятся указанные под № 1 предметы, обязаны донести об этом до истечения двухчасового срока представителю германской военной власти, находящемуся в помещении старосты. Отсутствующие во время изданных приказов в селе должны после возвращения донести ближайшей германской комендатуре.

Виновные в неисполнении этого приказа будут наказаны арестантскими ротами до 5 лет, в менее важных случаях тюрьмой до 5 лет и денежными штрафами до 10000 руб., или только одному из этих наказаний.

5

Настоящий приказ предоставляется старосте для опубликования. Никто не может оправдываться незнанием приказа.

6

В случае неповиновения этому приказу жителей села, наказанию может быть подвергнуто все село.

7

Кто из небрежности не исполнит этого приказа, тот подлежит наказанию тюрьмой до 3 лет и денежному штрафу до 3000 руб., или только одному из этих наказаний.

Штаб квартира дивизии, 8 июня 1918, генерал майор —
фон дер Шуленбург

[Справа «департаменту судових справ». «Німецькі накази»]

№ 13

Министерство иностранных дел

В ответ на Ваше отношение от 30 - го июня с/г за № 2, Министерство Продовольствия сообщает, что, по имеющимся в Министерстве сведениям, до 20 - го июля отправлено за границу в контингент торгового договора с Центральными Державами следующие продовольственные грузы.

Хлеб	6345 ваг.
Яиц	402 »
Скота	29479 »
Кроме того:	
Сахару	1684 »
Картофеля	327 »
Овощей	144 »
Разных жиров	307 »
Лошадей	2851 »
Кож	66 »
Фуражу	259 »

и разных грузов, между которыми есть и хлебные, отправлены австро-венгерскими властями, как воинские и интендантские грузы — 8676 ваг.

Министр [підпис]

[Ф. «Мініст. закорд. справ»]

№ 14

[Конспект Деклярації торговельних, промислових, фінансових та господарчих представників на Україні (т. з. «Протофісу»), поданої у квітні 1918 р. Голові Ради Нар. Міністрів Голубовичу]

1) Ціле культурне життя може розвиватися лише у законній державі.

2) Всі справи, що стосуються до торгівлі, промислу й фінансів, мусять вирішатися при участі їхніх представників.

3) Усі урядові інституції мусять вільно триматися від політики та класової боротьби.

4) Співробітництво представників робітничих організацій у міністерстві можна дозволити лише у професіональних питаннях інтересів робітників.

5) При переговорах перемир'я з Росією треба поставити на ґрунт до тісного господарчого та митового союзу Росії і України.

6) Принцип приватної власности мусить прийти до свого права. Соціалістичний експеримент, що опирається на останніх універсалах земельної реформи, на цій підставі треба викинути.

7) У робітничому питанні треба рішуче відкинути запровадження так званих «Робітничої контролі» та усякого спробу «соціалізування» і «націоналізування» різних підприємств і триматися прав вільного розпорядження підприємців. Контролю можна визнати лише державі, але ж не професіональним організаціям, яких діяльність треба суворо обмежити.

Законне обмежування максимального робітничого дня повинно пройти за зразком Західньої Європи, де це обмежування надзвичайно поволі перепроваджено. Категорично відкинути всі спроби законного нормування робітничої плати.

8) Здорова фінансова політика може спиратися лише на нормальних умовах внутрішньої торгівлі. Щоби використати тезавровані гроші, що лежать попусту, запропоновано продаж земель, піль, за принципом приватної власности.

Всі питання податку треба вирішати за участю представників: тих, що платять податок.

9) Треба віддати велике значення у здоровій політиці митної охорони (протекційне мито).

10) Правління залізниць треба ґрунтовно реорганізувати. До цього не повинні вмішуватися професійні спілки службовців і робітників.

Тарифне питання треба якнайшвидше розв'язати.

11) Коли йтиме питання про оброблення піль, треба взяти на увагу не лише кількісну сторону й якість.

Усі знищені та спалені господарства треба відбудувати.

12) Торгівлю треба дати вільну. Монополію збіжжя усунути, але ж покищо треба затримати нормування споживання та тверді ціни.

13) Негайне запровадження української мови, як єдиної державної мови, стягає за собою ускладнення і тому уряд повинен перепроводжувати це надзвичайно обережно й поволі.

14) Установчі збори України вибрано в дуже несприятливих умовах. Звичайно, вони не можуть відбивати справжніх бажань більшості людности.

На цій підставі проти скликання цих зборів протестується.

Енергічна мова декларації та точність поставлених вимог вказують на те, що буржуазія країни вважає, що прийшов час знову зайняти їй визначене місце в громадському житті. Так що в недалекому майбутньому можна рахувати на ревізію дотеперішнього курсу й одночасну реконструкцію урядового апарату. (Знайдено у теці, що залишилася від Австро - Угорського Посольства у Києві 1918 р.).

№ 15

[З повідомлення Австро - Угорського Посла у Києві Мін. Зак. Справ у Відні]

Питання про зміни уряду є предметом нашого постійного обмірковування з моїм німецьким колегою і ми спільно намітили певну діяльність, так, що здається ніякої кращої заміни не може бути. У найкращому разі зміна може спричинити загаяння часу, — при нашій негайній потребі закінчити договір було б дуже шкода. Покищо наші учорашні серйозні заходи здається мали вплив.

Рада міністрів прийняла від нас схему на зібрання збіжжя, наради комісій продовжуються та усі харчові продукти, які армія закупила й навантажила, мають відійти. Коли міністерство знов буде уперте німецькій вимозі, — вирішили негайно змінити їх у погодженні з німецьким послом.

Труднощі лежать менше у міністрах, яких можна би замінити і взагалі у поодиноких людях, — у дезорганізації загального державного й господарського апарату, у революційних гріхах, що результат їх тепер ціла країна переживає та у кривавій більшовицькій революції, руйніницька лють якої нагадує на найгірший час селянських повстань або комуни; боротьба з ними ще триває.

Засоби дати можливість зібрати збіжжя можуть дати лише військові сили та коли ми посадимо наші господарські організації і по можливості прийдемо до якоїсь згоди з українським урядом, останнє що треба уникати, щоби ціла ворожа нам країна не об'єдналася проти нас.

Київ, 1918 р. 5 квітня.

Посол Граф *Форґач* ¹⁾

¹⁾ Граф Форґач — посол Австро - Угорщини у Києві 1918 р.

Телеграмма из Одессы: 4 апреля 1918 г. [Австро - Угорському] верховному командованию

Генеральный Комиссар Коморный¹⁾ просил сегодня об аудиенции. Он рисует политическое положение республики очень критически. Кризис министров и отсутствие верных людей потрясают кабинет. Правительство признает нецелесообразным признанную в свое время социализацию земли, хочет взять обратно эти признания, но не может. Если придет и новая власть, то она не будет иметь сил для проведения своей воли, должна будет обращаться за поддержкой к австро - венгерским и германским войскам, значит — оккупации. Он рисует настоящее положение анархическим, скандальным. Здесь циркулируют слухи, что в Киеве немцы уже собираются захватить власть.

№ 17

Протокол № 5

1919 року, січня 13 дня. Член Верховної Слідчої Комісії²⁾ І. Ю. Черкаський, при нижчезазначених поняттях, з виконанням 315—321 та 371 арт. стат. карного судоводства, оглядав часописи, в яких поміщено статті, що торкаються подій, про які повинна провадити попереднє слідство Верховна Слідча Комісія, при чому виявилось:

1. У числах 2 та 3, за 5 та 9 січня: «*Вечерних откликов*» 1919 р. надруковано статтю, за підписом «Л. Карелик», під назвою «Как Скоропадского сделали гетманом». Зміст статті у головних речах такий: «Гетманский переворот произошел 29 апреля. В этот день, на с'езде хлеборобов был избран Гетманом Украины генерал Павел Скоропадский. Но, фактически, П. П. Скоропадский стал Гетманом значительно ранее этого дня.

«Историю не делают хлеборобы. Это — специальность дипломатов.

«И, приподняв завесу над одной из самых темных страниц истории Украины, теперь можно открыто сказать: [переворот] 29 апреля был проведен по плану барона фон - Мумма представителем имперского двора при гетманском посольстве в Киеве, а официально старшим советником этого посольства, графом Альвенслебен. Тем са-

¹⁾ Коморный — український ес-ер, комісар при штабі командування німецьким окупаційним військом.

²⁾ Директорія У.Н.Р. у грудні 1918 р. створила т. зв. «Верховну слідчу Комісію в справі суду над кол. гетьманом П. Скоропадським та його радою міністрів». Створена з метою відтягти увагу мас від боротьби за радянську владу на Україні, комісія на протязі ряду місяців «провадила» слідство. Зі справ, що залишилися від «В.С.К.» яскраво визирає дійсне класове обличчя не лише гетьманщини, а й Центральної Ради та Директорії У.Н.Р., тому то все слідство над гетьманською радою міністрів перетворилося на жалюгідну бутафорію. Зрештою всіх колишніх міністрів останнього уряду гетьмана Скоропадського, що їх заарештовано за наказами «В.С.К.» нишком звільнили з в'язниці, давши їм змогу виїхати за кордон під охороною французів. Справи, що лишились від «В.С.К.» мають винятковий інтерес для історії гетьманщини 1918р. на Україні. Протокол, що його видруковано, взято з фонду «В.С.К.».

мым графом Альвенслебен, который 26 апреля разогнал Центральную Раду.

«Это он, явившись в здание Педагогического музея, сказал членам Рады по русски, но с сильным акцентом: «Рюки вверх».

«Это он позволил себе, по признанию самого фон - Мумма, «излишнюю нервность»...

Далі подані відомості про те, що зазначений граф Альвенслебен — двоюродний брат принца Віда і навіть був кандидатом на дурацький престол¹); коли він прибув на Україну, то у колах близьких до посольства [...] балачки, що він — кандидат на українську корону; але після невдачі з принцем Відом Вільгельм залишив думку пристроювати безробітних германських принців і через це країні вирішено було дати свого «местного самодержца — «хлебороба».

«Комедия, пишеться у статті, была розыграна така, как была задумана.

«За 15 дней до переворота целый ряд видных лидеров российских политических партий в Киеве получил от немцев предложение — взять власть в свои руки и сформировать кабинет. Обращались к к. д., н - с, і т. д. Но всем был понятен тогда лозунг «нельзя брать власть из рук немцев».

«И вот, после долгих тщетных поисков, власть была предложена торгово - промышленной группе и аграриям — союзу земельных собственников. Лидерами первой группы, шедшими под ее флагом на выборы в учредительное собрание, были П. П. Скоропадский, В. Я. Демченко и т. д. Лидерами второй группы — кн. Кочубей, Ф. Н. Безак, кн. А. Д. Голицын и др. Было решено возродить гетманство. И заключено было условие.

«Кто же был посредником?

«Кто помог совершить эту нечистую сделку?

«Когда спросили об этом П. П. Василенко — он, историк, а не политик — ответил так: — нашлись люди, которые сделали это. Чистые руки не могли совершить этого грязного дела.

«Грязные руки — это руки А. А. Палтова...

«Вторым посредником был ротмистр Зеленевский...

«А с немецкой стороны — гр. Альвенслебен і генерального штаба майор Гаазе...

«Начал Скоропадский с манифеста, названного «грамотой». — Автором манифеста называли Палтова.

«Одна теперь историческая деталь.

«Грамота Гетмана» обсуждалась за три дня до избрания хлеборобами Скоропадского, в ночь после разгона Центр. Рады. В обсуждении принимали участие немцы. Это происходило в Липках, в центре расположения германских войск, в доме б. предводителя дворянства. Район дома был оцеплен немецкими войсками...»

«За столом сидел, пишеться у ч. 3 «Вечерних Откликов», наклонившись над проектом грамоты, в черкеске без погон, с беленьким «Георгием», генерал Скоропадский. Рядом с ним слева майор Гаазе, справа Палтов. Альвенслебен курил в кресле...»

¹) Гра слів: Дурацо — назва столиці Альбанії.

«Манифест был принят и закончен. После этого внесено было предложение сузить круг совещания. Были уже на лицо все кандидаты на посты министров. Прибыл уже Б. А. Бутенко... д-р В. Ю. Любинский... «Сверкал очами» будущий державный секретарь, М. П. Гнощицкий... Будущий Державный секретарь продержался недолго на своем посту: из - за баронессы, контр - разведки, Кистяковского и 100.000 руб. секретных сумм — четырех камней преткновения, требующих особой расшифровки... Словом, на лицо были все члены «Украинской народной громады»... Эта, третья по счету, громада, была специально создана, чтобы служить фиговым листком заговорщикам. Она организовалась в ноябре. Председателем ее числился В. Ю. Любинский, деятельнейшим членом был Гнощицкий...¹⁾

«Был здесь, конечно, и знаменитый «хлебороб», полуверующий мужичок — Н. Коваленко. Были и ген. Дашкевич - Горбацкий... Полтавец - Острица... и много других...

«Заседание — первое заседание совета министров негласное — открыл в 12 час. ночи премьер Н. Н. Устимович... Но это был премьер (...) лишь для подписания манифеста. Он продержался только три дня. И председательствовал два раза. В первый раз — когда темное дело только началось и. Ц. Рада была разогнана 26 апреля, за три дня до переворота».

... 2. У «Робітничій Газеті» за сьоме січня 1919 року, у ч. 430, на сторінках 2 та 3, за підписом «Амін», надруковано статтю під назвиськом «Гетьман - юда - кат» з підзаголовком «некральог». У цій статті дається характеристика фізичного та морального вигляду б. Гетьмана. Після подаються такі відомості:

«Скільки день після знаменито - сміхотворного, «балаганно - циркового дійства» — обрання на гетьмансько - хліборобський престол, хтось із досить відомих старих українських діячів запевняв мене, що Скоропадський одержав від протофісців за цей фарс вісім мільйонів карбованців.

«Не хотілось вірить..

«Та тепер певен в цьому...

«А тепер ще одна риса, або швидче — факт...

«Коротко справа була от в чім:

Поклявшись перед «хліборобсько - власницьким народом» в цирковому будинку — померти і скласти свою голову за інтереси демократії, новоявлений ясновельможний поїхав у палац давать слідуєчого циркового номера...

«В палаці генерала Скоропадського ждала своя кумпанія — виключно «хліборобів» і землевласників із породи зубрів — граф «Ламздорф — Галаган підніс гетьману старий фамільний образ, як кажуть дуже любий ще гетьманом Іваном Скоропадським.

«І от «демократ - хлібороб — гетьман на цьому образі перед чорною зграєю поміщиків і других протофісців склада урочисту й вже цілком щиру клятву» обіцянку, що в свій час він піднесе нашу замордовану Україну єдиній неделимій»...

¹⁾ Документ подано в цілому.

«Так почав узурпатор Скоропадський з того дня працювати над відбудуванням самостійної...»

«Закреслено: «оказалось»; надписано: «повинна» та «морального».

Член Верховної Слідчої Комісії *Черкаський*

Поняті: *Андрей Михайлович Миронович*

Яків Максимович Кривош

[*Справа ф. «Верховної Слідчої Комісії» за 1918 — 19 р. р.]*

№ 18

VI. [Наказ Айхгорна про ставлення до німецького уряду] **23/V 1918**

Копія

После того, как царский посол (барон фон Мумм)¹⁾ возобновил отношения с новым Украинским правительством, признав его предвзятельно через государственное управление, и верховное командование возобновило служебное отношение с гетманом Скоропадским, с его правительством. Гетман торжественно признал требования, предложенные верховным командованием в письменной форме. Наши вознаграждения — обещали поддержку его правительства экономическими средствами Германии. Этим создается ясность относительно тактики по отношению к Украинским учреждениям и населению. Всякую агитацию в стране, особенно со стороны социал-революционной партии и бывшего правительства, которое может вызвать новые беспорядки и повредить новому правительству, необходимо устранить твердой военной рукой. Необходимо применить крайние средства для подавления революционного движения в его зародыше. Можно ожидать, что социал-революционная партия попытается подстреканием крестьян вызывать саботаж, ссылаясь на то, что введение права собственности лишит крестьян плодов их труда, потраченного при весенней обработке полей. Крестьянам необходимо обещать, ссылаясь на приказ фельдмаршала об обработке полей, что урожай будет принадлежать тому, кто обработал землю. Такое же [со]общение даст и новое правительство. Относительно требований, которые гетман обещал выполнить, особое значение для действий генерального командования имеют следующие:

1. Гетман считает своим священным долгом взять на себя все обязательства мирного договора. Рада распускается, созданное Учредит. Собрание не съезжается. Новые выборы для законодательных организаций допустить только после абсолютного успокоения страны. Время для этого назначить после согласования с верховным командованием.

2. Количество организующейся армии и ее использование определяется в согласии с верховным командованием.

3. Признается деятельность немецких судов, согласно постановления верховного командования от 25/4 1918, I а № 331/18 и от 28/4 1918, I а № 377/18.

¹⁾ Доктор Мум фон Шварценштейн — посол Германии в Киеве 1918 р.

4. Земельные комитеты и все прочие комитеты распускаются новым правительством и заменяются надежными государственными коммунальными органами управления. Весь подозрительный элемент отстраняется от правления. Украинская юстиция гарантирована против всякого террора. Стремления нового правительства в этом направлении должны всеми средствами поддерживаться немецкими командными учреждениями.

5. Пока на Украине не существует закон о реквизиции, для мероприятий немецких командных учреждений имеет силу германский закон о реквизиции.

6. Устраняются препятствия, существовавшие до сего времени при выполнении хлебного договора.

7. За всю помощь со стороны Германии Украина дает вознаграждение, о количестве и видах которого будут вскоре вестись особые переговоры. В первую очередь будет подписано военное соглашение, которое упорядочит дальнейшие военные подробности.

Отменяются все предыдущие распоряжения верховного командования, противоречащие изложенному или ставящие открытыми ясные решения, особенно § 1 постановления I. о № 1 061 от 21/3 1918 о разоружении населения. Это вменяется в обязанность единственно только германским военным учреждениям, распоряжения которых Украинские учреждения беспрекословно выполняют. Не должно иметь место явление, что какое-нибудь Украинское гражданское или военное учреждение тормозили бы распоряжения немецкого военного начальника, необходимые для поддержки спокойствия и порядка. В случае надобности применим арест сопротивляющихся лиц и эвакуация их в этапную инспекцию. Угрозы о наказаниях при разоружении всегда разбираются начальниками, имеющими на то законное право, так что при игнорировании наших распоряжений по отношению к виновным будут поступать согласно приказа о полевых судах.

Подписано фон Эйхгорн ¹⁾. Г. Ф. М.

[ф. «Мініст. закорд. справ». «Німецькі накази»]

№ 19

К рабочим и крестьянам украинской народной республики

Товарищи!

Тяжелую годину переживает революционная Украина. Генеральный секретариат буржуазной и продажной Центральной Рады, низвергнутый рабочими и крестьянами Украины обратился за помощью к чужеземным насильникам, к австро-германским грабителям. При помощи наемных штыков, изменники революции и социализма, все

¹⁾ Айхгорн — командувач окупаційним німецьким військом на Україні. А. забив Б. Донської 30 липня 1918 р. в Києві.

Забиття генерала Айхгорна, вчинено з доручення ЦК партії лівих есерів в «Заарештованого на місці замаху Бориса Донського з присуду німецького військово-польового суду повішено. Цей терористичний акт, як і забиття німецького посла в Москві графа Мірбаха, мав прямий зв'язок з лінією лівих есерів, спрямованою на зрив Берестейської угоди та на провокацію нової війни між Радянською республікою та Німеччиною». Взято із прим. до «III всеукраїнського з'їзду рад» 6 — 10, березня 1919 р.»

эти Петлюры, Винниченки задалась целью задушить нашу революцию, вернуть нас в кабалу к помещикам и капиталистам.

И взамен за это, взамен за свое господство и наше порабощение, эти негодяи, смеющие именовать себя социалистами, обещали ограбить украинский народ, забрать у него все его достояние, все его запасы хлеба, сахара и необходимейших продуктов и все это отдать австро - немецким разбойникам.

Таков союз предателей из Центральной Рады и австро - немецких насильников.

Одни—Центральная Рада—обязаны ограбить, обнищить украинский народ, чтобы затем поработить его экономически и политически. Другие — австро - германские империалисты — обязаны [...] все революционные завоевания на Украине, содействовать ее ограблению и всю добычу бросить своим голодным народам, дабы отсрочить у себя на дому час народного гнева, час народного возмущения и своего падения.

Центральная Рада, таким образом, своею продажностью не только душит революцию на Украине, наносит удар в спину русской революции, но и препятствует накоплению революционной энергии в беснующейся и опьяненной от крови империалистической Германии.

К счастью не все солдаты германской армии способны на роль палачей украинской и русской революции. Для этой позорной роли германским империалистам пришлось и приходится вербовать особые части из разных отбросов германского народа, которым иногда удается увлечь за собой и некоторые бессознательные группы из солдатской среды.

И эти - то сформированные германские полчища, как дикая орда, нахлынули на Украину.

По всей стране бурлит кошмар насилия. От берегов бурного Днепра до тихого Дона катятся кровавые волны. Повсюду, где проходят эти насильники и душители революции, несется стон, горят города и села, рушатся вековые приобретения народного хозяйства и культуры.

Победа этих палачей отнимает землю у крестьян, орошенную их потом и кровью, отдавая их снова в кабалу помещикам и кулакам. Эти слуги насилия уничтожают все завоевания рабочего класса, разгромляют его политические и экономические организации, лишая его возможности борьбы со своими хищниками капиталистами. У революционного льва — у рабочих и крестьян — вырываются зубы, отсекаются когти, чтобы его сильнее ударить контрреволюционным топором.

Пусть же эти наемные палачи встретят дружный и стойкий отпор с нашей стороны, товарищи рабочие и крестьяне!

Товарищи. Все, в ком живы честь и совесть, все, кому дороги завоевания революции, все дорожащие своим достоянием, должны; как один человек, вступить в ряды червоного казачества, в ряды революционной армии, под главным начальством тов. Овсенка (Антонова).

Товарищи, опасность велика. Враг силен и медлить нельзя. Каждый день, каждый час дорог. Вся Украина должна строиться в боевые колонны. Вся страна должна превратиться в военный лагерь.

Пусть от края до края пронесется боевой клич: к оружию! Пусть по всем городам и селам ударят в набат и пусть под красным знаменем соберутся повстанцы за свою свободу и независимость.

В тех городах и селах, которые ходом военных событий отрезаны от действующих на фронте армий, должны организоваться отдельные боевые дружины в тылу неприятеля. В этих местах вы, товарищи рабочие и крестьяне, должны собрать все имеющееся у вас оружие, правильно его распределить, т.-е. отдать его в руки тому, кто действительно станет на защиту революции. Вы должны из своей среды выбрать людей, заслуживающих доверие, более опытных в военном деле и им передать руководство этими партизанскими дружинами.

Пусть в каждом селе, на каждой деревенской улице, в каждой хате немецкие насильники встретят вооруженных крестьян и рабочих, готовых с оружием в руках защищать свою свободу и свое имущество.

На смелый подвиг, товарищи рабочие и крестьяне, вас зовет история.

С проклятием на устах, с душой полной веры и с оружием в руках вы должны броситься на врага.

Нет возврата к прошлому. Смерть или победа!

И ваша героическая борьба, товарищи, послужит ярким примером для рабочих и крестьян других стран, стонущих под игом капитализма. Огненные искры нашей повстанческой борьбы должны перебраться на запад и там зажечь всемирный революционный пожар.

Мировой пролетариат должен выполнить историей возложенную на него миссию. Он должен уничтожить капиталистический строй, на его развалинах построить новый мир, социалистический мир.

Смерть предателям и насильникам всех стран и всех народов!

Да здравствует пролетарский третий интернационал!

Да здравствует социализм!

【«Вісник Української Народньої Республіки» № 60, 10 квітня 1918 р., м. Таганрог.

№ 20

Українська держава. Міністерство Справ Внутрішніх. 22 Іюля 1918 р. № 2744 м. Ольгопіль. На Поділля.

Копия

Господину Подольскому. Губернскому Старосте.

Имею честь донести Вашему Превосходительству, что 20 сего Іюля в с. Леснице прибыл австрийский карательный отряд; командир отряда на созванном сходе потребовал от крестьян снести все казенное оружие, которого по его сведениям должно было быть около 100 винтовок, 25 револьверов Нагана и 2 пулемета, предупредив население, что, если к назначенному сроку не будет отдано оружие, то по селу будет открыта стрельба из орудий и на жителей села будет заложена контрибуция. Крестьянами доставлено было: 30 охотничих ружей, 16 старых, невоенных револьверов и 1 австрийская винтовка.

Такое незначительное количество отданного оружия командир отряда признал за неисполнение его приказаний и по селу была открыта стрельба из орудий, последствием которой сгорело домов и различных строений 113; кроме того, одному из крестьян снарядом оторвало ногу, что повлекло за собою смерть его. 21 Июля отрядом австрийских войск произведен был обыск, при чем найдено: 16 винтовок, 6 револьверов, 3 кинжала и 8 штыков. После этого командир потребовал уплаты контрибуции 60.000 руб., которые селянами были внесены. Из денег этих командир выдал невинно пострадавшим от пожара 41 домохозяину 47.675 рублей. Уездный Староста А. Титаренко.

Верно: Помощник Правителя (*подпись*)

[Ф. «Державної варті», справа № 53 за 1918 р.— «Осведомление по Подольской Губернии»]

№ 21

М.В.С. Херсонский Губернияльный староста. Июня, 25 дня 1918 року. № 3737 м. Херсон.

Г. Главноуполномоченному Украинского Правительства в гор. Одессе.

Из доклада только что возвратившегося из Киева Непременного Члена Херсонского Губернского Присутствия І. П. Непокойчицкого явствует, что Министерство Земледелия предполагает ликвидировать только что наладившийся институт примирительных комиссий и организует ликвидационные комиссии по выявлению убытков землевладельцев.

| Между тем, на днях начинается уборка хлеба, а взаимоотношения землевладельцев и крестьян оставляют желать много большего чем это есть на деле. Замечается во всех уездах желание не итти на работы в экономии, что грозит неисчислимыми последствиями.

| Вследствие запоздавших распоряжений Министерства Земледелия, не найдете ли Вы целесообразным издание австро - венгерским командованием постановления, по которому определялась бы цена рабочего дня и обязанность уборки хлеба на частновладельческих землях по известному плану.

Губернский Староста (*подпись*)
Управитель Канцелярии (*подпись*)
Помощник Правителя (*подпись*)

[Ф. «Державної варті», справа № 54 за 1918 р.— «Осведомление по Херсонской губернии»]

№ 22

Приказ

По соглашению с Украинским Правительством, приказываю во время работ по сбору урожая, придерживаться нижеследующего:

Интересы страны требуют возможно скорой уборки хлеба, ввиду чего вменяется всем в обязанность приложить все усилия в этом

Kameraden und Brüder!

In Tagen des Jahresfestes der Oktober—Revolution, die hinabschüttelte die herrschenden Klassen, die Schuldner des blütigen vierjährigen Schlachtes, die Schuldner der Verarmung und Entkräftung des Volkes—senden Ihnen, Kameraden und Brüder, die Arbeiter und Bauern der Ukraine Ihren heissesten Grüss.

Es ist ein Jahr vergangen seit die Arbeiter und Bauern Russlands haben zum ersten Mal ihren bitteren Fluch dem räuberischen Kriege gesendet; es ist ein Jahr seit sie die rote Fahne des Aufstandes gegen die Bourgeoisie und Gutbesitzer, im Namen der socialen Befreiung der Unterdrückten, erhoben. Und trotz dem gewaltigen Druck der erschrockenen russischen und allweltlichen Menschenpeiniger, steht feisenfest, ein jahrelang, die von den Volksmassen Russlands hergestellte Diktatur des Proletariats.

Wir feiern die Oktober—Revolution und unsere Freude ist dadurch grösser, da wir auch Ihre, Kameraden und Brüder, Revolution, die Revolution der Arbeiter und Bauern Oesterreichs, Ungarns und Deutschlands begrüßen können. In einem Windstosse vereinigen sich heute die mächtigen Wellen eurer und unserer Revolution.

Unsere Freude aber, Kameraden und Brüder, kann nicht voll sein solange der Druck der Bourgeois und Gutbesitzer auf den Schultern der Volksmasse der Ukraine fort dauert, solange Ihre, Brüder, Waffen unseren vaterländischen Unterdrücker noch immer dienen.

Ist es nicht grausam, Kameraden, dass während sie in Ihrer Heimat die Kaiser und Könige vom Throne stürzen, die politische Verhafteten, Ihre Liebknecht und Adler, aus den Gefängnisse befreien, dienen sie bei uns als stütze unserer „Könige“, unserer „Hetmans“; man mit Ihrer Hilfe unsere Gefängnisse mit politische Verhaftete überfüllt!

Als die frohe Nachricht der russischen Revolution unseren Armeen in Rumänien ankam, war ihr erster Schritt—die dortigen politischen Verhafteten zu befreien:

Kameraden und Brüder! Tausende unserer Kameraden wurden als Opfer der Hetmansmacht gebracht; mit hunderte Tausende sind die Gefängnisse der Ukraine überfüllt!

Kameraden! Im Name der Freiheit, im Namen der reinen und hellen Ideen der Brüderlichkeit und Gleichheit müsst Ihr, mit uns zusammen, gegen die Hetmansmacht, gegen die Verfolgung auftreten!

Kamerade! Ihr müsst die ukrainische Revolutionäre, die Kämpfer für Glück des Volkes aus den Gefängnissen befreien!

Kein freier Soldat der revolutionären Völker Deutschlands, Oesterreichs und Ungarns darf Stütze dem Unterdrücker gegen den Unterjochten leisten!

Kein übriger Tag sollen Revolutionäre im Gefangnisse sitzen!

Nieder mit der Unterjochung!

Nieder mit der Hetmansmacht!

Es lebe die Regierung der Arbeiter und Bauern!

Es lebe die Sociale Befreiung!

Es lebe die allweltliche Revolution!

Es lebe die International!

Kreisämte der Kommunistischen Partei der Bolschewiki der Ukraine.

направлении. Устанавливается следующая предельная плата при десятичасовом рабочем дне:

Для взрослых мужчин	6 руб. в день.
Для подростков до 16 л. (включит.)	4 руб. »
Для взрослых женщин	4 руб. »
Для подростков до 16 л. (включит.)	3 руб. »

Без продовольствия.

Кто предложит или уплатит рабочим больше установленной платы, будет подвергнут штрафу до 20.000 марок или заключен в тюрьму до 1 года или тому и другому вместе.

Селяне, взявшие в экономиях часть земли под свои посевы, объявлены, одновременно со своими посевами, убрать посевы, сделанные средствами экономии, за установленную плату.

В случае отказа крестьян работать у владельцев или нежелания работать вообще, по отношению к виновным будут приняты принудительные меры со стороны военных властей, при чем плата в этих случаях будет понижена на половину.

Яготин.

Генерал - Лейтенант и Начальник Дивизии *Мелиор*

[Справа. «Департаменту судових справ». «Німецькі накази»].

3. СТОРІНКА ІСТОРИКА - АРХІВІСТА

В. БАРВІНСЬКИЙ

ДО ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1830 — 31 рр. НА УКРАЇНІ

1930 року сповнилась 100-літня річниця повстання листопадового, що вибухло спочатку в т. зв. Польщі конгресовій, тобто колишньому королівстві Варшавському, а потім поширилось на литовсько-білоруські та українські землі. В Польщі досі було видано вже чимало архівних матеріалів до історії цього повстання, а особливо тепер, у зв'язку з недавнім ювілеєм.

Зрозуміло, що в цих, як і колишніх, виданнях матеріали будуть підібрані з великодержавницьким, класовим — буржуазно-поміщицьким, фашистівським настановленням, щоб довести, що повстання листопадове мало, мовляв, «загальнонаціональний характер».

В колишній Росії не вийшло спеціальних джерельних публікацій до цієї доби, хоч таких матеріалів багато переховується по архівах нашого Союзу, особливо в Києві і Москві. А між тим ці матеріали достатньою мірою викривають суть цього повстання відповідно до оцінки, що її свого часу дали нам клясики марксизму.

Нагадаймо, як розцінював революцію 1930 - го року Енгельс. На його думку це була консервативна революція, ані соціальна, ані політична¹⁾.

Її мета була лише звільнитись від російського абсолютизму, але зберегти в силі стару шляхетську диктатуру. Ця революція нічого не змінювала «во внутреннем положении народа»²⁾.

«Польща, як і інші хліборобські країни поміж Балтицьким і Чорним морем, могла врятувати себе від патріархально-февдального варварства лише шляхом аграрної революції, що перетворила б кріпаків на вільних землевласників», а без цієї аграрної революції неможливе і самостійне існування Польщі³⁾. Але панівна кляса — шляхта не хотіла цього зробити. Захищаючи виключно свої класові інтереси, кляса феодалів, як каже Енгельс, «виявила себе егоїстичною, обмеженою і полохливою в законодавчому зібранні»⁴⁾. Коли вона не стала на шлях аграрної революції, то, зрозуміло, й повстання не могло мати підтримку в масах, зокрема, в селянстві.

¹⁾ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. V. ГИЗ. Москва - Ленинград, 1923, ст. 265.

²⁾ *Ib.*

³⁾ *Ib.*, т. VI, 1930, ст. 383

⁴⁾ *Ib.*, ст. 397.

Нижчеподані кілька документів якраз і мають ролю шляхти та селянства в повстанні. Роля польської шляхти в повстанні, як на терені самої Польщі, так і Литви та України, цілком зрозуміла: шляхта й почасті міська буржуазія були рушійні сили революції 1830 - го року. Шляхта виступала за те, щоб скинути з себе колоніальну залежність, за свою самостійну польську державу, одночасно щоб забезпечити собі колоніальний визиск також і на литовських, білоруських та українських землях. Наші документи і мають участь шляхти у повстанні.

Інакше поставилося до повстання підвладне шляхті селянство, зокрема українське.

Цілком справедливо воно побачило в повстанні виступ одвічного клясового ворога. Лише при умові аграрної революції, селянство взяло б рішучу участь у повстанні. Шляхта на шлях аграрної революції не стала і саме через те селянство не хотіло підтримувати повстання, а не тому, що прислухалося до попівських намов, — як це пробує пояснити польський буржуазний історик Студницький¹⁾.

Зважаючи на те, що російський абсолютизм забезпечував владу феодалів, польське поміщицтво кінець - кінцем навіть хотіло, щоб залишилась царська влада, щоб тільки не зостатись віч - на - віч з революційним селянством.

Недивно, коли польські поміщики часом примушували, іноді навіть силою, своїх селян вступати до повстанських загонів, ширили чутки, що поляки мають перемогу. Один панський економ, порівнюючи становище селянства під владою Росії з майбутнім за польського панування, казав іронічно, «что он желает, дабы Россия была, ибо теперь мужика можно бить сколько угодно, а на панщину гоняют от недели до недели, за Польши того не будет, мужика ани пальцем тронуть, панщины только три дни, а даремщины никакой»²⁾.

«Крестьяне, по всем донесениям, не внемлют никаким соблазнам и наущениям о разглашаемом злоумышленными [людьми] восстановлении Польши и даровании им вольности» — так писав у своєму рапорті Миколі I - му Подільський і Волинський військовий губернатор Левашов 9/V р. 1831³⁾.

Царат використовував антагонізм між паном та селянином у повстанні, маючи з фалшувально - провокаційною метою селян як «верноподданных».

Щоб дати уявлення про архівні матеріали до історії повстання 1830 року, що їх переховують по архівах нашого Союзу, особливо у Києві та Москві, ми подаємо кілька документів із фондів «Главного Штаба» та «Киевского, Подольского и Волинского генерал - губернатора». Збірку цих матеріалів нині готує до друку ЦАУ УСРР.

Щоправда, ці матеріали дійшли до нас від органів клясового панування поміщицької російської держави. Зрозуміло, вони висвітлюють події зі свого клясового погляду, але іноді правильно відбивають дій-

1) *Studnicki, W. Sprawa polska, W Poznaniu, 1910, st. 266.*

2) КЦІА, ф. Под. Волин. и Киевск. Военного ген. - губернатора, секр. часть. 1831 г. № 175, лл. 286 — 289.

3) Военно - Исторический Архив Централхива РСФСР, ВУА Главный штаб, арх. № 5094, 82, арк. 36 — 39.

сний стан речей, коли він відповідає їх класовим інтересам. Так, у наших документах правильно з'ясовано ролю в повстанні шляхти, селянства та російського духівництва, що було на послугах царату тощо.

№ 1

[Лист головнокомандувача 1 - ої армії гр. Сакена до військового міністра А. І. Чернишова про запобіжні заходи на кордоні з Австро-Угорщиною]

Секретно

С вчерашней почтой я получил уведомление от главнокомандующего действующей армии о дошедшем к нему сведении, что во время пребывания польского генерала Дверницкого¹⁾ в Люблине, приезжали к нему якобы с Волыни некоторые агенты, в качестве депутатов от тамошнего дворянства, с заверением, что при появлении его там присоединится к нему до 8 тис. людей совершенно ими к сему приготовленных и снабженных пиками и другого рода оружием, хранящимся теперь в лесах под снегом и в других известных им местах; и что для принятия по сему надлежащих мер, извещены по приказанию его Временный Подольский и Волынский Военный Губернатор и командующий на Волыни войсками генерал - лейтенант Ридигер.

Вследствие чего, дав о сем знать Киевскому военному губернатору генерал - лейтенанту Княжнину для учинения по смежности с Волынской губернией и со стороны его необходимых распоряжений, я предписал генерал - лейтенанту Ридигеру, что, хотя нынешнее отдаление Дверницкого от границ отнимает возможность присоединиться к нему с значительными массами людей неблагонамеренных, но не остановит некоторых в дерзких их и безрассудных предприятиях, прокрадываться скрытыми путями в неприметном числе через границу или сойтись через пограничных жителей, а потому для предупреждения сего, доколе по взятым мерам им и военным губернатором генерал - ад'ютантом Левашовим, открыты будут виновные или, по крайней мере, источники, в какой степени сведение таковое заслуживать будет правдоподобия, приказать войскам близь границы и на оной расположенным принять самую строгую предосторожность, дабы никто не только из подобных людей, но и малейшему сомнению подвергнутых, не мог пройти границы, ни в кругу их расположения иметь приста-

1) Корпус ген. Дверницкого, що складався із 6000 чол. був відряджений на Україну за наказу Народного Уряду, для організування там повстанських загонів. 11 - го квітня Дверницький перейшов Буг і вступив у межі Волинської губ. Спочатку він мав успіх: під Боромлем 19 - го квітня сталася сутичка з російським військом, на чолі якого стояв ген.-лейт. Редігер. Не зважаючи на те, що Редігер мав під своїм командуванням далеко більше війська, Дверницькому вдалося захопити 6 гармат і відбити атаку.

Ще до того до війська Дверницького приєдналися декілька загонів повстанських, а деякі із шляхти обіцяли навіть зформувати своїми коштами по полку якщо буде час. Але часу вже не було. Військові припаси були на вичерпанні. Дверницький вирушив на Поділля, відкля після поразки перейшов кордон і склав зброю в Галичині. (Sliwinski, A. Powstanie listopadowe. Kraków, ст. 134—139).

нища, и даже запретить всякое сношение пограничных жителей с людьми, принадлежащими к мятежному народу. Уведомив о сем временного Подольского и Волынского военного губернатора, я имею честь о таком обстоятельстве сообщить и вашему сиятельству, присовокупляя, что впоследствии, что по сем открыто будет, не оставляю в подробности сообщить Вам к сведению.

С совершенным почтением имею честь быть Вашего сиятельства покорный слуга граф *Сакен*.

№ 95. Марта 21 дня, 1831 года, г. Киев.

[«Военно - Исторический Архив в Москве. д. 2 отд. ВУА Гл. Штаба арх. № 5094, 23 л.л. 19 — 20».]

№ 2

[Розпорядження начальника головного Штаба головнокомандувачеві резервної армії опублікувати царський указ, що поміщиків за ворожі вчинки до уряду позбавляється права володіти кріпаками¹⁾]

В С. Петербурге. 6 маѣ 1831 № 1109.

Государь император, приемля во внимание, что большая часть помещичьих крестьян в возмущившихся уездах Виленской и других губерний, вооружаются и увеличивают собою толпы мятежников, следя единственно воле своих помещиков и опасаясь со стороны их наказаний и мщениа, изволил признать за благо, дабы крестьянам таковых помещиков на основании высочайшего наказа от 22 - го марта немедленно было об'явлено от местных военных губернаторов, что помещики их за преступные действия свои противу правительства лишаются всякого над ними права владения, и что они вследствие того никаких приказаний их, а тем менее возмутительных исполнять не должны, под опасением строгого и неминуемого наказания.

Его императорскому величеству благоугодно, чтоб ваше сиятельство предписали высочайшую волю сию к надлежащему исполнению Виленскому и Гродненскому и Минскому военным губернаторам, и имели бы в виду исполнение оной вообще по губерниям литовским и белорусским, где обстоятельства того потребовать могут.

Подписал генерал - адъютант гр. *Чернышев*
Верно: капитан *Гарин*.

[Тамо ж]

1. Такого ж змісту об'яву опублікував ген. Сакен, головнокомандувач I-ої армії, щоб запобігти організації повстанських загонів. Треба сказати, що ген. Дверницькому було наказано закликати до зброї селянську людність, обіцяючи скасувати панщину протягом 10 років у першу чергу для тих, хто вступить до загонів. Шляхта Таращанського повіту, що стала на сторону повстання, ухвалила дати селянам волю (*Studnicki, Sprawa polska, st. 224, 225*)

Треба сказати кілька слів про селянське питання під час повстання.

Сойм 1831 р. нічого фактично не зробив, щоб зв'язати долю селянства з перемогою повстання, дати народнім масам, як висловився радикальний публіцист тогочасний, Мохнацький, «права людини та громадянина і кожному, хто взявся за зброю, негайно забезпечити — йому та його родині — безпеку на вічні часи».

(*Ленский*, Польша в первой половине XIX в. «История России в XIX в.» вып. 5, ст. 325).

Очевидно, Мохнацький мав тут на увазі визволення селянства та забезпе-

[«Доношение» благочинного Острогського повіту Павловського про настрій серед польської шляхти]

Ваше превосходительство, милостивый государь ¹⁾.

Состоя в Острогском повете по назначении высшего начальника моего частным благочинным, а по случаю лежащего на мне сего звания, имея получить от священника села Бочаницы, который состоит в моем ведомстве, Харитона Татаржинского донесение от 22 - го настоящего апреля, что житель того ж села Бочаницы Петро Гришук уведомил его священника Татаржинского, что 27 - го февраля крестьянин села Дулиб Федор Евсеев сын Макарчук, проезжая из Дулиб Дубенского повета в село Сеньове, заехал к нему по знакомству и ради того, чтобы попасть лошадь, и тут по разговорах открыл перед ним Петром Гришуком, что он везет от своего помещика Гостынского к помещику помянутого села Сеньова Гулевичу сабли и списы, которых своими глазами, за указанием помянутым провозителем оных Федором

чення його землею. Проте і він говорить не про все селянство, а тільки про те, що взяло участь у повстанні.

Сойм, що склався зі шляхти і в такий відповідальний момент, зрозуміло, не забув за свої клясові інтереси і тому не можна було від нього чекати на радикальне розв'язання селянського питання, бо тільки здійснивши останнє можна було довести селянам, що боротьба за непідлеглість Польщі це є справа не тільки шляхти, але і їхня, заохотити їх до участі в повстанні, і, може, змінити його долю.

Сойм у квітні 1831 р. схвалив закон про селянську «реформу». Чинність цього закону поширювалась тільки на селян, що жили на національних, тобто державних землях. Згідно з цим законом згадані селяни, замість відбування панщини, повинні були сплачувати чинш, їм надавалося право викупити у власність свої ділянки, сплативши вартість капіталізованого чиншу або разом, або в декілька реченців, але не менше як 100 польських злотих на рік. Реформа має бути проведена протягом 10 років.

Отже шляхта хотіла обдарувати своєю ласкою тільки державних селян, тобто не більш як 30% загальної кількості селянської людності в Польщі на той час. Становище ж селянства, що жило на приватних землях, залишилось без жодних змін, отже шляхта не зазнавала ніякої шкоди в своїх матеріальних інтересах. Автор спеціальної роботи про селянське питання на соймі 1831 р. Рибарський пробує виправдати ставлення сойму та уряду до поміщицьких селян: він запитує, що мусив робити революційний уряд із селянським масами, що рушили б до лав повстанських? «Хто знає — пише він у іншому місці — чи не виявив сойм на полі селянської справи більшої сміливості, ніж в інших питаннях?» Проте і він примушений визнати, що шляхетське суспільство не наважувалось хоч у чім - будь змінити становище селян у приватних маєтках. (Rybarski, R. Sprawa wloscjanska na sejmie w roku 1831. Kraków 1910, st. 58 — 59.)

Не підлягає сумніву, що селяни як у самому королівстві, так і в Литві брали часом чималу участь у повстанні, але не «як самостійна суспільна кляса, а тільки виконуючи волю своїх панів та уряду». Безперечно, що подекуди — особливо в Литві — відіграло ролю вороже ставлення селянської людності до російського чиновництва, що далось їй у знаки. Проте, селянство давало собі раду з того, що його становище не поліпшиться і тоді, коли буде скинена московська влада. Характеристичні з цього погляду слова селян у Сандомирі, що з них формували «pospolite ruszenie»: «Ми не любимо москалів, не хочемо їх мати в себе, але хіба ж краще нам буде, коли їх виженемо? Як до цього часу були ми я панській неволі, так і далі будемо, наша доля не зміниться». (Rybarski, op. c. st. 41,43).

¹⁾ Адресата не показано.

Макарчуком видел он, Петр Гришук, полные одноконные санки, и что тот же провозитель саблей и спис, возвращаясь из Сеньова, заехал опять к нему, Петру Гришуку, и просил умолиительно содержать об'явленное им в тайне, говоря, что если помещик его сие узнает, то забьет его в смерть. Сверх того, священник, села Дулиб Тимофей Седлецкий об'явил мне, что к тамошнему помещику Гостинскому весьма часто в ночное время с'езжаются помещики поляки, на которых с'ездах всегда, кроме неизвестных ему, священнику, бывают вышепомянутый из Сеньова Гулевич, из Майкова Ваневич и Дьякевич, из Подлисок Заленский и Иваницкий, из Михалповец Любаческий и что Дулибской же церкви причетник Иоанн Цесельский говорил ему, священнику Седлецкому, что он, Цесельский, пришедши однажды к тамошнему кузнецу, застал его кузнеца острящего саблю, которую тот кузнец увидев Цесельского тотчас спрятал и просил его никому о том не говорить.

Заключая из таких донесений, что действия помянутых помещиков клонятся в худшую сторону, я по долгу верноподданничества и по любви к отечеству нашему, имею честь донести о том вашему превосходительству.

Острожского повета благочинный села Сеньова священник *Иоанн Павловский* ¹⁾.

1831 года. Апреля 25 - го дня. № 60

[КЦИА, ф. «Подольского, Волынского и Киевского воен. генерал - губернатора» 1831 р. справа № 118 арк. 456.]

№ 4

[«Донoшение» Ровенського протоієрея Лотоцького про поведінку польської шляхти]

По секрету

Ваше высокопревосходительство,

Милостивый Государь ²⁾.

Исполняя порученность, архипастырем моим преосвященным Амвросием, епископом Волынским, вследствие отношения вашего высокопревосходительства к его преосвященству, по секрету на меня возложенную, движимый чувством верноподданничества, вашему высокопревосходительству честь имею почтеннейше донести:

Ровенского повета местечка Степаня священник Иоанн Лепешинский, 6-го сего мая, явившись ко мне лично, донес рапортом — 1-е, что, когда комиссар Степанской администрации Чапский с вахмистром

¹⁾ Місцевий російський уряд у збиранні агентурних відомостей про настрої серед польської шляхти та рух повстанських загонів покладав надії на православноє духівництво. Ген. Редігер у своєму листі до консисторії докладно зазначив, які саме відомості цікавлять уряд: про настрої серед шляхти, селянства, розповсюдження проклямацій, зв'язки з Варшавою тощо (КЦІА ф. ген.-губерн. 1830 г. № 5лл. 254 — 455). Духівництво ладне було виконати розпорядження, але не треба забувати, що далеко не все воно подавало відомості, бо були такі, що боялися це робити, зважаючи на економічну залежність свої від місцевого панства.

²⁾ Адресата не показано; очевидно це генерал - губернатор.

Зубковичем выслал своих сыновей в местечко Рафаловку к мятежнической шайке, а за ними отправились из местечка же Степаня писарь Кульчицкий и шляхтичи Бачинский и Седлецкий, то получили они на сие путешествие от ксендза Степанского костела каноника Хорошинского наставление и благословение, как ему, священнику Лепешинскому, об'явила жена помянутого Седлецкого. 2 - е — 9 - го числа апреля на рассвете встретился он, Лепешинский, с органистом Степанского же костела Маковским, который, показывая ему какую то бумагу, сказал: «покажу вам новость; может бог даст, что будет хорошо на свете» и зашедши в дом степанского дьячка Новоселецкого, начал при нем читать оную бумагу. Когда же Лепешинский, увидев, что таковая по содержанию своему заключает мысль о приглашении крестьян к числу мятежников, привязался к оному Маковскому, то сей, не дочитав, спрятал сию бумагу в карман и пошел к графу Ворцелю.

С сим сведением вашему высокопревосходительству честь имею почтеннейше присоединить и собственные мои наблюдения: сколь ни глубоко сердце недоброжелателей и сколь ни хитро в сокровении внутренних своих помышлений, однак при близком и внимательнейшем наблюдении за разговорами соживущих здешних поляков, нельзя не видеть оскудения в них чувствований благопрязненных. Самые достоверные сведения о какой - либо победе войск российских при настоящих действиях из газет получаемые, утешительные всякому верноподданному, или приемлются ими с духом недоверчивости, или вместо радости печатлеют на самых лицах их знамя недовольства. Напротив самые неосновательные слухи о мнимой силе мятежников, о мнимых затруднительностях воинства российского, скоро, с уверительностью и с умножением сообщаются между ними и производят в них коварную радость. Появление малейшей части российского войска заставляет сии неблагоприятные чувства скрываться в мрачную глубину сердец неблагодарных: сцена тот час переменяется, никто не смеет отворить уст с дыханием прежним; все, кажется, приемлет искреннее участие во благе отчества. По отходе же войск — опять попрежнему.

Бывши недавно зрителем перехода через город Ровно и местечко Клевань отрядного войска под начальством его превосходительства генерала Гевлиха¹⁾ и обратного перехода через местечко ж Клевань Уланского сводного полка, вверенного г. майору Шеле, рассеявшего на Полесье толпы мятежников, я имел случай довольно уверять себя в вышеописанном.

Почему вашего превосходительства покорнейше прошу с сим моим донесением благопринять и то, что соответственно здешним местным обстоятельствам было бы полезно здесь находиться доколе постоянно известной части войска.

Вашего высокопревосходительства, милостивого государя, покорнейший слуга.

Ровенский Протоиерей *Афанасий Лотоцкий*

1831 г. мая 7, № 80.

[КЦИА, ф. «Подольского, Волынского и Киевского воен. генерал - губернатора» 1831 г. № 118 арк. 553 — 556]

¹⁾ Треба «Гельвиха».

[Рапорт Подільського і Волинського «временного» военного губернатора Левашова Миколі I про придушення повстанського руху].

В городе Овруче, об очищении которого от мятежнической шайки отрядом Полковника Савастьянова, доносил я вашему императорскому величеству от 23 сего мая, порядок восстановлен; чиновники, при вторжении мятежников удалившиеся в город Мозырь, оттуда возвратились; присутственные места открыты и восприняли свое действие; почты по всему тракту возобновлены.

Полковник Савастьянов доносит, что мятежнических скопищ в повете никаких более нет и не будет, ибо крестьяне ловят принявших участие в мятеже с большим усердием. Главные зачинщики Овручского мятежа после поражения их при г. Овруче прокрались к толпе мятежников идущих из г. Радомысля и собираются в окрестностях м. Хлебного (Киевской губернии), куда полковник Савастьянов послал отряд из пехоты и казаков под командой майора Левицкого.

Из показаний Овручских мятежников открывается, что они имели условие к восстанию с радомисльскими мятежниками, а сии согласились с речичкими и мозырскими Минской губернии; о чем к тамошнему военному губернатору от полковника Савастьянова послано уведомление.

Мятежники, пробравшиеся из Чудновских лесов Житомирского повета к Новоградволыньску, после поражения их отрядом подполковника Петерса, о котором я имел счастье донести вашему императорскому величеству 23 сего мая, проходя чрез Острогский и Ровенский поветы, вступили в Луцкий, соединились под предводительство некоего полковника Ружицкого, захватили в м. Бережнице бывшего там для описи имений заседателя Нижнего Земского суда Каминского и, как слышно, его и писаря повесили. Настоящая цель сих мятежников хотя неизвестна, но, судя по их движениям, они имеют намерение затруднить сообщение с действующею армиею и перехватывать следующие в оную из Подольской и Волынской губернии транспорты с провиантом. В предупреждение чего командующим 3 - м пехотным корпусом генерал - лейтенантом Кайсаровым сделаны уже надлежащие распоряжения.

В Подольской губернии бродящие остатки мятежнических скопищ беспрестанно попадают в руки воинских отрядов. Крестьяне, как невинные жертвы обольщения, отпускаются по домам, а шляхтичи и прочие низшего звания люди, взятые с оружием в руках, но неизобличенные в убийстве, отдаются, с разрешения главнокомандующего, согласно высочайшему указу вашего императорского величества 22 марта сего года, в рекруты с отсылкой в сибирские линейные батальоны, тем же, кои должны содержаться до воспоследования об них заключения учрежденной в Житомире по высочайшему повелению вашего императорского величества комиссии и конфирмации вашего величества, предписал я, в отвращение преждевременного отягощения их участи недостаточным продовольствием из положенной для арестантов суммы производить из экстраординарной губернской суммы: помещикам по 1 р. 50 к., а шляхтичам по 50 коп., в

сутки на счет возврата из имения их какое окажется и употребление сей суммы хозяйственным образом возложил на особо приставленных чиновников для наблюдения за довольствием сих арестантов.

По полученным из Галиции сведениям, из числа мятежников, ушедших туда под предводительством Колыски и Сабанского, 29 человек из-под ареста австрийских войск успели скрыться, в том числе четверо главнейших, как то: Александр Сабанский, граф Винцент Тишкевич, Людвиг Хлоницкий и Евстафий Яловицкий; почему к открытию их на случай возвращения в Подольскую или Волынскую губернии приняты мною надлежащие меры¹⁾. Впрочем нельзя полагать, чтобы они отважились возвратиться на прежнее жительство, ибо после сделанного крестьянам объявления, что возмущившимся помещикам принадлежать не будут, нет возможности найти сим последним убежищ в своих имениях, утраченных вероломным нарушением верноподданнической присяги вашего императорского величества.

Генерал - адъютант *Левашов*

№ 4486. 30 мая 1931. г. Житомир.

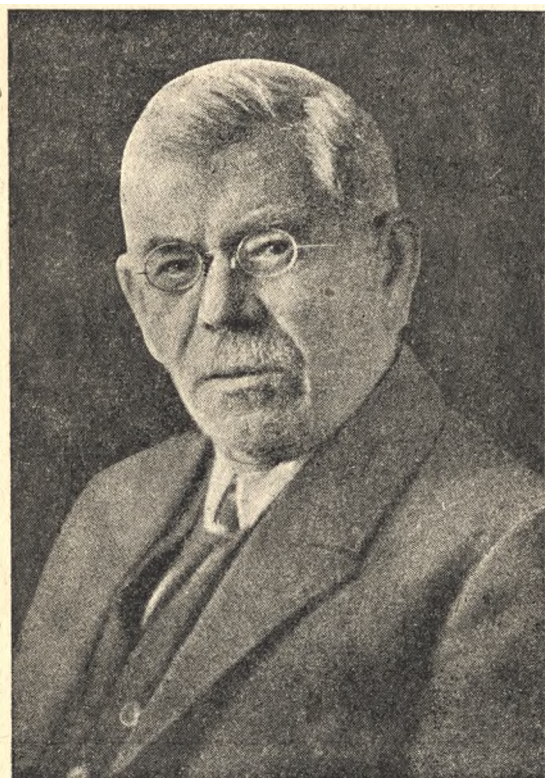
【 «Военно-Исторический Архив, арх. № 5094, 82 ВУА Гл. Штаба, л.л. 68—71» 】

¹⁾ В початку травня шляхта подільська, що вступила до змови, зібрала свої загоны, що налічували близько 1000 кінноти та 1000 піхоти. Головну роль серед цієї шляхти відігравали гр. Ржевуський, браття Єловичі та Сабанські. На чолі об'єднаних загонів поставлено Колиско. Далі сили цього війська зросли до 3000 чол. Зазнавши поразки від російського війська, що далеко перевищувало повстанські сили своєю кількістю, Колиско із зацілілими рештками перейшов кордон і склав зброю в Галичині. Гр. В. Тишкевич — провідир повстання в Таращанському повіті.

ДМИТРО ІВАНОВИЧ БАГАЛІЙ
(1857 — 1932)

9 лютого цього року на 75 році життя помер академік Д. І. Багалій. В його особі пішов у могилу видатний український історик і громадський діяч. Д. І. Багалій був постійним членом редколегії першого українського архівного органу.

Д. І. народився у Києві 1857 р., в родині ремісника - лимаря. На життєвому шляху Д. І. спіткали великі труднощі. Бувши сту-

дентом, він жив виключно на заробіток від лекцій. 1880 р., по закінченні істор. - філол. факультету, Д. І. залишено при Київському університеті для готування на професора російської історії.

1882 року Д. І. склав магістерський іспит і боровив магістерську дисертацію. Року 1883, обраний на доцента Харківського університету, він переїздить до Харкова. У Харкові й жив він увесь час, до самої смерти, за винятком того часу, коли жив у Петербурзі як член Державної Ради (1910 — 1914 р. р.) та у Києві, в зв'язку з організацією Української Академії Наук (1918—1919 р. р.).

Д. І. лишив велику наукову спадщину, щось понад 350 назов різних праць.

Працював Д. І. в різних галузях історії України — археології, історіографії, історії стародавньої Русі - України, історії степової України, історії лівобережної України, історії культури, громадської думки тощо; складав він і систематичні курси історії. Але

можна, не помилившись, сказати, що найбільше він зробив для дослідження історії Слобідської України.

Праці Д. І. Багалія з історії Слобожанщини, як і взагалі всі його праці, написані до Жовтневої революції, просякнуті буржуазною методологією. Та це й зрозуміло, бо Д. І. відбивав у своїх працях ідеологію ліберальної буржуазної і телігенції, до якої він сам належав. Слід відзначити, що увагу Д. І. притягали малодосліджені питання і з ходжуючись коло їх опрацювання він ніколи не боявся труднощів, що їх неминуче мав зустрінути на цьому шляху.

У тісному зв'язку з науково-дослідною історичною роботою стояла робота академіка Багалія в галузі наукової публікації документів та участь в архівному будівництві. «Матеріали для історії колонізації и быта степной окраины Московского государства» т. т. I-II, видані у Харкові 1886, 1890, «Матеріали для історії г. Харькова в XVII в.» (Харьков, 1905) і досі не втратили свого значення, як єдині і на цей час збірки актового матеріалу до історії Слобожанщини.

Д. І. відіграв видатну роль в історії Центрального Історичного Архіву. Тільки завдяки йому матеріали цього Архіву були описані і стали приступні для наукових студій.

Завдяки Д. І. Архів дістав те приміщення, в якому перебуває і досі. Д. І. Багалій не раз порушував клопотання про перетворення Архіву на Центральний навзірець Київського. Проте ці клопотання залишилися без наслідків, бо заснування Архіву в Харкові не відповідало клясовим цілям російського царату.

Д. І. ніколи не належав до тих кабінетних учених, що нічого не знають крім свого фаху, не цікавляться тим життям, що їх оточує. Він відчував потребу працювати і на громадському полі з таким же запалом, так само сумлінно, як він працював на науковому. Громадська робота була для нього необхідне доповнення до наукової; ця діяльність характеризує Д. І. як активного буржуазного ліберального діяча: міська дума — гласний, а потім міський голова, громадська бібліотека (нині Державна бібліотека ім. Короленка), «Общество грамотности», міський музей — ось ті заклади, де працював за дореволюційних часів Д. І.

Ми коротко розглянули наукову та громадську діяльність Д. І. до Жовтневої революції в буржуазному таборі. Сам Д. І. Багалій поділяв свою діяльність на два періоди — до Жовтня і після Жовтня. Другий період, відмінний від попереднього, Д. І. «без вагання і сумнівів, — хоч він і належав саме до тієї кляси, що для неї є характеристичні вагання поміж «капіталом і трудом», — став на бік нового ладу, зрозумівши «історичну необхідність і доцільність цього грандіозного зсуву»¹⁾. «Пролетариат стал, — каже В. І. Ленін, — свергнув буржуазію и завоевал политическую власть, господствующим классом: он держит в руках государственную власть, он распоряжается обобществленными уже средствами производства, он руководит колеблющимися, промежуточными элементами и классами»²⁾. Д. І. один із перших кинув табор буржуазії.

¹⁾ Ювілей ак. Д. І. Багалія. Кієв 1929, стор. 65.

²⁾ Собр. соч., т. XVI, стор. 354.

Жовтнева революція відкрила безмежні перспективи для роботи на науковому та громадському полі. Академік Багалій скористався з цих можливостей, працюючи ще з більшим запалом, аніж раніше. Досить сказати, що за весь час після Жовтня він написав не менше як 110 друкованих аркушів наукових праць.

Нова доба позначилася й на тематиці його творів: його цікавлять питання історії громадської думки й революційних рухів: декабристи на Україні, Кирило - Методієвське братство, польське повстання 1863 р. і т. ін.

На цьому етапі наукової роботи Д. І. намагається позбавитися старої, буржуазної методології і опанувати марксо - ленінську.

Марксистська критика цілком справедливо закидала Д. І., що він не засвоїв ще марксо - ленінської методології, не провадить ще нещадної боротьби з буржуазними історичними концепціями тощо. Але не підлягає сумніву, що Д. І. уперто боровся з буржуазною методологією в своїй роботі, сумлінно вивчаючи класиків марксизму.

Д. І. Багалій активно працював на ділянці радянського культурно - національного будівництва на Україні, у ВУАН, в НКО тощо. Ми бачимо його до 1926 р. на керівних посадах в місцевих, а потім центральних архівних органах: архівній секції харківського Губкоммису, архівному відділі Вукопмису, Головній Архівній Управі і, нарешті, в Центральній Архівній Управі при ВУЦВК'у. Своїми знаннями та досвідом Д. І. багато допоміг архівному будівництву УСРР на його перших важких кроках.

Широкого розмаху набрала громадська діяльність Д. І. після Жовтня; Укрнаука, Центральне Бюро СНР, Всеукраїнський Комітет Сприяння вченим, ряд н.-д. інститутів — ось ті установи, де до самої смерти, із властивою йому енергією, працював Д. І.

З трибун з'їздів рад та різних найавторитетніших організацій України академік Багалій, від імени радянської науки та радянської інтелігенції, не раз підносив голос протесту проти нещадного катування й терору, в якому перебуває українська трудяща людина у капіталістичних країнах. Недобитки контрреволюційної еміграції та українська буржуазія скажено цькували за це Д. І., обливаючи його помями в своїй продажній пресі.

Вважаємо за потрібне сказати кілька слів про Д. І. як людину.

Д. І. не належав до тих буржуазних учених, що, здобувши докторський або магістерський ступінь, майже не працювали на науковому полі, а «відпочивали на лаврах». Д. І. не міг уявити собі життя без наукової та громадської роботи і тому працював майже до самої смерти. «Робота, — каже він, — давала мені внутрішню втіху і, скажу щиро, щастя»¹⁾.

Д. І. завжди радо допомагав усякому, хто звертався до нього по пораду в якійсь науковій чи громадській справі.

Д. І. майже завжди можна було бачити в бадьорому, навіть веселому настрої. Його завзятість до роботи, справжній юнацький запал добре впливали і на багато молодших від нього людей.

¹⁾ Ювілей Д. І. Багалія, стор. 68.

Хай же назавжди залишиться світла пам'ять про академіка Д. І. Багалія, видатного вченого та громадського діяча, що, зрозумівши всесвітнє історичне значення Жовтневої революції, став на бік пролетаріату і останній етап свого життя віддав на службу радянській владі.

В. Барвінський

II. Теорія і практика архівного будівництва

I

I. ПРЕМИСЛЕР

ДО МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ РОБІТНИЦТВА ПІДПРИЄМСТВА УКРАЇНИ¹⁾

Перед марксистською історичною наукою України, як і перед історичною наукою інших союзних республік, стоїть завдання дати історію класової боротьби робітничих загонів основних заводів. На підставі вивчення конкретних історичних матеріалів, що складаються з архівних джерел, літератури, газет, журналів, проклямацій, стенограм, споминів робітників тощо, треба розповісти робітникам та колгоспникам про «становище робітників перед революцією, форми й методи експлуатації на старих заводах, боротьбу робітників з підприємцями, побутові умови, виникнення революційних організацій і роллю кожного заводу в революційному русі, роллю заводу та зміну взаємин на заводі після революції, зміну типу робітника, ударництво, соцзмагання та піднесення виробництва за останні роки»²⁾.

Виконання цього великого політичного завдання, яке є тільки часткою цілого завдання, поставленого партією з ініціативи М. Горького перед історичною наукою та літературою повинне відігравати велику роллю в справі більшовицького виховання нових кадрів робітників, у справі передання історичного досвіду боротьби та соціалістичного будівництва пролетаріатові всього світу. Так широко це завдання стоїть перед марксистською наукою вперше. Хоч деякі спроби щодо дослідження робітництва окремих підприємств України провадили і раніш, але воно йшло шляхом вивчення окремих яскравих епізодів класової боротьби та цілих періодів з історії робітництва підприємства³⁾. Цілої монографії з історії робітництва окремого підприємства України досі немає. Саме робітництво, разом з істориками та літераторами, взялося за заповнення цієї прогалини. По великих соціалістичних підприємствах утворено комісії складання історії свого заводу, а разом із тим, значить, і історії робітничих загонів цих підприємств. Такі комісії утворено в Харкові — на «ХПЗ», на

¹⁾ Доповідь, зачитана на секції імперіялізму Ін-ту історії Української Культури в Харкові.

²⁾ З постанови ЦК ВКП(б) від 10 жовтня 1931 р.

³⁾ Прикладом таких робіт є: «Рабочее движение на Днепровском заводе (1895 — 1905)» *Скубицького* (Літопис Революції, 1926, № 6); *В. Фаворський*, «Киевский Арсенал в революционном движении»; *Амосов*, «Брянский завод в подгетовке Октября» (Літоп. Рев., 1927, № 3) та інші.

«ХЕМЗ», на «Серпі і Молоті», «Світлі Шахтаря» тощо. Пролетар'ятсам пише історію своєї боротьби та перемог. Такі збірники, складені робітниками, своїм правдивим показом революційних та творчих можливостей робітництва ще раз сильно ударять по тих маловірах, що ще й на сьогодні своєю пропагандою скептицизму гальмують соціалістичне будівництво. Такі збірники, складені колективами на фактичному матеріалі, покажуть протиставлення 2 - х систем — капіталістичної та соціалістичної та творчі можливості кожної з них. Вони покажуть, як окремі робітничі загони в системі загального фронту класової боротьби вели боротьбу проти капіталістичного світу в цілому, а, головне, покажуть роль робітництва цих заводів, як організаторів та творців революційного перетворення капіталістичного ладу на соціалістичний лад.

Теми з історії окремих підприємств були також за об'єкт дослідження буржуазної історичної науки та літератури. Зрозуміло, що характер цих робіт є такий, що про робітництво там або зовсім не згадують або згадують тільки як про чинник технологічного процесу. Мета цих робіт — це рекляма підприємству та господареві підприємства — капіталістові. Реклямна функція просякала всі форми таких робіт, як окремі розвідки, як статті присвячені ювілейним датам, роботи для юнацтва, історичні нариси, що додавалися до прейс - курантів тощо. За вірець літературної продукції на таку тему, якою годували учнів шкіл, може правити видання журналу «Техника ремесла и сельскохозяйственная архитектура» — «Прогулка по фабрикам и заводам (Петербургская Индустрия), составил А. Бахтияров.» Популярно описуючи виробничі процеси на окремих фабриках та заводах, автор, по суті, реклямує господаря фабрики — капіталіста. Характер аналогічної роботи — «Первая фабрика на Руси» Е. Волковой досить чітко визначає епіграф, яким автор починає свою книжку: «Да ведают потомки православных земли родной, минувшую судьбу...»

Прикладом історичних нарисів до прейс - курантів беремо один з багатьох: «Иллюстрированный каталог земледельческих машин и орудий сталелитейного и машиностроительного завода Торгово-Пром. Акц. Общества Джон Гриевз и К - о, г. Бердянск, Таврич. губ.» Для того, щоб мати чітке уявлення про те, як склалися такі нариси наведемо невеличкий уривок: «Возникновение завода. — Наш завод, пише автор, принадлежащий теперь фирме: «Торгово - Промышленное Анонимное Общество Джон Гриевз и К-о», обязан своим возникновением англичанину Джону Эдуардовичу Гриевз, который первоначально имел в г. Бердянске обширный склад заграничных сел. - хоз. машин, а затем, в 1876 р., как необходимое дополнение к складу, открыл небольшую ремонтную мастерскую». Далі, таким же холопським стилем, розповідається, як майстерня виросла в завод, що цей завод виробляє, які станки на заводі, та як він переможно конкурує з іншими подібними заводами. Про робітництво автор згадує тільки тоді, коли говорить, що на заводі є старші майстри, які перевіряють збирання деталей для машин. В таких роботах як ніде голо, без жодних прикрас, виступає соціальне замовлення капіталіста. Наукова вартість цих робіт (не тільки нарисів до прейс - курантів, але й популярної

літератури тощо) — це вартість рекламного оголошення. Робили їх за рецептом, який яскраво описав А. Чехов у нарисі «Писатель»⁴⁾.

Українська буржуазна наука хоч і не дала жодної роботи з історії робітництва підприємства, але по своєму поставила питання про потребу студювання таких тем та навіть намагалася дати деякі методологічні вказівки.

Так у статті «Як писати мемуари (практичні вказівки і пояснення) Ів. Кривецького і д-ра Ос. Назарчука», вміщеній у газеті «Стрілець» — органі Галицького офіцерства (№ 75), від 28 вересня 1919 р. в розділі «Фабрика» читаємо такий орієнтовний плян буржуазно-націоналістичної «історії» фабрик і заводів: «Фабрики на Україні — які, де, як великі? Сирівці, експорт. Описати так само докладно життя робітництва. Отже: де хто працює? Дільниці і фабрики—число робітників. В яких умовах відбувається праця: матеріальні, санітарні? Яка праця? Яка плата? Робітничі організації, преса, література. До якої партії належать і чому? Змагання до поліпшення матеріального положення. Культура. Національний склад. Національна і класова свідомість. Як виявляється. Відношення до української держави». В даному разі бачимо з самого пляну, що автори цієї статті не так учать писати мемуари, як дають чітке класове настановлення, як фальсифікувати історію фабрик та заводів України та історію робітництва цих фабрик та заводів для націоналістичної пропаганди. Ставлячи перед дослідниками завдання вивчати історію українського робітництва за етнографічними ознаками, відриваючи змагання до поліпшення матеріального положення від політичної класової боротьби за диктатуру пролетаріату та знищення класового суспільства, автори тим самим виконували соціальне замовлення українського буржуа, намагаючись підпорядкувати історію українського робітництва класовим інтересам націоналістичної буржуазії. Не критикуючи цей плян за окремими пацками — його будова сама говорить більше ніж усяка його критика — треба підкреслити, що плян цей був написаний у вересні 1919 р., коли на фронтах України провадилася нещадна збройна боротьба пролетарської революції з націоналістичною контрреволюцією. Наведений вище «рецепт» — це одна з форм, через які українська контрреволюційна буржуазія намагалася ідеологічно вплинути на пролетарів, повести їх за собою, відірвати від більшовицького проводу.

Цілком зреалізувати ці методологічні настанови в формі монографії з історії робітництва підприємства України буржуазна наука не спромоглася. Але всі роботи з історії робітництва націо-

⁴⁾ Чехов у цьому нарисі розповідає, як постачальник «китайських чаїв» в усі міста Російської імперії, прочитавши художню рекламу цих чаїв, яку склав письменник, вносить такі корективи: «Публикуем мы тут, что фирма только что получила партию свежих первосортных чаев 1885... Так? А нужно, кроме того, показать, что эти, только что полученные, чаи лежат у нас в складе уже три года, но тем не менее будто из Китая мы их получили только на прошлой неделе.— Понимаю с... Публика и не заметит противоречия. В начале объявления мы напишем, что чай только что получен, а в конце мы так скажем: имея большой запас чая с оплатой прежней пошлины»...

По такому рецепту творили історію фабрик та заводів, а, разом з тим, історію робітництва окремих підприємств, «історики», що служили капіталізму.

налістичних буржуазних істориків просякнуті цією методологією. Робота В. Левинського «Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині», яка оце недавно вийшла другим виданням, яскраво ілюструє цю методологію вихолощування революційного змісту класової боротьби робітництва Галиччини. Ігноруючи те, що є основним у боротьбі пролетаріату, а саме,— що робітничий рух в Галиччині був ділянкою загальнореволюційного фронту боротьби пролетаріату Австрії, що більше,— що це є частка *світового* пролетарського революційного фронту, що окремі національні частки пролетаріату Австрії, всупереч волі опортуністичних верхівок, створювали єдиний пролетарський фронт, автор вивчав рух робітництва тільки в межах етнографічних. Така була і методологія Яворського в його загальноісторичних працях.

Монографічне дослідження робітництва, як форму ідеологічної зброї пролетаріату на фронті соціалістичного будівництва, треба побудувати на засадах марксо - ленінської теорії. Цю роботу треба виконувати за вказівкою т. Сталіна, яку він зробив у листі «Про деякі питання історії більшовизму». Треба: «піднести питання історії більшовизму на належну височінь, поставити справу вивчення історії нашої партії на наукові, більшовицькі рейки і загострити увагу проти троцькістських і всяких інших фалсифікаторів історії нашої партії, систематично здираючи з них маски». Студіюючи історію робітництва окремого підприємства України¹⁾, треба, щоб усі етапи роботи, від збирання матеріалів до літературного оформлення—були підпорядковані розв'язанню тих проблем, що стоять перед історією пролетаріату України в цілому. Треба не просто описати, крок за кроком, усі етапи класової боротьби даного загону пролетаріату в межах підприємства, але ж треба, щоб кожний крок боротьби був аналізований, щоб пояснені були форми боротьби, причини поразок та перемог, провідна роля партії в боротьбі за диктатуру пролетаріату та соціалістичне будівництво. Треба на меншому «територіально» історичному тлі поставити та розв'язати основні проблеми, що стоять перед історією пролетаріату України в цілому. Основні проблеми з історії пролетаріату СРСР є водночас і проблеми монографічного дослідження історії робітництва окремого підприємства. Тільки тоді така робота буде партійною, більшовицькою.

Класова боротьба одного загону пролетаріату в межах підприємства ніколи не проходила ізольовано від класової боротьби пролетаріату в цілому. Життя підприємства треба вивчати в системі таких само суспільно виробничих одиниць. «А тому при вивченні історії робітництва на одному підприємстві повстає потреба вивчати його в зв'язку з тими явищами та подіями, які проходять по інших таких само суспільних організаціях. Таким чином треба вивчати робітничий рух на одному підприємстві в зв'язку з розвитком робітничого руху в усій цій галузі промисловости, в усьому районі, або в цілій країні. При цьому треба ураховувати не тільки економічну, але й загальнополітичну кон'юнктуру, яка впливає на розмах, характер, форми

¹⁾ В даному разі говоримо тільки про підприємства, які виникли наприкінці XIX ст.

та наслідки боротьби»¹). Історію робітництва одного підприємства треба вивчати тільки як комплекс класових взаємовідносин та класової боротьби, як у межах підприємства, так і поза межами його, причому на певних етапах піднесення революційної боротьби центр ваги класової боротьби переноситься поза межі підприємства. Це особливо стосується до вивчення таких подій, як загальний страйк, повстання, революція. Але й тоді це є сторінка з історії робітництва підприємства. Для прикладу беру один з багатьох фактів, відзеркалений в такому уривку з документу: «Об'яснительная записка по делу об убытках, причиненных Александровскому заводу действиями властей и войск Российской Империи». Скаржачись на «свавільства» більшовиків, автор записки писав: «Справді, з дня перевороту на Олександрівському заводі була зорганізована Червона Гвардія, утворена база для радянських військ та утворений революційний штаб, що мав вирішний вплив на життя не лиш заводу, але й усього міста. Під тиском цієї сили, уже в той час, завод фактично перейшов цілком до рук Заводського Комітету, і контрольної комісії, ці органи являли собою низові осередки радянської влади і саме як до таких—до них ставилися місцева рада і вища влада». Цей уривок з документу, який стверджує історична дійсність, свідчить про те, що на певному етапі революційної боротьби вплив робітництва одного підприємства розповсюдився далеко поза межі підприємства. Цей та багато інших фактів стверджують тезу, що вивчати історію робітництва підприємства, механічно обмежившись заводськими мурами, не можна.

Але, з другого боку, зовсім «знищити» ці стіни, зігнорувати їх, досліджуючи робітництво підприємства, зовсім «розчиняти» робітництво заводу в загальній пролетарській масі також не можна, бо ці стіни були реальною дійсністю, яку почувало робітництво, що працювало в межах цих стін. В межах цих стін починалася класова боротьба. Спочатку саме в межах підприємства за проводом партійної організації робітник, як виробник матеріальних цінностей, учився усвідомлювати класові антагонізми, їх непримиренність, потребу боротьби з капіталістом, який привласнював додаткову вартість, створену робітничою працею. Повсякденна, повсякчасна класова боротьба точилася на самому підприємстві. Саме капіталістичне підприємство треба розглядати як історичну категорію, в якій втілені були протиріччя,— в ньому вели боротьбу соціальні сили. Підприємство самим ладом внутрішнього життя та виробничого процесу організувало розпошені робітничі маси та примушувало робітників набувати колективістичних прямивань та навичок.

Кожен страйк на підприємстві виявляв для робітників потенційний зв'язок капіталіста з урядом. Кожен страйк на підприємстві викликав різні форми класової солідарності робітництва, для якого заводські стіни не були міцним кордоном. Тому, досліджуючи історію робітництва одного підприємства, не можна зовсім абстрагувати його від оточення та штучно виривати його з загальнокласового

¹) А. Панкратова, «Программы и источники изучения истории пролетариата СРСР», 1930. «История пролетариата СССР», № 2, стор. 160.

фронту, не можна також недооцінювати роль підприємства, як чинника формування робітничої класи.

За основну проблему історії революційного руху всього світу є дослідити чому та як саме в поміщицько - буржуазній Росії, вперше за часи існування людства, пролетаріят за проводом комуністичної партії став біля керма влади, утворив приклад та показав пролетаріатові всього світу шляхи революційного перетворення капіталістичного світу на соціалістичний. Ця проблема є основна і для історії пролетаріату СРСР. Дослідженням її повинна бути просякнута і монографія з історії робітництва окремого підприємства. Навколо цієї проблеми треба побудувати монографію в цілому.

Кожний крок з історії робітництва підприємства повинен бути пов'язаний з дослідженням цієї основної проблеми. Всі класові бої, в усіх їх формах, в яких брало участь робітництво підприємства треба розцінювати з того погляду, наскільки вони наблизили робітництво підприємства, як загін робітничої класи, до перемоги соціалістичної революції. Треба вивчати і те, як ті загальноісторичні умови, які привели пролетаріят СРСР до перемоги, переломлювалися конкретно на розвиткові історії робітництва підприємства.

Так само як історія пролетаріату СРСР присвячена не тільки аналізу умов, що привели пролетаріят до перемоги, не тільки описові того, як пролетаріят протягом усього свого існування вів класову боротьбу, аж до Жовтневої революції, але й тому, як пролетаріят за проводом комуністичної партії виконує своє історичне завдання на сьогодні—будує соціалізм,—так само і історія робітництва окремого підприємства не повинна бути хронологічно обмежена Жовтнем, або кінцем громадянської війни. Завдання такого дослідження це ж не просто реставрувати минуле за архівними матеріалами, але включити досвід минулого в арсенал боротьби за соціалістичне будівництво. Завданням такої монографії є також вивчення того нового в робітництві підприємства, що внесла добасоціалістичного будівництва. Це нове виявляється в новій ролі робітництва на підприємстві та поза межами його, в нових формах виробничої роботи (соціалістичне змагання, ударництво). Воно виявляється і в тому, що робітництво, за проводом комуністичної партії, соціалістично перевиховується. І цей процес треба проаналізувати на конкретному історичному матеріалі. Замість «виварювання» на капіталістичній фабриці — комуністичне виховування на соціалістичному підприємстві. Майже для кожного підприємства, що виникло за капіталізму і продовжує існувати на сьогодні, дослідник знайде блискучий конкретний матеріал для таких порівнянь. Навіть просте порівняння становища робітництва за капіталістичного ладу зі становищем робітництва на сьогодні є великий виховний фактор. В основу цього показу треба покласти думку т. Сталіна, яку він висловив на XVI з'їзді ВКП.

«У чому причина того, що СРСР, не зважаючи на його культурну відсталість, не зважаючи на брак капіталів, не зважаючи на брак технічно - вихованих господарчих кадрів, перебуває в стані дедалі більшого економічного піднесення і має на фронті економічного будівництва вирішальні успіхи, а передові капіталістичні країни, не зважаючи на достатність капіталів, достатність технічних кадрів і

вищий рівень культурності, перебувають у стані дедалі більшої економічної кризи і зазнають у галузі господарського розвитку поразки за поразкою... Причина у перевагах радянської системи господарства над системою капіталістичною... Радянська система господарства означає, що: 1) владу кляси капіталістів скинено і замінено на владу робітничої кляси, 2) знаряддя і засоби виробництва, землю, фабрики, заводи тощо, відібрано від капіталістів і передано у власність робітничої кляси і трудящим масам селянства... 4) розподіл народнього доходу відбувається не в інтересах збагачення експлуататорських кляс та їхньої численної паразитичної челяді, а в інтересах систематичного підвищення матеріального становища робітників і селян та поширення соціалістичного виробництва в місті і на селі... 6) робітнича кляса є господар країни, що працює не на капіталістів, а на свою власну клясу»¹⁾. Треба показати, як на підприємстві точилася і точиться жорстока клясова боротьба зі старими рештками буржуазного впливу на деякі групи робітників. Це боротьба з прогулами, рвацтвом, зі шкідництвом тощо. Боротьба ця набуває різних форм — від виховних до адміністративних. Досліджувати цей процес треба не тільки на підставі архівних матеріалів заводууправи, завкому, партійного осередку, алеж і на підставі заводської преси. Заводська преса (заводська газета, цехові та стінні газети), як пропагандист та організатор соціалістичного будівництва, в той же час є джерелом для дослідження шляхів та форм організації виробництва, шляхів та форм клясової боротьби на підприємстві проти усіх гатунків опортунізму. Наслідки вивчення цього етапу життя робітництва підприємства будуть особливо цінним досвідом для майбутніх переможців — пролетарських загонів капіталістичних країн.

Вивчати історію робітництва підприємства не можна, не вивчаючи авангардної ролі партії, не вивчаючи історії заводської партійної організації, як керівника клясової боротьби на заводі. Зрозуміти процес якісного оформлення робітництва в боротьбі з іншими клясами як кляси для себе — не можна не вивчаючи ролі партії на всіх етапах клясової боротьби, в усіх сутичках з капіталістичним ладом. Вивчаючи ролі заводської партійної організації, треба дослідити на конкретному матеріалі, як партійна організація, всією своєю діяльністю, реалізувала завдання, про які Ленін писав: «Політична діяльність соціаль-демократів полягає в тім, щоб сприяти розвитку і організуванню робітничого руху в Росії, перетворенню його з сучасного стану розпорошених, позбавлених керівничої ідеї, спроб протесту, «бунтів», та страйків, на організовану боротьбу всієї російської робітничої кляси, скеровану проти буржуазного режиму та на експропріацію експропріаторів та знищення тих суспільних порядків, що збудовані на гнобленні трудящих»²⁾. Виконуючи це завдання, партія керувала всіма формами клясової боротьби. Треба показати, як партія керувала переростанням однієї форми на другу, вищу форму. Треба показати, як на заводі переломлювалися завдання партії під час першої революції,

¹⁾ Сталін, «Питання ленінізму» 1931 р. стор. 452 — 453.

²⁾ Ленін, т. I, стор. 209.

про що Ленін писав 1905 року — «від революції демократичної ми зараз же почнемо переходити, і якраз у міру нашої сили, сили свідомого і організованого пролетаріату, почнемо переходити до соціалістичної революції». Треба показати, як партія керувала процесом переростання буржуазно - демократичної революції на соціалістичну 1905 року та 1917 року. Треба показати участь партії в перетворенні економічних страйків на політичні, — повстань на революцію. В кожному акті класової боротьби на заводі треба уміти знаходити участь партії. Треба показати на конкретному матеріалі, як партія вносила політичну та класову свідомість на всіх етапах класової боротьби на заводі. Вивчаючи шляхи, якими партія вела робітництво до перемоги, треба вивчати боротьбу марксизму - лєнінізму за гегемонію в робітничому русі на підприємстві України. Цю боротьбу треба вивчати, щільно пов'язавши її з динамікою соціального складу робітництва на підприємстві України. На підприємстві України ця боротьба була ускладнена тим, що, крім дрібнобуржуазних впливів на деякі прошарки робітництва, в формі меншовизму, троцькізму тощо, мала ще місце і робота націоналістичних партій, українських, єврейських, а іноді і польських. Треба показати, що процес визрівання комуністичної ідеології пролетаріату — це процес зв'язаний із боротьбою проти буржуазних впливів, яка весь час точиться на підприємстві. Боротьба ця надто яскраво виявлялася в таких рухах, де були втягнуті основні маси робітників підприємства, але точилася вона весь час на підприємстві і дослідник повинен довести фактами контрреволюційну роль цих буржуазних впливів та носіїв цих впливів — меншовицьких, троцькістських, есерівських, націоналістичних та інших організацій на заводі. Треба показати роль цих організацій на кожному значному факті класової боротьби. Треба показати, як у межах підприємства ліберальні та спозиційні організації зрощувалися з капіталістичною управлінською верхівкою на підприємстві. Вивчаючи роль партійної організації на підприємстві, треба пов'язати це вивчення з періодизацією історії робітництва, беручи за визначну ознаку періодизації щабель організованості. Періодизація, яку Ленін дав для історії робітництва в цілому, є також схема для історії робітництва підприємства. Ленін дав такі основні етапи: «Розвиток масового робітничого руху в Росії, в зв'язку з розвитком соціально-демократії, характеризують три визначні переходи. Перший — перехід від вузьких пропагандистських гуртків до широкої економічної «агітації» в масі, другий — до політичної агітації у великих розмірах та до відвертих, вуличних виступів; третій до справжньої громадянської війни, до повстання». Така періодизація історії робітництва потрібна для зрозуміння взаємовідносин робітництва з його авангардом — партією: вона дасть можливість вивчати шляхи та форми впливу організованої меншости на класову боротьбу робітництва підприємства на всіх етапах. Вивчення керівної ролі партії в складних умовах підприємства України треба пов'язати з основною проблемою історії пролетаріату, про яку вже говорено: чому саме в Росії, на Україні пролетаріат за проводом партії вперше в світі прийшов до перемоги соціалістичної революції. Т.є. Сталін так писав про цю визначну роль партії в боротьбі за Жовтень: «Навряд чи треба доводити, що без партії

здатн і з брати навколо себе масові організації пролетаріату й централізувати, в ході боротьби, керівництво всім рухом,— пролетаріят у Росії не зміг би здійснити свою революційну диктатуру»¹). Так треба підходити до цієї проблеми. Вивчаючи роль партії, треба на конкретному матеріалі виявити зв'язки заводської партійної організації (з підпілля) з легальними заводськими організаціями (професійними, культурними тощо). Треба показати, як партія керувала цими організаціями на всьому протязі існування заводської організації, від першого заводського осередку до сьогоденного дня. Роль партії, як пролетарського авангарду, під керуванням якого пролетаріят переміг у Жовтневі дні,— в добу диктатури пролетаріату збільшується та ускладнюється. «Без аналізу цієї ролі,— без її обліку й визначення неможливе дослідження жодного питання з історії робітничої кляси після Жовтня»²).

Без вивчення її ролі та вивчення взаємовідносин партії і робітництва не можливе і вивчення історії робітництва на підприємстві. Це питання основне і не даремно меншовики, троцькісти від Аксельрода до Слуцького, ухильники в межах партії брали це питання під обстріл. Не аналізуючи кожне зокрема намагання ревізії лєнінського вчення про партію, треба підкреслити, що всі вони, на дивлячись на різні відтінки, мають одне настановлення — зменшити, або зовсім стерти авангардну роль партії. В цьому розумінні майже немає різниці між ідеєю ліквідатора Аксельрода про «робітничий з'їзд» і тезою «рабочей оппозиции» про те, що «Организація управління народнім господарством належать Всеросійському з'їздові виробників, об'єднаних у професійні виробничі с'юзи, які обирають центральні органи, що керують усім народнім господарством республіки». Як у першому, так і в другому випадках — думка власно одна — ігнорування ролі партії в боротьбі за соціалістичну революцію, в боротьбі за будівництво соціалізму. Всі ці «обґрунтування» мають одну мету — розчинити партію в клясі, підмінити партію клясою, зменшити, або й зовсім зліквідувати, роль партії, як авангарду. Дослідник, вивчаючи роль заводської партійної організації, повинен урахувати ці клясові політичні намагання ревізійоністів для того, щоб не підпасти під їхній вплив, використовуючи джерела ворожого походження. Завдання — не тільки критично їх оцінювати, але й викрити матеріалами, перевіряючи, як це було в дійсності, користуючися вказівками, які дав т. Сталін в листі «Про деякі питання історії більшовизму». Вивчаючи роль та діяльність партійної організації на підприємстві, треба виходити з тих настанов, які дав т. Сталін в роботі «К вопросам ленинизма». Вони зводяться до того, що «Поняття історії й кляси не повинні бути ототожнювані, як цілком різні «якості», не тільки в період голування пролетаріату до захоплення влади, але й під час цього захоплення, і по тому, загалом увесь перехідний період будівництва соціалізму. Змішання цих двох понять було джерелом багатьох тесретичних і прак-

¹) Сталін, «Вопросы ленинизма», 1930 г., 2-ое изд., стр. 87.

²) Лепешинский, «Пролетариат и его партия в эпоху диктатуры рабочего класса». История пролетариата СССР, 1930, № 2, стр. 4.

тичних помилок у таких представників опортунізму, «як і «еконімісти» або меншовики, а також у різного роду «ухильників» у нашій партії за останні 10—12 років»¹⁾. Треба вивчати роль партії, як сили, що скеровує широкі маси трудящих через систему підійм та приводів. Основними формами цих приводів за диктатури пролетаріату є — ради, комсомол, профспілки, кооперація, добровільні т - ва тощо. Під кутом зору боротьби партії за справжнє перетворення цих організацій на провідні сили між нею та масою треба вивчати діяльність робітничих організацій на підприємстві так до Жовтня, як і за часи диктатури пролетаріату. Вивчаючи роль партії в цих організаціях, що виникли на заводі під час диктатури пролетаріату, треба пов'язати її з загальним політичним та господарським станом країни, урахувавши роль СРСР, як батьківщини пролетаріату всього світу (інтернаціональні зв'язки організацій підприємств, робота серед закордонних робітників, що працюють на підприємстві, тощо). Вплив заводської партійної організації не обмежується самим підприємством і вивчення ролі робітництва підприємства поза межами підприємства треба пов'язати з ролю заводської більшовицької організації в вирішенні всіх тих завдань, що стояли перед робітництвом цілої країни. Особливу увагу треба звернути на цю роль заводської партійної організації, вивчаючи участь робітництва підприємства в соціалістичній революції.

Як складова частина історії пролетаріату СРСР, історія робітництва підприємства України повинна відображати ті особливості, що властиві для робітничої класи України. Ці особливості були і є на сьогодні. Заперечення істориками великодержавниками цих особливостей, нівелювання ними історичного процесу — це є фальсифікація історії, яка виникає з їх класової спрямованості. Виявлялися ці особливості на всіх етапах класової боротьби пролетаріату України. Революційний рух пролетаріату в кол. Російській імперії це процес безперечної єдності, — але єдності не механічної, а єдності різноманітності. І ця різноманітність єдності для революційного руху робітництва України була і є функцією національних особливостей робітництва України. Представники української буржуазії намагалися, перебільшуючи цю різноманітність, заперечити єдність революційного руху робітництва в цілому. Таким шляхом йшов Яворський, Левинський, Порш. Але ця фальсифікація відповідала політичним настановам авторів.

Вивчаючи економічне становище робітництва підприємств України, треба знаходити ті відтінки, що відрізняють становище робітництва України, яке було наслідком колоніального стану України. Правда, великоросійських селян та робітників не менше визискували великоросійські поміщики та капіталісти од українських, але на Україні був ще додатковий національно - колоніальний прес. Колоніальне становище України виявилось в концентрованості виробництва, мало вплив на соціальний та національний склад робітництва, на умови праці, на систему зарплатні, навіть на питому вагу кваліфікованого та некваліфікованого робітництва на підприємстві тощо.

¹⁾ *Лепешинський*, тамо ж, стор. 9

«Додаткову» національну експлуатацію не можна змазувати та підфарбовувати, вивчаючи історію робітництва підприємства. З другого боку, не можна всю систему класового та національного пригнічення освітлювати лише як національно-колоніальне пригнічення. Про додатковий прес національно-культурної експлуатації не треба забувати вивчаючи історію робітництва підприємства України. Цей додатковий прес виявлявся і на підприємстві, бо підприємство не було відгороджене від загальної політики царського уряду. В межах підприємства виявлявся і національний гніт і він певним чином впливав на форми революційного руху. В межах підприємства почалася також боротьба за національне визволення України. Єдиним і послідовним до кінця борцем за нац. визволення був пролетаріят України, що, разом з пролетаріятом Росії, за керівництвом більшовицької партії провадив боротьбу за знищення всякого національного пригноблення, за право нації на самовизначення. Треба, на конкретному матеріалі з історії підприємства, показати, як чудово уживалися разом капіталісти різних націй (українці, євреї, поляки, росіяни тощо) в ролі акціонерів зискових мільйонових справ, як вони, в той же час, ведучи боротьбу з робітництвом, обстоювали гноблення та нерівноправність націй. Треба показати, як за допомогою та через діяльність націоналістичних партій, що прикривалися соціалістичною машкарою, буржуазія намагалася розбещувати робітників націоналістичними гаслами, в той час як сама підпорядковувала національні інтереси прибуткові.

Буржуазія перефарбовувала своє національне обличчя відповідно до вимог захисту та збільшення прибутків. Так, під час оголошення імперіялістичної війни багату інонаціональних фабрикантів України та Росії всіма можливими засобами намагалися удати з себе «руських», «православних». Це потрібне було, щоб не підпасти під організовані урядом погроми німецьких фабрикантів та щоб одержати військові замовлення від царського уряду, — для того, щоб заробити на війні. Для ілюстрації такого перефарбування наводимо два документи з історії заводу Гельферих - Саде в Харкові (тепер завод с. - г. знарядь «Серп і Молот», Харків). Перший документ, автор якого є харківський губернатор, має такий зміст: «Т - во Гельферих-Саде должно почитаться предприятием русским, имеющим право на получение во время войны всех причитающихся ему платежей»¹⁾. Другий документ — це заява дирекції, що була написана після Жовтня та мала завдання захистити завод від націоналізації. Зміст його трохи інший. Наводимо його цілком: «Харьков, 30 декабря 1917 г. Господину Харьковскому Губернскому Комиссару. Правление Т - ва имеет честь довести до Вашего сведения, что 12 ноября 1917 г. Исполнительный Комитет Совета Рабочих и Солдатских Депутатов сообщил, что им «санкционирован секвестр» нашего предприятия. На запрос, когда и кем сделано постановление о секвестре, санкционированное Исполнительным Комитетом, от последнего ответа не последовало.

Письмом же от 21 декабря 1917 г. Исполнительный Комитет Совета Рабочих и Солдатских Депутатов уведомил Правление, что предприя-

¹⁾ «Молотарка» — орган парт., проф. та комсом. комітетів Харківського заводу «Серп і Молот», 1932, № 20 (667).

тие секвестровано Исполнительным Комитетом Совета Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов.

Считаем поэтому необходимым довести до Вашего сведения, что 80% всего акционерного капитала принадлежит гражданам союзных дружественных держав, под защитой которых находятся права и имущество Товарищества.

В виду изложенного, имеем честь просить не отказать принять все необходимые меры охраны имущества Т - ва. За Правление Товарищества М. Гельферих - Саде (підпис)»¹).

Ці два документи свідчать про те, на яку валюту буржуазія розцінювала свою національну гідність. Такі явища не виняткові, а скоріш є законом для історії багатьох і багатьох заводів України. Законом для історії підприємства є спілкування фабрикантів та заводчиків усіх націй проти розвитку пролетарської революції на Україні. Цей закон по - різному реалізували на різних заводах України, але суть була одна. Єдиний фронт різних націй буржуазії масковано декларациями про захист національних інтересів, масковано навіть соціалістичними гаслами, але факти з історії підприємств говорять про реальну класову політику. Для прикладу наводимо ще один документ з історії того ж заводу (Гельферих - Саде). Автор цього документу є уряд, який деякі дослідники навіть називали українським народнім урядом, ім'я цього уряду—Центральна Рада. Зміст цього документу такий: «Оголошення. На основі розпорядження Української Центральної Ради, завод і контора Товариства «М. Гельферих - Саде» повертаються їх законним власникам. Бувші уповноважені повинні негайно передати усе майно Правлінню Товариства «М. Гельферих - Саде». Харківський Губерніяльний Комісар Української Народньої Республіки. За секретаря (підпис). Квітня 1918 р. м. Харків»².

У світлі таких фактів, які є типові для багатьох заводів України, зрозумілим робиться намагання української буржуазії прикривати боротьбу за свої класові інтереси машкарою боротьби за «національну єдність». Буржуазія намагалася також, використовуючи соціалістичну машкару, впливати на революційну боротьбу пролетаріату, розбити єдиний пролетарський фронт, щоб вести боротьбу з окремими загонами і тим унеможливити перемогу соціалістичної революції. Різних заходів вживала для цього буржуазія. Один із цих заходів яскраво розшифровує лідер Укр. дем. партії та один з авторів програми цієї партії — Чикаленко. Він пише: «Коли противники цієї програми висловлювали мені дивування, як я, великий землевласник феодал, згодився на «соціалістичну програму», то я відповів так: Я певний, що в нашій хліборобській країні колись земля мусить перейти в руки народні, то ліпше передати її тепер за викуп, ніж потім її мають відібрати задурно... Щодо 8-годинного дня та переходу фабрик до рук робітників, то й це, на мою думку, колись здійсниться, тільки певне в іншій формі. Взагалі соціалізм я вважаю за путеводну зорю, яка вказує путь, по якій людність повинна йти, але ніколи не

¹) Центр. Архів Революції, Ф. «Губернский Комиссар» 1917 р., спр. № 44.

²) Центр. Архів Революції, Ф. «Губерніяльний Комісар У.Н.Р.» 1918 р. спр. № 5.

досягне його, як не досягла справжнього християнства, а пристосувала його до життя; так само буде і з соціалізмом. А тому нічого страшного в нашій програмі я не бачу і голосував за неї, щоб *притягнути до нашої партії широкі кола людности*»¹⁾.

Ту ж по суті тактику запровадив РУП. Орган РУП'у — «Гасло» повторював політику Чикаленка. Лола в роботі «З історії укр. соц. руху» так описує позиції цього органу РУП'у: «Гасло» обіцяло познайомити з програмою партії, але своєї обіцянки не додержало, позаяк цей журнал взагалі мало цікавився теорією, признаючись, що те (редакція «Гасло») дуже непевнено уявляє собі й мало цікавиться тим, що звичайно розуміється під метою соціалізму. Ся мета є для нас ніщо, рух усе»²⁾. Інші партії для боротьби проти робітництва формально ставали на ґрунт марксизму, фальсифікували його, вихолощували революційну суть, для того, щоб мати змогу, маскуючись марксистською фразеологією, вести розкладницьку роботу серед робітників України.

Діяльність націоналістичних партій на підприємстві мала за мету послабити зв'язок та спілку між робітниками українцями, євреями, росіянами тощо. Це була діяльність скерована на боротьбу проти розвитку пролетарської революції та, разом із тим, і проти національно-визвольного руху. Ця боротьба провадилася як на підприємстві України, так і поза межами його. Треба на конкретних фактах з історії підприємства показати чинність тези Леніна, яку він виставив в боротьбі з українськими націоналістами. Він писав: «Противник визвольних прагнень українців є кляса поміщиків, великоруських та польських, потім буржуазія тих самих двох націй. Яка суспільна сила здатна дати відсіч цим клясам? Перше десятиліття ХХ віку дало фактичну відповідь: ця сила є виключно робітнича кляса, що веде за собою демократичне селянство. Намагаючись поділити і тим послабити дійсну демократичну силу, за чиеї перемоги було б неможливе національне насильство, П. Юркевич зраджує інтереси не тільки демократії взагалі, але й своєї батьківщини України. З єдності чинности пролетарів великоруських та українських вільна Україна можлива, а без такої єдності про неї не може бути й мови»³⁾.

Так, на заводах України робітництво страйкуючи часто ставило вимоги рівноправности мови, національної школи й боролося за національне визволення. За приклад страйків такого ґатунку може стати хоча б такий, що був відповіддю на заборону царського уряду святкувати 100-річний ювілей Т. Шевченка. Поліцейський наглядач Харківського Паротягобудівельного заводу надіслав дописа Харківському губернаторові, 26 лютого 1914 р., проте, що: «Сего числа, в 2 часа 20 минут дня, рабочие нового теплового цеха завода, количеством 270 человек, самовольно оставили работы и вышли из цеха во двор, а затем на улицы и порасходились по домам. Причина оставления работы и ухода из завода, как заявили рабочие начальнику цеха... по случаю дней рождения и смерти писателя Шевченко»...

¹⁾ Чикаленко, Спогади, ч. III, стор. 11.

²⁾ Лола, З історії укр. соц. руху, стор. 2.

³⁾ Ленін, Національне питання. Вид. Пролетар. 1932 р., стор. 39

Цей страйк є характеристичний тим, що в той час, коли українська буржуазія схилилася перед наказом царського уряду, тільки робітництво по-пролетарському відзначило Шевченківські дні страйком.

Подібні страйки були по багатьох підприємствах України.

Вивчаючи участь робітництва підприємства в боротьбі за перемогу соціалістичної революції, яка в той же час була боротьбою за утворення умов розвитку соціалістичної української культури, треба, насамперед, вивчати його участь у боротьбі за перемогу інтернаціональної класової свідомости, в боротьбі проти українського та великодержавного шовінізмів. Треба вивчати і те, як національне питання розв'язувано на підприємстві під час громадянської війни та розв'язується в добу соціалістичного будівництва. Треба вивчати не тільки те, як робітництво підприємств у боротьбі за соціалістичне будівництво опанувало культуру — пролетарську змістом та національну формою, але й те, що нового внесло до скарбниці пролетарської культури робітництво цього підприємства. Треба також вивчати вплив великодержавницької ідеології на деякі прошарки робітництва підприємства. Вивчаючи коріння цих впливів, форми проявів їх, — як у дореволюційну добу, так за часи громадянської війни та соціалістичного будівництва, треба конкретними матеріялами показати ролі націоналістів усіх ґатунків, як ідеологів контрреволюційної буржуазії.

За основну методологічну засаду для вивчення участі робітництва в нац. культ. будівництві доби соц. реконструкції є марксо-ленінська теза про період соц. реконструкції, як період розвитку культури національної формою, пролетарської змістом: «Ті, що скочують у сторону великоросійського шовінізму, глибоко помиляються, гадаючи, що період будівництва соціалізму в СРСР є період розвалу і ліквідації національних культур. Справа тут якраз навпаки. Справді період диктатури пролетаріату й будівництва соціалізму в СРСР є період розквіту національних культур, соціалістичних змістом і національних формою. Вони, очевидно, не розуміють, що розвиток національних культур повинен розгорнутися з новою силою, коли запровадять і вкорінять загальнообов'язкове початкове навчання рідною мовою. Вони не розуміють, що тільки за умови розквіту національних культур можна буде приєднати по-справжньому відсталі національності до справи соціалістичного будівництва. Вони не розуміють, що в цьому саме й є основа ленінської політики — допомагати й підтримувати розвиток національних культур народів СРСР»¹⁾. Отже для розуміння класової боротьби робітництва, для розуміння національно-визвольної боротьби, для розуміння коріння дрібнобуржуазних ухилів серед деяких верств робітництва підприємства треба вивчати також і національний склад робітництва підприємства, бо динаміка національного складу допоможе висвітлити форми класової боротьби, а надто ці дані потрібні для зрозуміння реалізації ленінської національної політики на заводі за доби диктатури пролетаріату.

Розуміння класової боротьби робітництва підприємства до Жовтня, розуміння ролі робітництва на підприємстві та поза межами його за часи диктатури пролетаріату вимагає також вивчення складу ро-

¹⁾ Сталін, Питання ленінізму. Пролетар. 1931 р., стор. 477.

бітництва на всіх етапах існування підприємства. В межах підприємства робітництво ніколи не являло собою суцільної маси. Цього не було на капіталістичній фабриці, цього немає ще й сьогодні на соціалістичному підприємстві. Аналізуючи склад робітництва за часи капіталізму, Ленін писав: «Капіталізм не був би капіталізмом, коли б «чистий» пролетаріят не був оточений массю надзвичайно рябих переходових типів — від пролетаріяту до півпролетаріяту (того, хто наполовину вишукує кошти для життя продажем робочої сили), від півпролетаріяту до дрібного селянина (і дрібного ремесника, кустаря, дрібного господаря загалом), від дрібного селянина до середнього й т. д., коли б у середині самого пролетаріяту не було поділів — на більше і менше розвинені верстви, поділів земляцьких, професійних, інді релігійних»¹). Та перша фаза соціалізму, в якій ми зараз ведемо нашу боротьбу, ще не встигла зліквідувати цю спадщину попередньої доби.

Склад робітництва підприємства змінювався залежно від причин економічних та політичних. Ці причини призводили до різної питомої ваги окремих соціальних прошарків на певних етапах класової боротьби. Вивчаючи динаміку диференціації пролетаріяту в умовах капіталізму, треба не забувати про спроби буржуазних соціологів кваліфікувати це явище, як непримиренність інтересів у межах пролетаріяту, як класи. Зрозуміло, що такою постановою питання вони намагаються зняти з порядку денного класову боротьбу пролетаріяту як класи проти буржуазії. Це видно хоча б із висловлювань Зомбарта. Він пише так: «Пролетаріят є роз'єднаний, розлучений, і зв'язок з товаришам є не міцніший, ніж у оної пішки: ки з і шмиц у величезній купі піску». Відціль він робить висновки: «З цього емпіричного класового положення не можна вивести й не можна сконструювати ніякої єдності і ніякої значущості». Другий дослідник Шмоллер продовжує Зомбарта, вказуючи на те, що говорити про єдність пролетаріяту це така хитка та безпідставна фраза, як і твердження про протиставлення робітництва буржуазії. Гімер (Суханов), Кавтський, в іншій літературній формі, повторюють твердження про непримиренність інтересів окремих соціальних прошарків в межах пролетаріяту. Зрозуміло, чому ці автори хочуть так роз'єднати пролетаріят як класу, зрозуміло чому вони, в даному разі, плутають соціальний склад суспільства, яке складається з клас, із складом класи, що складається з прошарків. Ця плутанина, маючи пропагандистську мету, визначається політичним настановленням цих авторів. «Зрозуміло, що, коли ми говоримо про соціальну структуру суспільства, то під цим терміном розуміємо розподіл суспільства на класи. Коли ж іде справа про вивчення структури однієї класи, то під цим розуміємо вивчення окремих, економічно відмінних один від одного, прошарків, для того, щоб уловити: а) основну масу цієї класи, б) ті прошарки, що до неї просякли з інших клас, в) ті прошарки, що від неї відокремлюються (відхід до інших клас, декласування)»²). Чітку характеристику цих прошарків

¹) Ленін, т. XVII, стор. 162.

²) Маркус, К вопросу о методах изучения социального состава пролетариата СССР. История пролетариата СССР. 1930. № 2.

дав т. Сталін на пленумі Комінтерну в грудні 1926 р. Він говорив: «Пролетаріят як класу можна було б поділити на три верстви. Перша верства — це основна маса пролетаріату, його ядро, його постійна частина, — це та маса «чистокровних» пролетарів, яка уже давно розірвала зв'язки з класом капіталістів, — ця верства є найнадійніше опертя марксизму. Друга верства — це недавні вихідні з непролетарських клас, з селянства, з міщанських клас, з інтелігенції. Це вихідні з інших клас, що недавно лише влилися до складу пролетаріату і внесли до робітничої класи свої навички, свої вагання, свої хитання. Ця верства яляє найсприятливіший ґрунт для всіляких анархістських, піванархістських і ультра-лівих угруповань. Нарешті, третя верства — це робітнича аристократія, верхівка робітничої класи, найзабезпеченіша частина пролетаріату, з її прагненнями до компромісів з буржуазією, з її переважним настроєм пристосовання до «могутніх цього світу», з її настроєм «вийти в люди»¹. По деяких підприємствах України прошарки робітництва іноді деякою мірою збігалися з національним складом; так на підприємствах, улаштованих закордонними капіталістами, іноді робітничу аристократію довозили з-за кордону. Велике значення для вивчення соціального складу робітництва підприємства має і те, з яких районів (національних, економічних) підприємства комплектувано робочою силою. Висвітлення цього допоможе зрозуміти, із яких соціальних прошарків складалося робітництво підприємства на початку його існування. Зрозуміло, що великий вплив на формування робітництва підприємства мало також і те, в яких економічних та політичних умовах будовано підприємство: чи то в добу піднесення, чи кризи; стан ринку робочої сили на той час, — неврожай, голод, чи відносно сприятлива с.-г. кон'юнктура для селянства тощо. Надзвичайно великий вплив мали такі явища, як війна та революція. Всі ці явища впливали на зміни складу робітництва весь час, аж до Жовтневої революції. Тому, не можна аналізувати динаміку складу робітництва без вивчення тих явищ, що впливали на зміну соціального складу. Вивчення складу робітництва потрібне не лише щоб зрозуміти ролі в загальній пролетарській боротьбі окремих загонів пролетаріату, а і для розуміння шляхів зв'язку з селянством, для розуміння шляхів впливу робітництва на класову боротьбу на селі. Від того, які прошарки робітництва впливали на революційну боротьбу селянства, залежала організованість, програмовість та успіх селянської боротьби. Селянство, в основному, училося пролетарських методів класової боротьби через зв'язок з робітництвом, воно зв'язувалося з більшовицькою партією через робітництво, отже, вивчення соціального складу, вивчення соціального оточення окремих прошарків робітництва висвітлить зв'язок робітництва з бідняцько-середняцьким селянством на всіх етапах класової боротьби — до Жовтня, під час громадянської війни, аж до сьогоднішнього дня. Особливо актуального значення набуває вивчення

¹) Сталін, Об оппозиции. Стор. 444.

динаміки складу в розділах, що будуть присвячені ролі робітництва підприємства в боротьбі за соціалістичне перетворення сільського господарства. Це вивчення висвітлить шляхи керування від пролетаріату масами трудящих не пролетарів при переході від першого до другого й від другого до третього гасла партії в селянському питанні; пояснить, як в епоху диктатури пролетаріату міць спілки з незможником стала за передумову встановлення «змички» пролетаріату з середнім селянством, за передумову суцільної колективізації та ліквідації куркульні як класи, за передумову створення нової основної опори пролетаріату на селі — маси колгоспного селянства. Вивчаючи роль робітництва підприємства в класовій боротьбі на селі, треба ув'язати це вивчення з процесом переходу самих робітників підприємства, що мають сільське господарство, до колгоспів та вивчити роль робітництва підприємства в цілому в справі організації соціалістичного сектору в сільському господарстві (шефство, політична, культурна, технічна допомога, 25-тисячники тощо).

Вивчаючи динаміку складу робітництва підприємства, треба також вивчати процес зникнення робітничої аристократії на соціалістичному підприємстві. Треба вивчати форми боротьби цього прошарку, зв'язаного з капіталістичним ладом, зараженого буржуазним світоглядом, проти соціалістичної революції, проти заходів радянської влади. Боротьба ця набувала партійного оформлення, іноді маскувалася в «позапартійний» одяг, іноді ж виявлялася в опозиційних угрупованнях контррев. троцькістів, сапроновців тощо. Для вірного розуміння і цієї боротьби потрібне вивчення динаміки складу робітництва.

Як джерела для вивчення динаміки складу до Жовтня, крім епізодичних відомостей, які зустрічаємо в різному листуванні як заводоуправи, так і установ, що боролися з революційним рухом робітництва, — повинні придатись і канцелярські книжки, куди записували всіх, кого приймали на завод. В ці книжки заносили всі відомості з паспортів, здебільшого про походження, національність, вік, місце народження, стан тощо. До цих відомостей треба ставитися критично, але в основному вони є найповніше джерело.

Не ставлячи собі завдання охопити всі проблеми, зв'язані з історією робітництва підприємства, ми в даному разі підкреслюємо, що, незалежно від плану роботи, ці основні проблеми повинні лягти в основу історії робітництва підприємства та визначити зміст та спрямованість такої роботи.

И

Проф. О. ОГЛОБЛІН

ДО ІСТОРІЇ МЕТАЛЮРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ПРАВО- БЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ¹⁾

I

Плянове розгортання соціалістичного будівництва СРСР, зокрема на терені УСРР, висуває на порядок денний ряд надзвичайно важливих проблем. Одна з найактуальніших проблем — це проблема металю, передусім заліза. Тбв. Сталін на XVI з'їзді партії казав, що (в царині промисловости) — «головна проблема — форсований розвиток чорної металургії». «Це завдання — пише він — ми повинні виконати, хоч би що, коли ми хочемо по - справжньому розгорнути індустріалізацію країни» ²⁾. Напередодні другої п'ятирічки це покладає на плянові й господарчі органи Союзу й УСРР обов'язок провести велику роботу щодо мобілізації наших залізорудних ресурсів. З одного боку, потреба поширити залізорудні ресурси Союзу, а з другого — зростання питомої ваги місцевих запасів промислової сировини, зокрема залізної руди, — визначають доконечну потребу систематичного дослідження нових родовищ залізних руд (та інших корисних копалин) і, залежно від наслідків цього дослідження, їхній облік та використання для соціалістичної промисловости.

Залізорудна територія Правобережної України охоплює чималі простори Правобережної частини Київської області, надто її Поліської смуги. Залізні руди, різного виду й ґатунку, залягають скрізь на цій території. Ще в другій половині XIX століття Осовський (а за ним і інші автори) так визначав межі цієї території. «Якщо від місцевости, що поміж м. Романовим та Високою Піччю, проведемо лінію на схід, течією Тетерева, до Денешів і навіть більше на південний схід від останнього села—до місцевостей, що поміж річкою Бобрівкою і Корчаком, то на північ від цієї лінії починається просторінь, де залягають залізні руди... Постійні зложища залізних руд, починаючись від зазначеної південної їх межі, течією Тетерева продовжуються на північ від цих місць в бік шосейної дороги з Житомира до Зв'ягля. Можна гадати, що зложища ці зв'язані зі зложищами руд, поширеними в північних частинах Житомирського повіту понад р. Іршею і звідти, без перерви, далі на північ до найбагатших родовищ залізних теж руд, розвинених на простороні всього майже Овруцького повіту» ³⁾.

¹⁾ Ця стаття є попереднє звідомлення ширшої праці, що її готується до друку.

²⁾ *Й. В. Сталін*, Питання ленінізму, (вид. друге, 1932 р., ст. 481.

³⁾ *Г. Осовський*, Из путевых замѣток по Волынской губернии (Жит. 1869), ст. 26 — 27.

Продовженням волинських залізних руд певною мірою є залізні руди Північної Київщини (кол. Радомишесьький і Київський повіти). Родовища залізної руди, здебільша, зосереджені в узбережжях рік: Тетерева і його допливів Гуйви, Гнилопяти, Здвижа, Каменки й Ірші (з їхніми теж допливами); особливо багате на залізні руди узбережжя р.— Ірші; Уші з її допливами Жеревом і Норином (з їх допливами); Уборті з її допливами; Славешні з її допливами; Случа з його допливами; Ірпня та інших.

У цій статті ми не маємо змоги докладно спинитися на матеріалах і висновках щодо характеристики залізрудних родовищ на цій території, їх геологічного походження, мінералогічного визначення, нарешті, їх хеміко - технологічної аналізи. Треба зауважити лише, що в цих родовищах ми маємо декілька видів залізних руд, що в основному зводяться до двох груп рудого залізняку (лімоніту): рудий залізняк («горная руда») й т. зв. болотяна руда. Залягають вони, здебільшого, окремими гніздами, часто недалеко від поверхні землі. Загальні запаси їх, безперечно, величезні. Дані хеміко - технологічної аналізи дали дуже цікаву картину. Відсоток заліза пересічно близько 40, а максимум до 60%. Традиційна гадка, щодо великої фосфористости цих руд, є, безперечно, помилкова (на 39 аналіз — 22 дали негати́вний наслідок, 10 — лише сліди фосфору, решта — дуже незначний відсоток). Сірки в цих рудах немає (майже всі аналізи дали негати́вний наслідок). Але взагалі треба сказати, що правобережно-українські руди ще дуже мало досліджені—і щодо свого географічного розміщення (й кількості) і щодо своєї якості. З другого боку, так само не досліджено історію цього питання. Між тим, на базі місцевих залізних руд колись існувала й розвивалася важлива галузь місцевої промисловости. На оцій широкій території, гніздами, так само, як і сировинна база цієї галузі промисловости — залізна руда,—були розкидані декілька сот невеличких промислових підприємств (т. зв. рудні) і розробок залізної руди для потреб цієї промисловости, а за другої половини ХІХ ст. тут розвинулися були значні осередки капіталістичної металургії.

II

Залізна промисловість на терені Правобережної України має свою досить довгу історію. Рудництво (здобування заліза й оброблення його) на цій території сягає дуже далеких часів, ще передфевдального суспільства. Археологічні розкопи Антоновича виявили в межах так званої «Древлянської землі» наявність залізного виробництва з давніх - давен. Конти́гент залізних речей, знайдених під час розкопів, свідчить про те, що ця галузь промисловости обслуговувала найрізноманітніші потреби господарства й хатнього побуту ¹⁾. Дані лінгвістичні так само стверджують велике поширення залізних виробів на терені тогочасних українських земель. Нарешті, маємо й повні вказівки історичні про ковальство ²⁾. Але перші документальні згадки

¹⁾ В. Б. Антонович, *Раскопки в стране Древлян* (СПБ, 1893), ст. 20.

²⁾ М. Д. Хмыров, *Металлы, металлические изделия и минералы в древней России* (СПБ, 1875), ст. 31—33.

про залізні заводи (рудні) маємо вже з часів фєвдальної формації. У грамоті Володимира Ольгердовича бл. р. 1390 згадується «Рудня» десь коло Радомишля, що вказує на існування тут залізного заводу¹⁾. Бл. р. 1471 є нотатка про «село Рудники» коло Житомира²⁾.

Від XVI століття починаючи число рудень більшає й територія їхня зростає. Найдавніші осередки рудницької промисловости були, очевидно, в околицях Житомира, на узбережжі середньої течії р. Тетерева та його притоків.

Але з другої половини XVI ст., в процесі колонізації Наддніпряни, межі рудницької промисловости посунулися на схід, в узбережжя р. Тетерева (долишця течія), Здвижа й Ірпеня. Зростання фєвдально - кріпацької системи визначило поширення рудництва в першій половині XVII ст. скрізь на цій території. Рудні були або в руках дідача (чи державця) маєтку, або були на оренді в різних підприємців — місцевих і (здебільшого) зайд - рудників. Це були невеличкі підприємства зі (здебільшого) кріпацькою організацією праці. Акти про рудництво того часу згадують, раз - у - раз, про «челядь» рудницьку, себто робітників на тих руднях, що виконували «роботу панську» (1646 р.)³⁾. Яскраво малює це один документ (щоправда, пізнішого часу). Це «повідання возного», що подав таке: «Zebrawszy wszystkich noddanych w tych majątnosciach będących Potapowskich, Pulczynskich y rudnikom w rudni będąc ch rozkazalem onym aby wszelakie poddanstwo y posluszenstwo panom Pruszynskim malzonkom jako panom swoim zastawnyw czynili y pełnili, ktorzy zaraz przy mnie woznym ich msciow panow Pruszynskich malzonkow za panow sobie przelawszy na rabotu rozne poszli y wszelakie posluszenstwo oddawac poczeli»⁴⁾.

Залізо й залізні вироби мали доволі широкий збут на місці і їх вивозили й до інших країв України (приміром до Галичини, зокрема, в обмін на коломийську сіль), а також за кордон⁵⁾.

Селянська революція 1648 року, безперечно, зірвала це павутиння фєвдально - кріпацького визиску селянства. Актів матеріяли свідчать, що «за наступенем войны козацької, а рачей своеволи и бунтохлопских» (1649)⁶⁾ — (як бачимо, клясові вороги українського селянства середини XVII ст. краще розуміли й одвертіше визнавали клясову суть т. зв. «Хмельниччини», ніж буржуазні українські історики), ряд промислових закладів, і серед них рудень, спустошено. або й зовсім зруйновано; багато підприємств перейшли в інші.

1) E. Rulikowski, Opis powiatu Wasylkowskiego (Warszawa, 1853), st. 33.

2) Архив Юго - Западной России, ч. VII, т. II, ст. 6.

3) КЦАДА, Ак. кн. № 17, арк. 429.

4) Подаємо переклад уривку: «зібравши всіх підданців тих маєтків Потапівських, Пулчинських і копачів руди, що були на рудні, (я) наказав їм, щоб вони панові Прушинському з його дружиною всіляке підданство й служняність чинили й виконували, як своїм панам — і вони зараз же, при мені, возному, визнали їх — панів Прушинських — за своїх панів і пішли на різні роботи й почали виконувати в усьому їхню волю» КЦАДА, Ак. кн. № 4, арк. 303 (1689 р.) Курсив скрізь наш.

5) А втім, закордонне залізо довозили на Україну (М. Грушевський, Історія України - Руси, VI (Київ - Львів, 1907), ст. 219).

6) КЦАДА, Акт. кн. № 19, арк. 560 — 562 (1649 р.).

руки. Але найголовніше було звичайно те, що перші успіхи селянської революції знищили кріпацьку працю сільської людности, розпоширили отую «челядь» рудницьку по різних повстанських купах і козацьких загонах, а згодом громадянська війна й чужоземна інтервенція завдали великої господарчої руйнації. Але процес розвитку рудницької промисловости продовжувався за другої половини XVII й на початку XVIII ст. Рудництво концентрується здебільшого на Поліссі (Овруччина). На старих рудниках з'являються нові рудні, ростуть великим числом і цілком нові підприємства. Февдально-кріпацьке господарство, утруднене тепер у своїх торговельних стосунках з Заходом, поквалливо береться до ширшої експлуатації місцевих залізородних ресурсів, панство з його численною агентурою завзято б'ється за руду, й актови матеріяли того часу вщерть повні згадок про повсякденні сусідські сварки за рудовмісні землі, за будування рудницьких гребель тощо. Ретельно беруться за рудництво й монастирі, що певною мірою спричинилося до невдоволення навіть з боку шляхти.

Середина й друга половина XVIII ст. — часи найвищого розвитку й, разом із тим, початок занепаду старого рудництва—пересувають головні рудницькі осередки на полудневий захід цієї території, на узбережжя горішньої (вище Житомира) течії р. Тетерева з його лівими допливами (Чуднівщина), а так само на узбережжя середньої течії р. Случа з його правими допливами (Зв'ягельщина). Саме цього часу число рудень було найбільше (понад 200). Панщизняна праця на руднях, що очевидн) відновлена була скоро по погромі селянської революції 1648 року, зростає протягом XVIII ст.. Рудні XVIII ст.— то здебільшого промислові заклади з кріпацькою організацією праці¹⁾. Тоді ж таки, в кінці XVIII ст., вперше з'являється тут домнене виробництво («Високий Піч» р. 1778 на Чуднівщині, в маєтку Кабрита, варшавського банкіра²⁾). Підприємства ці були, безперечно, кріпацькі мануфактури. За XVIII ст. правобережно українськими залізними рудами починає цікавитися й геолого-географічна й технічна література польська (приміром, праці Ржончинського «*Historia naturalis curiosa Kedni Poloniae*» 1721 р., Осинського — «*Opisanie polskich zelaza fabryk*» р. 1782 тощо).

Процес розкладу феодально-кріпацької системи, що розпочинається наприкінці XVIII століття, і зростання капіталістичних елементів позначилися так само певним занепадом кріпацької мануфактури в металургійній промисловості. Хижаська експлуатація залізородних багатств, виснаження деяких старих родовищ, дуже низький технічний рівень виробництва, нові умови ринку (надто після розборів Речі Посполитої й прилучення Правобережної України до складу Російської імперії), а, найголовніше, — кріпацький визиск селянства, — спричинилися до поступовного зменшення за-

¹⁾ Див. «Архив Юго - Западной России», ч. VI, т. II, ст. 14 — 17.

Р. 1765 згадується «панщина на руднях Троянівських» (КЦАДА, Акт. кн. № 76, арк. 244 зв.).

²⁾ АЮЗР, ч. V, т. II, 316.

гального числа підприємств (рудень). За, далеко непевними, даними (взагалі треба застерегти велику неточність і неповність даних тогочасної статистики), на території Київського воєводства р. 1790 — 1791 було близько 200 рудень¹). На початку ХІХ ст. в межах Волинської й Київської губернь рахувалося залізних заводів близько 150; р. 1852 — 55, а року 1863, після реформи 1861 року, — 16. Насамперед це помітне на сході залізнорудної території, в межах к. Київської губерні. Р. 1803 в Київському повіті було 9 залізних заводів (рудень); р. 1809 там таки було лише 2 рудні. Р. 1828 (і 1832) в Київському повіті вже не було жодної рудні. Довше трималося рудництво в межах Радомишельського повіту. Р. 1809 там рахувалося 27 залізних заводів; р. 1828 — 25 (не рахуючи 4, що того року «находились в бездействии»). Р. 1832, після повстання 1831 року й конфіскації маєтків польських дідичів, рахувалося тут залізних заводів лише 12 і ця кількість, очевидно, тримається до середини ХІХ ст., коли число рудень сходить нанівець (р. 1852 — 5, р. 1831 — лише 1). Міцніші були позиції рудницької промисловости на заході залізнорудної території, в межах східних повітів кол. Волинської губерні. Загалом рахувалося залізних заводів на Волині: р. 1807 — 123; р. 1828 — 111 (з них, певно, чинних — 83, при чому в межах даної залізнорудної території було 81); р. 1846 — 86; р. 1852 — 49; р. 1863 — 15²). З другого боку, занепад кріпацької мануфактури позначився й на доменному виробництві. В середині ХІХ ст. доменне виробництво провадили на 6 заводах (з них 5 у Житомирському й Новоградволинському повітах), що серед них перше місце посідав Денешівський завод. Але стан усіх цих заводів був досить тяжкий³).

Занепад рудницької промисловости, в умовах розкладу фєвдально - кріпацької системи, привертає увагу дідичів до цієї справи. Недарма в геологічній і географічній літературі першої половини ХІХ ст. помічаємо певний інтерес і до правобережно - українських залізних руд (праці Ладовського р. 1804, Стащиця — р. 1815, Свенцького — р. 1828, Ейхвальда — р. 1830, 1840 та інших). Ті праці стверджували наявність покладів залізної руди на цій території (або в тих чи тих місцях), подаючи загальну, дуже побіжну й часом неточну, характеристику тих зложищ рудних. Поруч із тим про ці руди згадується в багатьох офіційних документах першої половини ХІХ ст. — різних описах відповідних губернь і поодиноких повітів, звітах губернаторів та губерніяльних установ, описах маєтків тощо. Перші ширші

¹) КЦАДА, Акт. кн. №№ 845, 846, *passim*.

²) Дані 1903 року взято з матеріалів Київського Центрального Історичного Архіву, Арх. Київ. губ. правл., № 1645; р. 1809 — Арх. Київ. Гол. Суд., II. Департ., № 24 (227); дані р. 1807 — у Голіцина, Статистические таблицы Всероссийской империи (М., 1807); р. 1828 — з «Журнала Мануфактур и Торговли», 1831, №№ 2, 11; р. 1832 — зі «списка фабрикантам и заводчикам Российской империи», 1832 г., т. I (СПБ, 1833); р. 1846 — з «журн. Ман. и Торг.», 1847, ч. II, ст. 459; р. 1852 — з «Журн. Ман. и Торг.», 1853, ч. IV, табл.; р. 1863 — зі «Сборника сведений и материалов по ведомству Министерства Финансов», 8165, т. II.

³) Н. Бунге, Исследования о железной промышленности в губерниях Киевского Учебного Округа (Київ, 1856), ст. 10 — 24.

досліди залізних руд цієї місцевості проведено р. 1824, коли російський уряд відрядив на Полісся берггавптмана Гельмана, що мав на місці обізнатися з родовищами залізних руд і станом тамтешньої металургійної промисловости, а зокрема вивчити питання про доцільність збудування там скарбового закладу, що працював би на замовлення військової офіції. Гельман зібрав чимало цікавих матеріалів як для характеристики тогочасного стану металургійної промисловости Полісся, так і для опису головних залізних руд¹⁾. Можливо, що з досвідами Гельмана пов'язана була стаття місцевого дідича Кікіна, що мав власні невеличкі залізні заводи (рудні) на Київщині й Волині. Кікін уперше в літературі (його працю надруковано лише р. 1842) дав опис деяких гатунків правобережних залізних руд (а також і спробу їх науково - мінералогічного визначення), в зв'язку з їх використанням для потреб місцевої промисловости. Відзначаючи великі технічні вади тутешнього рудництва, картаючи його архаїчну техніку, Кікін закликав дідичів приділити цій справі належну увагу²⁾.

Розвиток капіталістичних елементів в українській економіці, що яскраво позначився в другій чверті й у середині ХІХ ст., природно, мусив відновити й практичний інтерес і теоретичну увагу до проблеми заліза на терені Правобережжя, в зв'язку з ширшим питанням про природні ресурси цієї території. Саме в середині ХІХ ст. гостро позначився занепад рудницької промисловости. Старі залізні заводи (рудні) ліквідується, й перед панським господарством, що переходило на капіталістичні рейки, й перед його ідеологами повстало питання про те, що ж спричинилося до занепаду рудницької промисловости, і які перспективи мають місцеві залізні руди. Отож помічасно поживалення інтересу до цієї проблеми. «Комісія для опису губернь Київської Шкільної Округи», що її утворено р. 1850, приділила певну увагу питанням залізної промисловости на Правобережжі. Це виявилось в працях активного діяча тої Комісії, статистика Журавського про Київщину³⁾, в описах Де - ля - Фліза⁴⁾ й Руліковського⁵⁾, в цілому ряді статистично - економічних матеріалів, що частково й по цей день збереглися в архіві цієї Комісії⁶⁾; це особливо помітно в статті відомого економіста й одного з керманічів Комісії — Бунге — «Исследования о железной промышленности в губерниях Киевского Учебного Округа». Праця Бунге задумана була широко, але автор спромігся закінчити й опублікувати лише перший випуск, присвячений — і це характеристично — питанню «Про здобування руди й про витоплення з неї чавуну й заліза». Конституючи занепад цієї галузі промисловости, Бунге виправдував свої студії тим, що «важливість предмету полягає не в кількості одер-

¹⁾ Горный Журнал, 1864, ч. I, ст. 462 — 464.

²⁾ Труды Минералогического Общества в Санктпетербурге, ч. II (СПБ 1842), ст. 9 — 18.

³⁾ Статистическое описание Киевской губернии, I (СПБ, 1852), ст. 87 — 88.

⁴⁾ Відділ рукописів Всенародної Бібліотеки України, збірка Київ. Університета, № 281: збірка Лазаревського, № 45.

⁵⁾ E. Rulikowski, Opis powiatu Kijowskiego (Київ - Варшава, 1913).

⁶⁾ Відділ рукописів ВБУ.

жуваного заліза, але в просторому поширенні залізної руди і можливому розвитку майбутнього її розроблення»¹). Бунге не дослідив глибше цього питання й висновки його були не зовсім відрізнені. Це цілком зрозуміло в умовах кризи кріпацького господарства. Але він зібрав дуже цікавий матеріал, що з нього практичні висновки зроблено на дальшому етапі соціально-економічного розвитку Правобережжя, в умовах буржуазного суспільства.

Перші наукові дослідження волинських руд (київськими цікавилися мало) розпочалися в кінці 1850-х років. Цікава, приміром, публікація про дослідження хеміка й технолога Копчинського р. 1860, що дослідив деякі головні родовища залізної руди в Житомирському повіті. На думку Копчинського, «жодна з відомих йому копалень у Європі не має такої великої кількості металу». Ці дослідження Копчинського спопуляризував дослідник Волині Стецький, що р. 1864 у своїй праці «Wolyń» зняв питання про поширення металургійної промисловости на Волині²).

Перше зведення відповідного геологічного матеріалу щодо волинських залізних руд подав дослідник геології Волині — Осовський, головне, в своїй праці «Геологическо-геогностический очерк Волынской губернии» (1867 р.). Дбайливо нотуючи відомі за того часу дані про родовища залізних руд (власне про місця здобування тих руд), Осовський свідчить про «очевидну неухвагу» до заліза. Називаючи його «ширим золотом нашої місцевости»; Осовський пише: «Кількість його у нас так велика, що, за належного прогресивного його оброблення, за прикладом інших країн Європи, ми не мали б потреби на закордонні вироби з нього». «Більшість досліджень доводить, що *достаток руди є загальний і зустрічаються величезні простори, де її раніше не розробляли і тепер ще вона нечепана*»³). З практичними висновками з цього не заборилися.

III

Історія металургійної промисловости на сході Волині, зокрема історія найбільшого на Волині гірничо-металургійного комбінату — Денешівських заводів — пов'язана з розвитком промислового капіталізму на Україні, починаючи з 70-х рр. XIX ст. Ленін писав: «Після кризи 1873 р. широка смуга розвитку картелів; але вони є ще винятки, ще не міцні. Вони ще є минуше явище»⁴). Саме р. 1873 — 1874 утворено Акційне товариство Денешівського чавунно-ливарного й залізообробного заводу. Товариство було заведено «для влаштування рейковальцівного заводу і для розвитку діяння чавунно-ливарного й залізобробного заводу» в маєткові гр. Дзялинських і гр. Стадницької — с. Денешах (Житомирського повіту).

¹) Н. Бунге, Исследование о железной промышленности в губерниях Киевского Ученого Округа, I, ст. III.

²) Т. I. Stecki, Wolyń, I (Львів, 1864), str. 28 — 31, 203.

³) Труды Волынского Губернского Статистического Комитета, I (Житомир, 1867), ст. 347 — 348.

⁴) Ленин, Империализм, как новейший этап капитализма (вид. II, 1919), ст. 17.

Основний капітал Товариства визначений був 800 тис. крб. ¹⁾ Товариство розгорнуло широку діяльність. Момент був дуже сприятливий. Потреба на залізо, в зв'язку з реформою 1861 р. і з залізничним будівництвом, значно зростає, а ціни на чавун і залізо (здебільшого довізне — англійське) зросли майже вдвоє. Пророкували, що «Волинська губерня, як майже непочатий край, покликана відіграти тут не останню роль, — в ній повинен згодом утворитися маленький Урал» ²⁾. Р. 1875 відкрито «Пудлінгово - зварний залізний завод» — «цілий натовп цікавих мешканців Денешів — описує цю подію сучасник — заповнив фабрику, коли у ній вперше залунали вдари тяжкого парового молота и гуркіт вальцювальних валів, що їх рухала парова машина й велстенський маховик. Справді було з чого дивуватися, бо ж не тільки в південно - західньому краї, але й у трьох сусідніх з ним губернях: Чернігівській Полтавській і Херсонській немає жодного залізного заводу. В громадській думці склалося навіть переконання, що тут такі існувати не можуть через недобротність руди... Поспішаю повідомити, що Денешівське залізо випробуване місцевими вільними ковалями, як виявилось — на цілковите їх здивовання — найліпшої якости, вони ж бо звикли мордуватися, працюючи над залізом чужоземним або Варшавським, яким заповнено тутешні склепи і яке, будиши перевальцьоване зі старих рейок, не зважаючи на досить велику ціну, здебільшого найнижчої якости» ³⁾. Інженер Долинський, згодом окружний інженер «Юго - Західного Горного Округа» й начальник «Горного Управління Южной России», писав р. 1877: «Два роки на доручених мені роботах я вживаю на різні спорудження наше місцеве, південно - російське, Денешівського товариства залізо, при чому, як виявилось, воно дешевше і значно краще від англійського й бельгійського» ⁴⁾. Висока якість місцевого заліза великою мірою залежала від того, що волинська металургія працювала на дерев'яному вугіллі. У тогочасній пресі з захопленням вітали нове підприємство (Денешівський завод). «Тепер (1873 р.) надходить для Полісся нова доба. З розвитком у ньому рудництва воно відживе: непродукційні природні багатства набудуть цінности, збільшиться кількість культивованої землі і зросте саме населення» ⁵⁾.

Р. 1878 Денешівське товариство взяло на оренду й поширило Високопечанський завод ⁶⁾, а р. 1890, коли вичерпано лісові масиви навколо того заводу, Товариство придбало Ягоденський маєток з великими запасами залізної руди й широкою площею лісу, де й збудувало чавуноливарний завод ⁷⁾.

Виробничу спроможність Денешівського заводу визначали на

¹⁾ Труды Киевского Вспомогательного комитета по устройству Всероссийской промышленно - художественной выставки 1882 г. в Москве (Київ, 1882), ст. 341.

²⁾ «Киевлянин», 1873, № 149.

³⁾ Ibid., 1875, № 117.

⁴⁾ Ibid., 1877, № 31.

⁵⁾ Ibid., 1873, № 149.

⁶⁾ Труды Киевск. Вспомог. комит., 342.

⁷⁾ Л. Долинский. Статистические сведения за 1889 и 1890 гг. по Юго - Западному Горному Округу (Одеса, 1881), ст. 4.

100 тис. пудів чавуну й 100 тис. пудів сортового заліза річно ¹). Завод витоплював чавун, виробляв високої якості штабове й сортове залізо, виготовляв різні залізні вироби тощо. Завод мав добре як на той час устаткування (зокрема його домна 1893 — 1900 р. працювала на «гарячому дмуханні»).

Перед нами — зразок гірничо-металургійного комбінату, як на той час (для даного району) дуже великого й складного, що об'єднував цілу низку послідовних виробничих процесів. На підприємствах Денешівського товариства р. 1890 здобуто $\frac{3}{4}$ мільйонів пудів руди, витоплено 181,1 тис. пудів чавуну, вироблено 115 тис. пудів заліза; працювало там понад 1100 робітників (не рахуючи Ягоденського заводу і робітників на лісовій роботі). Інші заводи (головніші: Турчинецький, Емільчинський, Кропив'янський) теж були комбінати ²). Але масштаб їхнього виробництва був значно менший. Загалом продукція волинських металургійних заводів подає таку картину ³):

Роки	Кількість домн	Руди притоплено	Чавуну витоплено (в тис. пудів)
1876	3	156,9	61,6
1880	6	474,1	151,3
1885	6	701,2	226,2
1890	6	886,4	189,6
1895	5	871,0	216,0
1900	3	421,7	106,3

Проте, питома вага правобережної металургії була чимала. В середині 1880 - х рр. вона дала 10% всього витопу чавуну й близько 15,4% (сам Денешівський завод) всієї продукції штабового й сортового заліза на Україні ⁴). Дуже важливе те, що в цьому районі формуються кадри пролетаріату.

З успіхами волинської металургійної промисловості пов'язане було пожевлення геологічних і хеміко-технологічних дослідів над правобережно-українськими залізними рудами. За 1870 — 1880 рр. перед у цій справі вів Денешівський завод, що на чолі його був гірничий інженер Фелькнер. Товариство Денешівського заводу «зробило геологічний огляд місцевості на просторі до 100 кв. верст і найдокладніші розвідування свердловинами, шурфами й канавами на просторі до 25000 десятин». За тими обчисленнями, лише ця територія («лісова просторсьнь поміж Житомиром, Овручем і Зв'язлем») «може постачати на віки вічні 8 мільйонів пуд. заліза щороку, себто майже половину всієї продукції Росії» того часу. Вважали, що, за часткового застосування кам'яновугільного палива, цей район міг би давати до 15 мільйонів пудів заліза щороку ⁵). «Сама Волинська губернія може цілком задовольнити як народні потреби на металеві усієї південно-західної смуги Росії, так і постачати його артилерії, флотії й залізницям», писали «Записки Русского Технического Общества»

¹) Року 1876 вважали, що Денешівське т-во може збільшити продукцію своїх заводів до 1 мільйонів пудів сталі щороку (Зап. Русск. Техн. Общ. 1876, II, 92).

²) Н. С. Животинський, Залізничний транспорт і розвиток металургії України (Харк., 1931), ст. 192 — 199.

³) «Хозяїнство», 1916, № 29 — 30, ст. 490 (Київ).

⁴) Животинський, *op. cit.*, 194 — 195.

⁵) «Киевлянин», 1876, № 136 (передрук з «Биржевых Ведомостей»).

р. 1876¹⁾). В середині 1870 - х років досліди (аналізи) Лунда й Каменського (в хемічній лабораторії Київського університету) виявили, що правобережно - українські руди «багаті на залізо не менше од фінляндських»²⁾).

Досліди геологічні й технологічні провадили й далі за 1880 - х і 1890 - х рр. Геологічні досліди проф. Феофілактова (1877 р.) в Радмишельському й Житомирському повітах, Хорошевського (1880 р.) на Поліссі (зокрема в Овруцькому повіті), Міклухи - Маклая (1890 р.) у Зв'ягельському й Житомирському повітах, серед інших студій, почасті з'ясували й характер залізнорудних родовищ (по деяких районах) і їхнє геологічне походження. З другого боку, праці гірничих інженерів Фелькнера, Долинського, Кобецького визначили низку важливих технологічних моментів, зокрема розв'язали питання про цілковиту придатність правобережно - українських залізних руд для металургії. Р. 1884, в доповіді «О минеральных богатствах Юго - Западного края и о мерах для выяснения промышленного их значения», Долинський доводив, що «На залізні руди дуже доброї якості, що дозволяють з них діставати до 40% заліза, багата Волинська і північна частина Київської губернії; вироблюваний з їх чавун і залізе ціною і своєю добротністю можуть змагатися з закордонними»³⁾).

Успіхи Денешівського заводу й позитивні висновки спеціальних дослідів привернули до цієї проблеми увагу місцевих дідичів, а також закордонного капіталу. Р. 1888 у Житомирі відбувся «з'їзд власників залізнорудних родовищ південно-західнього району» — «для винайдення заходів до влаштування залізнорудного заводу великих розмірів і для припинення вивозу сировинного матеріялу». На цьому з'їзді опрацьовано проєкт акційного товариства «власників (Волині і частини Менської губ.), для розширення доменного виробництва, що існує у м. Емільчині»⁴⁾.

Проте, справа затяглась аж до середини 1890 - х рр. Лише р. 1895 був складений і надісланий на затвердження урядових органів «Проект статуту Товариства Поліських землевласників, організованого для розроблення й експлуатації гірних багатств Менської, Гродненської й Волинської губернь». На чолі цього товариства були великі дідичі Волині — Уваров, Лисичький і Любомирський. Товариство мало на увазі будівництво залізообробних і чавуноливарних заводів, а також «під'їзниць рейкових шляхів»⁵⁾. Поруч із тим, ще в середині 1870 - х рр. на волинські залізні руди звертає увагу французький капітал. Але незабаром закордонний капітал цілковито захоплюється криворізькими залізними рудами, що, природно, зменшило його інтерес до Правобережжя, тим більше, що спустошення лісової площі на Правобережжі обмежувало перспективи розвитку місцевої металургії.

¹⁾ Записки Русского Технического Общества, 1876, II, 91.

²⁾ Журнал Русского Химического Общества, VII, відд. 1 (СПБ, 1875) ст. 95 — 96. Подібних висновків дійшли й інші фахівці.

³⁾ Записки Киевского Отделения Русского Технического Общества, т. XIII, ст. 160.

⁴⁾ Горно - Заводский Листок, 1888, №№ 11, 12.

⁵⁾ Ibid., 1895, № 7.

Промислове піднесення 1890 - х рр. спричинилося до певного відживлення питання про металургійну промисловість на Правобережжі. Ряд дідачів Волинської й північної частини Київської губернь вдаються до Геологічного Комітету Лябораторії Міністерства фінансів і Київського університету з повідомленнями про знайдення тих чи тих корисних копалин, зокрема залізної руди, надсилаючи для аналізу зразки тих руд, запитуючи про геологічні можливості тих чи інших місцевостей тощо. Поруч з тим, сюди скеровується увага й закордонного капіталу, що було почасти пов'язане з популярною тоді думкою про обмеженість рудних запасів Криворіжжя.

Року 1897, з доручення одної бельгійської компанії, провадили досліди залізних руд у Житомирському повіті. Наслідки були сприятливі. «Розшуки були цілком успішні, навіть понад усі сподівання. Поклади залізної руди, найкращої якості, виявлено тут на досить значній просторні, так що, за приблизними і найповерховішими підрахунками, можна здобути кілька сот мільйонів пудів». Компанія «склала з власниками відповідних маєтків угоду на оренду залізнорудної землі і мала розпочати будування чавуноливарного й залізобробного заводу¹⁾».

Криза 1900 — 1903 рр. знищила ці далекосяглі проекти і, що головне — зруйнувала мало не всі металургійні заводи на Волині. Процес розвитку промислового капіталізму, перетворення його на монополістичну систему капіталізму, безперечно, підривав економічну базу правобережно - української металургії. Аналізу цього важливого моменту в розвиткові капіталізму в Росії й на Україні подав був Ленін. Він писав: «Для Європи можна визначити досить точно час *остаточної* заміни старого капіталізму на новий; це само початок ХХ ст.» «Піднесення кінця ХІХ ст. і криза 1900 — 1903 рр.: картелі стають одною з засад усього господарчого життя. Капіталізм перетворився на імперіялізм»²⁾.

«Промышленный Мир» р. 1902, підбиваючи підсумки кризи 1900 — 1902 рр., серед гірничих заводів, які загинули, згадав і «*всі* 5 заводів Волинської губернії»³⁾ (це не зовсім точно, бо Емільчинський завод животів ще до 1911 року)⁴⁾. Будь - що - будь, історія металургійної промисловости на сході Волині в другій половині ХІХ ст. ствердила можливість існування тут металургії, на базі місцевих покладів залізної руди. Але загибель волинських металургійних заводів на початку ХХ ст. довела, що капіталістичне господарство не спроможне розв'язати цієї проблеми.

Занепад волинської металургійної промисловости не усунув питання про залізнорудну територію Правобережжя. Певну увагу приділено залізним рудам поодиноких місцевостей Волині і Полісся в тих геологічних роботах, що їх проваджено в кінці ХІХ і особливо на початку ХХ століття, з доручення Геологічного Комітету (складання відповідних аркушів геологічної мапи кол. Російської імперії) та, почасти, місцевих установ та організацій. Досліди проф. В. Д.

¹⁾ Горно - Заводский Листок, 1897, № 18.

²⁾ Ленин, Империализм, 15, 17.

³⁾ Горно - Заводский Листок, 1902, № 20.

⁴⁾ «Хозяйство», 1916, № 29 - 30.

Ласкарьова, акад. П. А. Тутковського, проф. С. В. Більського (Житомир) та інших торкнулися й питання про залізні руди Правобережної України. Ці досліді, щоправда, захопили лише частину залізнорудної території Правобережжя. Але висновки з них, будь-що-будь, цікаві. Проф. Ласкарьов писав р. 1913: «Новоградволинський повіт багатий на корисні каліани, хоч і невеликої цінности, але які, за певних економічних і культурних умов, можуть стати за джерело добробуту населення. Місцями залягають тут залізні руди... які раніше, по багатьох місцях, розроблювано і, можна гадати, будуть ще розроблювати»¹). Та, безперечно, чільне місце серед геологічних дослідів на цій території належить славнозвісним працям акад. П. А. Тутковського. В своїх численних студіях акад. Тутковський велику увагу приділяє волинським залізним рудам. Він згадує за них і в своїх науково-популярних нарисах (приміром, «Юго - Западный Край») і в цілій низці фахових своїх розвідок (найголовніші з них оперті були на дослідіах ще передреволюційної доби, але вийшли друком вже у виданні ВУАН). Ще р. 1893 він писав: «Ця галузь промисловости (металургія—О.) матиме тут (Східня Волинь — О.), очевидно, своє майбутє»²). В монографії, присвяченій «Узбережжю ріки Уборті» (1925 р.), акад. Тутковський пише: «залізні руди (болотяна залізна руда, лімоніт) досить широко розповсюджені... зложіща цих руд ще не розвідані, не з'ясовані, але повинні бути значними і займають чималі площі; вони можуть мати технічне значіння... Зложіща залізних руд (лімоніту) констатовані моїми дослідіамаи в багатьох місцях описуваного простору... Нема сумніву, що це тільки мала частина тих зложіщ, що можуть бути тут згодом знайдені при систематичних розвідках»³).

В монографії «Узбережжя ріки Жерева» (1925 р.) акад. Тутковський коротко згадує (серед корисних копалин цього району) про «залізні руди (лімоніт)» і зауважує, що «вони ще й досі утворюють величезні запаси». Нарешті, розвідка акад. Тутковського — «Родовища залізної руди та керамічних матеріалів в Листвинському районі на Овруччині» (1925 р.) ширше поставила питання про родовища залізних руд, щоправда, лише в одному районі⁴).

Поруч з роботами геологічними провадилися розшуки й дослідіах хеміко-технологічні; іноді вони поєднувалися. Це роблено як з безпосередньої ініціативи й на замовлення місцевих дідичів, щорозуміли важливість відповідних перспектив, але не спроможні були їх використати, так і спеціально у фахових наукових колах, що щільно зв'язані були з інтересами промислової буржуазії. Такі дослідіах провадилися, приміром, у кол. Листвинському маєткові на Овруччині на початку ХХ ст. (розвідки німецьких інженерів Еша й Вейлянда р. 1907 й 1908). Ці дослідіах продовжено й поширено р. 1912⁵), але, на-

¹) Труды Общества исследователей Волини, додаток до VII т. (Київ, 1913), ст. 13.

²) П. Тутковский, Юго - Западный Край, 1 (Київ, 1893), ст. 60.

³) Акад. П. Тутковский., Узбережжя р. Уборті (Київ, 1925), ст. 206.

⁴) Акад. П. Тутковский, Родовища залізної руди та керамічних матеріалів в Листвинському районі на Овруччині (Київ, 1925) ст. 44 — 47.

⁵) Ibid., 3.

віть у цих вузьких територіяльних межах, їх не було завершено. До того ж часу належать аналізи зв'ягельських та овруцьких руд, що їх зробив інженер - технолог Фещенко-Чопівський¹⁾. Немає жадного сумніву, що край систематичним дослідом тут поклала імперіялістична війна. Та, проте, тая ж війна, безперечно, визначила поставлення цього питання знову.

Доба імперіялістичної війни позначилася надзвичайно характеристичним зростанням економічної й політичної активності російського імперіялізму. Яскравим прикладом того була діяльність так званого «Военно-Промышленного Комитета» та його місцевих органів. «Ми переживаємо великий історичний момент, який може й не настане вдруге», писав р. 1916 журнал «Поверхность и Недра», яскравий репрезентант ідей і прагнень російської імперіялістичної буржуазії²⁾. Мобілізується сили Російської Академії Наук, Русского Технического Общества, Геологічного Комітету тощо. Сучасники свідчать, що на консолідацію київських науково-геологічних сил «великий вплив мали роки війни, коли в Києві перебувала військова гідрогеологічна організація (т. зв. «Гидроюз»)»³⁾. Величезна потреба на метал, з дальшим затягненням війни, ставила на порядок денний шукання нових ресурсів, нових джерел металю, до того ще на території, близькій до театру воєнних дій.

Не дивно, що актуального значіння набрало тоді й питання про залізні руди Правобережжя. Року 1916 той таки Фещенко - Чопівський вміщує, спочатку у Київському журналі «Хозяйство», а згодом (у трохи скороченому вигляді), в журналі «Рудной Секции Химического Отдела Главного по снабжению армии Комитета Всероссийских Земского и Городского Союзов» — «Рудный Вестник», — статтю «Забывтая металлургическая промышленность Волинской губернии».

У статті Фещенка - Чопівського подано дуже схематичний і не завжди точний нарис розвитку металургійної промисловости на сході Волині до кінця XIX ст., зроблено загальну, надто побіжну характеристику відповідної залізнорудної території, наведено цікаве зведення аналізів волинських руд. Автор констатує, що «Сировину, що відродила її (металургію на Волині) до життя, не використано остаточно». «Волинські рудні, — писав він — ще можуть дати не один десяток мільйонів пудів залізних руд. І це треба мати на увазі для недалекого майбутнього, тому, що ця майбутня галузь народного господарства Волинської губернії дасть ще краві мільйони карбованців заробітку, відживить край і збудить до життя інші роди промисловости⁴⁾.»

Стаття Фещенка - Чопівського з'явилася надто пізно для капіталістичного господарства. Робітничо - селянські маси України, разом з пролетаріатом інших країн кол. Російської імперії, швидко йшли шляхом перетворення війни імперіялістичної на війну громадянську.

1) «Рудный Вестник», 1916, т. 1, в. 3, ст. 127.

2) «Поверхность и Недра», 1916, № 1, ст. 3.

3) Вістник Українського Геологічного Комітету, 1919, в 1, ст. 2.

4) «Рудный Вестник», 1916, т. 1, в. 3, ст. 128. Див. «Хозяйство», 1916, № 29 - 30.

Лютнева революція 1917 р. на деякий час пожвавила була надії російської й української буржуазії. Утворюється «Відділ сировини» при «Київському Комітеті Воєнно - Технічної Допомоги», що поставив одним із своїх завдань «досліди гірничих... багатств в околицях П. - З. фронту». Але «Відділ сировини» незабаром цікавиться не корисними копалинами, а... пляном демобілізації армій П. - З. фронту. «Перемога більшовиків у Петрограді» перервала цю «наукову» роботу. 17/ХІ р. 1917 вирішено було ліквідувати «Відділ сировини» й утворити, замість нього «Краєву Геологічну Раду». Під час цієї «реорганізації» ще «дехто казав, що не слід зв'язувати наукові питання з національно - політичними». Але незабаром представники російських і українських буржуазних кіл порозумілися. «Через декілька тижнів,— оповідає літописець тих часів,— рішуче виявилось, що шлях до утворення Геологічної Ради лежить через Українську Державність¹⁾. А втім, буржуазне суспільство неспроможне було розв'язати проблему залізнорудної території Правобережної України.

В часи громадянської війни, в умовах занепаду основних осередків металургійної промисловости (Кривий Ріг, Донбас) було передчасним ставити проблему металургійної промисловости на Правобережжі. За відбудовчого періоду правобережні залізні руди так само ще не могли привернути до себе уваги. Почасти тим пояснюються тодішні скептичні оцінки деяких дослідників [проф. Богданович²⁾, проф. Лічков³⁾] щодо промислового значіння правобережних руд.

IV

Доба соціалістичної реконструкції ставить нові велетенські завдання в царині господарчого будівництва. Переможне завершення першої п'ятирічки визначає й дальший розвиток соціалістичного планування другої п'ятирічки. Мобілізація залізнорудних ресурсів СРСР, зокрема УСРР, є одне з найактуальніших завдань другого п'ятирічного плану. Отож, треба систематично дослідити й облікувати всі залізнорудні багатства України — і то не за старими штампами й висновками буржуазної науки з її ідеологічними упередженнями, з її клясовою ворожістю до диктатури пролетаріату й соціалістичного будівництва. В цьому дослідженні належить звернути відповідну увагу й на правобережні залізні руди. Проблема місцевої сировини для металургійної промисловости набирає дуже актуального значіння. Повчальний приклад подає наша соціалістична сусідка БСРР, де тепер організовано дослідження місцевих залізних руд⁴⁾.

Ми повинні пам'ятати про те, що територія Правобережної України, зокрема Полісся, має великі поклади залізної руди й багатьох

¹⁾ Вісник Укр. Геол. Комітету. 1919, I, ст. 3 і далі (Б.Л. Лічков, Історія утворення Українського Геологічного Комітету).

²⁾ К. И. Богданович, Железо в России (вид. 1920 р.) ст. 17, пр. 1.

³⁾ Праці Першого з'їзду дослідження продукційних сил та народного господарства України, т. 1 (1926 р.), ст. 13.

⁴⁾ Бальшавік Беларусі, 1931, VIII — IX, ст. 22. С. Баркоускі і В. Скардзіс, Аб жалезнай прамысловасці на Беларусі («Савецкая Краіна», 1931, № 12).

інших важливих корисних копалин (каолін, мергель, будівельній матеріяли тощо); що ця територія має великі енергетичні ресурси (багаті поклади торфу, гідроелектрична енергія численних рік і річок); що вона має й залізничну мережу й водяні комунікації; що ця територія менш придатна для хліборобства, але з давніх-давен спеціалізувалася на різних галузях промисловости (колись так само і металургійної та залізообробної); що ця територія може мати певні резерви робочої сили; що вона має спеціалізуватися на середньому машинобудівництві; що вона, врешті, близька до великого господарчого й культурного центру Українського Полісся — Києва. Наявність великих запасів залізної руди може допомогти перетворити Київ на один із центрів радянської металургії. Тим то дуже цікаві останні повідомлення про наслідки здійснених робіт на Правобережжі, що їх проведено від Київської міжрайнової геолого-розвідчої бази¹⁾.

Життєві інтереси країни Рад визначають утворення на Правобережжі нових галузів промисловости, нових кадрів пролетаріату. Проблема Правобережжя не раз поставала перед партійними й радянськими органами. На всю широчінь питання поставлено на XI з'їзді КП(б)У, що дав чітку директиву «форсувати, переважно в районах Правобережжя, зокрема в найбільших його центрах — Києві, Одесі — дальше розгортання індустрії, особливо виробництв, що потребують багато робочої сили, зокрема середнього та точного машинобудівництва, використовуючи повніше місцеві виробничі та природні ресурси»²⁾. І тут на допомогу мусять стати величезні успіхи промислової техніки в Радянському Союзі. Практичне розв'язання проблеми коксування торфу, вживання грудкового торфу в доменному процесі, здобування заліза безпосередньо з руди, збагачення руди тощо — відкривають перед радянською металургією неосяжні перспективи. Розв'язання проблеми комбінування різних виробництв на базі місцевих природних ресурсів (зокрема корисних копалин), безсумнівно, зміцнило б економічну базу правобережно-української металургії.

Ці технічні досягнення й широкі можливості дальшої науково-дослідницької роботи в цій царині дозволяють поставити *проблему металургійної промисловости на Правобережжі, на базі місцевих залізних руд і місцевого палива (торфу)*. Мобілізуючи увагу пролетарської громадськості навколо цієї проблеми, організуючи негайно відповідні плянові дослідження — геологічні, хеміко-технологічні, економічні (й історико-економічні), — спільними силами пляново-господарчих органів і науково-дослідницьких інституцій мусимо опрацювати це питання.

Тов. Сталін, у своїй промові «Про завдання господарників», відзначаючи низку передумов розвитку соціалістичної промисловости, зазначає: *«потрібна наявність такої влади, що мала б бажання й силу зрушити використання цих величезних природних багатств»*

¹⁾ «Пролетарська Правда», I/II 1932, № 26 (3134); «Комуніст», I/II 1932, № 31 (3731).

²⁾ XI з'їзд КП(б)У (стеногр. звіт).

на користь народів. Чи є у нас така влада? Є»¹⁾). Лише радянська влада спроможна розв'язати проблему металургійної промисловости на Правобережжі, важливе й актуальне завдання дальшого розвитку соціалістичного будівництва.

П ФЕДОРЕНКО

КОРИСНІ КОПАЛИНИ ЧЕРНІГІВЩИНИ

В зв'язку з плянуванням другої п'ятирічки величезної ваги набуває облік природних багатств країни. Грандіозне будівництво потребує міцної матеріальної бази. Цю матеріальну базу треба утєорити на місцях: треба мати під руками будівельний матеріал — цеглу, камінь, вапну, цемент; треба на місці знайти дешеве паливо для створення дешевої силової енергії. Але для цього треба знати місцеві надри, історію їх розроблення, історію їх вивчення, щоб цілком використати попередній досвід. Тут я хочу подати коротенький огляд корисних копалин Чернігівщини, користуючися почасти з матеріалу, який поховано або в наукових мало приступних виданнях, або й у зовсім неприступних архівних матеріалах. Завдання статті — звернути увагу пляново-господарчих органів на ті корисні копалини, які уже почасти використовували, почасти намагалися використовувати в минулому, і які, без сумніву, можна використати для створення матеріальної бази другої п'ятирічки на Чернігівщині.

Перш за все треба звернути увагу на таємницю Чернігівських надрів — чернігівську аномалію. Чернігівську гравітаційну аномалію відкрили на терені Чернігівської округи року 1926 співробітники Полтавської гравіметричної обсерваторії, одночасно з військовими геодезистами, які, під час тріангуляції, занотували на тій території значне відхилення важка. Починаючи з 1927 року ціла низка наукових експедицій, під загальним керівництвом проф. А. Я. Орлова, тими або іншими засобами ствердила перші спостереження²⁾. Проте за ці 5 — 6 років це питання не вийшло за межі аматорського дослідження. В той час, коли Курська аномалія, значно менша, ніж аномалія Чернігівська, притягла до себе увагу широких кіл радянської суспільности, в тому числі й господарників, питання про розкриття Чернігівської таємниці ще не набуло широкого громадського значення і, покищо, залишається питанням особистої ініціативи. Спробу надати йому державного значення зробило УКРГРУ, яке, у вересні минулого року, скликало в Києві нараду фахівців, щоб остаточно розв'язати питання про Чернігівську аномалію. Нарада заслухала доповіді: проф. А. Я. Орлова — «Чернігівська гравітаційна аномалія», П. К. Федоренка — «Чернігівська аномалія і залізна промисловість Чернігівщини XVII та XVIII ст.», — проф. В. Н. Червінського — «Геологія Чернігівщини», Д. В. Бабієнко — «Магнетові роботи минулих років на Черні-

¹⁾ Сталін, Питання лєнінізму, ст. 513.

²⁾ Федоренко П., Матер. до історії вивчення Черніг. аномалії (Зап. Черніг. наук. товариства, т. I, ст. 39 — 40).

гівщині». Ця нарада ствердила наявність величезної гравітаційної аномалії на території кол. Чернігівської округи. Аномалія тяжини остільки велика, що $g - g_0 = +100$, це місце лежить коло с. Довжика Чернігівського району. За причину аномалії вважають міцні шари важких мас, мабуть залізних руд, які залягають у глибині надрів Чернігівського району, в напрямку Чернігів - Лоев. Як глибоко?—Геологи на це запитання відповідають дуже обережно. Територія аномалії являє собою північно-західню частину північно-української мульди, яка заповнена осадовими нашаруваннями на 800—1000 метрів. Але причину аномалії треба шукати не в осадових, а в кристалічних породах, які лежать ще глибше... Проте можливі різні несподіванки, як це було при дослідженні Курської аномалії: перші розвідки виявили там залізну руду на глибині майже недсяжній для практичного використання, а останні дають можливість поставити питання про будівництво на її території залізного заводу. Визнавши факт наявності на Чернігівщині величезної гравітаційної аномалії, нарада при УКРГРУ ухвалила: 1) включити дослідження її до плану робіт на 1932 рік, 2) організувати сейсмічне дослідження аномалії ще восени 1931 року, 3) в залежності від наслідків сейсмічного дослідження, закласти на початку 1932 року першу свердловину.

Разом з цим нарада ухвалила низку заходів для популяризації проблеми Чернігівської аномалії серед широких кіл радянської громадськості: надрукувати статті проф. Червінського та проф. Орлова про Чернігівську аномалію; просити відповідні організації прискорити друкування роботи П. К. Федоренка «Залізні руди Чернігівщини»; утворити при ВУАН комітет сприяння вивченню Чернігівської аномалії. На превеликий жаль, це все залишилося на папері: книжок не надруковано, про роботу комітету сприяння не чути. Широка громадськість нічого не знає про Чернігівську аномалію і, між іншим, вона не знає, чому саме відкладено сейсмічні дослідження, а значить і свердлування. Ось чому треба вітати почин газети «Комсомолец України», яка взяла на себе ініціативу загострити увагу навколо цього питання.

Між іншим, на згаданій нараді при УКРГРУ обмірковувалося питання про залізні *болотяні руди* на Чернігівщині; ухвалено поставити питання перед «Сталью» про вивчення запасів цих руд та можливість їх практичного використання. Ці руди досить інтенсивно використовувала залізна промисловість Чернігівщини протягом XVII—XVIII ст. на залізних заводах, які в той час звалися «руднями». Смуга, де розташовувалися рудні, лежить на півночі Чернігівщини в так званому Поліссі, яке характеризують певні природно-географічні ознаки: добре розвинена мережа річок, які стягають воду з незчисленних боліт, поклади болотяної руди в басейнах цих річок, а також величезні джерела палива — ліси. Між іншим значна частина рудень були розташовані на терені Чернігівської аномалії на допливах р. р. Дніпра та Сожу (Немильня, Вир, Суховирка, Муравля, Ворзна, Димарка, Вертеча, Пакуля). Друга група рудень через болото Замглай переходить з системи Дніпра та Сожу на систему р. Десни і розташована

на р. Снов (з допливами Одра, Ірванець, Ревна, Слот, Вага, Бреч, Смяч, Брянка, Свіга, Івот, Реть, Убедь). І, нарешті, найзначнішу групу рудень ми бачимо на системі р. Іпуть (р. р. Судинка, Воронуса, Жеча, Унеча, Єльня, Близна, Паконка, Туросна, Вепринка).

Отже, тому, що руду на рудні брали з ближчої околиці, на що є багато вказівок в документах XVII — XVIII ст., можна з певністю сказати, що залізна руда є в басейнах усіх зазначених річок. Проте, без сумніву, район поширення залізної руди в межах Чернігівщини значно ширший. Так ми маємо аналізи залізної руди з с. Вязенки Глухівського району, де рудень не було. Проф. Армашевський знайшов значні поклади руди в долині р. Судості Мглинського повіту. Тому, на підставі випадкових уривкових відомостей, ми можемо скласти лише загальне уявлення як про площу, де залягають руди, так про умови залягання, товщу нашарувань та хемічний склад руд. Залягають болотяні руди недалеко від поверхні землі на досить великих просторах, — то суцільним масивом, то окремими гніздами, так, напр., руда коло с. Кротині лежить під тонким шаром дерну (10 — 20 сант.), її поклади тягнуться смугою до 14 км. вздовж, при 2,5 км. зовширш. Коло с. Кореньової Рудні руда лежить тонким (10 — 20 сант.) шаром — просто на поверхні або під тонким шаром синюватої глини — смугою 3 x 1,5 кілом. Поміж річкою Кривою і селом Комарівкою, коло с. Неданчичи, поклади руди вкриті шаром піску 0,5 метр. завгрубшки і тягнуться на 2,5 км., в напрямі с. Комарівки. Грубизна шару руди тут не перевищує півметра. Коло с. Вепринога, Суразького повіту р. 1851 знайдено суцільний шар руди на 2 кв. верстви при грубизні 7 — 8 дюймів. Року 1893, при будуванні земської ганчарної майстерні в с. Алешні Городнянського повіту, зроблено 23 свердловини і, між іншим, коло с. Олександров знайдено, на глибині 18 — 20 футів, залізну руду на площі 4 в. 15 саж. Грубизну цього залягання не досліджено ¹⁾.

Усі ці руди досить різнорідного складу. Так, напр., коло с. Кротині є поклади крихкої болстяної руди, яку використовує Лоївський завод фарб (БСРР). Колір руди від жовтувато - рудого до червонувато - рудого. На віддаленні 2 - х кілометрів на захід від с. Кротині знаходимо острівці твердої руди ниркового побудування. На болоті «Паристе» є поклади крихкої руди жовтувато - рудого і червоного кольорів. Жовтувато - руду — називають «мумією», червону «суриком» ²⁾. За дослідженням І. Педана жодних покладів олив'яних сполук тут немає, суриком називають червону залізну руду. Поклади крихкої руди використовує Лоївський завод фарб для виготовлення червоної фарби.

І в галузі хемічної аналізи Чернігівських залізних руд ми маємо випадковий неповний матеріал. Найбільшу кількість аналіз зробила Чернігівська хемічно - механічна лябораторія ³⁾. Як видно з

¹⁾ Справа Черніг. губ. земськ. упр. Відд. економ. 1893. № 3а.

²⁾ Педан І., Геологічна побудова Чернігівської округи (Записки Черніг. наук. тов. т. I, ст. 45 — 51).

³⁾ Відомості з моєї книги «Рудні на Лівобережній Україні в XVII — XVIII ст.» (П. Ф.).

цих аналіз, залізні руди Чернігівщини досить різноманітні і можуть бути використані не тільки для витоплювання заліза (кількість Fe хитається від 17,24, до 47,98), а і для інших господарчих потреб (здобування фарб).

	З азок руди з Любецького району № оп. 75	Зразок руди з с. Ленівки Берез. р-ну № оп. 72	Зразок руди Ріпкинськ го р-ну № оп. 73	З азки руди з с. Палтрин. Городн. р-ну № оп. 129	Зразки руди з м. Сновська № оп. 140
Вільги (H ₂ O)	0,17	5,18	10,82	7,27	7,98
Залиш. нерозч в соляній кислоті (HCl)	16,64	—	27,38	—	—
Заліза (Fe)	45,78	47,98	36,48	17,24	25,51
Окису заліза (Fe ₂ O ₃)	—	68,54	52,12	24,63	36,44
Втрати під час випалювання	—	6,02	6,82	5,16	6,53
Мангану (Mn)	—	—	2,59	1,08	2,18
Крем. кислоти (SiO ₂)	—	—	—	55,27	36,02
Глинозему (Al ₂ O ₃)	—	—	—	0,62	2,18
Фосф. кислоти (P ₂ O ₅)	—	—	—	3,40	4,18
Вапна (CaO)	—	—	—	1,22	0,92
Магnezії (MnO)	—	—	—	0,36	0,36
Закис-окис мангану (Mn ₃ O)	—	—	—	1,50	3,14
Сірчаного ангідриду (SO ₃)	—	—	—	0,02	0,13
Лугів (Na ₂ + K ₂ O)	—	—	—	1,22	1,52
Двооксиду вугл. (CO ₂)	—	—	—	—	0,82

Якою мірою використала ці руди залізна промисловість XVII—XVIII ст? Рудня того часу була невеличким підприємством у вигляді млина на 1—3 кола. Млинове коло крутить вал, а вал рухає шкіряні міхи, прироблені до горна. Горно наповнюють залізною рудою та вугіллям, де належна t° підтримується безперервним рухом міхів. Через певний час залізо витягують і оддавлюють за допомогою важкого молота, механізованого теж застосуванням руху млинового кола. Таким чином з руди здобували безпосередньо залізо, а не чавун. Це так званий «сиродувний» спосіб здобування заліза, якого вживають там, де багато дешевого палива. Найпоширенішим видом рудень на Лівобережжі була рудня на три кола і два горна. Таку рудню обслуговували 10—12 робітників, і вона

давала на рік 420 — 525 пудів заліза. При одночасному існуванні 40 рудень (за неповним списком рудень 1747 року—їх показано на Лівобережжі 36, максимальна кількість дорівнювала, за моїми відомостями, 50) загальна кількість продукції хиталася між 16800 - 21000 пудів. Наприкінці XVIII ст. залізна промисловість на Чернігівщині стала занепадати і на початку XIX вона згасла. Наведені дані показують, що залізна промисловість XVII — XVIII ст. могла використати лише незначну частину покладів залізних руд, і ухвала наради при УКРГРУ поставити питання перед «Сталлю» про вивчення запасів цих руд з метою їх практичного використання є цілком вчасна.

Чернігівські болота зберігають у своїх надрах і інші відозміни заліза. З цих відозмін слід відзначити *охру*, поклади якої зустрічаються на Чернігівщині в багатьох місцях. Так, наприклад, поклади її на Новгородсіверщині, на р. Знобівці, коло хут. Пашенкова, при с. Кам'янци; на Глухівщині, на віддаленні 4 - х верст від Свіської цукроварні, коло х.х. Тарасова та Преображенського; на Стародубівщині — при с. В. Андрійковичі; на Конотопщині — коло с. Гирявки ¹⁾. Проте, ці поклади охри зовсім не досліджено і не використовують з промисловою метою. В справах Чернігівської земської управи зберігається заява завідувача Олешнянської ганчарної майстерні про необхідність дослідити поклади мумії та охри, які знайдено на площі 24 десят. коло м. Радуль Городнянського повіту. Купець Білянкін, з посаду Добрянки, пофарбував дах свого будинку фарбою, яку він здобув на цій землі, і вона своєю якістю не відрізняється від фарби фабричної ²⁾.

Одним з основних багатств Чернігівських надр є величезні поклади різноманітних *глин*, серед яких зустрічаються глини найвищої якості. Широку експлуатацію цих глин почато з XVIII ст. Спочатку їх використовують кустарі селяни, виробляючи глиняний посуд. В описі Чернігівського та Новгородсіверського намісництва 1779 — 1781 р. р. відмічено багато сіл, які виробляють горшки і міняють свої вироби на хліб «у степу» ³⁾. З кінця XVIII ст. зберігся перелік заводів Новгородсіверщини, які виробляли цеглу для потреб міського будівництва та поміщицького господарства ⁴⁾. В XIX ст. виникають поміщицькі заклади, які виробляли з найкращих ґатунків глин різні предмети розкошів для потреб панського господарства; з другої половини XIX ст. починає експлуатувати поклади глини земство.

Із глин найвищої якості треба відзначити поклади фарфорової глини, або каоліну — 7 км. від м. Глухова, коло с. Полошок ⁵⁾. Розроблення каоліну в цій місцевості почали ще за XVIII ст. В 30 - х

¹⁾ Коноаков Д., Черниговская губерния в естественно - историческом отношении. (Земск. сб. Черніг. губ. 1914. Вып. I, ст. 23).— Пакульский, Залежи охры в пределах Черниговской губ.

²⁾ Архів Черніг. губ. земської управи. Економ. відділ 1894 р. № 1а.

³⁾ Опис Новгородсіверського намісництва. ВУАН. 1932.— Опис Черніг. намісництва. Черніг. Держмузей (Рукоп. відділ).

⁴⁾ РКП. Черніг. Крайістархів.

⁵⁾ Маевский П., Добыв. фарф. глины и выделка из оной изделий в Глух. у. (Пам. кн. Черн. губ. 1862. Ст. 103 — 119).

роках ХІХ ст. поміщик А. І. Миклашевський збудував фарфоровий завод у с. Волокитині, за 16 км. від с. Пол.шки. Цей завод, на якому вироблено багато дорогого фарфорового посуду, ваз і дорогоцінних прикрас, проіснував до скасування кріпаччини, використовуючи білу полошківську глину. Полошківська глина розцінюється дуже високо і її вживали на Ленінградських та Московських фарфорових заводах, не дивлячися на те, що перевезення її коштувало досить дорого. Експортували її і за кордон. Вона може бути за предмет експорту і зараз. Другий ґатунок полошківської глини має жовтуватий колір, але йому теж властиві особливості першого. І нарешті «руду» Полошківську глину вживають у повіті для виготовлення прости ганчарних виробів, проте досвід Глухівської земської управи доводить, що її можна вживати й для виготовлення фарфорових виробів ¹⁾.

Проте колошківським каоліном не вичерпуються запаси каоліну на Чернігівщині. Полошківський каолін почали розробляти раніш тому, що його шари іноді виходять просто на поверхню. Систематичної розвідки з метою розшуку каолінових покладів не було. Проте, і в літературі і в неопублікованих архівних матеріалах є вказівки на існування каоліну і по інших місцях Глухівщини. Так, виходи каоліну спостерігали по дорозі з Мацькова на Павтірові хутори ²⁾. У Миклашевського ж є відомості про виходи каоліну в с. Вязенки, а в Армашевського про невеличкі прошарки в с. Кочерги ³⁾, а також в околиці с. Стахорщини близько м. Новгородсьверського ⁴⁾. В архівних матеріалах є вказівки про поклади каоліну, до цього часу ще не перевірені. Так, року 1894 завідувач Олешнянської земської ганчарної майстерні Пашутинський, переводячи свердлові роботи 10-сажневим-ручним свердлом у Глувському повіті, зробив 17 свердловин і, між іншим, на дачах с. Семеновки знайшов два паралельних шари залізної руди, між якими залягав каолін ⁵⁾. С. Семенівка порівняно недалеко від с. Полошок, але його немає в спискові сіл, де здобувають каолін. В Чернігівському округовому суді відбувався судовий процес землевласника Зороховича з інженером Люшином. Суть його полягала ось в чому. Інженер Люшин р. 1902 зобов'язався відкрити купцю Зороховичу, відомі тільки одному Люшину, поклади фарфорової глини на території маєтку Зороховича в с. Бурівці. Разом з тим Люшин зобов'язався надіслати зразки глини для хемічної та фізичної аналізу проф. Земятченському в Ленінграді. Коли якість знайденого каоліну дозволить використовувати його з промисловою метою, Зорохович зобов'язується почати експлуатувати ці поклади і Люшин має одержати 10% чистого прибутку, а по впливі року Зорохович має право виплатити Люшину одноразово 10000 карб., після

¹⁾ Доклад Глух. земск. упр. земск. собранію 1890 г. (земск. сб. Черниг. губ. 1891. № 6—7).

²⁾ Миклашевский И. Н., Материалы для геологии России. Од. 1883 г. Стр. 85.

³⁾ Армашевский П., Предвар. сообщ. о геолог. набл. в Черниг. губ. в 1875 году. Зап. Киевск. Общ. Естеств., т. IV в. 3, стр. 271.

⁴⁾ Армашевский П., Геологическое исслед. Черниг. губ. Предвар. сообщ. об экскурсии в 1874 году. Зап. Киевск. общ. естеств., т. IV, в. I, стр. 55.

⁵⁾ Архів Черніг. губ. земської управи. Економ. відділ 1893 р. № За.

чого Люшин жодних стосунків до цієї справи не має. Цю умову інженер Люшин зі свого боку виконав, але Зорохович одмовився зазначену суму виплатити, що й потягло за собою судовий процес. Самої справи, де повинні були зберегтися аналізи каоліну, розшукати не пощастило, але зберіглася попередня умова, в якій точно зазначене місце покладів каоліну: «Буровка, урочище Панский лес, близ «старой цегельни».

Багаті родовища цінних різноманітних глин є на території кол. Городнянського повіту, в сучасних Городнянському та Ріпкинському районах. Найбільш відомі поклади глини коло с. Грабова, де є такі гатунки: гутнянка, кахельна та горшкова. Першу з цих глин — за Миклашевським ¹⁾ наймаснішу, споживають на чавуноливарних заводах. З кахельної глини, яка має велику домішку піску, виробляють кахлі та цеглу («грабівська цегла»). Горшкова глина, з якої виробляють посуд, дуже масна і має домішку клею. Могутні поклади глини високої якості лежать коло с. Ловиня, д. Суховерщини, с. Олешні. Якраз коло села Олешні року 1893 Чернігівське губернське земство збудувало ганчарську майстерню, після попередньої свердловної розвідки, яка виявила цілу низку різноманітних глин ²⁾. Аналізи глини з-під села Невклі доводять її високу якість: з неї можна виробляти вогнетривалу цеглу, фаянсовий посуд, черепицю. Серед архівних паперів Чернігівської земської управи збереглися між іншим відомості про поклади глини на хуторі Абрамовича «Переточье», кол. Городнянського повіту: деякі речі, виготовані з цієї глини після пропікання їх у ковальському горні стають «такі тверді, що їх крицевий напилек не ріже» ³⁾. В тому ж Городнянському повіті є дуже цінна глина, яку вживають місцеві художники як матеріал для скульптурних виробів. Ця глина могла б бути предметом експорту.

Поклади ганчарної глини є на Кролевеччині. Ці поклади коло с. с. Осмаки, Верба, Понорниця, Оболонье, Городище досить інтенсивно використовували місцеві ганчарі в минулому. На Новгородівщині особливо цінні й могутні поклади глини є коло с. Щатрище. Розроблення цієї глини місцевими ганчарами відомі здавна ⁴⁾. («Щатрищенський посуд»). Між іншим шатрищенську глину у великій кількості вивозили в ХІХ ст. на гуті Орловської, Тульської, Смоленської та Могилівської губернь ⁵⁾. Багато різноманітних глин є в кол. Суразькому повіті, особливо коло с. Ущерп'є, де в ХІХ ст. працював кахельний завод Листовського. Зі спроб останнього часу треба відзначити дослідження глин Чернігівської округи Українським науково-дослідчим інститутом силікатної промисловости року 1930. Лябораторне дослідження показало, що ці глини цілком придатні для виготовлення шамотової цегли та метлахських плиток. Крім того, там же лябораторним способом прове-

¹⁾ Миклашевский Н., Месторождения огнеупорных материалов в России. СПб. 1861. Стр. 126.

²⁾ Архів Черніг. губ. земськ. упр. Економ. від. 1893. № 3а.

³⁾ Архів Черніг. губ. земськ. упр. Економ. від. 1894. № 1а.

⁴⁾ «Памятная книжка Черниговской губ.» 1862. Ст. Маевского.

⁵⁾ «Календарь Черниговской губ.» на 1894 рік. Стр. 232.

дено іспити глини на придатність для виготовлення каналізаційних труб і одержано добрі наслідки¹⁾.

Я перерахував лише найвидатніші місцевості, де, ще до революції, глину використовували з практичною метою. Але поклади глини розповсюджені на Чернігівщині значно ширше. Проте систематичного наукового обстеження глини з боку їх кількості і якості не було. Найбільш аналіз, з метою практичного використання глини, зробила Чернігівська хеміко - механічна лабораторія, досвід якої чекає на наукове оброблення та опублікування. Лабораторія, в свій час, докладно дослідила глини клінкерних заводів Чернігівщини у Котках, Топчіївці і Чернігові — разом з їх продукцією. Між іншим зараз в лабораторії є дуже цікаві з практичного боку аналізи глини Городнянщини (особливо аналізи Невклянської глини).

Року 1914 Чернігівська хем. - мех. лабораторія провела аналізи пісків, щоб виявити їхню придатність для бетонного та цементового виробництва, в зв'язку з тим, що відділ вогнетривалого будівництва Чернігівського земства намагався тоді ці виробництва поширити на Чернігівщині. Придатність Чернігівських пісків для скляного виробництва доведена існуванням на Чернігівщині на протязі XVII — XIX ст. гутницької промисловости, яка досить інтенсивно використовувала місцеві піски для виготовлення скла²⁾. Розповсюдження пісків, придатних для скляного виробництва, можна прослідити на мапі гут XVII — XIX ст., яку склав С. Г. Баран - Бутович на підставі книжки В. Л. Модзалевського³⁾. (Про придатність Чернігівських пісків для скляного виробництва красномовно свідчить аналіз Грабівського піску, проведена Чернігівською лабораторією. Пісок має кремнезему 99,08%.

Аналізи Чернігівської хеміко - механічної лабораторії показують, що Чернігівщина багата на пісок, який можна використати і в цементовому виробництві. Для поширення цього виробництва є й інші відповідні передумови: мергель, крейда, глина і наявність дешевого палива у вигляді торфу.

Мертель і *крейда* у великій кількості залягають на півночі та сході Чернігівщини в колишніх повітах Суразькому, Мглинському, Стародубівському, Новозибківському, Глухівському, Новгород-сіверському та Кролевецькому.

Розробку крейду і випалюють вапну на Глухівщині коло с. Волокитіна, Ротовки, а також коло полустанка Заруцького і на Кролевецьчині (с. с. Псаровка, Радичів, Розльоти, Мезинь, Буженка). Ціла низка сіл на Новгородсіверщині (Горки, Горбів, Юхнов, Дробішів, Чулатов, Роговка, Пушкарі) розробляють природні багатства правого високого берега Десни, добуваючи із його надр вапну та камінь. Тут залягають могутні поклади крейди, розробки яких відомі ще з XVIII ст.⁴⁾ Здобуту крейду продають в натуральному вигляді, або перепалюють на вапну на заводах, яких у 60 - х р. р. XIX ст. нараховувалося тут 23. Річна продукція цих усіх

¹⁾ Архів ОВМГ. Промисловий п/в 1930, № 29.

²⁾ Модзалевський В. Л., Гути на Чернігівщині. ВУАН. 1926.

³⁾ Мапа переходиться в Чернігівському Держмузеї.

⁴⁾ Опис Новгородсіверського намісництва 1779 — 1781 р. р. Вид. ВУАН.

водів складала 230000 пудів вапни і вся вона йшла на продаж або на місцеві цукроварні або сплавлялася на байдаках до Чернігів та Києва¹). Наявність зазначених натуральних багатств — глина, пісок, мергель, крейда — дає можливість збудувати на Чернігівщині цементний завод, який, разом з цегельнями, утворить тут міцну будівельну базу. Це питання, починаючи з 1911 року, виникало уже кілька разів. Спочатку на другому з'їзді представників губернських земств в Полтаві, року 1911, виникла думка утворити товариство обласного земського цементного заводу. Висловивши цій думці лише «принципиальное сочувствие», Чернігівське Губземство ухвалило року 1912 здійснити обстеження Чернігівщини з метою закласти на її терені цементний завод²). Року 1916 губернська управа висловилася за своєчасність розробки питання про збудування земського цементного заводу на Чернігівщині, але фінансові умови того часу не сприяли реалізації цього проекту, не дивлячись на те, що Чернігівщина «располагала многими данными для устройства этого завода»³). У всякому разі відомості про ці дані — про умови залягання й розповсюдження матеріалів потрібних для цього виробництва — зібрано за дорученням земства геологом Г. Мирчинком⁴). Вже за нашого часу Чернігівський Окріплян р. 1928, використовуючи відомості, зібрані земством, порушував питання про збудування цементного заводу на Чернігівщині, для якого всі природні передумови, але справу цю покищо не розв'язано.

Щоб закінчити про матеріяли, які можна використати на будівлі, а також у шляховому будівництві, треба зупинитися на покладах каменю. Деякі з них уже розроблялося й у минулому. Так на правому березі Десни, коло с. с. Дробишова та Роговки на Новгородсіверщині є міцні шари сірого кварцевого пісковцю, який, між іншим, вживали для забрукування, а пізніше для ремонту Києво-Острівського шосе⁵). Другі розробки пісковцю відомі на Глухівщині коло с. с. Баничі, Кочерги, Хавзовка, В'язонка й ін. Пісковці тут досить різноманітні і, залежно від складу, вживалися для виготовлення жорен, для забрукування пішоходів, для збудування підлоги по церквах тощо. Жорновий камінь у маєтку поміщика Міклашевського знайдено року 1840 коло с. Кочерги, яке лежить на обох високих берегах р. Есмані, і з цього ж року почали його розроблювати. Жорна, які виробляли тут, вивозили в 60-90-х р. р. XIX ст. навіть за межі Чернігівської губернії — до Києва, Москви⁶). Могутні поклади сірого пісковцю лежать на правому бе-

¹) *Маевский П.*, Известковые заводы и каменоломни на бер. р. Десны в Новгородс. у. («Пам. книжка Черниг. губ.» 1862. Стр. 119 — 126).

²) Доклад № 73. По вопр. о вступл. в товар. по постройке областного цементного завода (Журн. зас. Черниг. губ. земск. собр. 48-й очер. сес. 1912 года).

³) Доклад № 78. По вопросу огнестойк. строит. (Журнал засед. Черниг. губ. земск. собр. 51 очер. сес. 1915 г.).

⁴) Предв. отчет по изуч. ест. - историч. условий Черниг. губ. в 1913 году М. 1914. г. Стр. 111.

⁵) Докладні відомості про це збереглися в архфонді «Черниговского предв. дворянства» (Чернігівський Крайістархів).

⁶) *Маевский П.*, Ломки жернового камня возле с. Кочерги («Пам. книжка Черниг. губ.» 1862, стор. 97 — 102).

резі р. Іпуті (на захід від сл. Тимошкин Перевіз) та на берегах р. Снові, коло Каменського монастиря ¹⁾.

Фосфорити. Наявність фосфоритів на Чернігівщині була встановлена проф. Армашевським під час геологічної екскурсії, ще року 1874. Фосфорити знайдено за кілометр від с. Радичева, на південь до с. Вишеньок на Кролевеччині, в шарах жовтувато-зеленкуватого піску, а також між с. с. Розльоти та Буженка ²⁾. Року 1875 проф. Армашевський, переконався, що розповсюдження фосфоритів значно більше, ніж він гадав на підставі спостереження минулого року ³⁾. Зростки фосфориту на цей раз він знайшов поміж с. с. Вишеньками та Мезіном, там само на Кролевеччині. В пізнішій роботі проф. Армашевський згадує про фосфоритні зростки у главконітовій крейді в околицях с. Роговки на Новгородсіверщині ⁴⁾. Кількість фосфорної кислоти в цих фосфоритах дорівнює 20—30%. Отже факт існування фосфоритів на Чернігівщині встановлено. Проте не можна сказати, щоб дальші дослідження фосфоритів остаточно розв'язали питання про можливість їх практичного використання. Роботами Г. Мирченка, який досліджував фосфорити Кролевеччини, за дорученням фосфоритної комісії Московського с. г. інституту, намічено те велике практичне значіння, яке можуть мати ці фосфорити в сільському господарстві. Наймогутніший шар фосфоритів, на думку Мирченка ⁵⁾, лежить між Буженкою та Розльотами, при чому його грубизна й тут неоднакова. На віддаленні $\frac{1}{3}$ км. на північ від Розльот він має лише 5 см., на південь від Розльот він уже досягає 80—85 см. і на кв. сажень припадає близько 400 пудів. Далі, на 4 км, на південь від села, грубизна його зменшується до 70 см. (близько 360 пудів на кв. сажень). Отже фосфоритовий горизонт утворює лінзу, яку зі сходу обрізує р. Десна. Залишається нез'ясованим питання, як далеко ця лінза поширюється на захід: це можна встановити лише свердлуванням. Відсоток фосфорної кислоти в Чернігівських фосфоритах, а також наведені відомості про їх кількість доводять, що слід було б перевести дальші дослідження, з метою розв'язати питання про можливість їх використання в сільському господарстві, як штучного угноєння. Питання про вивчення кролевецьких фосфоритів з метою їх практичного використання виникло в 1924 році в Чернігівській промсекції Доброхему, який, разом з Гірським трестом, робив заходи здобути кошти, щоб зробити остаточне дослідження перед збудуванням заводу. Питання залишилося нерозв'язаним за відсутністю потрібних коштів.

¹⁾ Буренин П., Краткий предв. отчет о геолог. исслед. в Новозыбк. и Конот. у.у. (Предвар. отчет о работах по изучению ест.-ист. условий Черниг. губ. в 1913 г. М. 1914 г.).

²⁾ Армашевский П., Геолог. исслед. Черниг. губ. (Зап. Киевск. общ. ест.-Т. IV, в. I. 1875. Стр. 57).

³⁾ Армашевский П., Предварит. сообщ. о геолог. наблюд. в Черниг. губ. в 1875 г. (Зап. Киевск. общ. естест. Т. IV, в. 3. 1876. Стр. 296).

⁴⁾ Армашевский П., Геолог. очерк Черниг. губ. (Зап. Киевск. общ. Т. VII, в. I. Стр. 177).

⁵⁾ Мирчинко, Геолог. раб. в Черниг. губ. (Предвар. отчет о раб. по изуч. ест.-историч. условий Черниг. губ. в 1913 г. М. 1914. Стр. 21—22).

Одне з найцінніших природних багатств Чернігівщини, якому доведеться в розвитку народного господарства відіграти величезну роль, є *торф*. Попереднє його використання визначається такими невеликими цифрами, що це майже не позначилося на загальній сумі запасів. Перші спроби використання торфу починаються з кінця XVIII ст., але початок систематичного вивчення торфовищ і їх розробки треба віднести до 40 - х р. р. XIX ст., коли М. Г. І. знайдено торфовища в 92 болотах: з 1844 року організовано розробки на Києнському болоті, коло Чернігова ¹⁾. Проте і ці спроби порівняно були незначні. На протязі перших 13 років з Києнського болота здобуто 1825250 торфових цеглин, що дорівнює 912,5 сажнів. Далі, протягом другої половини XIX ст., ми бачимо спроби використання торфу як палива на казенних і приватних фабриках і заводах Чернігівщини (Топчівський клінкерний завод, Парафієвська цукроварня Борз. повіту, Шостенський пороховий завод Глух. пов., Корюківська цукроварня тощо). Але тут торф був за додаток до основного дров'яного палива. Остання до революції спроба організувати торфовидобуток на Чернігівщині належить Чернігівському губернському земству, яке до цієї роботи приступило після попереднього обстеження боліт з боку західної експедиції в справі висушування боліт. Чергова сесія губернського зібрання 1915 року доручила губернській управі організувати в губернії видобуток торфу на паливо. Після обстеження цілої низки боліт в околиці Чернігова, управа зупинилася на Середньому Замглаї коло с. Буровки, де, на терені близько 800 га, залягали поклади торфу грубизною до 1 саж. І кількість, і якість торфу (попельність 6,49 — 8,97%) дозволяла збудувати тут великий торфовий завод, для якого куплено було два комплетки торфових машин за 35570 крб.²⁾

Із цього видно, що до революції думка про використання торфу йшла лише в одному напрямку — використати торф як паливо. Цим шляхом торфова справа на Чернігівщині пішла і після революції. Так, на Замглаї року 1919 Укрторф організував машинову торфорозробку, яка проіснувала кілька років. Року 1927 Чернігівський Окргплян висунув проєкт постачання з Середнього Замглаю палива Чернігівській районній електростанції, але тому що незначна кількість видобутку торфу (45000 пуд.) була пов'язана з капітальними витратами, цей проєкт визнали за нерентабельний. Протягом першої п'ятирічки торф як паливо посідає значне місце (в Чернігівському районі Київські, Мньовські, Вибельські розробки). Але, разом з використанням торфу на опалення, поширюється думка про його всебічне використання в промисловості й сільському господарстві. Року 1929 при Чернігівському ОВМГ виник проєкт збудування на Середньому Замглаї «торфо - подстилочного» заводу для використання торфу як угноєння. Року 1929 Чернігівська хеміко - механічна лябораторія провела досліди торфів Замглаю та Паристого. Сухе перепускання в лябораторії дало остільки ефективні наслідки щодо кількості смоли, вугілля, амоніяку, оцетової кислоти

¹⁾ Черниг. губ. вед. 1858. № 5. Стаття Н. Н. Шульгіна.

²⁾ Доклад № 49. Об организации торфодобычвания в губ. (Журн. зас. Черниг. губ. земск. собр. 52 очер. сессии 1916 года).

та деревного спирту, що виник проєкт організувати завод для сухого перепускання торфу на Середньому Замглаї¹⁾). Але комітет хемізації народнього господарства при РНК УСРР з приводу цього проєкту висловив думку, що найдоцільнішою формою експлуатації торфових покладів є не сухе перепускання торфу, а його газифікація в генераторах системи Монда. Газифікація поруч з цілою низкою корисних речовин, дає силовий генераторний газ, який можуть використати промислові підприємства²⁾). Отже, кінець - кінцем, підійшли до думки використати торф для утворення силової енергії. І, без сумніву, запаси торфу високої якості в болоті Замглай ведуть до об'єднання згаданих проєктів в один — утворення на Середньому Замглаї цілого комбінату, центральною ланкою якого буде величезна електростанція, яка буде виробляти 75000 кв. електроенергії для потреб місцевої промисловости.

Капітальної праці, яка б охопила систематично, з боку наукового і практичного, корисні копалини Чернігівщини, покищо немає³⁾). Будемо на неї чекати. Проте і на підставі наведеного матеріялу можна уже зробити деякі практичні висновки.

1) Надри Чернігівщини багаті якраз на ті матеріяли, які зараз потрібні для широкого будівництва. Це матеріяли будівельні (глина, пісок, камінь, крейда, мергель, охра, які можна переробити на цеглу, черепицю, цемент, скло, фарбу тощо); матеріяли потрібні для створення силової енергії і розвитку промисловости (торф) і матеріяли потрібні для сільського господарства (фосфорити).

2) Ресурси ці остільки великі, що попереднє їх використання для господарчих потреб майже не позначилося на загальній сумі запасів.

3) Потрібне дальше систематичне дослідження надрів Чернігівщини. Попереднє дослідження в деяких галузях проведено лише такою мірою, щоб констатувати наявність великих матеріяльних ресурсів і, значить, стимулювати дальші дослідження. По інших галузях попереднє дослідження довело можливість практичного використання цих матеріяльних ресурсів для потреб народнього господарства і збудування для цього цілої низки підприємств (цементовий завод, електрична станція на Замглаї, завод для виготовлення штучного угноєння).

4) Окремо стоїть питання про Чернігівську гравіметричну аномалію. Це питання великого масштабу і в розумінні витрат на її дослідження, і в розумінні тих наслідків, які може дати для економіки Радянського Союзу це дослідження. Треба лише побажати, щоб цьому питанню державні організації наукові і господарчі приділили максимум уваги.

1) Архів Черніг. ОВМГП/В Пром. 1929 р. № 609.

2) Архів Черніг. ОВМГ П/В Пром. 1930 р. № 713.

3) Більш-менш систематичну розвідку на цю тему вміщено в «Календаре Черніг. Губ.» за 1894 рік. Але відомості, наведені в цій розвідці, почасти неповні, почасти застаріли.

ЗАВДАННЯ АРХІВОЗНАВЧОГО ФАКУЛЬТЕТУ

З початком 1932 р. зорганізувався і розпочав роботу при Харківському Інституті Пед. Проф. Освіти, архівознавчий факультет, цей перший вищий архівознавчий учбовий заклад у радянській Україні.

Які ж завдання стоять перед факультетом у справі підготування теоретиків - практиків архівного будівництва?

«Звичайно,— каже тов. Сталін,— теорія стає безпредметовою, коли її не пов'язують з революційною практикою, так само, як і практика стає сліпа, коли вона не освітлює собі дорогу революційною теорією. Але теорія може перетворитися на найвеличезнішу силу робітничого руху, якщо вона складається в нерозривному зв'язку з революційною практикою, бо вона і тільки вона може надати рухові впевнености, сили орієнтування і розуміння внутрішнього зв'язку, бо вона і тільки вона може допомогти практиці зрозуміти не тільки те, як і куди рухаються класи тепер, але й те, як і куди повинні вони рушити в найближчому майбутньому». В іншому місці керівник нашої партії, т. Сталін говорить, що теорія повинна дати практикам «силу орієнтування, ясність перспективи, впевненість у роботі, віру в перемогу нашої справи». Це особливо треба пам'ятати, готуючи робітників, що мусять бути одночасно теоретиками й практиками, організаторами радянського архівного будівництва.

Стара буржуазна історіографія уміла—по-своєму, безперечно,— поставити архів на послуги царизмові, для закріплення диктатури поміщика; вона всі сили скеровувала на доказ доконечности й законности існування експлуататорських клас та їх панівної зверхности. Царський уряд зумів, — це треба визнати — поставити собі на послуги архів, він умів добирати архівних робітників з верхів і до низу, він умів через буржуазну історіографію показувати все те, що потрібне було для його закріплення, для того, щоб приховувати або просто знищувати все, що компромітувало або підривало його життєвість, він умів знищувати те, що освітлювало шлях його загибелі, шлях його антиподу, робітничої класи, і висвітлювати те, що жило поміщика - буржуа. Архів, за царського режиму—це «святая - святых» за сімома замками, куди доступитись міг лише той, хто на практиці довів свою благодійність, свою прихильність,— кому можна було з певністю доручити писати історію російського самодержавства.

Стара, буржуазна історіографія, це один з атрибутів всієї системи російського самодержавства, це один із засобів довести «науково» історичну законність свого панування, експлуатації робітничої класи й трудового селянства. Вона, в основному, знищена разом із знищенням царату, але це аж ніяк не значить, що решток, пере-

фарбованих зовні, а часто і без фарби, не залишилося за радянської влади і що представники поміщицько-буржуазної історіографії не робили спроб зфалшувати історію і що це їм не вдавалося, фалшувати, доводячи «незаконність» історичного існування диктатури пролетаріату.

Троцькізм, що став передовим загоном світової контрреволюції — в окремих випадках як у теорії, так і на практиці, в замаскованій формі, знаходить собі прихильників і в Радянському союзі.

Вони — троцькісти, взагалі контрабандисти - фальсифікатори всіх ґатунків, коли практика довела безпідставність всіх їхніх тверджень — розпочинають похід з боку теорії (але це не значить, що вони залишили фронт контрреволюційної практики), використовуючи «теж документи», фальсифікуючи історичну дійсність — ведуть похід проти комуністичної партії, проти радянської влади, часто прикриваючи свої дії «революційною» фразеологією.

Лист т. Сталіна викрив і показав ворожі маневри та їх небезпеку на цій ділянці класової боротьби.

Завдання, що стоїть перед марксистським теоретичним фронтом, — дати найжорстокішу відсіч класовим ворогам, та цим не вичерпується увесь зміст роботи на теоретичному фронті. Наше завдання полягає в тому, аби разом з розгромом спроб, що йдуть з ворожого нам табору, на фронті теорії створити свою справжню, наукову, партійну, більшовицьку історію: «зокрема треба по-більшовицькому, по-ленінському підійти до історії вчорашнього дня і підійти так, щоб історію цього вчорашнього дня пов'язати з генеральною лінією партії, з тими велетенськими новими завданнями, що стоять перед нами сьогодні і стоятимуть ще вввтра» (Каганович, Л. Н.).

Наші завдання, — говорить т. Сталін у своєму історичному листі, — в тому: «щоб піднести питання історії більшовизму на потрібну височінь, поставити справу вивчення історії нашої партії на наукові, більшовицькі рейки і загострити увагу проти троцькістських і всяких інших фальсифікаторів історії нашої партії, систематично здираючи з них маси».

Цьому завданню величезної ваги і мають прислужитися великою мірою архівні матеріали радянських архівних установ, ці матеріали максимально треба поставити на послуги теоретичному фронтові, ось завдання сьогоднішнього дня. Але таке послугування стане можливим лише при науковій його організації, при тій умові, коли архів зуміє подати весь вантаж матеріалу. І тут архівні установи впираються безпосередньо в питання про наукові висококваліфіковані кадри фахівців радянського архівного будівництва.

Коли справа з кадрами для промисловости, справа з кадрами для сільського господарства є наше вузьке місце, то ще гірше стоїть справа з висококваліфікованими кадрами архівних робітників. Отже, ми й почали готувати такого фахівця через новоорганізований архівознавчий факультет.

Завдання, що стоять перед архівознавчим факультетом, — це виготувати архівного робітника найвищої кваліфікації, але таке визначення не вичерпує ще всього змісту завдань факультету. Термін — архівний робітник — мусить бути розшифрований. Готування

архівного робітника найвищої кваліфікації — це завдання загального порядку, що повинне знайти розв'язання трьома напрямками: 1) готування вченого організатора архівної справи, 2) готування вченого пропагандиста архівними матеріалами, 3) готування вченого архівіста - архівознавця.

Ті великі завдання, що стоять перед архівними установами взагалі, перед кожним архівним робітником зокрема, можуть бути виконані лише при наявності висококваліфікованої сили, при умові, що й архівна робота, де раціоналізаторська робота лише в початковій формі, буде поставлена на справжні наукові рейки. Про архів лише як місце схорони матеріялу, не може бути мови; архів, як установа, що діє безпосередньо на користь побудові соціалістичного господарства, архів як установа, що, безпосередньо сконцентровуючи, вивчає досвід минулого, досвід соціалістичного будівництва. Архівний матеріял як засіб пропаганди на користь соціалістичному суспільству, диктатурі пролетаріату — ось завдання кожної архівної установи. Архів мусить перетворитись остаточно на науково - оперативну одиницю, що веде безпосередню наукову агітацію й пропаганду архівними матеріалами — документами.

Наші архіви інколи стають перед фактом цілковитої безпорадності через низьку кваліфікацію робітників та невміння організувати справу. Інколи не знають, як саме увімкнутися в процес соціалістичного будівництва або не знають, який матеріял у них є і як його можна і треба використати. Тут потрібно взятись за винахідництво кращої, раціоналізованої системи організації підготування архівного матеріялу до використання. Складові викладові ціви, що ведуть спеціальні, архівознавчі дисципліни, з самого ж початку навчання треба передати студентам критичне ставлення в процесі навчання, — не прикриваючи всіх тих хиб, що ми маємо в системі організації підготування архівного матеріялу, — до використання, поставити студента, майбутнього вченого архівіста - організатора, перед дійсністю, що його тут не чекає «тишь та гладь», а що тут роботи «непочатий край».

Не можна собі уявити на сьогодні вченого архівіста, що не був би потрібною мірою істориком, що не був би обізнаний на історичному процесі людського суспільства, висвітленому за марксо-ленінською методологією.

От чому, розглядаючи учбовий плян архівознавчого факультету на три роки, ми побачимо, що велика кількість годин з нього припадає на історичні дисципліни: 1440 годин на три роки, із загальної кількості понад 4 тисячі, припадає виключно на історичний цикл. На спеціальні архівознавчі дисципліни — понад 700 годин за учбовим пляном. Стоячи на ґрунті визнання того, що теорія набирає повноти своєї сили поєднуючися з дією, архівознавчий факультет з першого року запроваджує практику — архівознавчу, промислову і сільськогосподарську. На архівознавчу практику приділено 710 годин, на промислову — 448 годин і на сільськогосподарську — 340 годин, а також на теоретичний курс «Основи організації техніки» — 220 год.

Учений архівний робітник може віддати на послуги соціалістичному будівництву всі свої сили лише тоді, коли він буде розумітись

на дійсності, коли він дійсність буде знати не тільки з книжки, а леж і з практики. Немає чого говорити за завдання, що стоять перед фаховою практикою — це ж річ зрозуміла, але треба зробити зараз же наголос, що практика за фахом повинна провадитись уже з самого початку навчання. Практика ж промислова мусить дати нашому вченому архівістові не лише загальне усвідомлення технологічного процесу того чи того виробництва, не лише поверхову обізнаність з принципами виробництва,— вона мусить конкретно, практично, біля варстату провадитись, вона мусить навчити майбутнього вченого архівіста виконувати ті чи ті роботи безпосередньо на варстаті; ті ж самі завдання стоять і перед сільськогосподарською практикою.

Але цього було б замало. На сьогодні перед усією робітничою класою, комуністичною партією, перед усім теоретичним фронтом — стоїть велетенське завдання — це створити свою історію заводів, свою історію фабрик. Очевидно, незабаром постане завдання і щодо створення історії наших гігантів сільського господарства, щодо створення історії окремих колгоспів, радгоспів тощо. «Історія заводів» має виконати дуже важливе політичне завдання — навчити розуміти, цінувати й зміцнювати революційні здобутки робітничої класи...» Одночасно «історія заводів» має стати за концентрацію бойового історичного досвіду й досвіду будівництва соціалізму для міжнароднього пролетаріату, що перебуває тепер у рішучій стадії боротьби з капіталізмом, успіх якої безпосередньо зв'язаний з успіхом пролетаріату СРСР» (Чувирін, «Комуніст» № 46 від 16/II 1932 р.). Отже ми бачимо, що справа створення «Історії заводів» це не є простий, механічний відбиток його організації,— історія заводів це є справжнє відображення ганебного минулого царату, з одного боку, і всього кращого, революційного з історії класової боротьби, з історії формування пролетаріату, з історії формування, викристалізування комуністичної партії. «Історія заводів» мусить показати, унаочнити весь той досвід, досвід тяжкого шляху, що вів і безпосередньо вилився через Жовтневу революцію в диктатуру пролетаріату; «Історія заводів» мусить відбити весь той героїзм боротьби робітничої класи, комуністичної партії в справі побудови соціалістичного господарства, в справі побудови соціалізму і стати за досвід для всього міжнароднього пролетаріату, для нашої сучасності й майбутнього.

Отже, тут, на заводі, чи в сільському господарстві, практика студента архівознавчого факультету мусить бути подвійного характеру,— з одного боку,— практикою промисловою, а з другого боку — практикою за фахом. І не лише ознайомлення з архівними матеріалами, поверхове споглядання постави архівної справи на заводі чи в радгоспі, а безпосередня, жива, творча участь, допомога в цій роботі, бо практика, коли вона перетворюється на спостереження, є ніщо. Таке, і лише таке, мусить бути завданням виробничої практики для студента архівознавчого факультету. Темпи роботи на факультеті з самого початку взято величезні, з самого ж початку розпочали застосовувати соціалістичних методів роботи — соцзмагання та ударництво, треба лише їх поширювати, вдосконалювати; щодо

цього ми маємо великий підтрим, часто ініціативу, з боку самих викладавців, хоч, на жаль, це не до всіх і не однаковою мірою стосується. Соціяльний склад студентів — 50% першої курії, 25% другої курії (члени колгоспів), решта 3 й 4 курія, та склад за партійністю — чл. партії 3, чл. ЛКСМ — 18 і решта позапартійних, — говорить сам за себе. Треба лише зуміти добре зорганізувати всю роботу факультету — і успіх забезпечено.

В. ДОМБРОВСЬКИЙ

ДЕЦИМАЛЬНА СИСТЕМА В АРХІВНІЙ СПРАВІ¹⁾

Клясифікація, розташування і переховування матеріалів та карток

Розглядаючи питання клясифікації, треба чітко вирізнити питання про *розташування* клясифікованих *матеріалів* з-поміж питань *клясифікації* їхнього змісту. Це два зовсім різні питання, які для ясности потребують окремого розгляду. Припустимо, що в будь-якій бібліотеці книжки переховують на полицях за форматною ознакою; припустимо далі, що бібліотека одержала будь-яку книгу зі статистики (індекс 31) форматі in 4°, на завтра — кілька книжок зі статистики форматом in 8° а через декілька днів надійшли статистичні таблиці форматом in folio. Книжки із статистики за клясифікації дістануть один і той само клясифікаційний індекс: «31» (статистика). Клясифікаційні, тобто предметові, картки всіх'оцих книг із статистики переховуватимуть у довідковій картотеці під однією рубрикою, під одним індексом: «31» (статистика). Алеж, чи значить це, що самі власне книги повинні обов'язково переховуватися на бібліотечних полицях вкупі і бути розташовані неодмінно поруч? Зовсім ні. В бібліотеці ці книги будуть *розташовані в трьох різних частинах* бібліотеки, за їхніми форматними ознаками.

В іншій бібліотеці книги переховують, припустимо, за абеткою прізвищ авторів²⁾. Із цих статистичних книг прізвище одного автора, приміром, — Беляєв, другого — Сміт, і третього — Центральна Статистична Управа УСРР («колективний автор»). В цій бібліотеці такі книги будуть *розташовані знову ж таки в трьох різних місцях*, алеж уже за абеткою прізвищ авторів, а не за форматною ознакою. Клясифікаційні ж (предметові) картки в другій бібліотеці, так само, як і в першій, переховуватимуться в картотеці під однією рубрикою «31» (статистика).

Щождо архівних матеріалів, то при інших рівних умовах треба завжди намагатися додержати *систематичности* і в *розташуванні* самих матеріалів, проте це не завжди можливе без шкоди для збережености матеріалів, або ощадливого використання приміщення.

¹⁾ Закінчення. Початок див. ч. 3 «Радянського Архіву».

²⁾ Див. згадану доповідь А. Кудрявцевої на II з'їзді архробітників РСФРР в травні 1929 року.

Наприклад, картографічні, креслені, плянові і т. ін. матеріяли не завжди дається розташувати для переховування разом з іншими, що до них стосуються, архівними матеріялами.

Одночасно відзначимо ще один момент, пов'язаний з розташуванням архівних і бібліотечних матеріялів та з шифрованим топографічним позначенням місця, де вони перебувають. Тут я маю на увазі, що архівний фонд, архівна справа, книга — мають два види ознак, саме: ознаки постійні (або основні) і ознаки змінні (або другорядні). Так от, в архівному фонді за постійні ознаки можна вважати: назву фонду, хронологічні межі і ін., у книзі за такі постійні ознаки можуть бути: прізвище автора, заголовки книги і ін. А от уже топографічну ознаку місця перебування у сховищі книжок або архівного фонду, що адресову ознаку місця перебування зовсім не можна вважати за ознаку основну або постійну. З різних причин матеріяли у сховищах іноді переміщуються, отже змінюється й місце перебування переміщуваних матеріялів, тим то треба визнати, як загальне правило, за недоцільне сполучати постійні і змінні ознаки в одному складному шифровому позначенні.

Тому, мені здається, не можна визнати за раціональну пропозицію *М. В. Лятошинського*¹⁾, щоб у числівникові дробу позначати назву архівного фонду (*ознака постійна*), а у знаменникові — його місце перебування (*ознака змінна*). За такого сполучення постійних і змінних ознак кожне переміщення архівного фонду з одного архівосховища до іншого або в межах одного архівосховища неминуче викликати потребу або складати нові картки, або перекреслювати і виправляти індекси в старих картках.

Я вважаю, що найраціональніше, з погляду архівознавства, було б намагатися, щоб шифрові топографічні позначення місця перебування архівних матеріялів робили б по змозі лише у топографічних покажчиках і ніде більше. Тоді кожне переміщення архівного фонду вимагатиме від довідково-орієнтувального апарату тільки однієї роботи, саме: перескладання топографічного покажчика, тільки.

Пропозиція *М. В. Лятошинського* про можливість децималізувати позначення будинків, поверхів, кімнат, шахів і полиць — цілком прийнятна. В усякому разі ми спостерігаємо децималізацію позначень поверхів і кімнат по багатьох установах, де, наприклад, усі кімнати першого поверху мають номер, який починається з одиниці, усі кімнати другого поверху позначені номерами, що починаються цифрами 2, тощо. Треба лише не сполучати ніде цих шифрових позначень поверхів і кімнат з індексом архівного фонду. Таке сполучення індексу архівного фонду з шифрованими топографічними позначеннями має рацію тільки в топографічному показникові.

Зрештою, відзначимо тут, що *М. В. Лятошинський* подає пропозицію децималізувати шифрове позначення часу, дат архівних фондів, а саме: позначити «О» — установи до XVI ст., «1» — установи XVII століття тощо²⁾.

¹⁾ Арх. Справа», 1930 кн. 1 (12), стор. 62.

²⁾ «Арх. Справа», 1930, кн. 1 (12), стор. 60 — 61.

На нашу думку ця пропозиція недоцільна через те, що в десятичній системі МБІ є прості — мнемонічніші, які легко запам'ятати, а головне загальні — визначники часу, що охоплюють усі попередні і наступні сторіччя, роки, місяці і числа ¹⁾.

Перед тим, як перейти до висновків, я дозволю собі ознайомити читачів «АРУ» з поглядом на десятичну систему МБІ видатного італійського архівіста, професора Римського [університету *Євгена Казанови*, який нещодавно випустив другим виданням свою відому працю з архівознавства—«Archivistica»²⁾.

Децимальної системі («Metodo decimale») *Є. Казанова* присвячує спеціальний розділ у другій частині своєї книжки, врозділі, що має назву: «Впорядкування архівних матеріалів» («Ordinamento»³⁾). Навівши стисло історичну довідку про виникнення і розвиток десятичної системи, а також виклавши стисло її суть, *Є. Казанова* погоджується з тим, що десятична система дозволяє класифікувати зміст і заголовки книг. Далі *Є. Казанова* цілком слушно продовжує: «та altra cosa é la classificazione, altra la collocazione»⁴⁾ (алеж одна справа — класифікація, а інша справа — розташування).

На думку *Є. Казанови*, десятична система МБІ не годиться для розміщення (підкреслення мсє—*В. Д.*) книг тому, що бібліотеки неспроможні пристосовувати свої полиці до індексів десятичної системи. Тим то, не зважаючи на неодноразові спроби, розташування (підкреслення мсє—*В. Д.*) книг на полицях провадять не відповідно до десятичних індексів. Для позначення місця перебування книг потрібні інші, додаткові (тобто, топографічні.—*В. Д.*) позначення.

Переходячи потім до документального застосування Дьюїбрюссельської десятичної системи, *Є. Казанова* відзначає невдалу спробу одної мекіканської комісії впорядкувати на десятичній основі реєстратуру і загальний архів секретаріату уряду Мехіко⁵⁾.

Одночасно *Є. Казанова* наводить погляд *Фітупатрика*, який у своїх «нотатках про переховування, каталогізацію, реєстрацію і впорядкування рукописів» вважає просто за лиху всяку спробу повільного застосування до рукописів книжкових класифікаційних схем («any attempt to force manuscripts into classification schemes similar to that of books means disaster»⁶⁾).

Навівши цей погляд згаданого архівіста *Фітупатрика* і підкресливши, що однакової думки про десятичну систему додержується *Н. Stein*, голландський архівіст *Мюллер*⁷⁾ і мекіканський архівіст *Е. А. Chavez*⁸⁾, *Є. Казанова* доходить таких висновків: «отож ми можемо вважати мекіканську спробу збанкрутованою, особливо

¹⁾ *Н. В. Русинів*, Десятичная классификация, стор. 130.

²⁾ *Casonova Eugenio*, Archivistica. 2 ed. Roma. 1928 p.p. XVI 593.

³⁾ Тамо ж, стор. 206 — 209.

⁴⁾ Тамо ж, стор. 207.

⁵⁾ Secretaría de Gobernacion. Archivos. Classificaziòn decimal de los asuntos, hechapor orden del señor secretario licenciado Manuel Aguirre Berlar.da Mехiko, imprenta de la Secretaria de Gobernaciòn. 1919.

⁶⁾ *I. C. Fitapatrick*. Notes on the care, cataloguing, calendaring and arranging of manuscripts. Washington Government printing office, 1913, стор. 13.

⁷⁾ *Mr. S. Muller*. Het zoogenaaude Decimal stelsel van archiefordening» «Nederl Archivenblad, XXIII (1915), p. 115 та дальші.

⁸⁾ «*Ezequiel A. Chaver*, Manual de organizacion de archivos Mexico. 1920.

якщо візьмемо до уваги, що не пощастило знайти досить предметів для заповнення 10 клясів і що деякі рубрики і підрубрики, ... залишаються ... незаповнені ...»¹⁾).

Наприкінці *Є. Казанова* знайомить читача з дещо більш удаюю спробою застосування децимальної системи, здійсненою в архіві Управи Торговельного Мореплавства Сполучених Штатів²⁾ і приходить до таких остаточних висновків:

«Проте, не зважаючи на заведені (до децимальної системи) поліпшення, все таки видно наскільки вони ще недостатні і як вони мало відповідають тому, що треба було б розуміти під архівним упорядкуванням. Хоч децимальну систему можна б у широкому розумінні розглядати як метод систематизації за предметами і, з цього погляду, вона могла б мати значення для реєстрації поточних паперів, проте не можна (все таки) заперечувати, що вона непрактична ні для цитування, ні для розташування»³⁾.

Перед тим, як перейти до висновків, підкреслимо, що *Казанова* питання про децимальну систему розглядає в тій частині своєї книги, яка присвячена упорядкуванню історичних архівів, отже його негативне ставлення до децимальної системи стосується, треба вважати, до питань класифікації архівних документів і одиниць переховування («справ», досьє тощо). Висновок *Казанови*, таким чином, ідентичний з нашими висновками, поданими вище. Нарешті, відзначимо, що *Казанова* зовсім не згадує ні голляндських архівістів «децималістів» (наприклад, *Заальберт*)⁴⁾, ні нідерляндського реєстратурбюра, ані Нідерляндського Інституту Документації і Регістрації, які протягом низки років проробили величезну роботу над документною децималізацією в Голляндії.

Завдання радянського архівознавства в галузі класифікації і децимальної системи

Розвиток *децимальної системи* в діловодстві *дієвих установ* архівні органи можуть тільки вітати і своєю безпосередньою участю в роботі раціоналізаторських органів РСІ активно сприяти розвитку і поширенню децимальної системи по дієвих установах, — це своєю чергою полегшить вирішення проблеми «переліків» з термінами переховування.

За розбирання і *систематизування* архівних матеріалів, що їх переховують в *архівосховищах архівних органів*, децимальна система класифікації по суті зовсім неприйнятна, тому що архівіст тут повинен керуватися принципом походження. І лише в тому випадку, коли доводиться впорядковувати архівний фонд децималізований ще в дієвій установі, архівіст зобов'язаний, відповідно до принципу

¹⁾ Casanova E. Archivistica. 2 ed. 1928, стр. 203.

²⁾ Introduction to the american official sources for the economic and social history of the world war (Carnegie Endowment for international peace: american series no. 1) New Haven, Yale University Press, 1926, стр. 291 і далші.

³⁾ Casanova E. Archivistica. 2 ed., 1928 стр. 209.

⁴⁾ Zaalberg, Z. A. Het nieuwe registratur - stelsel bij de gemeente - administration. Amsterdam. 1908.

Його ж. Decimale gemeente - registratur. Amsterdam. 1910.

тоходження, клясифікувати архівні матеріали цього архівного фонду за тією децимальною системою, що була вживана в установі, яка матеріал відклала.

При клясифікації архівних фондів ЄДАФ'у і організації картотеки фондів децимальна система може бути застосована і безумовно дасть позитивні наслідки. За децималізації картотеки ЄДАФ'у можна взяти в основу 9 рубрик поділу ЄДАФ'у УСРР і розробити підрозділи на децимальній основі. Проробляючи це питання, треба зробити виправлення, що випливають з досвіду архівного будівництва на Україні.

За найважливішу галузь архівної роботи, де децимальна система може відіграти особливо корисну роль, слід визнати клясифікацію предметів або питань тематичної картотеки. Тут, не чекаючи на утворення марксистсько-ленінської клясифікації наук і радянської децимальної системи, треба негайно покласти в основу клясифікації децимальну систему Міжнародного Бібліографічного Інституту. Для цього можна скористатися скороченими таблицями МБІ, які є в російському перекладі, і приступити до перекладу повного тексту «Мануеля». Для заощадження сил і коштів цю роботу було б дуже доцільно провести в масштабі цілого Радянського Союзу.

Клясифікацію книг у систематичних (предметових) каталогах архівосховищ архівних органів можна провадити за децимальною системою МБІ, зовсім незалежно від порядку розташування книг на полицях (за абеткою авторів, за форматною ознакою, за інвентарним номером надходжень тощо), через те, що децимальна система клясифікує заголовки книг і їхній зміст.

В діловодстві архівних органів децимальна система, як довів досвід РСФРР, цілком прийнятна і дає позитивні наслідки. Було б дуже бажано, щоб Центральна Архівна Управа РСФРР поділилася своїм досвідом у цьому питанні з іншими союзними Республіками в окремій статті на сторінках «Архівного Дела».

Зрештою, децимальна система може бути корисно застосована при клясифікації специфічних питань науки архівознавства і радянського архівного будівництва. Тут потрібно вибрати з повного тексту «Мануеля» МБІ всі рубрики, що стосуються до архівознавства, сполучити їх об'єднаним індексом і доповнити питаннями, які випливають з досвіду радянського архівного будівництва.

Ініціативу розроблення проєкту клясифікації питань архівознавства і радянського архівного будівництва можна було б покласти на Кабінет Архівознавства ЦАУ УСРР. До проведення в життя такий проєкт було б бажано обговорити на сторінках «Архіву Радянської України», «Архівного Дела» і на ближчих архівних з'їздах або конференціях наших союзних Республік.

М. ЯНОВСЬКИЙ

ПРО ГРУПОВИЙ ОПИС¹⁾

Успішне перетворення в життя гасла «архіви на допомогу п'ятиріччю» значною мірою залежить від темпів архівної роботи. Немає сумнівів, що в архівах скупчено багато даних попереднього

¹⁾ З досвіду Київського Центрального Історичного Архіву.

досвіду, який великою мірою зможе прислужитися сучасному господарському будівництву. На превеликий жаль, значну частину матеріялу, що може бути корисним, не упорядковано й не описано. Тому то тепер, як ніколи, набуває особливого значення питання про те, щоб запровадити методи роботи, які дали б змогу в найкоротший термін зробити ці матеріяли приступними для практичного використання. Наступні сторінки являють собою таку спробу.

В попередній моїй статті (див. «Архівна Справа» № 4 (15) я показав, як можна скласти опис за ф. № 2 або 3 на картках і, разом з тим, у вигляді списку. Теперішня робота має на оці: 1) опис середній між ф. № 1 і 2, 2) опис, що зручніше скласти у вигляді карток.

Два слова про те, як виникла потреба мати такий опис. Київська Філія Спиртотресту дуже потребувала матеріялів «Киевского Губернского Акцизного Управления», що стосувалися спирто-горілкової промисловости та торгівлі. Упорядкування та описання цих матеріялів не стояло в пляні робіт Київського Центрального Історичного Архіву. Філія Спиртотресту обіцяла взяти упорядкування на свої кошти, запропонувавши Архіву скласти кошториса. Кошторис, складений на впорядкування та описання матеріялів за ф. № 2, майже утрое перевищував реальні можливості Філії. Тоді я запропонував сумарний, груповий опис справ, що являє собою деякою мірою варіант т. з. огляду. Відмовившись ще від деяких робіт (упорядкування розсипу тощо), пощастило вкластися в потрібну суму витрат. Послідовність робіт була така: спочатку — загальне ознайомлення з фондом та з'ясування його структури; далі відокремлення справ щодо спирто-горілкової промисловости та торгівлі; після цього намічено основні розділи, за якими можна розкласти трафаретні справи, а також послідовність окремих груп справ. Отже, намічено систему розкладки основної маси справ, ця система не зовсім збігається зі структурною розкладкою. Але треба добре пам'ятати, що це тільки тимчасово утворені групи, а остаточно справи розкладатимуть за звичайним структурно-хронологічним принципом. Основні розділи були такі: 1) матеріял до керування (переважно циркуляри), 2) звітний матеріял, 3) наслідки ревізій і обслідувань, 4) статистично-інформаційний матеріял, 5) загальні й таємні справи, 6) технічні справи про будування та улаштування винних склепів, 7) виробництво спирту, горілки, пива, меду й вина, 8) розподіл спирту між склепами, торгівля, безкоштовний відпуск, 9) порушення правил здобування та продажу спиртних напоїв. У межах кожного із основних розділів окремі групи справ йшли теж у певній послідовності. Наприклад, 1 розділ починався циркулярами «Главного Управления Департамента Неокладных Сборов», а потім покладені були циркуляри «Управляющего Киевским Акцизным Управлением» і т. д.; в 7 розділі справи розташовано за об'єктами виробництва: спирт, пиво, мед, фруктові вина і т. д. Деталі систематизації, гадаю, не являють загального інтересу і я їх тут не наводитиму. Підкреслюю, що 1) систему пристосовано до інтересів практичного та теоретичного використання, 2) така розкладка справ є тільки тимчасова.

Природно виникає питання, що саме вважати за «групу»? Насамперед, до однієї групи відносили справи, назви яких різняться тільки різними хронологічними даними. Далі, до однієї групи відносили справи, назви яких різняться між собою тільки суто стилістично. Крім того, до однієї групи відкладали справи, що різняться не тільки хронологічно, а ще й кореспондентом, або тим, що вони стосуються не до однієї і тієї ж юридичної або фізичної особи. Отже, одну групу складає і справа «О производстве винокурения на Станиславчинском № 87 винокуренном заводе 3 округа, за период 1883 — 84 г.», і справа «О производстве винокурения на Каролинском № 340 винокуренном заводе 2 округа, за период 1894 — 95 г.» і всі інші подібні справи. Проте, справа «С планами, описаниями и перепискою Коростышевского № 12 пивоваренного завода» і справа «С описаниями и протоколами Белоцерковского пивоваренного завода» уміщені в різних групах.

Наступний етап роботи—розкладання справ у межах кожної групи за роками і в межах року за діловодними номерами. Справи не трафаретні, себто такі, які не утворюють групи, розкладають окремо від трафаретних у звичайному порядку: за відділами, роками та за номерами. Треба відмітити, що такі справи склали невеликий відсоток усіх справ упорядкованої частини «Киевского Губернского Акцизного Управления» (щось із 12% усієї кількості справ і книг). Після цього проведено нумерування груп; воно полягало в тому, що групі надавалося наліпки із зазначенням номеру групи. Закінчивши нумерування, приступали до опису.

Зразок № 1

О производстве винокурения в 1881 - 82 г.

301

1881	54	на Нещеровском	№ 54	винок. зав.	1 ок.
»	56	» Галенковском	№ 125	»	» 3 »
»	61	» Мошуровском	№ 117	»	» 7 »
»	62	» Юровском	№ 205	»	» 4 »
»	69	» Уманском	№ 285	»	» 5 »
»	70	» Ладьженском	№ 159	»	» 5 »
»	76	» Хажнянском	№ 47	»	» 5 »
»	67	» Житоставском	№ 27	»	» 1 »

Бухг. общ. акц.

Опис провадили на звичайних бібліотечних картках міжнароднього формату (12,5 см. × 7,5 см). Згори, на лівому краєві картки зазначали номер групи. Назву групи записували у перший рядок. В нижні рядки записують те, що становить особливість даної справи, те, що відрізняє її від інших справ групи: у першій графі зазначають рік, до якого справу віднесено в установі, в другій — її діловодний номер, далі йдуть інші особливості справи. Назву відділу зазначають в останньому рядку, якщо вона загальна для всіх справ групи (див. зразок № 1). Якщо не всі справи стосуються до одного відділу, відділ скорочено зазначають у тому самому рядку, де занотовано інші особливості справи (див. зразок № 2). Опис певної групи справ далеко не завжди вміщується на одній картці — тоді на другій картці повторювано тільки номер групи, а перший рядок залишався віль-

ний. З метою полегшити користування описом заведені були розподілкові картки із скороченою назвою основних розділів карто-теки. Крім того, на останню картку кожної групи насаджено т. з. індикатора («наездник»).

Зразок № 2

С циркулярами и распоряжениями Главного Управления (Неокл. Сб.)

1895	84	Дел - во
1899	—	"
1902	—	"
1903	—	"
1904	—	"
1906	15	Сч - во
1907	—	"
1908	19	"

Справи, які не утворюють груп, описано звичайним порядком теж на картках (кожну справу на окремій картці), оскільки бажано, щоб і ця частина зовнішньо мала такий само вигляд, як і перша. Картки на нетрафаретні справи вміщено після карток, на яких описано групи справ. Розподілковими картками в цьому випадкові були картки із зазначенням назви відділу.

Нарешті, останній, або, точніше, передостанній етап роботи — формування в'язок і надписування наліпок («ярликів»). На наліпках, крім звичайних даних, зазначали ще номери груп, що входять у в'язку; якщо група складалася з кількох в'язок — зазначали ще хронологічні межі справ кожної в'язки.

Я назвав цей етап роботи передостаннім, бо в майбутньому доведеться розкласти всі справи звичайним порядком за відділами, роками та за номерами. Зрозуміло, що і після цієї операції груповий опис не втратить свого значення, бо в описі зазначений і відділ, і рік, і діловодний номер справи. Ми не провели відразу цієї роботи з таких міркувань: 1) не вистачало коштів на цю роботу, 2) остаточно упорядкувати фонд можна тільки розклавши всі справи, а у нас відібрано тільки справи щодо спирто - горілчаної промисловости та торгівлі.

Накреслений порядок робіт, зв'язаних зі складанням групового опису, можна змінити, внівши належний варіант до «тимчасової» систематизації справ. Відповідні групи можна намітити в межах найменшої структурної одиниці. Наприклад, якщо установа розподіляється на «отделы» й «столы», в межах кожного стола можна підібрати однотипові справи за роками та номерами та описати зазначеним порядком.

Нарешті, найдоцільнішим варіантом складання цього опису буде, на мій погляд, такий: упорядкувати всі справи установи за звичайним порядком і потім окремо описати кожну найменшу структурну одиницю, утворивши групи в межах кожної найменшої структурної одиниці.

Перейду до загальної оцінки групового опису. Груповий опис, тут намічений, складає переходову форму від опису за ф. № 1 до опису ф. № 2. Розглядаючи груповий опис з боку його охоронного

значення, слід визнати, що, поки справи не переміщено із тимчасового порядку в звичайний спосіб розташування, він має більше охоронне значення, бо, крім даних, що містить опис за ф. № 1, там зазначено ще й назву справи. Але, після перекладення справ його охоронне значення значно зменшується, бо перевірити тоді справи за описом буде досить важко, через те, що послідовність справ на картках не відповідатиме послідовності справ у в'язках.

Тепер розглянемо питання, якою мірою цей опис зможе розкрити зміст фонду, себто якою мірою він дасть змогу найти потрібну справу робітникові, що користується фондом. Почнемо з негативних рис. У груповому описі немає граф — початок і кінець справи і кількість аркушів. Ці дані важливі, але варто з'ясувати, коли і в яких умовах вони мають цінність. Звичайно, для справ історико-революційного значення зовсім не байдуже, чи справа почалася 20 лютого 1917 р. (ст. ст.), чи 1 березня 1917 р. (ст. ст.). А для архівів дипломатичних має значення не тільки день, яким датовано певний документ, ба навіть година і хвилина. Але не для таких справ призначено ту форму групового опису, про яку ідеться. Щождо переважної більшості фондів, то ці дані, порівнюючи з зазначенням назви справи, мають просто мінімальне значення. Коли дослідник цікавиться певним питанням у хронологічно обмежених рамках, скажімо, вивчає історію цукрової промисловости на Київщині за сімдесятих років, то зазначення року він знайде в груповому описі. Але дуже важко припустити, щоб дослідник цікавився справами, що починаються у липні 1875 р., а зовсім подібними справами, які починаються у червні того ж року, він уже не цікавився. Іншаріч — датування певного документу, а також датування події, що про неї свідчить цей документ. Це надзвичайно важливо, але навряд чи знайдеться такий дослідник, що датуватиме ту чи іншу подію не на підставі безпосереднього ознайомлення зі справою, а скориставшись самим тільки описом. От, наприклад, цікавим питанням в історії цукрової промисловости є питання про тривалість сезону виробництва на цукроварнях. Проте, помилково було б скористуватися з опису справ «Акцизного Управління» типу. «О производстве сахароварения на... сахарном заводе» графами початок і кінець справи, щоб визначити початок і кінець виробництва. Ці графи свідчать лише про те, коли одержано, або коли надіслано з «Акцизного Управління» першого і останнього папірця, або про дати найранішої і найпізньої резолюції, але ніяк не свідчать про початок та кінець виробництва. Отже, оскільки зараз провадиться вперта боротьба за темпи, а хронологічні межі у справі дуже часто не зазначено, мабуть своєчасно буде поставити запитання, чи не слід взагалі у багатьох випадках, коли хронологічні межі не зазначені на справах, тимчасово відмовитися від розшуку цих даних, бо робота потребує досить значного часу. Це дало б змогу наблизити момент опанування архматеріалів для потреб соціалістичного будівництва.

Крім того, в груповому описі нема рубрики «кількість аркушів». Між тим ця рубрика має безумовне значення, але майже виключно з боку охоронного. Для дослідника не зовсім однаково, чи справа, що його цікавить, містить у собі один аркуш, чи 200. Проте і в пер-

шому і в другому випадку він повинен її переглянути. Звичайно я не пропоную видавати до читальної залі неперенумерованих справ, я раджу тільки нумерувати справи, що вже замовлені перед тим як їх видати, а не всі справи підряд (докладніше про це викладено в моїй роботі «НОП в архівній справі»).

Після цього варто зазначити переваги групового опису. Груповий опис дає те, що є найціннішого в описі за ф. № 2, а саме — назву справи. В той час, коли опис за ф. № 1 дає голе уявлення про кількісний обсяг фонду та про його структуру, груповий опис розкриває зміст справи, тою мірою, як його виявлено у назві. Коротко кажучи, груповий опис виявляє зміст справ майже однаковою мірою, як і опис за ф. № 2. Щодо норм вироблення, то цей опис, як показав згаданий досвід, дає змогу описувати справи приблизно втричі швидше, порівняно з описом за ф. № 2. Звичайно, треба урахувати, що доведеться в майбутньому перекладавати справи. Але, оскільки з'ясовано всі дані щодо належності справ, підкласти їх не являє будь-яких утруднень.

Ще одна перевага групового опису полягає в тому, що ним зручніше користуватися дослідникові, бо йому не доводиться мимоволі переглядати назви кожної з тих справ, які для нього не цікаві: прочитавши назву групи, яка для нього не інтересна, він безпосередньо переходить до наступної, тоді як у звичайному описі дослідникові доводиться читати весь опис і щоразу переглядати назву нецікавої справи, хоча б цілком подібні справи траплялися йому сотні разів.

Порівнюючи з оглядами груповий опис має дві істотних відмінних риси: 1) замість характеристики подано точну назву групи справ 2) подано всі номери справ кожної групи. Це полегшує можливість дальшого удосконалення цієї форми, можливість запровадити в майбутньому досконаліші описування типу оглядів.

В яких саме випадках варто вживати форми групового опису? Зрозуміло, що її немає рації вживати, описуючи фонди установ недовготривалих, установ з несталим, неясно окресленим колом функцій, установ переходової доби. Такого типу установи відкладають справи нетрафаретні і складання групового опису на них не дасть великого заощадження часу. Навпаки, установи, які існували десятки років, не змінюючи, або рідко змінюючи свої основні функції, установи з точно визначеним, сталим колом діяльності, з фіксованими діловодними формами, дадуть велику кількість трафаретних справ; вжити групового опису в таких випадках буде цілком доцільно.

Описана форма опису належить до простіших форм. Цілком можливі вищі форми, себто такі, які не обмежуються самим лише заголовком, а дають ще і більш-менш докладну характеристику кожної групи. Прикладом такого опису є почасти «Описание Кунгурских актов» (уміщено в виданні: «Летопись занятий археографической комиссии» т. I і II), а ще більшою мірою «Обозрение столбцов и книг Сибирского Приказа» Н. Оглоблина в Чтениях Моск. Общ. Ист. и Др. Росс. 1895 г., «Памятная книжка Московского Министерства Юстиции» (М. 1891), також «Памятная книжка

Сенатського Архива» (П. 1919). Тут я не маю на увазі всю відміну опису. Скажу тільки, що намічений тут груповий опис полегшить складання докладнішого групового опису, бо тоді всі справи певної групи легко буде розшукати і, базуючись на їх порівнянні, виявити загальні риси групи та подати її характеристику.

Я певний того, що коли довелось б у майбутньому перейти до досконаліших форм опису, то для фондів, де переважають трафаретні справи, найприроднішою формою був би груповий опис підвищеного типу. Складати на ці справи опис за ф. № 3, безліч разів повторюючи те саме, що уже раз написано, є, на мій погляд, марна витрата часу.

А. БАРАБАШОВ

ВПОРЯДКУВАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІЯЛІВ, ЯКІ ВІДКЛАДЕНІ ЗА КАРТКОВОЮ МЕТОДОЮ ОБЛІКУ ГОСПОДАРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бурхливий розвиток соціалістичної економіки викликав до життя розквіт нових раціональних форм не лише канцелярського діловодства, а й бухгалтерії, і радянське рахівництво, починаючи з 1923 року, перейшло до так званих безкнижкових форм обліку, які запроваджено до вжитку навіть для низового апарату — в артілях, житлокоопсах, кооперативних організаціях, в радгоспах і колгоспах.

Нові методи, що їх вживають у рахівництві, є: 1) карткова (записи на вільних аркушах) й 2) копіювальна (копіроблік).

Карткова метода була попередницею копіробліку і в сучасний момент останній витискує її із бухгалтерського вжитку, але в добу 1923 — 1928 рр. вона мала велике поширення в радянському рахівництві, тому архівіст повинен знати, як упорядкувати матеріяли, що відкладені за картковою метою.

Суть карткової методи бухгалтерського обліку господарчої діяльності полягає в тому, що всі бухгалтерські записи, замість книжок провадять на окремих картках, які розташовують у так званих картотеках. При чому рахівничі операції записують або двічі (до двох різних карток), або ж для кожної операції роблять один запис.

Перша і наважливіша стадія впорядкування рахівничих карток це є систематизація їх, — а саме: підбирання карток за тим порядком, в якому їх розташувала сама установа тоді, коли вони були поточними матеріялами, а також перевірення правильності розташування карток у межах рахунку.

Розпочинаючи систематизування рахівничих карток, архівіст мусить перш за все встановити, яка карткова метода була запроваджена у даній установі — подвійна, чи ординарна.

За метою подвійного обліку господарчої діяльності для кожного головного рахунку призначають окрему скриньку з двома суміжними відділеннями. Коли головний рахунок є колективний і розподіляється на низку рахунків допоміжних (наприклад, загальний рахунок «прядива» розподіляється на гатунки й види), тоді і в скринь-

ці роблять за допомогою тектури відповідні розподілення (знову ж таки подвійні й суміжні). Кожний рахунок ураховується окремо за дебетом і окремо за кредитом. Облік за дебетом зосереджується на картках лівих відділень скриньок, облік за кредитом — на картках правих відділень скриньок. Отже, кожну операцію записують на картках, тому, систематизуючи картки кожного рахунку, архівістові доводиться мати справу з подвійним рядком карток.

Крім карток для запису рахівничих операцій, карткова метода вживає ще карток - показників, що цілком відбивають запровадженний в установі порядок розташування рахівничих карток і через це правлять для архівіста за керівний матеріял під час систематизування рахівничих карток.

Картки - показники бувають трьох видів. Поперше — картка - показник номенклатури головних рахунків. В ній, за абеткою або в іншому порядку, перелічено всі головні рахунки, при чому кожний рахунок має свій порядковий номер (наприклад № 1 — рахунок балянсу початкового, № 2 — рахунок каси, № 3 — рахунок різних осіб і т. ін.), цей номер зазначено на відповідній скриньці на всіх відділеннях скриньки. Картка - показник номенклатури головних рахунків править для архівіста за опис усіх скриньок головних рахунків. Коли будь - якої скриньки бракує, тоді з номенклатури головних рахунків архівіст дієвої установи довідується про прізвище того рахівника, у якого ця скринька перебуває.

Подруге, картка - показник окремо на кожну скриньку — рахунок, якщо цей рахунок має підрозділи. Вона розподіляється на дві частки; на правій послідовно перелічується назви кредиторських відділень скриньки, на лівій — назви дебіторських відділень. Наприклад :

3. Різні особи

№№ по черзі	Найменування дебіторських відділень	№№ по черзі	Найменування кредиторських відділень
1	Іванов Київ	1	Семенів Одеса
2	Петров Златопіль	2	Сидоров Вінниця

Потрете, картки - показники бувають на кожне відділення скриньки, коли в цьому відділенні більше ніж одна рахівнича картка. Наприклад:

1. Семенів Одеса

№№ по черзі	Найменування рахунків кредиторів
1	Товари
2	Різні особи
3	Каса

На горішньому рядку рахівничих карток нумується по рогах — у лівому розі нумер скриньки (рахунку) і в правому — нумер відділення скриньки (субрахунку).

Таким чином картки - показники охоплюють усі рахівничі картки. Вони правлять за описи скриньок (рахунків), відділень (субрахунків) і рахівничих карток і за ними можна підібрати рахівничі картки саме в тому порядку, в якому їх розташувала сама установа в той час, коли вони були поточні. Керуючись нумером, що його зазначено в правому розі кожної картки, рахівничі картки розкладають по скриньках. Потім, керуючись нумером, що його зазначено в лівому розі, розкладають картки кожної скриньки по її відділеннях. Нарешті рахівничі картки кожного дебіторського і кожного кредиторського відділення розташовують у тому порядку, в якому їх перелічено в картці - показнику цього відділення. Згруповуючи в межах відділення рахівничі картки кожного окремого об'єкту обліку, треба мати на увазі, що записи тих чи тих операцій можуть бути проведені на декількох рахівничих картках, і архівіст повинен виявити, чи усі рахівничі картки кожного об'єкту обліку збереглися. У поточному діловодстві після заповнення будь-якої рахівничої картки беруть чисту картку, до якої зноситься транспорт з заповненої картки і цю заповнену картку відкладають до так званого архіву. Відсутність суми проти горішнього транспорту свідчить, що ця рахівнича картка є перша, а з порівняння на картках відповідних транспортів можна встановити, чи всі картки збереглися. Крім того, перед здаванням до архіву заповненої картки, на новій картці відмічають номери скриньки й відділення, які є на заповненій, при чому на другому кожному наступному примірникові рахівничої картки номери цих примірників пишуть у правому розі, під нумером відділення, у вигляді дробу, тобто у числівнику — № відділення, а у знаменнику — № примірника картки. Розсортувавши й підбравши отак рахівничі картки, архівіст реєструє той порядок картотеки, який запровадила бухгалтерія установи в той момент, коли картки були у поточному діловодстві.

Наявність карток - показників всіх 3 - х ступнів полегшує архівістові систематизування рахівничих карток. Коли картки - показники загублено, або їх не проваджено, архівіст зможе, звичайно, підібрати рахівничі картки, але, поперше, він не знатиме, чи всі картки наявні, а подруге, він не може виявити порядок розташування карток в межах кожного відділення. Щодо номенклатури головних рахунків, то її можна встановити з місячної відомости шахової форми, в якій у заголовку вертикальних граф зазначається назви головних рахунків.

Підбираючи картки в межах скриньки (рахунку) і в межах відділення (субрахунку) і перевіряючи наявність карток у картотеці як за наявності карток - показників, так і за відсутності їх, архівіст повинен подбати, аби було збережене розташування карток відповідно до рахунків баянсу, не змішати карток різних рахунків, а також використати наявність відокремлювачів, які відмежовували картки одного рахунку баянсу від другого й на яких зазначено нумер та назву рахунку баянсу.

Відокремлювачі — це є картки з текстури, які призначаються виключно для класифікації. Розмір їх такий самий, як і інших карток, по горішній частині вони мають виступи, на яких надруковується зазначення, різні розподілення, напр. абетки, номери, або місяці й числа. Через неможливість передбачити всілякі випадки класифікації, замість виступу на картці вживають особливої пластинки з металю з затисками, так званих індикаторів (або «наездников»). Крім особливих відокремлювачів, за наявності доброго матеріалу для карток, вживають ще такого способу: кожна картка має на горішньому краю, надруковану класифікаційну рейку, напр., алфавітну, яку й обрізують до потрібного зазначення. Як картки, так і індикатори з метою полегшення класифікації часто бувають кольорові.

Наявність карток - відокремлювачів і індикаторів полегшує систематизацію (підбирання, або перевірення) як карток різних рахунків балянсу і підрозподілень в самих цих рахунках, так і підбирання карток індивідуальних рахунків. Останні розташовують у картотеці за абеткою, або за номерами і на картці - відокремлювачі начіплюється індикатор із зазначенням літер абетки, або номерів.

За методом ординарного обліку кожен операцію записують лише один раз і на кожний вид кореспонденції простих рахунків заводять окрему картку.

Структуру картотеки за ординарного обліку побудовано так: на кожний головний (дебіторський) рахунок приділяють окрему скриньку, яка має декілька відділень. Ці відділення можуть бути як вертикальні, так і горизонтальні. Горизонтальних рядків будується стільки, скільки простих рахунків має в собі колективний головний рахунок, і в кожному горизонтальному рядку стільки відділень, з якою кількістю головних рахунків кореспондує даний простий рахунок. На всі скриньки (рахунки) складають картку показник номенклатури рахунків, при чому кожна скринька має свій черговий номер. В картці - показникові на кожну скриньку зазначено, у послідовному або алфавітному порядку, поперше, назву горизонтальних рядків допоміжних рахунків дебіторів і, подруге, назву вертикальних рядків головних рахунків кредиторів, що кореспондують. У картках - показниках кожного відділення скриньки відзначають у послідовному, або абетковому порядку найменування допоміжних (простих) рахунків того головного колективного рахунку - кредитора, який кореспондує даному простому рахунокові, дебіторові.

Система карток - показників за ординарним обліком, як і за подвійним, охоплює всі скриньки, їх відділення й всі рахівничі картки і користуючись ними архівіст, систематизуючи рахівничі картки в картотеці, підбирає картки спочатку по скриньках (рахунках), потім по відділеннях (всередині кожної скриньки), а потім по кожному об'єкту обліку зокрема.

За системою ординарного обліку на кожній рахівничій картці зазначають 3 номери. Перші два за картокою - показником скриньки (рахунку) пишуть дробом у розі ліворуч: у числівнику — номер горизонтального рядка скриньки, у знаменнику — номер верти-

зального рядка. Третій номер зазначається за карткою - показником відділення в розі праворуч. На рахівничих картках, які є другі і наступні примірники і які заводять у міру заповнення перших примірників, звичайно зазначають номери примірників, на розі праворуч на другій сторінці картки.

Коли карток - показників бракує, архівіст має змогу довідатися про назви головних і допоміжних рахунків із так званої щомісячної відомості шахової форми «по рахунках головних».

Наведемо деякі вказівки щодо техніки підбирання рахівничих карток в картотеках, в залежності від специфічних особливостей деяких рахунків.

За доби найбільшого розвитку карткових систем у рахівництві, себто 1924 — 28 років, Журнал (меморіал) і Головну Книгу замінювали меморіальними ордерами, що їх виписували в 3 - х примірниках під копірку. Перший примірник ордера, залишаючися в корінці, замінював хронологічний запис (меморіал). До другого примірника меморіального ордера прикріплювано документ, на підставі якого виписано ордера. Третій примірник ордера, що його зроблено із текстури, який являє собою картку, як тільки його написано, вміщували до особливої скриньки (картотеки) у порядку рахівничих формул і ним замінювали Головну Книгу й Збірний Журнал. По великих установах меморіальні ордери виписували у кожному відділі бухгалтерії і нумерували в межах відділу черговим номером з приєднанням літери відділу, напр., Р— розрахунковий, М— меморіальний і т. ін. Відділ, який виписав ордер, провадив рознесення по рахунках з першого примірника ордера (хронологічного); другий примірник спрямовував до відділу кореспондента для рознесення, а третій примірник — до відділу загального обліку (Головної Бухгалтерії), для вміщення до картотеки, яка замінювала Головну Книгу і Збірний Журнал. У цій картотечі ордери розташовували за чергою певних рахункових формул, за дебетом рахунків, напр. рахунок робітників і службовців, рахунок покупців, рахунок постачальників і т. ін.

За значної кількості ордерів (близько тисячі на місяць) на кожен місяць приділяли окрему скриньку; за невеликої кількості — одну скриньку на декілька місяців. Найменування кореспондувальних рахунків писали на великих (рамкових) індикаторах, що їх закріплювалося на відокремлювачах із текстури.

Облік вексельних операцій, власно кажучи, векселів, що їх сплачено, провадили в так званій картотечі векселів оплачених, яку утворювали переставляючи картки із поточної картотеки «векселі у портфелі», після відповідних поміток на звороті на всіх примірниках карток. Картки розміщували в картотечі відповідно до трьох основних видів векседавців (держустанови, кооперація і приватники), а в межах кожної групи — за абеткою.

Облік розрахунків з постачальниками і покупцями проводять на картках, що їх зроблено із грубої текстури. Лицева сторона картки має календарну рейку і інші частки для обліку виконання умов, кількісно і щодо реченців. На зворотньому боці помічають грошові рахунки й провадять особистий рахунок постачальника, або покупця.

Заповнивши одну картку, лівий ріг її зрізують і картку продовження вміщують за нею. Картки звичайно розподіляли, за допомогою трьох відокремлювачів, на три частини: картки держ-органів, кооперації і приватників і, в межах кожної частини, переходили в картотеках за абеткою покупців, або постачальників.

Для обліку розрахунків з дебіторами, кредиторами і підзвітними особами й агентами картки виготовлюють із грубої текстури. Горішня частина картки призначена для рейки реченців — числа і місяця. Нижче позначають найменування рахунку, для якого заведено картку, а також той рахунок балянсу, до якого вона належить. Розміщують картки в картотеці за абеткою. У випадках продовження запису, на другій картці, зрізують лівий ріг картки, що її закінчено; унизу картки, ліворуч, пишуть її черговий № у даному рахунку, себто перший, і починають нову картку, нумеруючи її № 2.

Картки особистих рахунків робітників і службовців побудовано у формі звичайної платіжної відомости; підбирати їх слід за відокремлювачами за відділами і частинами установи, а в межах останніх — за абеткою.

Для обліку майна господарча частина установи, після складання приймального акту на кожну річ, яка вступила, виписує на неї картку в 3 - х примірниках відповідно до порядку обліку інвентарю, який запроваджується по двох видах: гатунковому (в господарчій частині) й по місцю перебування. Один примірник картки, на текстурі, призначається до картотеки гатункового обліку. В картотеці картки розташовують за гатунками майна і всередині останніх за черговими номерами. Один гатунок майна слід відокремити від другого відокремлювачами, написавши на них назву гатунку майна. Так само роблять і в картотеці обліку інвентарю за місценаходженням. На відокремлювачах пишуть або назву приміщення, або № кімнати, коли кімнати перенумеровані.

Горішня частина картки обліку прибутків і видатків призначається для укавання рахунку балянсу (загальні витрати, торговельні і т. ін.), субрахунку (зарплатня, опалення і т. ін.) і чергового номеру цього субрахунку. Картки слід підбирати (з відокремлювачами) за групами (розділами) витрат, або прибутків; у межах останніх — за номерами статей.

Картка обліку краму має вгорі назву краму, його описання, номенклятурний номер і т. ін. Підбирати ці картки слід або за абетками найменувань, коли немає номенклятурного номера, або за номерами номенклятури.

Розташували картки в скриньках за порядком їх номерів, за номенклятурою рахунків і т. ін., треба підшити картки до окремих тек, або оправити їх. У нормальній розміром картотеці переходується до 900 — 1000 карток, обсяг яких становить пересічно 30 — 40 сантиметрів і їх не можна згрупувати й підшити до однієї теки. Тому, за великої кількості карток у будь-якій скриньці, наявність цієї скриньки слід розподілити за відділеннями і картки кожного відділення підшити до окремих обгортки.

Підшивати до обгортки рахівничі картки одної скриньки, яка має декілька відділень, треба разом з усіма відокремлювачами, які

відмежовували у картотечі рахівничі картки одного рахунку від другого і підрозділення в самім рахункові, а коли відокремлювачів бракує — треба вкладати між підрозділеннями скриньки вкладний аркуш з виступом на ньому і зазначати на виступі номер і назву підрозділення. На першій сторінці обгортки, або на вкладному аркуші після обгортки треба написати № скриньки (за номенклатурою рахунків), і, коли підшито до одної обгортки картки декількох відлень цієї скриньки, то на вкладному аркуші слід написати послідовно номери і назви цих відлень. Нумерувати картки одної скриньки, що її картковий матеріал підшито до декількох зшитків, слід скрізною нумерацією, через усі складові частини (томи).

Складаючи опис зшитків з рахунковими картками, треба вписати до опису номенклатуру рахунків і всі картки - показники тому, що вони допоможуть розшукати потрібну для довідок рахівничу картку. Потім, послідовно, вписують до опису зшитки з рахівничими картками у порядку назов рахунків та їх номерів.

Коли картковий матеріал будь-якого головного рахунку підшито до декількох зшитків, їх треба вписати до опису, як «томи» однієї справи, і для кожного тому у графі «назва справи» перелічити назви його субрахунків. Вносити до опису дрібніші розподілення — не доцільно.

І. ШАБАТІН

ЩЕ ПРО ОПИСУВАННЯ «БАГАТОРІЧНИХ СПРАВ» ¹⁾

Цілком своєчасно зняв т. Бужинський питання про те, до якої річної групи вмщати справу, що її продовжувано декілька років ¹⁾. Навряд чи хто заперечуватиме проти того, що вмщення такої справи до річної групи року початку її призводить до непорозумінь, неясностей тощо. Погоджуємося з обома прикладами, наведеними Бужинським на стор. 49. Дійсно, фінансові справи слід вмщати до групи року закінчення їх. Так само, не викликає заперечень і пропозиція, наведена в прикладі 2 - ому. Взагалі, для фондів уже систематизованих «фондоутворювачем», питання про річні групи відпадає, бо, зараз і на найближчі роки, архівні органи обмежуються лише *перевіренням* за канцелярськими описами наявності архівних одиниць. Інша річ, коли ми маємо справу з фондами нерозібраними.

У таких випадках, як показує шостирічний досвід автора цих рядків (що довгий час був прихильником порядку, що його пропонує т. Бужинський), вмщення справи до річної групи року закінчення її призводить до неменших непорозумінь, неясностей тощо, ніж за протилежної системи. Адже, при розбиранні фонду жоден досвідчений архівіст не покладе справу 1901 — 1904 р.р. до річної групи 1904 р., а, навпаки, покладе її до групи 1901 р. І це цілком правдиво, бо йому потрібно встановити, на підставі суми зовнішніх і внутрішніх ознак, (у тому числі і канцелярських номерів) структуру

¹⁾ З приводу пропозиції т. Бужинського, див. «Радянський Архів», кн. 2 (17), стор. 48 — 51.

установи, систему діловодства і ступінь збереженості фонду від найраніших років роботи установи, а не навпаки. А, разом із цим, кожен сумлінний архівіст занотує, що така справа продовжувалася до 1904 р. включно. При складанні ж опису, додержуючись системи, запропонованої т. Бужинським, довелося б порушити порядок розбирання.

Усі чотири приклади, наведені т. Бужинським на стор. 50 — 51, говорять не на користь його висновків. Крім того, автор тут поширює читання, торкаючись фондової належності справ. В першому випадку справу, що її почало 1916 р. «Волостное Правление», продовжували: Волосна Народня Управа (1917 р.), Волревком першого періоду радвлади на Україні (1918 р.), Волосна Народня Управа (1918 — 1919 р.р.), Волревком другого періоду радвлади (1919 р.) та «Волостное Правление» часів денікінщини (1919 р.) і, нарешті, закінчив р. 1920 Волревком,— т. Бужинський вміщує лише до фонду Волревкому. В другому, майже аналогічному, випадку, справу, що її почав Губревтрибунал продовжував Губсуд і закінчив Окрсуд,— наш автор вміщує лише до фонду Окрсуду. Чому? В даному разі автор спрощує питання, забуваючи, що опис не тільки фіксує місце переховування матеріялів, але мусить бути й довідково-орієнтувальним апаратом так для архівного робітника, як і для дослідника. Не заперечуємо проти того, щоб у першому випадку справа *в натурі* зберіглася б поміж справами Волревкому 1920 р., в другому — в фонді Окрсуду (хоча ми й вважаємо, що не в цьому центр питання). Але місце переховування справи т. Бужинський зводить до самоцілі і поєднує це питання з системою довідкового апарату — опису. Мотив: коли б ми вписували справу до фонду дореволюційної установи, що її почала, то *«тим самим ми обезбарвили б більшість найцінніших-найцікавіших фондів революційних часів та перших років радянського будівництва»* (підкреслення наше.—І. Ш.). Але саме це ми й маємо за т. Бужинським, обезбарвлюючи в першому випадку фонди Волосних Народніх Управ, фонди Волревкомів і фонд «Волостного Правлення» (1919 р.) (при тому обезбарвлюючи не тільки в натурі, а й по суті, бо в описах цих фондів немає зовсім вказівок на цю справу), а в другому випадкові — фонди Губревтрибуналу і Губсуду. З другого боку, невідомо як напише т. Бужинський заголовок опису Волревкому. Щоб бути послідовним, слід було б писати: «Фонд отакого Волревкому з 1916 до 192... р.», що було б близьким до нісенітниці. Такі само висновки і з решти прикладів, наведених т. Бужинським. За браком місця ми не критикуємо цих прикладів так детально, як вони на це заслуговують.

Отже, на нашу думку, справи, що їх продовжувано протягом декількох років і при тому декількома установами, не можна відносити лише до фонду установи, що їх закінчила, так само, як не можна обмежуватись вміщенням цих справ до фонду установи, що їх почала, але не закінчила; на нашу думку, є неприпустимим справу «Волостного Правлення» 1916р.—Волревкому 1920р.—ніяк не згадати в описі п'яти «проміжних» фондів. Нам здається, що в даному випадку, правильніше буде у відповідному місці опису «Волостного Правлення» за 1916 р. записати цю справу, але в примітці позначити:

«увійшла до опису фонду Волревкому за 1920 р. за №...» Те ж саме слід зробити і в описах фондів інших установ, які фактично провадили тую ж таки справу. Архівний номер цієї справи треба надати за тим фондом, у складі якого вона відклалася; як закінчена.

Не можна з цим питанням не поєднати й іншого. В багатьох революційних фондах є справи, що їх продовжується 4 — 10 — 20 — 40 і більше років. Значна кількість таких справ має неабиякий дослідницький інтерес. Але дуже часто такі справи лишаються поза увагою дослідника, через те, що вони вміщені до однієї лише річної групи року початку, або ж року закінчення справи. Річ у тому, що, наприклад, фонд «Канцелярії Таврического Губернатора» в кожній річній групі має 500 — 750 справ; а по окремих роках і більше. Дослідник, якому потрібні матеріяли, приміром, 60 - х років XIX ст. звичайно перегляне описи за р. р. 1855—1875. І надзвичайно цінних для його теми справ, одну з яких почато, приміром, р. 1851 і закінчено р. 1861, друга за 1868 — 1877 р.р., третя за 1848 — 1882 р.р., він не побачить; першу — в разі, якщо її записано за роком її початку, другу — якщо ми вміщаємо справи за роком їх закінчення, третю в обох випадках. Переглядати ж десятки томів описів з багатьма десятками тисяч справ навряд чи буде всякий дослідник. Повний же тематичний каталог у кожному архіві ми побачимо, мабуть, дуже не хутко.

За єдиний вихід із такого становища було б, на нашу думку, внесення справи, яка продовжувалася декілька років, до річної групи року початку її, *але з посиланням на неї в річних групах за всі роки, протягом яких цю справу продовжувано аж до року її закінчення.*

Отакі міркування, розвинути й умотивувати які зараз не дозволяє розмір цієї невеличкої статті, ми ставимо перед українськими товаришами.

АРХИВИ СРР ГРУЗІЇ (Загальний огляд)

Архівні фонди, зосереджені в архівосховищах і актосховищах СРРГрузії можна поділити на такі групи: 1. Матеріали відкладені в період до «приєднання Грузії до Росії»; 2. Матеріали періоду після «приєднання» — до Лютневої революції, 3. Матеріали панування меншовиків, здебільше з 1917 до 1921 р. і, нарешті, 4 група фондів — це фонди періоду радянської влади.

Проте третю і четверту групи архівних фондів можна б об'єднати в одну, бо період диктатури меншовиків був періодом боротьби трудящих Грузії проти цієї диктатури, за встановлення радянської влади.

Кожен з указаних періодів, в певному збігається з певною суспільно-економічною формацією. Перший період збігається з добою феодалізму, другий період — з капіталістичною добою і третій період — з добою диктатури пролетаріату, що є початком соціалістичної формації. Таким чином, судячи з цього поділу, архівні фонди ЄДАФ'у Грузії можна поділити на три основні групи: 1. Архівні фонди доби феодалізму, 2. Архівні фонди капіталістичної доби і 3. Архівні фонди доби громадянської війни і диктатури пролетаріату.

Спробуємо коротко схарактеризувати загальний стан і фондовий склад кожної з зазначених груп архівних матеріалів зокрема, подавши тут характеристику покищо першої групи.

I

Архівні матеріали першої групи являють собою документальну (в широкому розумінні цього слова) спадщину¹⁾ «давню минулих років», відбивають соціально-політичне життя Грузії, починаючи з V—VI сторіччя до кінця XVIII; але матеріали ці аж ніяк не є повною збіркою всіх тих писаних пам'яток, які, треба гадати, відкладав до протягом згаданого тривалого історичного періоду, — вони є незначна частина фондів багатих архівосховищ, які колись існували в Грузії. Але безпосередні вказівки грузинських, грецьких, армянських і перських джерел кажуть, що в давнині, в «середні віки» і далі, аж до XVIII сторіччя в Грузії були багаті архівосховища й книгосховища, де зосереджені були найкоштовніші рукописи. Ще в VI сторіччі н. е., як свідчить Прокопій Кесарійський, послі Цолхідського царя, під час переговорів з перським шахом Хосрою, посилалися на юридичні документи, що зберігалися в архіві давньої Грузії²⁾. Про існування архівосховищ у XI—XII ст. ст. століттях розквіту грузинської феодальної державності свідчать писані пам'ятки тих часів, що їх дішла до нас велика (порівняно) кількість. Про те ж говорять і ті безпосередні відомості, за якими в ті часи й пізніше в Грузії були посади («Меодре», «Мцигнпбарі», «цигнбарат — ухуцесі»), до обов'язків яких входило берегти й охороняти документи. Про існування цих посад, а також і спеціальних місць для цих документів маємо і пізніші відомості. Так, приміром, армянський історик Степан Орбеліані, що жив за XIII століття, просто вказує на наявність у східній Грузії Державних архівів, де зберігали документи щодо перепису населення, книги прибутків тощо³⁾. Унікальна грузинська пам'ятка XIV ст. — «Розпорядок царського двору»⁴⁾ знайдена нещодавно археологом

¹⁾ Під «документальною спадщиною» ми розуміємо всю сукупність писаних пам'яток (здебільше не тільки історичної документації, але й «історико-літературної»), що лишилися від феодально-кріпосницької доби.

²⁾ Див. Procopii Caesariensis, opera omnia de bello persico II 15. стор. 218.

³⁾ Див. «История князей Орбелян» перевод с армянского Х. Иоанесова 1883 г. Москва, ст. 39 і далі.

⁴⁾ Проф. П. Токашвили, «Institution des Cours royales» (груз. мовою). Тифліс 1920 р.:

Е. Такаїшвілі і інші документи, посередньо, але переконливо свідчать про існування в Грузії в XVII ст. і пізніших часів, поруч із церковно-манастирськими архівами, приватних і державних архівів. Нарешті, про існування архівів за останнього періоду історії Грузинського царства ми маємо незаперечні історичні дані, на підставі яких можна говорити навіть про склад цих архівів.

Жодному зі згаданих архівів, як живому організмові не судилося проіснувати не то щодо наших днів, але й до початку XIX ст. Матеріяли грузинських архівів феодальної доби, в наслідок воєн і ворожих навал, в наслідок громадянської боротьби і внутрішніх неполадок, систематично розтягалися і гинули від рук людських, від стихійних лих тощо, протягом ряду століть.

Так, навали арабів в VII ст. їхнє панування, протягом 2-х ст., в Грузії (таке ж тривале їхнє порядкування), навали Тамерляна, Шахабасса і інші — все це не могло не вплинути згубно на дологрузинських архівів. Кожен із завойовників, підкоряючи країну і повалюючи місцеву владу, прагнув захопити і знищити все те, в тому числі і архіви, що було атрибутом і доводом прав цієї влади. В останній же момент існування Грузії, як самостійного царства, неоправно удару грузинським архівам завдав перський шах Ага-Магомет-Хан, що вдерся був 1795 р. несподівано до Грузії¹⁾. Увійшовши до Тифлісу, Ага-Магомед-Хан палив і знищував усе, що було цінне, спалив він і державний архів царя Іраклія II-го, де зберігалися найцінніші книги й документи всієї попередньої доби. Гинули грузинські архіви, звісно, і в наслідок тих соціальних процесів, що відбувалися в Грузії протягом усієї її історії, — в зв'язку з війнами царів і феодалів, в зв'язку з захопленням влади одними і поваленням других володарів, в зв'язку з селянськими повстаннями і збройним придушенням цих повстань тощо. Гинули й псувалися, нарешті, грузинські архіви протягом цього часу і від стихійних лих: пожеж, паводів, землетрусів тощо.

В наслідок усього цього, архіви Грузії феодально-кріпосницької доби дійшли до XIX ст. тільки частково, у вигляді окремих документів, розросених переважно поміж церквами, манастирями і окремими особам. Це, звісно, були не архіви, чи архівні фонди, а самоцінні писані пам'ятки, що являли собою мізерні залишки документальної спадщини минулого.

Збирання й об'єднання цих залишків почалося тільки з другої половини XIX ст. з ініціативи приватних осіб і створюваних ними науково-громадських організацій. Царська влада цією справою зовсім не цікавилася: вона ніяких заходів не вживала не тільки для збирання й вивчення, але навіть для врятування від загибелі тих архівів, які, через безгосподарність, перебували в небезпечному стані. Ініціатива в справі збирання грузинських документів і манускриптів належить грузинським діячам Д. Кіпіяні, П. Чавчавадзе, А. Сараджишвілі і ін., і з ініціативи яких 1880 року в Тифлісі, при так званому «Общество распространения грамотности среди грузинского населения»²⁾ організовано «древлехранилище», т. зв. «Музей-библиотека»³⁾; де передбачали, разом з іншими пам'ятками зібрати і пам'ятки грузинської письменності. Згадане «древлехранилище» розгорнуло роботу, в цій галузі і йому пощастило протягом свого існування зібрати цілий ряд цінних документів.

Аналогічну роботу збирання й збереження давньогрузинських документів, провадить Тифліське церковне «древлехранилище», яке зорганізував археолог Д. Бакрадзе 1888 р., а також, «Общество истории и этнографии»⁴⁾, через спеціальної свій орган — «Историко-этнографический музей», утворений 1910 р., з ініціативи проф. Е. Такаїшвілі.

Тифліське церковне «древлехранилище» і Историко-этнографический музей Грузії спромоглися зібрати кілька сот найцінніших грамот (Сігель - гуджар):

¹⁾ Докладні про вхід Ага-Магомет-Хана до Тифлісу і про вчинений ним розгром див. С. Қишмангев; «Последние годы грузинского царства». 1898. Тифліс. П. Бутков, «Материалы для истории Кавказа II», 1869. Петербург. Царевич Теймураз. «Вступ Ага-Магомед-Хана до Тифлісу» (груз. мовою). Діє. Орбеліані; «Вступ Ага-Магомед-Хана до Тифлісу» (груз. мовою), 1895 р.

²⁾ «Общество» організовано в Тифлісі 1879 р. (див. звіт згаданого «Общества» 1914 р. Тифліс).

³⁾ Це «древлехранилище», водночас мало назву «музей-читальня» при «обществе расп. грам. среди груз. нас».

⁴⁾ «Общество истории и этнографии» організовано 1907 р. (див. про це ж «Древняя Грузия» 1909 р. Тифліс).

і манускриптів (рукописних книг), що мають першорядне значення для грузинської історіографії. Вони ж, зі згаданими вище «древлехранилищами» «Общества распр. грам. среди груз. насел.» почали, вперше, складати описи і вивчати, зібрані ними, писані пам'ятки.

Але, ні історико-етнографічний музей, ні «древлехранилище» «Общества распр. грам. среди груз. нас.» ні Тифліське церковне «древлехранилище», ані кавказька археографічна комісія¹⁾, що лише спорадично вдавалася до збирання і публікації давньгрузинських документів, не спромоглися цілком виконати поставлені перед собою завдання, не тільки щодо опису й вивчення давньої грузинської документації, але й щодо збирання її й концентрування: зібрані ними коштовні колекції зовсім не склали всієї сукупності зацілілих писаних пам'яток і цілий ряд грамот і рукописів, як згодом виявилось, до кінця діяльності згаданих організацій, перебував ще в руках окремих осіб і установ.

Відсутність засобів для здійснення накреслених завдань, відсутність підтриму, а частіше й вороже ставлення з боку органів царської влади, відсутність центру, що регулював би і об'єднував роботу, відсутність наукових робітників, зацікавлених долею історичних документів і т. ін.— ось умови, в яких відбувалася робота збирання й збереження давньгрузинських документів за царського часу.

1915 року російське самодержавство, нібито для врятування від небезпеки, яка насувалася (в зв'язку з наближенням і успіхами турків на південному фронті) евакуювало з Тифлісу до різних пунктів Північного Кавказу найважливіші фонди центральних установ Кавказу, а, разом з тим і кілька тисяч давньгрузинських грамот²⁾. Грамоти ці згодом, під час громадянської війни (під час панування там білоінтервентських армій), загинули. Таким чином грузинська історіографія ще раз зазнала великої втрати, загубивши найцінніші першоджерела до вивчення феодально-кріпосницької доби Грузії.

Меншовицька влада Грузії (1917 — 21 р.р.) не тільки не змогла організувати щось певне в галузі збирання і вивчення давньгрузинських документів і загалом архівних матеріалів, але не змогла навіть припинити їх знищення. За меншовиків архиви Грузії загалом і архівні матеріали феодальної доби зокрема, перебувала в тому ж безгосподарному і жалюгідному стані, як і за царату. Що більше. Протягом 3-х років панування меншовиків у Грузії загинуло чимало найцінніших документів, само через те, що меншовицька влада цій справі не приділяла жодної уваги³⁾.

Тільки з 1921 р., коли в Грузії запанувала радянська влада, з'явилася змога організувати планове збирання і наукове вивчення документальної спадщини феодальної доби. Тільки з виданням декрету—першого червня 1921 р.— про організацію архівної справи⁴⁾, і з утворенням, на основі цього декрету, спеціального архівного органу—Центроархіву, створено нормальні умови для концентрування архівних матеріалів, в тому числі і давніх манускриптів.

Від цього часу Центроархів СРРГ систематично здійснює ряд заходів для збирання, збереження і оброблення матеріалів феодальної доби та інших часів. Так, 1923 р., з ініціативи Центроархіву СРРГ Грузії, за активного підтримку Центроархіву РСФРР, зокрема М. Покровського, згідно з постановою ВЦВК'у пощастило реєвакуювати з Північного Кавказу разом з іншими архівними матеріалами і залишки давньгрузинських грамот кількістю 150 одиниць. Того ж року зі справ юридичного архіву спеціальна комісія Центроархіву вилучила, додержуючись архівних правил, до 300 «сітель-гуджар»; протягом 1923 — 25 рр. Центроархів зібрав через свій інспекторський апарат по Кавказі і Картліні до 400 грамот; 1925 р., з ініціативи Центроархіву, одержано з музеїв і «древле-

¹⁾ Кавказька археографічна комісія почала свою діяльність в 1864 р. і формально існувала до 1917, але фактично вона припинила свою діяльність видавши 12 томів «Актів», щобто з 1906 р.

²⁾ «Саісторію. Моамбе» (Історичний вісник), видання Центроархіву СРРГ, 1924 р. 267; «Саархіво сакме» (Архівна справа) видання Центроархіву СРРГ, 1929 р. I ст. 12.

³⁾ Про архівне «будівництво» за часу диктатури меншовиків див. «Саархіво сакме» I ст. 12.

⁴⁾ Декрет ревкому Грузії «про реорганізацію архівної справи» («Сакартвелос Арківи», 1, 1926 р.).

хранилищ» РСФРР до 150 манускриптів, вивезених туди «колись царською владою»¹).

Нарешті, з 1925 до 1930 року вилучено різних архівних фондів Центрального Історичного Архіву (з фонду дворянських депутатських зборів, «По крестьянским делам присутствия», синодальної контори тощо) кілька тисяч грамот; поруч з цим, в той же час, Центрархів купував від приватних колекціонерів найцінніші документи і т. ін.²).

Зібрані таким чином ЦАУ СРРГ архівні матеріали плюс колекції, що їх зібрали за доревол. часів вище згадані організації і склали ту (першу) групу архівних матеріалів Єдафу СРРГ, яка, як уже сказано, відбиває фєвдальну добу грузинської історії.

Тепер загальна кількість цих матеріалів дорівнює 40.000 одиниць, з них власно - документів, т. з. сїфель - гуджар, — до 30.000, решта — давні рукописні книги. Судячи з наслідків останніх розшуків, проведених ЦАУ СРРГ, щоб виявити давньогрузинські документи, можна з певністю сказати, що вказана кількість уже зібраних матеріалів (40.000 одиниць) в основному відповідає фактичній кількості документів доби фєвдалізму, що заціліли з цього часу. Таким чином, концентрування давньогрузинської історичної і літературної документації можна вважати, в основному, за закінчене.

Проте доводиться констатувати, що в діяльності ЦАУ СРРГ щодо концентрування давньогрузинської документації, є велика прогалина. Вона полягає в тому, що виявлені матеріали ще не всі зосереджено в безпосередньому віданні ЦАУ СРРГ: до $\frac{3}{4}$ усієї кількості (отже — до 30.000 рукописів) ще перебувають на збереженні в рукописному відділі державного музею Грузії, куди їх передано 1930 р. в зв'язку з ліквідацією „древлехранилищ“, згаданих вище громадських організацій, що діяли, як ми вже казали, до революції 1917 р. Ці матеріали свого часу не було передано в ЦАУ СРРГ через те, що тоді в Грузії не існувало законоположення, за яким архівні матеріали доби капіталізму, як і архівні матеріали інших епох, повинні були зберігатись у державних архівосховищах, а не в музеях. Таке законоположення тепер уже видав Всегрузинський Центральний Виконавчий Комітет і, треба гадати, що воно стане за основу для позитивного розв'язання цілком настиглого питання про передання рукописних фондів державного музею Грузії ЦАУ СРРГ.

Теж саме, очевидно, доведеться зробити і з тою незначною колекцією (до 3000 одиниць), яка зараз перебуває в Кутаїському етнографічному музеї.

Що являють собою ці архівні матеріали і яке їхнє наукове значіння для грузинської історіографії?

Як об'єкт архівної роботи, давньогрузинські рукописи можна поділити на дві категорії: на грамоти (Сігель - гуджари) і на рукописні книги. Грамоти являють собою офіційні пам'ятки, написані за певними шаблонами, вживаними за фєвдально - кріпосницької доби історії Грузії по канцеляріях («самдиран») грузинських царів, або володарів і князів, по церквах і монастирях, релігійних братствах і т. інше. Абсолютна більшість грамот написана грузинською мовою, але є грамоти, писані і іншими мовами: перською, турецькою, арабською, арменською і грецькою. Збереглися вони і в оригіналах і в копіях або перекладах, причому кількість останніх незначна. За характером написання (шрифту) грузинські грамоти поділяються на написані: 1) давньогрузинським т. зв. «заглавним» шрифтом («асмотавруги»), 2) церковним шрифтом («нусхури») і 3) цивільним шрифтом («мхадрулі»), одна частина (найбільша) грамот написана на папері, друга на пергаменті, але є два документи писані на камені. За походженням (документодавцями) грамоти поділяються на: 1) царські, 2) дворянські і 3) церковні. Зовні давньогрузинські грамоти звичайно являють собою пергаментні або паперові сувої. Довжина кожного сувою іноді дорівнює 2 — 3 метрам. Найдавніші з грамот належать до IX ст., найпізніші датовано початком XIX ст.³).

Теж саме можна сказати загалом про археологічні і інші особливості

¹ Ш. Чхетія, Реевакуація грузинських історических цєнностей из РСФСР («Саїсторію Моамбе», 1924 р.).

² «Сакартвелос Арківи». (Архів Грузії), I, 1924 ст. 22, видання Центрархіву СРРГ «Саарківо Сакме», I, 1929 р. 113.

³ Характеристику давньогрузинських документів докладніше див. статтю «Системи описей и описаний исторических материалов» («Саарківо сакме», II - III, 1930 ст. 86).

давньогрузинських рукописних книг щодо мови, шрифту, матеріалу письма, оригінальності і т. інше. Більшість давньогрузинських рукописних книг, також, як і грамот, написані грузинською мовою, але є книги і перською, арабською, турецькою, арменською і грецькою мовами тощо. Переважна їх частина писана на папері, частина на пергаменті, крім того зберіглися 4 книги писані на папірусі. Щодо шрифту, ці рукописи виконані як «заглавним» шрифтом, так і «церковним» і «цивільним». Поміж рукописними книгами є оригінальні твори, а також і копії абож переклади тощо. Найдавніші з рукописних книг (палімпсести) належать до V — VI ст., а найпізніші, а також грамоти, датовано початком XIX ст.

Але рукописні книги, значно різняться від грамот. Різняться вони, як своїм істотним характером, так і своїми другорядними ознаками. В той час, як грамоти є юридичні документи, написані за певним зразком і складаються, отже, з певних частин, — рукописні книги являють собою вільну творчість окремих осіб — релігійно-духовного, історичного, історико-літературного і інш. характеру. Одрізняються вони з цього погляду від грамот і просто зовнішньо: замість окремих аркушів і сувоїв давні рукописи мають вигляд книг з палітурками, спаїнацією і т. інше.

Особливості давньогрузинської документації (цебто і сігелі - гуджар і рукописних книг), вимагають особливих умов збереження, що дали б змогу їх використовувати для наукового опрацювання: приміщення (так звані вогнетривалі будинки), збудоване ЦАУ СРРГ 1923 - 24 р. спеціально для схорони давніх актів, як виявилось, збудовано так неважно, що матеріал и, вміщені в ньому, 1925 р., через псування від вогкості і відсутності вентиляції наступного ж року довелося знову переносити на старе місце — до одної з кімнат головного корпусу ЦАУ, цілком не пристосованої для цього. Також незадовільні умови перебування в приміщеннях Державного Музею Грузії і Кутаїського Етнографічного Музею, де перебуває частина такого матеріалу.

Відсутність відповідного приміщення була свого часу і є зараз одною з причин, що заважають своєчасному здійсненню концентрування давньогрузинських документів у віданні ЦАУ СРРГ. Але воно ж є причиною, що заважає раціональному систематизуванню й опрацюванню їх. Через згадані обставини ані класифікація і опис, ані складання тематичної картотеки і показників, не кажучи вже про підготування до публікації, згаданих архівних матеріалів не закінчені. Тільки колекцію рукописів, що перебуває в безпосередньому відданні ЦАУ СРРГ (понад 10.000 одиниць) можна вважати в основному за опрацьовану: до них уже складено науково-інвентарний опис, абетковий показник, фондову картотеку і т. ін. План майбутнього року передбачає складання предметових і тематичних показників. Отже, згадана колекція щодо опрацювання на цей час уже перебуває в такому стані, що нею можна користуватися безпосередньо для наукових розшуків. Колекції ж Державного Музею Грузії й Кутаїського Етнографічного Музею, ще не мають навіть закінчених інвентарних описів, якщо не рахувати опису, складеного свого часу для фондів церковного «древлехранилища» «Общества распр. грам. среди груз. насел.» (описи складено 1902, 03, 08 р.).

В той же час згадані архівні матеріали мають надзвичайно велике значення для грузинської історіографії. Вони являють найактуальнішу категорію джерел до історії феодално-кріпосницької доби Грузії. Соціально-економічне, громадсько-політичне, культурне і державне життя грузинського народу протягом історичного періоду з V—VI до XVIII ст. найбільше і найповніше відбите в цих матеріалах. Вони ж є незамінні джерела, зокрема для вивчення кріпацького права і стану селянства Грузії за доби феодалізму — до XVIII ст. Саме на ґрунті вивчення цих матеріалів може бути розроблена марксистська схема грузинської історії до XVIII ст., доречі досі ще не розроблена. Значення цих матеріалів збільшує ще й та обставина, що джерел інших категорій згаданої доби або зовсім немає, абож є дуже мало. Пам'ятки матеріальної культури і інші категорії джерел, зосереджені в музеях Грузії, зовсім не являють своєю питомою вагою рівноцінних з давньогрузинською документацією джерел. Порівняно з останньою вони є допоміжні і другорядні матеріали.

Щоб краще уявити науково-історичне значення архівних матеріалів, що дійшли від феодално-кріпацької доби, треба подати певну характеристику принаймні найголовніших пам'яток, згрупувавши їх за окремими питаннями. Таку характеристику ми й маємо подати в другій частині нашої статті, присвяченій оглядові окремих фондів. Тут (у вступній частині), ми обмежимося звичай-

ним хронологічним переліком найважливіших документів¹⁾ загального фонду, не торкаючись, однак, рукописних книг, як більше вивчених і більш відомих в літературі пам'яток.

Як уже згадано, найдавніші із зацілілих грузинських документів належать до IX — X ст. і, разом, документів цього часу відомо 3, а саме: 1. Сігель - Павнелъцев, на ім'я Міо - Мгвімі (IX ст.), 2. Сігель — Михайла Печерника (888—904 г.) і 3. Ляпідарний напис — угода, поміж Раміном і Георгієм (X ст.). З них перші дві грамоти дійшли до нас у вигляді копій, а остання — в оригіналі.

Документів, що належать до XI ст. відомо всього 6. З них відзначимо: 1. Сігель Карталінського католикоса на ім'я Мцхет (1020 р.) 2. Сігель царя Баграта IV на ім'я Шіо - Мгвімі (1057 г.), 3. Ляпідарний напис — жалувана грамота Зази і Тоти на ім'я Баграта і Ломі (XI ст.)

Порівняно більше дійшло до нас документів, що належать до XII і початку XIII ст. Всього документів цього періоду знаємо 15. З них найголовніші: Сігель Давида Будівника, на ім'я сина Ніанія Григорія Моохребулі (1105 — 1125р.) Сігель Георгія 3 - го (ухвала), про звільнення церкви від податку (1178), Сігель цариці Тамари на ім'я Гелаті (1189), Сігель Причту Мгвімської лаври (1190 — 1206 р. р.).

Документів, що належать до XIII ст. (з 20 - х років) всього 25. З них відзначимо: Сігель і ухвала Арсені Картолінського Католикоса на ім'я Шіо - Мгвімі (1233 — 1240 р.р.), Сігель Причту Мгвімської лаври на ім'я Григорія Сурамелі (1250 — 1251 р.р.), Сігель ігумена Вардіза (XIII ст.), і інші.

З документів XIV ст. (відомо всього 20), найважливіші такі: Жалувана книга царя Олександра на ім'я Мцхет (1362), (1391), (1387), (1392), Сігель Мгвімського Причту (1376) і інші. Наступні століття (15, 16, 17 і 18²⁾ в наявній документації репрезентовані повніше: документів, що належать до XV — XVI ст. збереглося кілька сотень, документів, що належать до XVII — XVIII ст. — кілька тисяч. З документів XV — XVI ст. відзначимо: 1. Сігель царя Олександра на ім'я Мцхет (1428), 2. Сігель царя Георгія на ім'я Католикоса Давида (1457), 3. Сігель царя Константина на ім'я Панишвілевих (1481), 4. Сігель царя Давида на ім'я Сахлтухуцеста Іонна Сологашвілі (1512), 5. Сігель царя Олександра на ім'я Давида Джорджадзе (1527), 6. Сігель царя Свімеона на ім'я Бараташвілі (1586).

З документів XVII — XVIII ст. найважливіші: 1. Сігель Імеретинського царя Георгія на ім'я Гелаті (1604), 2. Сігель Свімеона Гурієлі (1814), 3. Опис селян Саммілахвро (XVII ст.), 4. Чиншева книга каталікфських селян, 5. Книга чиншевих розпорядків Цілкнелі (1669), 6. Дарована грамота Вамека Дадіані на ім'я Никорцмінді (1661), 7. Його ж дарована грамота на ім'я Абхазького Католикоса (1658), 8. Кабальна грамота Джаношвілі на ім'я Ростгома Хітараант (1695), 9. Книга прибутків Хобського монастиря (1696 — 1742). 10. Опис мцхетських селян (XVII — XVIII), 11. Кабальна грамота Мінгрельців, утікачів з Імеретії (1797), 12. Список сел Сааміхвро (1721), 13. Список царів, Мдіванбегів, урядовців XVII ст.

¹⁾ Складаючи хронологічний перелік до XIV ст. ми користалися роботою (рукописом) завідувача рукописним відділом Державного Музею Грузії П. Інгораква, ласкаво нам запропованою.

²⁾ Для короткого переліку XV — XVIII ст. ми користалися інвентарним описом, складеним Архівом Давніх Актів, а почасти, статтею Г. Богверадзе «Древнегрузинские документы и рукописные книги». («Сакартвелос Арківі» I, ст. 22).

СТАН АРХІВНОГО БУДІВНИЦТВА НА МІСЦЯХ (хроніка)

В. ГУДЗЕНКО і І. ГУРЕВИЧ

ПО-БІЛЬШОВИЦЬКОМУ ВИКОНАЄМО ПОСТАНОВУ ЦК ВКП(б) ПРО СТВОРЕННЯ „ІСТОРІЇ ФАБРИК І ЗАВОДІВ“.

II Всеукраїнський з'їзд архівних робітників ухвалив перебудувати всю роботу архівних установ відповідно до нових умов, до нових завдань. В ці завдання входить в якнайкоротший час виявити і належно впорядкувати всі ті архівні матеріали, що будуть потрібні для складання «Історії громадянської війни» та «Історії фабрик і заводів» та допомогти найефективнішому їх використанню. Виконуючи ці завдання Харк. Миський сектор агітації, пропаганди та наукової публікації розгорнув широку роботу щодо участі в складанні «Історії заводів». В цьому є невеликий досвід у секторі, що ним ми вважаємо за потрібне поділитися на сторінках «АРУ».

Миський сектор в цьому так побудував свою роботу:

1. Виявлення всіх матеріалів архівних, музейних, друкованих (газети, аркушівки, брошури), спогади старих робітників та інше, що стосується до історії того чи того заводу.

2. Організування виставок з історії заводів.

3. Участь членів сектору в заводських бригадах складання «історії заводу».

Сектором організовано уже дві виставки — одна на заводі ХЕМЗ, друга на «Серпі і Молоті». Третя — на «Канатці» — ще незакінчена. За вдале організування виставки та і всієї роботи щодо складання історії заводу треба вважати виставку на «Серпі і Молоті». Про організування цієї виставки ми й розповімо.

Насамперед завдання цієї виставки — це показати завод та становище робітників за капіталістичної системи та за системи соціалістичної. Ось чому виставка ця має велике політичне значення, вона мусить бути великим чинником у вихованні молодих робітників, мобілізуючи їх для будівництва соціалізму, виставка мусить відбити в собі бойовий досвід пролетаріату заводу на різних етапах боротьби. Виставка мусить «показати боротьбу марксизму і лєнінізму за гегемонію в робітничому русі, викрити роль всіх інших партій, що клясово - вороже впливали на пролетаріат (меншовики, есери тощо) і перетворилися згодом на зняряддя одвертої контрреволюції».

Для організування цієї виставки сектор виділив трьох товаришів, що увійшли до складу загальнозаводської бригади в справі утворення виставки. В цю бригаду увійшли представники від партійних, комсомольських, професійних та інших організацій заводу. Ця бригада насамперед склала та затвердила плян - проект виставки, що складається з таких розділів:

1) Революційний рух на заводі до 1905 року. Підготування до революції.

2) Завод та реврух на заводі в революцію 1905 — 07 р.р. (збройне повстання на заводі, організоване та кероване більшовиками).

3) Завод та реврух на заводі за роки реакції та піднесення.

4) Завод та реврух за часів імперіалістичної війни (документами доводимо, що війна — джерело прибутків для капіталістів).

5) Лютєва революція — боротьба робітників з тимчасовим урядом та готування, за проводом більшовиків, до Жовтня.

6) Робітники на заводі — авангард у боротьбі за диктатуру пролетаріату. (Жовтєнь).

Завод в руках пролетарської держави:

а) завод відбудовчої доби

б) завод сьогодні¹⁾

Затвердивши цей плян, бригада так розподілила поміж собою роботу. Заводська частина бригади взяла на себе таке: а) оповіщення в багатотиражці, в цехових стінгазетах, в заводському радіо, усні оголошення, плякати тощо; в) організувати старих робітників для запису їхніх спогадів та для допомоги в роботі щодо виставки — уже відбулося три вечори спогадів, цього ж місяця відбудеться ще один такий вечір; г) вишукування коштів та приміщення; д) добір мате-

¹⁾ Змісту кожного розділу ми не подаємо.

ріялів для розділу «Завод сьогодні» та матеріяли партійного архіву; е) іншу організаційну роботу.

Члени міського сектору взяли на себе обов'язок: а) підготувати архівні матеріяли, б) скласти проспекти виставки (спільно з Музеєм Революції) в) змонтувати вітрини по всіх розділах та інш.

Виставка була організована спільно з Музеєм Революції — Музей художньо оформив шити та дав фото.

Організація виставки була закінчена протягом півтора місяці. 10/І відбувся вечір спогадів старих робітників про збройне повстання, на заводі, де виставка дійсно була документально - популярною базою для спогадів робітників, цього ж таки вечора відбувся громадський огляд виставки та відкриття.

На сьогодні виставка, не дивлячись на низку її хиб, як от, недостатньо відбиті деякі розділи (наприклад умови життя робітників до 1905 року, за років реакції не відбито ролі профес. організації та комсомолу), є великим чинником у вихованні молодих робітників та великим помічником для спогадів старих робітників та правильного з'ясування ними тих чи тих подій на заводі. Але на цьому роботу сектор не залишає, виділено двох товаришів до бригади складання історії заводу. Завданням бригади, на першому етапі, є масова робота, що в неї входить: а) популяризація виставки (екскурсії, що роботу провадять старі робітники, а також і молодняк підготований для цього в семінарі «Історії заводу»); б) збирання матеріялів з історії заводу (документи, аркушівки, газети зброя, фото тощо); в) видання серії брошур з історії заводу.

Ось ті основні лінії, що ними провадилась і провадиться робота.

Слід зазначити, що успіх цієї роботи набагато залежить від того, як до цього поставляться заводські організації, в першу чергу ЗПК, та як будуть притягнуті до цієї справи старі робітники, інженер.-техніч. персонал, ударники та інш.; і тут за приклад більшовицького ставлення до роботи складання історії свого заводу треба взяти ЗПК «Серпа і Молота» — зокрема т. т. Максименка, Пирого, Лантухова та ряду старих робітників.

Лише по - більшовицькому взявшись за таку роботу, борючись з усякого роду опортунізмом можна скласти більшовицьку «Історію заводу».

А. КУЛИК

ДАТИ БІЛЬШОВИЦЬКІ ДОКУМЕНТИ ДЛЯ „ІСТОРИЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ“

Значна кількість газет, що потрапила до архівосховищ Вінницького Обласного Історичного Архіву (кол. Місцевархіву), разом із діловодними фондами від різних установ, до останнього року переховувалися не розібраними і не описаними. За такого стану газети неприступні були до використання, а потреба на них все гостріше відчувалася. Особливо ж гостро повстало питання про потребу впорядкувати газетний фонд, в зв'язку з роботою над складанням «Історії громадянської війни».

Добре відомо, що за обмеженої кількості архівних матеріялів, що збереглися від установ 1917 — 1921 років, газети тих часів правлять за значне джерело до вивчення й висвітлення революційних подій громадянської війни, історії боротьби пролетаріату за Жовтневу революцію та за закріплення Жовтня.

Все це поставило перед нами завдання — прискореними темпами впорядкувати газетний фонд Вінницького ОІА. На сьогодні впорядкування газетного фонду закінчено. Всього розібрано близько 12.000 примірників газет. Фонд складається з 79 назов газет, що видавалися в 15 населених пунктах.

Фонд упорядковано за системою, яка запроваджена в Центральному Архіві Революції УСРР. Лише обмеженість коштів та технічних матеріялів не дозволили опрацювати газети, і зовнішньо оформлювати зшитки доводилося ручним способом.

До газет складено два карткові покажчики - каталоги: за назвами і, окремо, за місцем видання. Перші й другі картки переховують окремо, кожні за своєю абеткою. В теперішньому стані газети є цілком приступні до користування.

Газети за 1917 — 1921 роки мають велике історичне значення. За ці роки в Обласній Істор. Архіві (кол. Місцеварху) переховується газети 29 назов. Переважно більшість цих газет видано на території Поділля і тому вони мають головну місцеве значення. З жалем доводиться лише констатувати, що окремі

газети за ці роки є в неповних комплексах. Не всі також газети за ці роки потрапили до архівосховищ.

Щоб повніше висвітлити, якими саме архівними матеріалами та газетами дослідник може користуватися на місці, вивчаючи історію пролетарської революції і громадянської війни — в Обласному Історичному Архіві складена картотека на газети періоду 1917 — 21 р. р., що переховуються в бібліотеці ім. Коцюбинського у м. Вінниці. В бібліотеці за ці роки є 120 назв газет. Комплекти їх повніші. Газети в бібліотеці теж розібрані і їх переховується належним чином.

Серед розібраних і описаних газет є газети видання 1917 року, як ось «Известия» — орган «Подольского Исполнительного Комитета»; «Известия» — орган «Жмеринского Исполнительного Комитета» та інші. Є чимало газет видання Подільського Губерніяльного Революційного Комітету та Повітревкомів Поділля. Є також газети видання контрреволюційних урядів та організацій. Ці газети своїм змістом значно доповнюють архівні матеріали установ того часу, що здебільшого збереглися неповно.

Отже, на час, коли розгортається робота над складанням «Історії громадянської війни», «Історії фабрик і заводів» ми на місці маємо підготований до використання газетний фонд, надзвичайно цінний з погляду здійснення постанов партії про відтворення історії громадянської війни та історії фабрик і заводів.

На це звертаємо увагу наукових робітників, що покликані до цієї роботи. Архівісти ж Вінницького ДІА все зроблять для того, щоб усіляко сприяти вивченню цих матеріалів, щоб використати їх на службу боротьби пролетаріату з його клясовим ворогом.

м. Вінниця

М. ГОРВАТ і Л. ТАТАРЕНКО

ЗБИРАЙМО АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ З ІСТОРІЇ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

(З досвіду Охтирського краєзнавчого музею)

Минуло понад півроку з часу оголошення історичної ухвали ЦК ВКП(б) про видання «Історії громадянської війни», яке гостро поставило питання про виявлення і використання для «Історії» документальних джерел, у тому числі — архівних документів часів пролетарської революції і громадянської війни.

Цілком ясно, що потреба виявляти і збирати для «Історії» документи найбільшою мірою актуальна для місць, де ще багато подібних документів перебуває на руках, а відтак вони не тільки неприступні для вивчення, ба й перебувають під загрозою загибелі.

Тим часом, коло виявлення й збереження архівних матеріалів для «Історії» — тих матеріалів, що не зберігаються в архівосховищах архівних установ, а перебувають на руках у окремих громадян, абож у тих чи тих сільських і районних культосвітніх установах — потрібної роботи на місцях майже не розгорнуто.

Треба констатувати, що не скрізь на місцях утворено відповідні комісії. Районова преса не висвітлює цього питання на своїх сторінках, тим часом досвід Охтирської районної газети «Соціалістична перебудова» наочно показує, як багато може допомогти в цій справі організований вплив районної, а також і багатотиражної преси.

Краєзнавчі та історичні музеї, здебільша, стоять осторонь від цієї роботи в той час, як тут саме їхня участь і ініціатива повинні бути найактивніші. Деякі з музеїв намагаються прикрити свою бездіяльність формально - бюрократичним мотивуванням, посилаючись на Іспарт та на архівні органи. Що більше. Навіть і ті музеї, що не відчуралися цієї роботи, в основному скеровують свою участь у ній лінією охорони меморіальних пам'яток революції, їх фотофіксації поставлення пам'ятних дощок, і, лише як виняток — записують спогади кол. червоно - гвардійців і червоних партизан. Хоч це усе, звичайно, робота дуже корисна й потрібна, проте вона ані найменшою мірою не виключає потреби, в контакті з архівними установами, працювати над виявленням, збиранням і охороною таких пам'яток революції, як архівні документи.

Ці матеріали, крім того, що містять у собі надзвичайно цінні відомості про революційні події і героїчну революційну боротьбу пролетаріату, — значно швид-

ше і більше за інші пам'ятки псується від часу та від неналежних умов їхнього переховування.

Ми вважаємо за цілком ненормальну річ подібне байдуже ставлення до цієї роботи з боку музеїв. Якщо взяти до уваги досить численну мережу музеїв, розташовану по місцях, не тільки по районних місцях, а й по селах, якщо зважати на їхні зв'язки з широкою громадськістю, створені в наслідок їхньої масової роботи, то стане ясними для кожного, що участь музеїв у цій роботі, допомога від них архівним установам у виявленні і збереженні писаних революційних пам'яток— архівних документів — може бути дуже корисною.

Ось чому, на нашу думку, всі історичні музеї та історичні відділи краєзнавчих музеїв повинні якнайшвидше включитися в роботу, що її провадять архівні установи лінією виявлення й збирання вищезгаданих документів революційної доби, та особливо уважно поставитися до збирання окремих розпорошених документів, як от: номери газет, аркушівки, накази, відозви, посвідки, обіжники, відношення і т. інше.

Мимоволі пригадуємо примітивно - сформульовану, але досить удачу відповідь одного активіста Охтирського музею, коли одного разу хтось із екскурсантів - учителів запитав, чому в музеї мало матеріялів з археології і чому два роки вже не провадили в районі розкопів. Скифи й торки, — відповів він, — як лежали в могилах тисячі років, то можуть спокійно пролежати ще принаймні до кінця п'ятирічки, а ось найважливіші документи — пам'ятки пролетарської революції і громадянської війни— треба розшукувати і збирати зараз же, негайно, бо, через нашу неуважність, а інколи і несвідомість вони щохвилини гинуть, ними обгортають крам, їх нищать на цигарки, отже, вони зовсім можуть загинути, не залишивши документального відображення тієї величезної героїчної всесвітньо - історичного значення революційної доби.

І дійсно, в нашому музеї переважають на сьогодні документальні пам'ятки часів не скифів і торків, а незабутніх часів пролетарської революції і громадянської війни. Свідомі того, що свою увагу ми спрямували вірно, ми домоглися того, що наш куточок «громадянської війни» складається з 924 документів (фотографії, накази, постанови, об'яви, плякати, листи) і, крім того, з повної збірки газет, що виходили в Охтирці, починаючи з 1917 року. Можливо, що це не так уже й багато, проте і такі наслідки наших розшуків голосно промовляють за те, що цю роботу треба провадити, при чому тепер її треба особливо активізувати.

Методи нашої роботи дуже прості. Ми завжди розцінювали нашу роботу над збиранням революційних пам'яток як роботу насамперед масову. Ми не збирали документів, щоб заховати їх, а збираючи, ми використовували їх для політвиховної роботи серед мас, а ця остання давала нові поштовхи для здавання до музею інших документів. Досить було товаришеві, що на наш заклик приніс і здав до музею хоч один документ, потім побачити його експонованим на виставці абож використаним у пресі тощо, як цей товариш починав сам уже, з власної ініціативи, розшукувати документи, залучаючи до цієї роботи своїх знайомих, сусідів, співробітників по роботі тощо. Втакий спосіб 924 документи, що є в нашому музею, принесли 417 осіб. А це значить, що музей має 417 активістів, що кожен з них побачивши у когонебудь документ чи газету часів громадянської війни, скаже: однеси до архіву або до музею, я свій уже віддав.

В наслідок масової роботи музею маємо чимало таких ось випадків. 12 січня 1932 року прибуває до музею рекомендований лист з Харкова. Пише товариш, що жодного разу в музеї не був, але ж почув про його роботу. Це т. Хорошун — кол. голова Охтирської Надзвичайної Комісії, старий партизан. В листі він присилає своє фото і цікавий та важливий документ про бойові дії кол. Охтирського кінного полку незаможників. А ось ще приклад. Один із перших організаторів і бійців цього ж таки полку т. Марінцев, заїздить спеціально до музею, щоб почитати виставлені документи і передати музеєві свої писані спогади. Далі. Брат розстріляного бандитами 1921 року н - ка кол. 1 - го Охтирського червоногвардійського загону, т. Матяша, теж старий заслужений партизан, т. Геннадій, з власної ініціативи приходить до музею, щоб передати портрет брата і записані спогади, та назвати осіб, у кого теж є цікаві матеріяли і документи тих часів. І таких випадків безліч.

Як ми вже говорили, значною мірою сприяє такому уважному ставленню до справи збирання й збереження документів експозиція цих матеріялів, виставлення їх для ознайомлення, надто ж, коли у надписах позначено, хто документ зберіг і передав. Приклад. Робітник друкарні т. Юлименко, побачивши

експонованим матеріал, що переданий був його знайомим, через кілька днів приніс цінну збірку місцевих газет 1920 року.

З погляду обміну досвідом вважаємо за доцільне навести тут наш перший початковий досвід збирання вищезазначених матеріалів. У вестибюлі театру, де відбувався районний з'їзд рад Охтирщини, покладені були на звичайному столі і покриті шклом лише три документи (примірник охтирської газети за 1917р., об'ява повітової Надзвичайної Комісії про накладення контрибуції на буржуї і наказ німецького коменданта) та фото забитого білими організатора Червоної Гвардії в Охтирці т. Мороза. Над столом вмістили гасло: «Охороняйте пам'ятки Жовтневої революції та громадянської війни», а трохи нижче — заклик передавати документи до музею. І тут же на з'їзді, не вважаючи на примітивність заходів, зібрано від делегатів з'їзду чимало цінних документів, а незабаром після з'їзду ми вже мали 145 документів.

Цілком зрозуміло, що в процесі дальшого розгортання роботи музею, ми по-ступово переходили од одної до іншої форми організації збирання матеріалів, спиняючися на ефективніших, шукаючи нових, досконаліших тощо. На підставі нашого досвіду радимо використовувати такі форми: а) невеличкі виставки переданих документів (на взір згаданої вище), б) подавання матеріалів до місцевої районної і багатотиражної преси, до стінчасописів, в) доповіді на зборах червоних партизанів, на зборах терармійців - перемінників, на зборах призовників і на інших масових зборах, г) контактування роботи з хатами-читальнями, будинками колективіста, р) пов'язані роботи з школами, завжди пам'ятаючи, що діти - школярі мабуть найактивніші друзі архівно-музейної справи; вони, як ніхто вміють пильно зберігати те, що батьки інколи ладні пустити на цигарки, д) екскурсії і робота з екскурсантами, е) видавання премій у вигляді фотографій переданих матеріалів, з написом, хто матеріал зберіг і передав і т. інше.

Звичайно, що це не є цілком вичерпний перелік форм і способів, яких можна вживати, розгортаючи роботу над виявленням і збиранням матеріалів. Алеж користаючися і з них лише, можна досягти чималих позитивних наслідків.

Ще на одному моменті вважаємо за потрібне коротко спинитися. Ми рішуче обстоюємо, щоб усю цю роботу — тобто виявлення й збирання документальних пам'яток для «Історії громадянської війни» — музеї провадили в цілковитому контакті з архівними установами. Річ у тому, що дехто з музейних працівників виявляє тенденції замикається в узькому колі своїх лише завдань, забуваючи, що цікаві і важливіші документи революційних часів цінні не лише з погляду їхнього експонування в музеї, а й тому, що вони є важливе джерело для наукового дослідження і тому повинні бути в архівних установах, тим більше, якщо вони належать цілком до категорії архівних матеріалів. Тому, на обов'язку кожного музею є, провадячи спільно з архівними установами збирання архівних матеріалів для «Історії», не «захоплювати» матеріалів, як це часто трапляється, а ті з них, які належать до переховування в Архівах, негайно передавати архівним установам. Так систематично робимо ми, і це зовсім не заважає збільшувати наш музейний документальний фонд.

Таким чином на досвіді Охтирського Краєзнавчого музею не важко побачити, яку велику допомогу складання «Історії громадянської війни» можуть подати музеї, спільно в цілковитому контакті з архівними установами, виявляючи і збираючи архівні документи революційної доби, які ще не зібрано і які перебувають на руках, інколи під загрозою загибелі та знищення. А що таких документів, незібраних, ще багато — річ цілком безсумнівна. Тим то негайно всі інші музеї повинні включитися в цю роботу, щоб завдання, покладене постановою ЦК ВКП(б) про видання «Історії громадянської війни» було цілковито виконано.

м. Охтирка

М. КОМАРНИЦЬКИЙ

ПРИДІЛИТИ УВАГУ АРХІВАМ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

(За матеріалами інструкторського обстеження)

У своїй кореспонденції ми не ставимо собі завдання давати оцінку значінню архівних матеріалів організацій кооперативної системи з погляду їхньої політичної, науково-історичної та господарсько-практичної ваги. Велике значіння цих матеріалів — загально відоме. Ми вважаємо за краще потрібне звернути увагу

на той надто незадовільний стан, у якому перебувають по установах кооперативної системи їхні архіви і архіви ліквідованих їхніх попередників, з тим, щоб рядом негайних заходів, як від кооперативних центрів, так само і від архівних установ, становище було рішуче виправлене. Дані інструкторського обстеження, які покладено в основу цієї кореспонденції, на нашу думку, можуть бути цілковито potwierdжені досвідом інструкторської роботи і інших архівних установ, тим то потреба приділити справі якнайбільше уваги стає ще невідкладнішою.

Реорганізація кооперативної системи, що відбулася на протязі 1930—31 рр. зв наслідок ліквідації округ та пізнішої ліквідації Райспоживтовариства, Райкоопспілок та Райсельбанків, викликала ряд труднощів щодо належного збереження й переховування архівів кооперативних організацій, особливо через те, що ці останні, під час реорганізації, на свої архіви зовсім не звертали уваги, а якщо й згадували про них, то в найостаннішу чергу.

Якщо архіви ліквідованих Окркоопустанов вийшли з цієї реорганізації «більш - менш у задовільному стані (мабуть тому, що перебували вони під ближчим наглядом Місцевархів), то ні в якому разі не можна сказати цього про архіви низової кооперативної ланки, тобто про архіви різних фахових кооперативних Райспілок та первісних кооперативних товариств і об'єднань.

Сконцентровані у перший період реорганізації до районних коопоб'єднань, архматеріяли низових товариств деякий час перебували порівняно в безпечних умовах. Але, незабаром, умови ці погіршали через те, що апарат новостворених райкоопоб'єднань (Райспоживтовариств, Райкоопспілок тощо), зовсім мало обізнаний в архівній справі, не турбувався про належне зовнішнє переховування матеріялів ліквідованих товариств і не дбав за непорушеність внутрішньої структури діловодних фондів.

Скориставшись наприкінці 1930 р. з цих матеріялів, як з матеріялів довідкових та потрібних для складання вступних балянсів і закінчення різних взаємних розрахунків фінансово - матеріяльного характеру, новостворені Райкоопорганізації через короткий час перестали приділяти сконцентрованим матеріялами низових ланок навіть мінімум уваги. По одних установах архіви ті були викинуто на горища, по других — в підвали, по третіх — до склепів товарних баз та інш., і до того ж викинуто їх у змішаному і часто розпорошеному стані.

Цілком зрозуміло, що, за належної уваги до цієї справи, як з боку кооперативних установ, так само і з боку самих архівних органів можна було б запобігти дальшим ненормальностям в охороні кооперативних архівів. На жаль, і в дальшому ставлення до цих архівів не покращало, отож і не дивно, що коли на весні та влітку 1931 р. була здійснена нова реорганізація кооперативної системи, кооперативні архіви опинилися ще в гіршому стані, а часті зачали й знищення.

Райспоживспілки, що прийшли в лютому — березні 1931 року на зміну Райспоживтовариствам; районні філії Держбанку, що прийняли функції колишніх Райсельбанків; Райзаготконттори «Укрсілкоопцентру», що заступили з липня 1931 р. Райкоопспілки лінійо фахової с.-госп. виробничої кооперації, ще менше ніж їхні попередники, були органічно зв'язані з переданими до них разом з фінансово - матеріяльними цінностями архматеріялами кооперативних організацій. Їх цікавили, насамперед, матеріяли установ, що вони їх заступили, тобто матеріялч, відкладені в процесі недовгочасного існування Райспоживтовариствами Сельбанками та Коопспілками, бо матеріяли ці були конче потрібні їм, як вихідні точки для їхньої роботи. Тому, матеріяли ці здебільшого залишено «під руками», в конторах нових райкоопустанов, взято в міцні обгорки та сховано на шахвах.

Та не в такому стані опинилися архматеріяли первісних кооперативних товариств, на основі яких восени 1930 року розпочали свою працю попередники нових райкоопорганізацій. Розглядаючи ці, непотрібні на перший погляд, у шоденній роботі матеріяли, як «історичний хлам» або «паперове барахло», що вимагає лише зайвого приміщення і, водночас, неприємно «муляє очі», нові райкоопустанови одразу ж, і в досить широкому масштабі, почали здійснювати різні «запобіжні заходи». Архматеріяли низових товариств почали безроздумно перекидати з місця на місце, перемішуючи ще раз і без того вже змішані й переплутані фонди; дехто вдався до цих матеріялів по чистий папір, дехто — за обгортками для прокрану; дехто згадав і про органи «утильбору». А в наслідок цього архматеріяли низових кооптовариств протягом лише одного року перетворилися на заплутаний розсип, який упорядкувати зараз надто важко.

Ось кілька яскравих прикладів теперішнього стану кооперативних архівів у районі діяльності Гуманського Місцевархіву.

1) *Бабанська Райзаготконтора Укрількоопцентру*: архматеріяли колишніх Бабанської та Підвищицької Рай - Буряк - Молочар - Зерно - спілок скидано в клуні, частину розміщено на полицях, частину в мішках, абож і просто на земляній підлозі. Фонди змішано. Опису немає. В клуні зсипано зерно та складено різне с.-госп. знаряддя. Відає клунною дідуць - сторож.

2) *Букська Райзаготконтора*: архматеріяли кол. фахових с.-госп. коопспілок та окремих виробничих товариств скидано в коморі на полицях, стільцях, скринях, підлозі тощо в надзвичайно хаотичному й перемішаному стані, при чому на підлозі розкидано багато подертих блянків зразків і окремих папірців з діловодства. Опису немає.

3) *Букська Райспоживспілка*: кілька місяців тому спілка переїхала з м. Буків на ст. Поташ, залишивши без жодного догляду архматеріяли ліквідованих споживчих товариств у м. Буках, в приміщенні склепу кол. своєї товарової бази, зайнятому тепер Райкнигарнею. Матеріал залишено в розбитих скриньках. Частина матеріалів лежить скидана на підлозі. Іноді над ними без будь-якого нагляду і консультації пораяться представники окремих товариств, розшукуючи потрібні для довідок бухгалтерські документи та чистий папір. В тому ж приміщенні книгарня упаковує, розпаковує та переховує інколи свій крам. Архів незабаром перетвориться на розпоршений розсип.

4) *Бабанська філія Держбанку*: з архматеріялів більш - менш упорядковано лише справи Райсельбанків, які переховуються в коридорі, в шахві. Ключ від шахви — у сторожа, який переховує в шахві й свої речі (відра, ганчірки, віники та інш.). Переважну більшість матеріалів ліквідованих кредитових товариств (є й дореволюційні) викинуто на горище і перемішано. Опису немає.

5) *Бершадська та Букська філії Держбанку*: архматеріяли скидано насипом («на купу») в темній коморі - сінцях. Фонди перемішані. Опису немає.

6) *Гуцульська філія Держбанку*: матеріяли розпоршено і викинуто на горище.

7) *Теплицька філія Держбанку*; в архчастині банку є матеріяли кредитових товариств ще з 1909 року. Приміщення — розплідник шурів, які нещадно псують матеріяли.

8) *Гульчинська філія Держбанку*: кооп. матеріяли скидано на підлозі «на купу». Опису немає.

Ці приклади наочно сигналізують про небезпеку, яка загрожує кооперативним архівам.

Зовнішні умови переховування цих архівів зовсім незадовільні. Відповідальних за них осіб, як правило, ніде конкретно не визначено. Описів немає. Сторожі, вбиральниці, сторонні особи, всі, хто тільки побажає, в дружньому контакті зі шурами щодня докладають своїх несвідомих рук до дуже цінних архівних матеріалів, на які вже й сьогодні надходить сила вимог від науково-дослідних організацій і окремих дослідників.

Цьому треба негайно і рішуче покласти край.

Центральна Архівна Управа УСРР, відповідні кооперативні центри, науково-дослідна катедра кооперації, місцеві архівні органи мусять, терміновим порядком приділити кооперативним архівам потрібну увагу і вжити дійсно запобіжних заходів, бо коли це протягом ближчого часу не буде зроблене, історикам-дослідникам кооперативного руху доведеться працювати в недалекому прийдешньому не над підготованими до наукового дослідження і практичного використання кооперативними матеріялами, а над запаскудженою шурами і несвідомими «кооператорами» паперовою потерухою.

м. Гумань

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

АНТ. КОЗАЧЕНКО

КУРКУЛЬСЬКА ВИЛАЗКА В АРХЕОГРАФІЧНОМУ ВИДАННІ

(«Український Археографічний збірник», т. III. Видає Археогр. Комісія ВУАН. Київ, 1930. с. 346, т. 1200 пр., ц. 4 крб).

Рецензована збірка містить: а) публікацію документів з історії України, та б) статті.

Частина публікаційна складається з матеріалів, поданих п'ятьома авторами, і охоплює час від XVII до пол. XIX століття. А саме — один документ «До історії державного скарбу Гетьманщини» (В. Романовський), різні документи, здобуті ще небіжчиком Н. Молчановським у стокгольмському архіві, до історії України др. пол. XVII — поч. XVIII ст. (В. Кордт) і, нарешті, декілька документів з історії кріпацтва I - I пол. XIX ст., опублікованих трьома авторами (П. Клепацький, М. Бужинський та С. Степанишина), здобуті з різних архівосховищ (фамільних тощо).

Всього ці публікації в цілій збірці (346 ст.) заповнюють — 76 сторінок. Решту збірки становлять статті, що могли б бути таким само успіхом надруковані десь в «Зап. іст.-філ. відділу УАН», «За 100 літ» і т. і., якщо взяти на увагу те, що друкують по інших виданнях Академії.

Насамперед, доводиться відзначити, що на сторінках археографічного видання фактично друкуються переважно інший матеріал (270 стор. з 346), а не публікації. Видання археографічні повинні мати й відповідний зміст. Слід зауважити, що й уміщені в збірці 5 публікацій складаються з окремих документів цілком одірваних проміж себе, і хронологічно (XVII—XIX ст.) і тематично (від фінансів гетьманщини до реформи 1861 року). Отже, очевидно, що рецензована збірка конкретного пляну немає. Вона механічно поєднує в одному томі матеріали різної цінності.

Такий стан, звичайно, ніяк не можна визнати за нормальний. Археографічна комісія УАН видає «спеціальні академічні збірки документів з історії України минулих віків»¹⁾. Алеж невже «академічність» збірок полягає тільки в такому несистематичному, випадковому комплектуванні видань? Можна вважати, що такий стан рецензованої археографічної збірки УАН не випадковий. Ще після виходу I - I збірки²⁾ (1926 р.) відзначалося, що археографічна комісія Академії «так невиразно і безмежно намітила програму своєї роботи, що важко визначити над чим конкретно в найближчий час вона працюватиме?»³⁾. Такий стан триває і досі. Так само й у I томі, крім публікацій, є статті, написані на підставі архівних матеріалів.

Та цього замало. Археографічна комісія, очевидно, й досі не подбала, щоб розробити певну інструкцію про публікування різного архівного матеріалу. Наслідком цього є те, що вимог, які слід поставити до археографічного видання, в ньому не додержано. Окремі рецензії, ще на т. I, вже ставили ряд елементарних вимог, яких Арх. комісія не взяла зовсім на увагу в дальших виданнях. За якими принципами друкуються матеріал, що то за копія й оригінал, як передано їх (пунктуація, неясні місця, тощо) і т. і. — все це віддано на волю кожного з 5 згаданих авторів³⁾.

¹⁾ Ж. «Арх. справа», 1929, № IX—X, ст. 24. «Резол. Всеукр. Народи зав. іст. арх.».

²⁾ М. Рубач, Про археограф. роботу архівних органів—ж. «Арх. справа», № V—VI, с. 19.

³⁾ Напр., рецензія в ж. «Арх. справа». ч. V—VI, с. 106—114.

Методологія публікацій одверто буржуазна. Найкраще це (крім самого добору публікацій) доводять коментарі. «Історія оренди (горілчаної, дьстгової та тююнової) цікава сторінка з історії фінансів давньої України» (В. Романовський, стор. 2). Зрозуміла річ, що на клясову аналізу оренди вже немає чого й сподіватися.

В. Кордт оперує лише поняттям «поляки», «москаль», «українці». Не вдаючись у власні коментарі, В. Кордт одсилає радянського читача до оцінок буржуазних істориків, мовляв, «характеристику й оцінку договору (П. Орлика.— А. К.) подає Костомаров у «Мазепі» (с.42) і все!..

А ось П. Клепацький — так цей простісінько вважає кріпосника Кочубея й інших за авторів «цікавої думки, що передбачала за Харковом більш - менш теж значення, яке він починає (?— А.К.) здійснювати аж тепер» (ст. 254). Якщо ж читач захоче обізнатися, що це за «цікава думка» Кочубея, то довідається що: «дорога даст Харкову... соперничество с Москвой... Прошедшее утвердило первенство за Москвой; будущее может вознести Харьков... Харьков может со временем превзойти Москву... естественно разделить с Москвой и рынок ее» (ст. 259). Тільки буржуазно - націоналістична методологія могла зумовити таке використання джерел до публікації. Одверте, неприховане панування цієї методології в виданні Археограф. комісії УАН сигналізує, що на сьогодні провід роботою арх. комісії без сумніву клясово - ворожий.

Ми не спинятимемося більше на увагах до цієї частини збірки, щоб розглянути зате докладніші статті, бо вони містять чимало того, що примушує поставитися до них з надзвичайною увагою.

В статті «Археографічні студії В. Антоновича» м. Ткаченко висвітлює роботи В. Антоновича в «Комиссии для разбора древних актов» при Київському генерал-губ. та ставлення цього представника буржуазної історіографії до архівного матеріалу. «Напрямок праці Комісії, що виробився за часів Антоновичевого редагування і вплинув на пізнішу організацію археографічної роботи в Науковому Т - ві ім. Т. Шевченка у Львові, впливає і тепер на працю Археографічної комісії при УАН» (ст. 346, підкреслення наше.— А. К.). Чи не в тому, справді, причина того «безгрунтя» в роботі археографічної комісії, про яке ми згадували вище,— що вона, чи її керівництво, намагається зберегти «вплив напрямку праці», ще від часів В. Антоновича? Адже сам М. Ткаченко цілком справедливо зауважує, що «становище укр. археографії в I пол. XIX ст. тісно зв'язане з напрямком інтересів тодішнього укр. суспільства» (ст. 326). За Ткаченком виходить, що саме в Археограф. комісії й сидять такі представники «тодішнього укр. суспільства», для яких наявність цих «впливів» в радянському науковому закладі дістає лише гордовитого визнання!

Ми не спинятимемося далі на праці М. Ткаченка. Автор дбайливо добирає з таким «підходом» факти для своєї роботи, висловлюючись в такий, приміром, спосіб: у «Росії — країні можливих неможливостей немає чого дивуватися, що в комісії утворилася течія, прихильна до розвитку укр. науки та ще за часів миколаївського режиму» (ст. 327). Отже вся відповідь М. Ткаченка на тему про «арх. студії Антоновича» промовляє за факт належності праці Ткаченка до клясово чужої, буржуазної «науки».

М. Корнілович вмістив чимало розвідку (4 друк. арк.) — «Волинський кріпацький селянський двір і громада в першій половині XIX в.» Автор уже відпрацював був у ч. I цієї ж таки збірки свою працю про «Бібіковські інвентарі». Фактично ця робота є її продовженням. Отже, зачіпаючи лише період інвентарної реформи на Україні, вона ніяк не може претендувати своїми висновками на всю I пол. XIX ст. Автор нічого не говорить про те, чому саме досліджує це питання, мету його, за яким джерелом, якою мірою воно типове для Волині взагалі. Неговорить автор і про те, якою мірою дані тих досліджуваних сіл можна поширити на всю Волинь.

Як уже випливає із теми, автор визначає розуміння двору, господарства кріпацького та громади того ж таки часу. Характерне в досліді те, що автор, встановлюючи ці розуміння, фактично їх не диференціює. Для нього розуміння двору й господарства бідніших чи тягло-заможніших шарів зрештою те саме. Автор виразно буде, кінець-кінцем, своє розуміння фактично тільки на тяглому господарстві. Це його він вважає за основу не лише панського господарства, але й... «інших категорій селянства» (с. 271). Таке отожднювання «тяглого» з «заможним» господарством відповідає висновкові автора про стан селянства: «отже, волинські села мали найбільше заможних тяглих господарств» (61%). Поперше, коли,

«найбільше»,—то порівняно з ким? А, подруге, чи вірний цей поділ лише слідом за кріпацькою практикою? (ст. 271). Дальші висновки авторові про двір весь час хибують саме на цю відсутність диференціації, сплутано розуміння «двору» й «господарства». Часом (ст. 280) автор робить спроби підійти диференційовано, та дуже швидко збочує з цього шляху і знов, по суті, повертає до старого. Не бере на увагу так само автор, і диференціації поміщицьких інтересів щодо селянського господарства, його поділу, згоди на вивласнення, переведення у дворові тощо. Через такий викладу автора справді робота перетворюється на просте наромадження фактів, правда, дуже ретельно вибраних із джерел. Та вже це промовляє за клясову ворожість методології цієї роботи. «Отож, через те, ще робочі сили в селянських родинх зменшувалися, маєтки ділено, власники їхні змінювалися, а так само через різні господарські міркування дідичів (!—А.К.), селянські господарства занепадали або деградували... На початку інв. реформи... для найбільших господарств постала дилема — або спуститися до звичайних тяглих господарств, або залишитися на попередньому рівні, але виконувати більші повинності. Селянство тоді воліло стати на перший шлях. Цей їхній... розрахунок збігся з інтересами власників маєтків...» (ст. 288). Ми звертаємо увагу на факт ототожнювання «найбільших господарств з «селянством» та на те, що тут інтереси поміщиків та селян збіглися... Тобто, інвентарна реформа задумана була, щоб задовольнити тих і других? Де ж тоді загальновідомі антагоністичні клясові, зокрема, політичні мотиви, що викликали цю реформу?

Характеристично також, що автор ні разу не спиняється на тому, звідки взяли заможні господарства. Це, очевидно, в нього зв'язується зі старим фєвдальним селом? Тоді зрозуміле твердження Корніловича про «набуте їхньою працею рухоме майно» (стор. 288). Автор «прогледів», що це були зародки капіталістичних елементів на селі, тобто зародки нової суспільної генерації, хоч і в рамках старих ще виробничих стосунків.

Автор просто не «помічає» іншого джерела наромадження в цих господарствах, крім «іхної» власної «праці»; тоді можна спитати — відкіля ж причини тих фактів розбіжності інтересів різних груп селянства, що про них згадує сам автор (ст. 289).

Але ще ясніш у автора справа з громадою сільською. Тут автор просто ідилічно описує громаду; прим., в одному контексті наводячи і факт угоди про оплату чередника від усіх господарів і те, що «заможним господарям, що не встигли своєчасно закінчити польових робіт, допомогала (!) ціла громада» (ст. 290). Автор «не бачить» на ділі зародків клясової диференціації селянства, для нього «громада» залишається громадою, хоч на ділі це вже була організація села в руках заможних господарств, які тримали в своїх руках диктатуру в громаді... Автор, цього «не бачить», хоч уся частина статті, що трактує про громаду, при всьому доборі фактів, все ж сама говорить про це. Що більше автор знову «не бачить» основ спілки цих заможних на селі з владою, чи, часом, навіть і з самими поміщиками.

Так само, автор «не бачить» клясової основи податкової практики в умовах заможницької диктатури в громаді. Часто автор слідом за джерелом, узаможному хоче побачити тільки... «найповажнішого» чи «найпевнішого» селянина, чи просто «почесного господаря». А от, що ці «почесні господарі» та самі за громаду судили, навіть з дорученням влади та дідича—для автора це випадок (стор. 296, 297 і далі). Не аналізує автор також клясової системи кару громаді. М. Корнілович з захопленням стверджує, що «громада зажила в селянстві не абиякого авторитету (!) і воно корилося (!) громадський дисципліні» (ст. 303), що заможні виразно виділялися, бо мали «дух упертости», подавали скарги до царя (ст. 304), «бути ватажками у «Козачині». Автор не диференціює цієї різниці—у нього все селянство «піднеслося настроєм», збільшило активність «громади до обстоювання своїх клясових інтересів» (304 ст.). Корнілович виправдує диктатуру заможних на селі; адже треба було «справно платити податки, відбувати повинності й господарювати» (ст. 309). Оце в цьому тільки й була причина диктатури? Тільки в тому, що вони були «найавторитетніші й найдосвідченіші господарі»? — І не випадково автор зовсім обійшов питання про наймитство на селі, його ролю в дворі, господарстві та громаді...

За буржуазно-куркульською ідеалізацією М. Корніловича зникає те, що заможні селяни були зарідками нових соціальних чинників у кріпацькому селі 1 - і пол. XIX ст., що це був зародок нової капіталістичної експлуатації на селі, який виявляв процес розкладу села. Стаття Корніловича є по суті апологе-

тика кріпацького глитаю і його диктатури на селі. Як ще можна зрозуміти таку писанину: «апарат громади — інститут почесних господарів — користувався загалом пошаною» (ст. 319). «Матеріальне забезпечення було за передумову доброго (І—А. К.) господаря». Сільська верхівка «за звичаєм (тільки?—А.К.) правувала на селі».

«В ідеях(?)! селянської звичайної правосвідомості були визначені анти-кріпацькі, антиділицькі класові елементи (с. 319)»т. «Від того ідеологічно й практично вже був один крок до цілковитої емансипації... Громадське єднання мирилося, організовуючи до класової боротьби цілу низку сіл... Моці громадського укладу сприяло й скупчене життя по селах, де усі й усе завжди було разом, де усі становили мало не одну велику родину й де одні нагледали за другими. Дух (Sic!) громадської соборності виховувалося й по тодішніх численних корчмах... По тих народніх кльобах (Sic!—А. К.) складалися... ідеї боротьби».

«Громада» — ось всеселянська організація, без будь-яких класових прошарків, а, таким чином, і без будь-якої класової ворожнечі, боротьби; таке село, з «духом соборної громадськості, Корніловича має своїм завданням виправдати та довести (на даній темі) вірність теорії безбуржуазності укр. нації. Ясно — кому служитиме настановлення цього «плоду» буржуазної укр. історичної науки. І це друкється в збірці Археографічної комісії ВУАН, під прапором академії протягується ворожі пролетаріятові думки і погляди. Дарма, що Археографічна комісія УАН підписувалася під постановою, що «археографічна робота... повинна провадитись з точки зору матеріалістичного розуміння історії і що основним завданням цієї археографічної роботи з'являється освітлення та викладання класової боротьби в істор. розвитку України...»¹⁾

Та більше спинитися слід на дальшій частині змісту збірки — на ст. проф. Клименка. Його «праця» «Компюти і ревізії XVIII ст. на Україні» набирає особливо войовничого класово-ворожого характеру, вона подає одверту буржуазно-націоналістичну концепцію укр. історичного процесу.

Це велика «праця» (до 200 стор. і до того ще так написана, що читати її ціла офіра: автор висловлюється так «учено», що інколи просто дивуєшся — невже, щоб зватися професором, конче треба висловлюватися, прим., так: «виразне місцево-територіальне історично-статистичне виявлення соціально-економічної статистики й динаміки людності в певній близькій дослідникові життєво-конкретно історично традиційно усталеній території» (ст. 96), чи: «вони аспектно-історично виявляли проспектно-фокусні тенденції свого власного соціально-політичного розвитку» (ст. 83)²⁾.

Мова, якою написано роботу П. Клименка теж характеристична, як намагання замкнутись від мови «маси», — це форма вислову класово-ворожих думок.

Так от, цей автор уже давно, виявляється, намігав дослідити «історично-статистично-обраховано» рух укр. людності від найдавніших часів. Та швидко-автору довелося зрестися свого наміру, бо матеріял не дозволив опрацювати тему. Тоді автор вирішив дослідити самий матеріял, накресливши такі частини досліду: 1) обсяг та властивості матеріялу, 2) вимірна одиниця людності двору XVIII ст., 3) головні «динамічні сили, чинні у рухові людності України XVIII ст.» Над цією роботою автор і працює, а оце видрукував першу частину праці та «спільний для всіх критично-літературний вступ».

Отже, видруковане це є історіографічний начерк, що зветься «Українська історично-статистична праця», тобто, очевидно, хоч автор того й не говорить, мова повинна йти про те, як за різні часи запроваджувати статистичний матеріял і методу в укр. історіографії.

Автор не встановлює, що він хоче зрозуміти під «істор. стат. працею» та, зокрема, під «укр. дослідженням». Те що автор тут ішов без усякого визначення, видно з цілого ряду імен дослідників та їх дослідів, що ніяк не стосуються укр. історії. Відсутність визначення призвела до того, що автор кожну працю, де тільки, хоч принагідно, наведено стат. дані, зараховує до «істор. статист. праці», плутаючи це розуміння з істор. економ. роботою, а саму статист. методу з бухгалтерською методою.

¹⁾ Резолюція наради — ж. «Арх. справа», кн. IX — X, ст. 24.

²⁾ Щоб не примушувати читача теж мучитися над подібними мовними «вправами» авторовими, ми пильнуватимемо наводити цитати тільки в крайньому разі.

Ми поминаємо всі такі твердження, бо зараз нас цікавить, як же саме пояснює автор розвиток, хоч не визначеної чітко, «укр. історії стат. праці»?

П. Клименко ніде не говорить, що він марксист (це слово він навіть сакраментально часом ізолує в лапках), зрештою не довідається. за кого ж він себе вважає. Очевидно, дослідник «піднісся» над усіма «течіями», щоб вони не заважали йому простежити розвиток укр. історіографії.

Автор свій начерк доводить аж до Жовтневих часів, скрізь по своєму сумлінно «вिकриваючи» підґрунтя в суспільному житті на Україні для «укр. іст.-стат. праці». А, зрештою, за всім оцим заховано ворожу пролетаріатові концепцію українського історичного процесу.

Автор констатує, що «історична українська творчість» позначилася вже в XVIII ст. появою «Землеописания М. Р.» В. Рубана, «Описания» Шафонського; використовує стат. дані й Ригельман (цей теж для «укр. творчості»?); Далі в 1 пол. XIX ст. працював тільки Скальковский — «Найколективістичніша (?—А.К.) з усіх частин України—Запор. Січ дала привід та матеріали для першого територіального, б - м. іст.- стат. досліду, виконаного в Одесі, що не тільки територ. була близько до Січі, а й економічно в 40 р. XIX ст. відіграла для України ролю торг. аванпосту, подібного до Січі XVI—XVIII ст. (?—А.К.) Тому в Одесі «інтенсивніше... розвивається статист.-описова... робота...» (ст.59).

П. Клименко в Січі бачить найколективістичнішу частину України, визначаючи, що вже в далекому минулому «колективістичність» є характеристичною ознакою всіх частин України...

В 40 - х роках— зміна: на Правобережжі, в Києві, при губернаторі та університеті, відомі комісії стали «не тільки урядовими установами, а й громадськими закладами...пройнятими «українфільськими» настроями». Отож і скеровується їх робота на дослідження «нижчих, не помосковлених (!—Ант. К.) верстов укр. людности» (ст. 60). Тобто, мовляв, матеріали Судієнка з описом маєтків Апостола і стверджують цю думку авторіву!..

І Судієнко і Маркевич «належали не до частого типу українців - дідичів, які були в тіснім зв'язку з Т. Шевченком. Отож, не дивно (sic!) що в своїх стат. розвідках вони виявляли виключно господарський, природничий та санітарний склад і становище української сільської людности» (ст. 60. Поміщики— ідеологи селянства!—А. К.)

Зате на Лівобережжі починалася робота просто, можна сказати, на руїні XVIII ст. «Брутальна, малокультурна російська централістично - бюрократична сила, зруйнувавши політично - державне (!—А. К.), а згодом і культурне життя на Україні, вкупі зі ще менш культурним малоросійським чиновницьким елементом, понищила не тільки історично - дослідну роботу на Лівобережній Україні, а й організацію національного збереження та переходування арх. фондів» (ст. 62).

Висловивши своє обурення, наш «історико - статистик» подає таке глибокодумне зауваження; мовляв, у Всесоюзній біб — ці ім. Леніна в Москві Маркевича збірка й досі не опрацьована від рос. істориків і малоприступна (sic!) для українських. У такій долі (sic!) була своя закономірність генетично - еволюційного ряду *ручницької спіддяльності малоросійського панства і російського дворянства та уряду щодо укр. народу*. Автор, як бачимо, не шкодує «комплементів на адресу «малор. панства, а тим більше російського, в чому вбачає цілий «ряд». Але... «цей ряд», до певної міри, не припинений і тепер (підкреслення наше.—А.К.), бо цю збірку, як і деякі інші арх. іст.-стат. матеріали укр. установ, переховують досі заклади російські, хоч для них вони зайві, малопотрібні і випадкові. Цей наслідок малоросійсько-дворянської відданості Росії й уприватнення українських державних архівних фондів ми особливо гостро відчуваємо тепер...» Український фашист Дм. Донцов підпишесться цілком під цією Клименківською «теорією» «закономірности»... Та дарма. Хто в Радянському Союзі повірить фашистським наклепам Клименків і зокрема, що будь-яка установ Радянського Союзу утруднює використання джерел до історії України. Кому тепер не відомо, що лише в СРСР Архіви, перетворившись на могутнє знаряддя класової боротьби пролетаріату, є доступні мільйонам трудящих?

П. Клименко проводить «перехід» (еволюційний!) з... дворянства на селянство, як чергового гегемона укр. історичного процесу.

Дворянство, бачите, зливалося з «соціально - інтелектуально свідомим селянством», що саме, втягаючись у «світовий оборот», ставало цілком самостійною і до того ж — свідомою «верстовою» — гегемом серед інших двоє «верств» (козацтва та міщанства).]

«Нові соціально й національно творчі верстви (селянство, робітництво почасти й міщанство)¹⁾ на Україні науково - дослідно - інтелектуальної традиції не мали, щоб могли... само-свідомлювати себе» (ст. 83). Селянство—міщанство «через ризик, як пише автор), ось хто гегемон історії, робітництво, як бачимо, «почасти» теж згадується, але як щось між іншим, додаткове, на що далі майже не звертається й уваги.

Але ось ми підходимо до 80 - х років, коли «почало зростати індустріяльне укр. виробництво в загальній системі рос. нар. господарства..., зв'язане з рос. і европ. капіталом». Автор не даремне зрікається самостійності пром. капіталу на Україні: через це, моляв, цей розвиток залишився поза увагою іст. - стат. дослідження, через це й робітництво «не цікавило укр. іст.-стат. дослідництво». На селянстві скупчується ця увага, коли воно «за 80 - ті р.р. переустатковувало своє господарство» (ст. 84). Ну, чи ж не діалектично мислить собі автор еволюцію «селянства»?

Як наслідок цього «переустаткування», це селянство в економіці України, стає найважливішим економічно: бідніше «зв'язалося з панською економією й цукро-буряковою плянтацією, що обслуговували головню (?) зовнішні Українські ринки», заможне ж «обслуговували внутрішній ринок міський і, почасти, фабр.-промисловий». Ну, чим не «поділ праці»? Що пройшла диференціація, то нічого, вона не викликала антагонізмів у селянстві,— навпаки, його окремі частки сумлінно собі «працювали» кожен у своїй ділянці. Зокрема, бідне селянство «зв'язалося» з панською економією!?

Національна сторона і далі притягає основну увагу авторову, через це він глибокодумно міркує над питанням, що є в творах Лучицького та Ефіменкової більш руське («призначення»), а що українське («тематика»), і тут сумлінно встановлює автор «ідеологічну укр. службовість російської нації (ст. 85).

На 90 - ті р.р. Чернігів та Полтава занепадають під впливом зростання Києва; останній ріс у зв'язку з розвитком «укр. (донецької) індустрії та правобережної Київ ставав загальноукраїнським центром; віділя і досліди в Києві набирають більш заг.- екон. змісту та заг.- укр. кольору» (ст. 87).²⁾

Автор на цю добу вважає селянство за «головну ек. і потенціяльну соц. політ. силу». Підгрунтя сили цієї становила земля, скупчена «упертю, переважно фізично, працю в 70 — 80 р.р.» (ст. 92 (підкреслення наше.— А. К.).

Тож ясно, чому Клименко бачить таку гармонію на селі та в селянстві: джерела нагромадження куркульства становила «праця»—упертіша, звичайно, аніж у маси якихось там ледарів... Отож, розміри землеволодіння, як згоджується сам автор, давали селянству «право й на політ. перевагу». Тобто, гегемон—селянство, розуміється лише правомочне, заможне,—прямував до політичної переваги на Україні! Та цьому заважала держава та дворянство, «що потребувало дешевих й безправних на ринку праці робітників» (ст. 92). А через це, скривжене в цілому, перед накресленими Клименком перспективами «українське селянство не мало культурних, техн. засобів, щоб розвивати сільське господарство й цілком (!) опанувати ринок, а, значить, і держ. ек. політику» (Підкреслення наше.— А. К.). Так таки й написано!

Автор згадує тут досліди М. Грушевського того часу і констатує в них «зміст перелому й головні перешкоди для майбутнього зростання—розвитку укр. селянства» (ст. 92). Цим Клименко виказує, від кого, власне, він запозичив усю цю «премудрість», продовжуючи її тепер. На шляху «зростання розвитку селянства» автор згадує і про стан рос. науки того часу. Автор зачіпає й дискусію народників та марксистів (ст. 93). Там, що не слово,—відкриття.

Та найцікавіше те, що автор тут встановлює різницю поміж російським і українським селянином—останній, мовляв, був без опіки, відданий на поталу всім, а за російським селянином «доглядали»... Отож «звідсіля панування (!) середняцької селянської ідеології у Росії й диференц.—клясової на Україні (тільки не в селянстві.—А. К.). Звідсіля і особлива загорненість та руйнівність селянської боротьби на Україні і тісно зв'язаність її не стільки з російською селянською боротьбою, скільки з інтернаціональною робітничо-селянською» (ст. 94²⁾).

¹⁾ Раніше не згадувалося «робітництво» — тут серед декількох «творчих» верств (не кляс!) згадується поміж селянством та міщанством.

²⁾ Тобто, за Клименком оте, «зв'язане зі світовим ринком селянство», було зв'язане з... інтернаціонал. роб. рухом. Не пролетаріят, а заможне селянство репрезентувало в світовому роб. рухові України.

Клименко витриманий до кінця: зв'язок з рев. інтернаціональним рухом на Україні реалізувався через.. селянство, «зв'язане з зах. - європ. ринком»; у цього селянства шляхи були неоднакові з російським, там же панувало середняцтво, то було, мовляв, «панівне» селянство. І у Клименка, після всіх його «вправ», вистачає нахабства твердити, що *таке* визначення диференціації селянства до певна було ближче російсько - марксистському» (марксизм «російський»)?!—А. К.).

Гегемоном у революції взагалі було укр. селянство, зрозуміло яке. «А у першому десятилітті ХХ в. питання вже йшло про те, що *селянство має здобути пануюче державне становище*» (ст. 107. Підкреслення наше.—А. К.). *Решта укр. суспільства* (аж до пролетаріату включно), або, як його зве автор, «малоросійське», було в цей час «ідеологічно зв'язане з російським» та підпорядковане йому.

Та не спинятимемося більше на розгляді цієї «праці», як не говоритимемо й про цілий ряд інших відкриттів П. Клименка (про, «трохи чи не марксистського напрямку», праці М. Довнар - Запольського і т. і.). Це все багато взяло р місця, а, по суті, до Клименкової історії додає дуже мало.

Автор сумлінно повизирював найдрібніші праці, рецензії на них, а от праці про робітництво на Україні не згадав ні однієї; «виपालи» праці, напр., що так або інакше ставили питання про пролетаріат — Гехтера, Порша, Погсжева, Пажітнова і т. ін.— тобто, не те що марксистських (Ленін), але й зі своїх буржуазних істориків не «згадав» нікого. Правда, зрозуміло чому: вони просто ні до чого були серед глибокодумних «напрямків» авторової концепції. Ті декількаразові згадки про «робітничу верству» є тільки випадкові, чи то просто своєрідні «ліві» маскувальні вирази, що ні до чого не зобов'язували автора. Його концепція ясна: гегемон в іст. укр. процесі, а коли йшла мова про «боротьбу», то у рев. рухові на Україні, було весь час селянство заможне українське. Лише воно було «свідоме» національно, воно «мало право» на політичну незалежність України, як вінець авторового ідеалу. А це «право» селянства ґрунтувалося на земельному володінні, через яке виходило на зовнішній ринок, зв'язувало Україну з світовим капіталістичним обігом — «право» це було фактично «правом» сільської буржуазії української (скромно за авт. взиваної — «заможницькою»)

Своє це «право» трудовий «куркуль український здобув «фізичною упертою працею», а ніяк не високим другої частини села. Незаможна частина «зв'язувалася» з панською економією, через неї прислужуючись, разом з «трудою» куркулем, розвитку економіки української. Антагонізму на селі між цими двома частинами не бачимо.

Клименко зовсім ігнорує укр. середняцтво — з призирством констатуючи відсталість рос. села, він зве його, через це, середняцьким, тимчасом, як українське, мовляв, пішло далеко наперед і ми не знайдемо, ані жодного разу, згадки про укр. середняка.

Середняцтву в концепції авторовій не залишалося місця. Про середняка Клименко згадує, щоб не «заплямувати» «трудового» обличчя куркуля.

«Безкласовість» укр. нації у автора продовжується й далі, переходячи, фактично, на категорії станів — «міщанство», «дворянство», а при цьому можна було вже згадати й «робітництво». Різницю в цих станах автор вбачає головню національну. А що національної свідомості в робітництві автор не бачить, — цілком зрозуміло, що в розвиткові «національної» історії України за Клименком пролетаріатові немає місця!

Отже, безкласовість, безбуржуазність, безпролетаріатність, націоналізм, куркульська гегемонія — все є у Клименка з арсеналу укр. буржуазної істор. науки.

Ідеалістичну, шовіністичну, куркульську історію України, побудовану фактично на теорії безкласовості, безбуржуазності укр. нації, реставровану під маркою «об'єктивної» високої «науковості» авторової та завульовану мовними загорожами, ми й маємо зараз у роботі П. Клименка під такою невидатною назвою, як «Компюти і ревізії на Україні ХVІІІ ст».

Робота П. Клименка є вилазкою класового ворога під прапором наукової праці. І цілковито не випадково ми маємо цю вилазку в той час, коли навколо соціалістичної перебудови сільського господарства точиться загострена класова боротьба, коли на базі вирішальних перемог ліквідується куркуль як класу. Невипадково, що П. Клименко і інші автори збірки подають саме в цей момент своєрідний «вивід прав» одвічного «трудового» «гегемона» українського історичного процесу — куркуля.

Але висновки доводиться поширити. Автор з задоволенням констатує те, що дослідна історико-статистична праця виконувалась централізовано — тільки не в Харкові, а в Києві, про що мова йде на стор. 143. Це не простий прояв місцевого патріотизму нашого автора — вищенаведені праці і зокрема праці Ткаченка та Карніловича мають ту ж саму соціяльну основу, що і праця П. Клименка. Вони складають одне ціле щодо своєї мети і завдань. Виходить, що Клименко не без підстав говорить про відмінність дослідів у Києві.

Професор Клименко, як про це можна довідатися зі звітів катедри ¹⁾, читав аспірантам катедри історії України в Києві методику та методологію (!) історії, тим часом, як славнозвісний О. Гермайзе керував секцією методології та соціологічного обґрунтування історії та вів семінарійні заняття з марксизму і лєнінізму ²⁾.

Історикам марксистам України треба зробити потрібні висновки. Київський «центр», про який пишуть і яким пишаються Клименки, треба остаточно здемаскувати. Треба покласти край випадкам видання таких робіт, що обслуговують боротьбу клясового ворога проти пролетаріату і соціялістичного будівництва.

¹⁾ Дивись «Студії з історії України» т. т. 1 — 3.

²⁾ Дивись теми до вступних колекційовів катедри історії України 1928 року: Про селянство, міста, ремісників на Україні («Студії з історії України 1. (три), 1930 р.).

ЗМІСТ

Стор.

Від Редакції 3

I. Наукова публікація документів

Александров Н. і Слободський Г.— До історії I Всеукраїнського з'їзду рад	5
Премислер І.— До історії зовнішньої політики Центральної Ради . .	44
Пташинський П.— До історії німецько-австрійської інтервенції на Україні	64
Барвінський В.— До історії Польського повстання 1830—31 р.р. на Україні	107

Дмитро Іванович Багалій Некролог	116
---	-----

II. Теорія і практика архівного будівництва.

I

Премислер І.— До методології історії робітництва підприємства України 120

II

Проф. О. Оглоблін.— До історії металургійної промисловости на Правобережній Україні 137

Федоренко П.— Корисні копалини Чернігівщини. 152

III

Шіян К.— Завдання Архівознавчого Факультету 164

Домбровський В.— Децимальна система в архівній справі. 168

Яновський Н.— Про груповий опис 172

Барабашов А.— Впорядкування архівних матеріалів, які відкладені за картовою метою обліку господарчої діяльності 178

Шабатін І.— Ще про описування «багатрічних справ». 184

IV

Чхетія Ш.— Архіви СРР Грузії. 187

V

Стан архівного будівництва на місцях (хроніка) 193

Критика та бібліографія

Козаченко Ант.— Куркульська вилазка в археографічному виданні . 200

**ВАЖЛИВІШІ ПОСТАНОВИ І РОЗПОРЯДЖЕННЯ В АРХІВНОМУ
БУДІВНИЦТВІ УСРР**

О б і ж н о.

До всіх Місцевих Архівних Управ та до Білоцерківської, Глухівської, Прилуцької, Роменської, Первомайської, Куп'янської та Старобільської Архівних Філій.

(№ 03/66 з 10 січня 1932 року).

Центральне Архівне Управління УСРР повідомляє, що утримання місцевих архівних установ на 1932 рік тимчасово залишається на бюджеті тих міст і районів, де ці установи розташовані. Надсилаючи при цьому копію обіжника НКФ УСРР з 8/1 1932 року, № 2, 12, 29 у цій справі,— Центральна Архівна Управа УСРР пропонує:

1. Всім Місцевархам, на основі згаданого обіжника НКФ, провести свої кошториси на 1932 рік у відповідних місцевих установах, домагаючись забезпечення наступної своєї роботи, як Державних Історичних Архівів.

2. Зазначені вище архівні філії — на основі того ж таки обіжника НКФ — повинні негайно скласти кошторис на утримання Державного Історичного Архіву 1932 р. й подати на розгляд Райфінвідділів. Кошториси приблизно має дорівнювати 10.000 крб. Копію кошторису негайно надіслати до ЦАУ.

3. Кошториси Державних Історичних Архівів мають обов'язково забезпечити утримання штату, кількістю одиниць встановлених для МАУ 1931 року. До цих штатів треба, безперечно, внести відповідні корективи, виходячи з реорганізації МАУ на Державні Історичні Архіви. Зокрема, МАУ, що не мали посад наукових співробітників (вчених архівістів), мусить добитися встановлення такої посади додатково.

До цього додається примірні штати для вашого архіву з орієнтовними ставками і номенклатурою посад. З штату й треба виходити при складанні і проведеному кошторису.

4. Місцевархи, що мають філії, які проектується реорганізувати на Державні Історичні Архіви, повинні безпосередньо керувати і здійснювати цю реорганізацію, за директивами ЦАУ, до остаточного оформлення й зорганізування в цих місцях Державних Історичних Архівів.

5. Місцевархи, що мають філії, які, з реорганізацією архівних установ, мають бути ліквідовані (Коростенська, М.-Подільська, Ізюмська, Тульчинська), повинні вжити заходів до зліквідування цих філій. При чому, ЦАУ звертає увагу зазначених МАУ на те, що в зв'язку з реорганізацією архівосховищ РВК на Районні Архіви (згідно з постановою Секретаріату ВУЦВК'у з 10/XI 1931 р. та проектом нової устави, що зараз перебуває на розгляді законодавчих органів),— треба ставити перед відповідними РВК питання про зорганізування Районного Архіву на базі архівосховища архівної філії. Зазначені МАУ повинні негайно розробити і подати до ЦАУ конкретні пропозиції щодо ліквідації своїх зазначених філій.

Центральна Архівна Управа УСРР пропонує до 20/I 1932 року повідомити її про вжиті вами заходи для виконання цього обіжника.

Завідатель Центральної Архівної Управи УСРР С. Семко
Інструктор Центральної Архівної Управи А. Юрченко

1) До Фінвідділів Міських Рад:

Харківського, Київського, Одеського, Дніпропетровського, Миколаївського, Сталінського, Полтавського, Житомирського, Луганського, Зінов'ївського, Кременчуцького, Херсонського, Вінницького, Запорізького, Бердичівського, Сумського, Маріупільського, Криворізького.

2) До Райфінвідділів:

Артемівського, Кам'янець-Подільського, Конотопського, Ніженського, Проскурівського, Уманського, Черкаського, Лубенського, Білоцерківського, Глухівського, Куп'янського, Першомайського, Прилуцького, Роменського, Старобільського.

(№ 2, 12, 29. 8 січня 1932 р.).

Згідно ухвали Секретаріату ВУЦВК'у 10/XI; 1912 р. (прот. № 21/506, п. 2), місцеві архівні установи, Місцеві Архівні Управи та архівні філії реорганізується на Державні Історичні Архіви як наукові архівні установи. Проте, утримання цих архівних установ на 1932 р. залишається на бюджеті тих міст і районів, де вони розташовані. Отже, Народній Комісаріят Фінансів УСРР пропонує фінансувати Державні Історичні Архіви коштом свого бюджету з тим, що конкретні засади фінансування буде встановлено під час проходження контрольних чисел вашого бюджету в НКФ.

За Народнього Комісара Фінансів УСРР — Каргін

О б і ж н о

До всіх Архівних установ УСРР

(№ 03/69, 29 січня 1932 р.).

На виконання пакту 8 постанови Секретаріату ВУЦВК'у 10/XI 1931 року (прот. № 21/506, п. 2), Народній Комісаріят Юстиції УСРР 25/I 1932 року видав спеціальну постанову «про відповідальність за зламання правил щодо схову архівних матеріалів».

Надсилаючи при цьому копію цієї постанови, Центральна Архівна Управа пропонує суворо її дотримуватись і використовувати в усіх випадках зламання державними або громадськими установами, підприємствами і організаціями, або приватними особами законодавства в архівній справі.

Додаток: згадана постанова.

Заст. Зав. Центральної Архівної Управи УСРР Костін

Інструктор ЦАУ Юрченко

К о п і я

Постанова НКЮ УСРР

Про відповідальність за зламання правил щодо схову архівних матеріалів

Архівні матеріали використовується в основному для науково-дослідної роботи, спрямованої на висвітлення історії клясової боротьби пролетаріату та його авангарду—комуністичної партії і на виховання широких трудових мас на основі марксо-ленінської науки. Зважаючи на таке важливе значення архівних матеріалів і потребу підсилити боротьбу за належне їх переховування, Народній Комісаріят Юстиції УСРР, на підставі п. 5 арт. 10 та арт. 12 устави про НКЮ УСРР (зб. Зак. УСРР 1931 р. № 22, арт. 173) пояснює:

1. За затаювання архівних матеріалів, що підлягають реєстрації, облікові або переданню до державних сховищ, відповідні особи підлягають відповідальності за арт. 204 КК УСРР.

2. За нежиття заходів до належного переховування і за протизаконне знищення архівних матеріалів урядовці підлягають відповідальності за арт. 98,99 або за арт. 100 КК УСРР,— залежно від обставин справи.

3. За противозаконне знищення архівних матеріалів, що входять до єдиного державного архівного фонду (арт. 1 постанови РНК УСРР 5 квітня 1030 р. «Про Єдиний Державний Архівний фонд УСРР»— Зб. зак. УСРР 1930 р. № 10, арт. 105),— приватні особи підлягають відповідальності за арт. 75 Крим. код. УСРР.

Харків, 25 січня 1932 року.

ТВО Народнього Комісара Юстиції та
Генерального Прокурора Республіки **Вікторов**
Член Колегії НКЮ
Кер. Кодсектору **Прігов**
Обіжно.

До всіх Райвиконкомів
(№ 03/66 з I/II 1932 р.)

За ухвалою Секретаріату ВУЦВК'у з 10/XI 1931 р. (прот. № 21 056, п. 2 Райвиконкоми повинні були перетворити свої архівосховища на Районові Архівосховища (Райархіви), до яких концентруватимуться для тимчасового переховування архіваріалів районних та селянських установ вашого району. За тією ж постановою Секретаріату ВУЦВК'у, РВК повинні були загальне керування архівною справою в районі покласти на одного з членів президії РВК. Крім того, щоб дати можливість нормально працювати Районовому Архіву, Райвиконкоми повинні були на 1932 р. передбачити певні грошові витрати, які забезпечили б організацію роботи Райархіву, належне переховування в ньому архівних матеріалів, а також повинні були визначити особу, яка безпосередньо виконувала б обов'язки в справі налагодження архівної справи в районі та виконання робіт у самому Райархіві (по тих РВК, де до того такої особи не було).

Отже, Центральна Архівна Управа УСРР просить вас сповістити її про таке: 1) чи перетворено вже архів вашого РВК на Районовий Архів, 2) чи забезпечений Районовий Архів приміщенням, та яку площу має це приміщення, 3) яку суму коштів асигновано за бюджетом 1932 р. на організацію Райархіву, 4) персонально на кого з членів Президії РВК покладено загальне керування архівною справою в районі (треба подати його прізвище), 5) чи виділено спеціальну особу для безпосередньої роботи в Райархіві та для організації архівної справи в районі і кого саме.

Центральна Архівна Управа просить подати ці відомості в найближчий час.

Додаток: витяг із протоколу Секретаріату ВУЦВК'у.

Заст. Зав. Центральної
Архівної Управи УСРР

С. Костін

Витяг з протоколу № 21/506

Засідання Секретаріату Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

10 листопада 1931 р.

Обговорювали: 2. Доповідь про стан архівної справи на Україні (за пляном); (доп. тов. Семко).

Постановили: 2. 1) Система архівних установ УСРР перейшла на новий етап, на якому основне завдання її є наукова робота, спрямована на обслуговування класової боротьби пролетаріату, що точиться на терені теоретичних наук, зокрема на терені історичної науки, боротьби за більшовицьку партійність науки і виховання широких мас трудящих на історичних документах в дусі марксизму - лєнінізму.

2) Система архівних установ УСРР і своїй роботі має ряд значних досягнень і зокрема: а) вилучення з архівів утильних матеріалів, б) впорядкування і передання до державних архівосховищ архівних матеріалів ліквідованих округових установ, в) впорядкування фондів архівних матеріалів, сконцентрованих у системі центральних і краєвих історичних архівів, г) рішучий злам в археогра-

фічній та політвиховній роботі з архівними матеріялами та в розробленні методології і техніки цієї роботи.

Проте на окремих ділянках, робота архівних установ, надто 1929 — 30 р.р., була незадовільна, а саме:

а) цілком недостатнє було обслуговування і керівництво від архівних установ районними і сільськими установами та організаціями в питаннях поставлення архівної роботи, що призвело до занедбання архівів і знищення, подекуди, архівних матеріялів;

б) досі ще не сконцентровано с периферії цінних архівних матеріялів і газетного фонду;

в) Цілком незадовільний стан підготування нових кадрів архівних робітників; лише 1931 року вжито конкретних заходів до практичного розв'язання цього важливого питання.

3) Відзначити неуважне недбайли вставлення Миськрад і РВК'ів до архівів і до роботи архівних установ, надто щодо утворення фінансово - матеріяльної бази, відведення приміщень тощо, що великою мірою заважало нормальній роботі архівних установ.

4) Вважати за потрібне:

а) замість місцевих архівних управлінь, їхніх філій та краєвих історичних архівів на документальній базі цих архівних установ створити єдину систему наукових архівних установ, що за їх основну функцію має бути підведення друкованої документальної бази під науково - історичні дослідження істориків - марксистів; масова політвиховна робота з архівними матеріялами через видання науково-популярних і популярних брошур, — масову періодичну пресу, радіо, кіно, виставки, доповіді тощо; обслуговування архівними матеріялами господарсько-політичних потреб соціалістичного удівництва, використовуючи заховані в архівних матеріялах пляни, проекти, рисунки, наслідки геологічних та інших досліджень тощо;

б) доручити НКФ з 1 січня 1932 р. вилучити з місцевого бюджету та передати на державний бюджет кошти на утримання цієї єдиної системи архівних установ;

в) архіви миськрад і РВК перетворити на міські та районні архівосховища для сконцентрування в них архівних матеріялів Миськрад та РВК'ів і тих архівних матеріялів, що надходять до них від установ, підприємств і організацій, що є на території даного міста або району. В районних та містах, де немає спеціального робітника, що керує архівною справою, РВК та миськрадам покласти ці обов'язки на одного з членів президії.

Запропонувати Центральній Архівній Управі опрацювати відповідний проект постанови й подати його на затвердження встановленим порядком.

5) Запропонувати Центральній архівній управі розгорнути роботу такими основними напрямками: археографічна робота; масова, агітаційно - пропагандистська робота з архівними матеріялами; концентрування архівних матеріялів, надто низових установ та організацій (сілярд, комун, радгоспів, колгоспів), — промислових підприємств і газет доби 1917 — 1921 р.; виявлення та організування використання архівних матеріялів господарсько - практичного значення; вилучення для утилізації непотрібних архматеріялів; посилення архівно - технічної роботи, надто над матеріялами, потрібними для складання «історії громадянської війни» та «історії фабрик і заводів»; збирання розпорошених по установа, і окремих особах архівних матеріялів, листівок, плякатів, наказів, фотографій тощо періоду громадянської війни.

6) Відзначаючи, що більшість архівних установ не забезпечені приміщеннями для архівосховищ, що унеможливило сконцентрувати в державних архівосховищах цінні архматеріяли, особливо з районів і сіл, — зобов'язати миськради і РВК забезпечити архіви приміщеннями відповідної площі і якості, закріпивши їх за архівними установами.

7) Констатуючи незадовільний стан підготування кадрів архівних робітників, надто висококваліфікованих кадрів, вважати за потрібне організувати спеціальний архівознавчий виш. Зокрема, відзначити незадовільний стан заочного навчання, на що звернути увагу Центральної Архівної Управи.

8) Доручити НКЮ разом з ЦАУ опрацювати питання про встановлення певної судово - правної відповідальності порушників архівного законодавства за незаконне нищення архівних матеріялів та невжиття заходів до належного їх переховування.

Оригінал за належними підписами.

**До директорів усіх Державних Історичних Архівів.
Копія до всіх Місцевархів, Краєвих Історичних Архівів та Київського Центрального Історичного Архіву.**

(№ 03/65 - а 23/II 1932 р.)

Центральна Архівна Управа відзначає, що проведена на сьогодні підготовна робота створює всі потрібні умови для завершення реорганізації системи архівних установ на засадах визначених в постанові Секретаріату ВУЦВК'у 10/XI — 1931 р. (прот. № 21/506, п. 2).

В зв'язку з цим Центральна Архівна Управа пропонує:

1. З 1 березня Місцеві Архівні Управи, відповідні архівні філії, Краєві Історичні Архіви та Київський Центральний Історичний Архів вважати за реорганізовані на Державні Історичні Архіви, при чому в м.м. Києві, Харкові, Дніпропетровському, Одесі, Полтаві та Чернігові Державні Історичні Архіви утворюються на базі об'єднання як архівосховищ, так і апаратів ЦАУ та відповідних Історичних Архівів, що є в цих містах.

2. Директорам архівів запровадити нові штати, визначені ЦАУ, і побудувати за ними роботу, виходячи в основному з функцій, наведених в доданому до цього витягу з проекту постанови ВУЦВК'у й РВК УСРР про архівні установи УСРР, що зараз перебувають на розгляді в законодавчих органах.

3. Розподіл штату провести в основному, виходячи зі штатів і номенклатури посад, надісланих від ЦАУ та керуючись такими вказівками:

а) щодо функцій за окремими посадами і загальної відповідності посад за старою номенклатурою посадам за новою номенклатурою:

Посади за новою номенклатурою	Посади за старою номенклатурою
1. Науковий співробітник I, II і III розрядів	Вчений архівіст та інструктор
2. Старш. асистент і асистент	Архівіст і пом. вчен. архівіста
3. Архівний технік	Технічний робітник

б) Встановлення трьох основних ступенів архівно-виробничих посад та поділ цих посад окремо на розряди,— мусять зліквідувати ту зрівнялівку в заробітній платні архівних робітників, що була до цього часу. Отже, запровадженню нової номенклатури посад треба приділити особливу увагу.

в) Таких категорій архробітників, як архівний технік (або техробітник, за старою номенклатурою), в більшості архустанів досі не було зовсім, а в тих небагатьох установах, де хоч і була в штатах ця категорія робітників, вона здебільшого виконувала функції не архівно-виробничого характеру, а функції технічно-обслужного персоналу. В наслідок цього технічну роботу зовнішнього впорядкування фондів провадили архробітники вищої кваліфікації, за рахунок іншої архівно-технічної роботи розбирання та описування архівних матеріалів для використання тощо. Наявність в усіх архустановах, а особливо в деяких із них, сили технічної роботи в справі зовнішнього впорядкування архівних фондів (підшивання та підклеювання справ, ярликування, формування в'язок, пересування і т. інш.), вимагає побудувати штат Державних Історичних Архівів саме в такій пропорції між кваліфікованою робочою архівною силою і технічною архівною силою, як це передбачають штати, розроблені ЦАУ УСРР.

г) Обов'язки в галузі організації і інструктажу Районних і Міських Архівів дієвих установ (див. нижче) можна доручати, в залежності від конкретних місцевих умов і можливостей (виходячи з наявного складу робітників, їхньої кваліфікації), архробітникам за різними посадами, починаючи від директора Архіву та його заступника й кінчаючи асистентом.

3. В галузі інструктажу архівів дійових установ, робота Держістархів 1932 р. в основному мусить бути скерована на організування і інструктаж Районних і Міських Архівів, обслуговуваної від Держарху території. Зрозуміло, що 1932 р., тобто до остаточного організування і налагодження роботи Районних та Міських Архівів, Державні Історичні Архіви мусять (при виїздах до районів) провадити роботи лінією безпосереднього інструктажу архівів основних дійових установ, підприємств і організацій, згідно з затвердженими ЦАУ УСРР плянами роботи в цій галузі. Все зазначене однаковою мірою стосується й до роботи відокремлення з архівів дійових установ непотрібних архматеріялів. З утворенням Обласних Архівних Управ, функції в справі організування й керівництва Районними і Міськими архівами, здійснюватимуть Обл. А. У. як безпосередньо, так і через Державні Історичні Архіви.

4. Завідувати і безпосередньо керувати роботою над таємними матеріалами має заступник директора Архіву; працювати над таємними матеріалами має асистент, при чому, в залежності від конкретних місцевих умов (розмір таємних матеріалів, обсяг роботи над цими матеріалами), визначення штату для роботи над таємними матеріалами мусить відповідно змінюватися як у бік збільшення, так і в бік зменшення.

5. Складені МАУ і затверджені Центральною Архівною Управою пляни роботи на 1932 р. в основному мусять залишитися без змін щодо змісту і обсягу завдань.

У місцях, де Державні Історичні Архіви утворюються на базі Місцевих Архівних Управ і відповідних Історичних Архівів, затверджені ЦАУ пляни роботи цих установ треба злити в єдиний плян роботи Державного Історичного Архіву, з залишенням, в основному, змісту й обсягу завдань намічених і затверджених за цими плянами.

Державні Історичні Архіви, що створюються на базі архівних філій, мусять негайно скласти пляни роботи на 1932 р. (починаючи з I/III 1932 р.), виходячи з директив ЦАУ про складання плянів роботи на 1932 р., поданих при типовому пляні (додається), а також зі всіх директив про реорганізацію системи архівних установ.

Центральна Архівна Управа УСРР пропонує до 15 березня повідомити про вжиті вами заходи і виконання цього обіжника, надіславши проект побудови штатів і розподілу співробітників Державного Історичного Архіву для затвердження.

Завідатель Центральної Архівної Управи УСРР С. Семко
Інструктор ЦАУ УСРР А. Юрченко

Копія.

**Витяг із протоколу № 32/517 Засідання Секретаріату Всеукраїнського
Центрального Виконавчого Комітету**

26 лютого 1932 року.

Обговорювали 15. І: Про систему архівних установ у зв'язку з утворенням областей. (Доп. Зав. ЦАУ УСРР — тов. Семко).

Постановили 15. 1. Визначити, що постанова Секретаріату ВУЦВК'у 10 листопада 1931 р. про реорганізацію архівних установ у частині перетворення Крайістархів, Місцевархів та архівних філій на Державні Історичні Архіви та в частині організації міських і районних архівів — залишається в силі і з переходом на обласну систему управління.

2. При обласних Виконавчих Комітетах утворити Обласні архівні управи, на які покласти організування і безпосереднє керівництво районними та міськими архівами, а також науково-оперативне керування Державними Історичними Архівами, що є на території областей.

3. Запропонувати ЦАУ перебудувати свою роботу в напрямку підсилення методологічного керівництва архівною справою і зменшення оперативної діяльності, передавши основну оперативну роботу до областей.

4. Доручити НК РСІ переглянути структуру та штати ЦАУ й визначити структуру та штати обласних архівних управ.

5. Звернути увагу ЦАУ, райвиконкомів і Міських рад на потребу скоріше налагодити роботу Районових і Міських Архівів.

Оригінал за належним підписом.

Всім архівним установам та безвірницьким організаціям УСРР

(№ 196/09, 2 березня 1932 року).

Центральна Архівна Управа УСРР, разом з Центральною Радою Войовничих Безвірників звертається до всіх архівних установ та всіх безвірницьких організацій з пропозицією розгорнути належними темпами роботу використання архівних матеріялів для антирелігійної пропаганди, відповідно до вимог соціалістичного будівництва та культурної революції. Треба в пляновій щоденній антирелігійній роботі широко використовувати архівні матеріяли як документальну базу, щоб на її основі викрити і показати поміщицько - буржуазну суть релігії та експлуаторську роль церкви та сектантства. Архівісти повинні допомогти антирелігійникам орієнтуватися в тих численних матеріялах церков, монастирів, синагог, костелів, релігійних громад та інших установ, де відображена експлуаторська діяльність релігійних установ; безвірник - пропагандист повинен навчатися використовувати ці матеріяли, пам'яючи, що правильно підібрані та по - ленінському висвітлені документи — це міцна антирелігійна зброя, яка, викриваючи фактами клясову суть релігії, відриває від церкви та сектантства ті шари трудящих, що на сьогодні ще отруєні релігійною отрутою. Для ефективності такої роботи, для того, щоб ні архівіст, ні безвірник не потрапили в полон до документів (а це значить скотитися на буржуазні позиції), а щоб самі володіли документами, як зброєю, — треба оволодіти марксо - ленінським розумінням антирелігійної пропаганди. Архівісти разом з безвірницькими організаціями повинні навчатися використовувати такі форми антирелігійної пропаганди за архівними матеріялами: статті до масової преси, виставки, доповіді на масових зборах, радіо - доповіді та науково - дослідна робота.

Всі ці форми антирелігійної пропаганди повинні бути на сьогодні підпорядковані такій тематичі: «Історія Жовтневої революції та громадянської війни», «Історія фабрик і заводів».

Майже в кожній архівній установі зберігаються матеріяли про участь церкви в боротьбі з соціалістичною революцією, про змовницьку шкідницьку діяльність духовництва в боротьбі проти будівництва соціалізму, про роль заводських церков, про те, як царський уряд використовував релігійні організації в боротьбі з революційним рухом, під час готування пролетарської революції, про те, як церква організувала погроми, нищила національну культуру, допомагала охрانی і т. д. і т. д. Всі ці матеріяли повинні бути виявлені та використані спільними зусиллями архівних установ та безвірницьких організацій.

Керівник Сектору АПА ЦАУ УСРР Герасименко

Відповід. Секретар ЦР СВБ України Привіліхін

Обійно

До всіх Обласних Архівних Управ та Обласних і Державних Історичних архівів

(№ 93/73, 17/III 1932 р.)

За директивами вищих урядових органів—з березня м - ця в обласних центрах організовано обласні органи архівного управління — Обласні Архівні Управи.

З організацією цих архівних органів до них переходять функції безпосередньої організації й керівництва Районними та Міськими Архівами, а також усі функції щодо керування роботою, підлеглих їм, Історичних Архівів:

1) Харківській Обласній Архівній Управі підлягають: Харківський Обласний Історичний Архів та Державні Історичні Архіви в м.м. Полтаві, Сумах, Кременчуці, Ромнах, Прилуках, Лубнях, Куп'янську, Старобільському;

2) Київській Обласній Архівній Управі підлягають: Київський Обласний Історичний Архів і Державні Історичні Архіви в м.м. Житомирі, Чернігові, Білій - Церкві, Ніжені, Конотопі, Глухові, Черкасах;

3) Одеській Обласній Архівній Управі підлягають: Одеський Обласний Історичний Архів та Державні Історичні Архіви в м.м. Зінов'ївському, Миколаєві, Херсоні, Першомайському;

4) Дніпропетровській Обласній Архівній Управі підлягають: Дніпропетровський Обласний Історичний Архів та Державні Історичні Архіви в м.м. Запоріжжі, Кривому - Розі, Мелітополі;

5) Вінницькій Обласній Архівній Управі підлягають: Вінницький Обласний Історичний Архів та Державні Історичні Архіви в м.м. Бердичеві, Кам'янці, Проскуріві, Гумані.

Увага: Підлеглість Обласним Архівним Управам Міських і Районних Архівів визначено в спискові міст і районів УСРР за областями, що його розіслано окремо.

Отже, Центральна Архівна Управа пропонує всім зазначеним вище архустановам взяти до відому і негайного виконання визначені вище нові основи підлегlosti й керівництва в систем архустанов. Надалі Державні Історичні Архіви в усіх питаннях роботи мають звертатись не до ЦАУ, а до відповідних Обл. АУ.

Центральна Архівна Управа пропонує всім Обл. АУ, передовсім і в найкоротший реченець, провести у відповідних місцевих організаціях усі питання, що так або так зв'язані з організацією й потребою скорішого розгортання роботи Обласних Архівних Управ (питання бюджету, укомплектування штату, приміщення тощо).

Основні функції Обл. АУ визначено в проекті постанови ВУЦВК'у й РНК УСРР про архівні установи УСРР, що її надсилається слідом за цим. Ця постанова незабаром буде схвалена Урядом. З цих функцій Обл. АУ і мусять виходити, розгортаючи свою роботу.

Але разом з цим Центральна Архівна Управа підкреслює, що основним завданням Обл. АУ на найближчий час є організування і налагодження роботи Районних та Міських Архівів.

Належному і якнайскорішому розв'язанню цієї справи Обл. АУ мусять, негаючись, приділити максимум своєї уваги, бо від цього залежить, на даному етапі стан архівного будівництва в цілому.

Отже, треба в найкоротший реченець домогтись, щоб район і місто безпосередньо керували справою організування належного переховування архівних матеріалів в усіх установах, підприємствах і організаціях району або міста на основах, позначених в проекті згаданої постанови про архустанови. Слідом за цим ЦАУ надсилає ширші вказівки в цім питанні, при чому, до схвалення Урядом зазначеної вище постанови, роботу в галузі організування Районних і Міських Архівів треба провадити, виходячи з постанови секретаріату ВУЦВК'у 10/XI 1931 р. (до цього додається) та 26/II 1932 р. (надіслано при листі 10 березня).

Щодо керівництва роботою Історичних Архівів, то також слідом за цим, ЦАУ надсилає до Обл. АУ пляни роботи підлеглих їм Державних Історичних Архівів на 1932 р. із копіями висновків ЦАУ на ці пляни. Обл. АУ своїм керівництвом мусять забезпечити цілковите і вчасне виконання плянів історичних Архівів.

Покладачи всю відповідальність за проведення бюджетів, побудову штатів і т. інш. по Державних Історичних Архівах на їх директорів, ЦАУ, разом з цим, пропонує Обл. АУ, щоб останні, зі свого боку, приділили відповідну увагу цій справі, подаючи підлеглим Істархам (в разі дійсної потреби) всіляку допомогу щодо цього. А також Обл. АУ мусять наглядати за проходженням бюджетів Дерістархівів в області.

В питаннях концентрування з Районних і Міських Архівів архматеріалів до Обласних і Державних Історичних Архівів, ЦАУ розробляє відповідну схему, яка буде згодом надіслана на місця для керівництва.

Керівник Центральної Архівної Управи УСРР С. С. мко

Інструктор ЦАУ А. Юрченко

